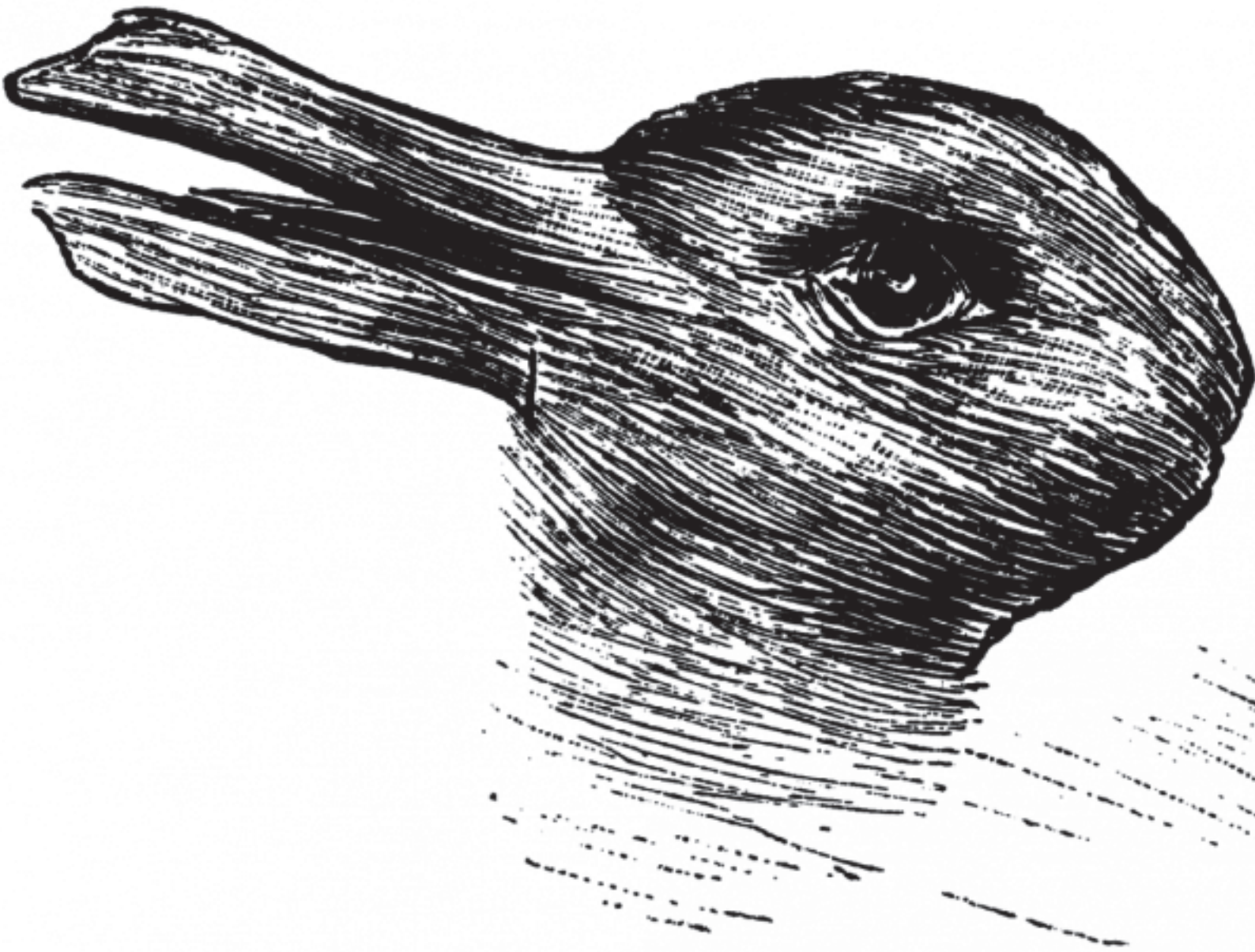

ANTTI HAUTAMÄKI

NÄKÖKULMARELATIVISMI
Tiedon suhteellisuuden ongelma

[SoPhi]

Antti Hautamäki

NÄKÖKULMARELATIVISMI

Tiedon suhteellisuuden ongelma

[SoPhi]

SoPhi 142

SoPhi on julkaissut akateemisesti korkeatasoista filosofista ja yhteiskuntatieteellistä kirjallisuutta vuodesta 1995. Kirjoittajamme ovat kansainvälisesti ansioituneita tutkijoita. Julkaisemme sekä suomen että englanninkielistä kirjallisuutta. Julkaistavat kirjat valitaan tieteellisin kriteerein asiantuntijalausuntojen pohjalta. SoPhin toimintaperiaatteina ovat nopeus, riippumattomuus ja ajankohtaisuus. Kirjat ovat helposti saatavilla maksutta internetistä. SoPhi-kirjat ovat vertaisarvioituja ja mukana julkaisufoorumien luokituksessa.

[www.jyu.fi /sophi](http://www.jyu.fi/sophi)

Teos on saanut tukea Suomen tietokirjailijat ry:ltä.

© 2018 Kirjoittaja ja Jyväskylän yliopisto
Korjattu painos 2019

ISBN 978-951-39-7537-1 (verkkokoj.)
ISBN 978-951-39-7583-8 (painettu)
ISSN 1238-8025

Sisällys

Esipuhe	5
Johdanto	7
Luku 1. Filosofisen relativismin taustaa	14
Katsaus relativismin historiaan	14
Kant tiedon konstruomisesta	21
Leibnizin perspektivismi	22
Nietzschen perspektivismi	24
Myersin systemaattinen pluralismi	26
Luku 2. Filosofisen keskustelun ehdot	29
Filosofian suhteellisuus	29
Yhteinen kieli ja yhteiset merkitykset	32
Intuitiivinen käsitys totuudesta	39
Yhteinen todellisuus	42
Ydinrationaalisuus	45
Luku 3. Näkökulmat ja relativismi	57
Näkökulman käsite	58
Subjektiiiviset näkökulmat ja sisäiset maailmat	71
Näkökulmat tuottavat maailman kartoja	77
Näkökulmien muuttuminen ja objektivoiminen	79
Näkökulmien vertaileminen	84

Esimerkkejä näkökulma-analyysistä	87
Näkökulmarelativismi filosofisena hypoteesina	94
Relativismin puolustamisesta	97
Luku 4. Totuuden relatiivisuus	102
Skeptisismi ja tiedon mahdollisuus	102
Totuusteoriat	106
Totuuden kontekstuaalisuus	113
Totuus näkökulmissa	119
Uusrelativismi	123
Näkökulmiin liittyvä totuusrelativismi	129
Luku 5. Tiedon relatiivisuus	136
Klassinen tiedon käsite	136
Objektiivinen tieto	139
Tiedon oikeuttamisen relatiivisuus	140
Luku 6. Todellisuuden relatiivisuus	164
Käsitteellinen relativismi ja pluralismi	164
Todellisuuden jäsentämisestä	169
Sisäinen ja ulkoinen realismi	176
Luku 7. Relativismi ja realismi tieteenfilosofiassa	184
Tieteellisen realismin kritiikkiä	184
Perspektivismi tieteellisen realismin vaihtoehtona	195
Vahva objektiivisuus ja tutkimuksen toinen logiikka	204
Luku 8. Kriittinen relativismi ja taistelu totuudesta	212
Kriittinen relativismi	213
Taistelu totuudesta	226
Johtopäätökset	242
Kirjan tausta ja kiitokset	250
Kirjallisuus	252

Esipuhe

Aikamme episteeminen maisema on täynnä erilaisia mielipiteitä ja uskomuksia. Relativismi on filosofinen teoria, joka auttaa meitä ymmärtämään tätä pluralismia. Erimielisyydet eivät johdu suinkaan aina erehdyksistä, vaan niiden takana voi olla aidosti erilaisia kokemuksia maailmasta. Katselemme maailmaa omasta näkökulmastamme. Relativismi pyrkii kiteyttämään intuitiomme aidoista erimielisyyksistä.

Kehittelen ja puolustan tässä kirjassa näkökulmarelativismia. Se on relativismi muoto, jossa tietoväitteet suhteutetaan näkökulmiin. Näkökulma on tapa tarkastella todellisuutta jostakin sen aspektista käsin. Mistään asiasta ei voi puhua omaksumatta jotain näkökulmaa. Pluralismi ei tarkoita, että kaikki näkökulmat olisivat yhtä hyviä. Päinvastoin ne ovat hyvinkin eriarvoisia erilaisten tavoitteiden kannalta. Näkökulmarelativismi korostaa kriittistä asennetta näkökulmiin. Se ei ole löysää äärirelativismia, jolle kaikki kelpaa. Sen takia myöskään tavanomainen kritiikki relativismia kohtaan ei pure siihen.

Vaikka kirja ei olekaan varsinainen oppikirja, niin se on kuitenkin ensimmäinen laaja suomenkielinen johdatus epistemologiseen relativismiin. Siinä käydään läpi keskeisimmät totuuteen, tietoon ja todellisuuden liittyvät kiistakysymykset ja niihin annetut perusvastaukset. Kirjan käsittelemät asiat eivät ole yksinkertaisia, mutta olen kirjoittanut mahdollisimman selkeästi ja välttämättä filosofian tavanomaista jargonia. Toivon kirjan sisällön avautuvan kaikille, jotka ovat kiinnostuneita tietoon ja totuuteen liittyvistä filosofista kysymyksistä. Kirja on hyödyllinen kai-

kille opiskelijoille, mutta filosofian opiskelijoille sen tulisi olla peruskemistoa. Näkökulmarelativismiin kehittäminen nojautuen uusimpaan filosofiseen keskusteluun tekee siitä kiinnostavan myös tutkijoille. Käytetty kirjallisuus antaa lukijalle kuvan relativismikeskustelun laajuudesta ja myös historiallisesta jatkumosta.

Relativismi kyseenalaistaa vakiintuneita ajatustapoja, mutta juuri rohkea ajattelu on kuningastie filosofiaan.

Helsingissä 21.5.2018

Antti Hautamäki

Johdanto

Elämme aikaa, jossa kaikki tuntuu olevan suhteellista. Tämä näkyy hyvin eettisissä kysymyksissä, mutta myös tiedosta ja totuudesta kiistellään. Puhumme jopa totuuden jälkeisestä ajasta. Ajatus tiedon suhteellisuudesta ei ole kuitenkaan uusi asia. Jo antiikin filosofiassa sofistit kiistivät objektiivisen totuuden olemassaolon. Protagoraan väitetään sanoneen, että ihminen on kaiken mitta. Näin hän tuli muotoilleeksi kanonisella tavalla, mitä relativismi on. Ja Platonin kritiikistä Protagorasta kohtaan tuli esikuva relativismin kritikoille. Keskustelu relativismista on jatkunut noista ajoista lähtien. Huomattava määrä filosofista energiaa on käytetty relativismin kumoamiseen, mutta silti relativismi on pysynyt filosofian agendalla. Vaikka protagoralainen skeptisismi on suhteellisen helppo kumota, niin monet relativismin muunnelmat ovat elinvoimaisia ja kritiikin kestäviä.

Relativismin kannalta keskeinen kysymys on, miten suhtaudumme erimielisyyksiin. Kaikille ovat tuttuja tilanteet, joissa täysin vastakkaiset mielipiteet ottavat yhteen. Saatamme olla täysin eri mieltä siitä, onko demokratia kriisissä tai onko yliopiston autonomia uhattuna. Olemme taipuvaisia ajattelemaan, että vain yksi kanta voi olla oikea. Relativismi taas pitää mahdollisena, että voimme olla *perustellusti eri mieltä* keskeisistä arvoihin ja tietoon liittyvistä kysymyksistä. Erimielisyydet voivatkin johtua siitä, että meillä on erilainen näkökulma asioihin. Näin relativismi lähestyy tiedon suhteellisuuden ongelmaa.

Kieltämättä arvoihin liittyvän relativismin merkittävyyttä, tässä kir-

jassa keskitytään tietoon liittyvään relativismiin, jota kutsutaan *kognitiiviseksi* tai *epistemologiseksi relativismiksi*. Kognitiivinen relativismi voi liittyä totuuteen (aleettinen relativismi), rationaalisuuteen, tietoon (episteminen relativismi) tai olemassaoloon ja todellisuuteen (ontologinen tai käsitteellinen relativismi). Käsittelemässä kirjassa näitä kaikkia relativismin muotoja. Ne eivät ole toisistaan riippumattomia eivätkä niiden väliset erot ole suinkaan selviä. Totuutta koskeva relativismi on sikäli vahvin relativismin muoto, että siitä voidaan johtaa ja sen avulla perustella muut relativismin muodot. Paitsi että eri relativismin muodot kytkeytyvät yhteen, niin niitä käsitellessä joudutaan sivuamaan myös monia muita filosofian alueita, kuten logiikkaa ja mielen ja kielen filosofiaa.

Relativismin filosofinen analyysi ei ole mitenkään yksinkertainen tehtävä. Eri tutkijat määrittelevät relativismin omilla tavoillaan, joten ei ole olemassa mitään yleisesti hyväksyttyä relativismin määritelmää. Tämä tekee sekä relativismin puolustamisen että sen kritiikin vaikeaksi. Vaikka kognitiivisen relativismin määritelmästä ei olla yksimielisiä, niin ainakin seuraavat teesit antavat hyvän lähtökohdan keskustelulle¹:

- Tietoväitteet pitää aina suhteuttaa johonkin viitekehukseen;
- Mikään viitekehys ei ole etuoikeutettu muihin nähden.

Ensimmäisen teesin mukaan totuus riippuu taustalla olevasta viitekehuksesta. Toinen teesi puolestaan kiistää, että jokin viitekehys olisi sinänsä muita parempi tai oikeampi. Näistä seuraa, että ei ole absoluuttisia totuuksia.

Vaikka käsittelemässä kognitiivisen relativismin eri muotoja, niin kirjassa pääpaino on näkökulmarelativismin kehittämisessä. *Näkökulmarelativismin* mukaan ei ole näkökulmariippumatonta tapaa tarkastella maailmaa. Tietomme maailmasta on aina näkökulmien suodattamaa ja tulkitsemaa. Näkökulmassa jokin todellisuuden aspekti otetaan tai valitaan edustamaan sitä. Esimerkiksi voimme tarkastella jotain yhteiskunnallista ilmiötä demokratian tai talouden kannalta. Näkökulmasta riippuen saamme hyvin erilaisen kuvan yhteiskunnasta. Näkökulmiin vaikuttavat ihmisen

1 Ks. Internet Encyclopedia of Philosophy, avainsana ”Cognitive relativism”, luettu 3.11.2016; O’Grady 2002, 1-5; Baghramian 2004, 1-5; Moisteller 2008, 11-12.

asema, intressit, kokemukset, koulutus ja toiminta. Näkökulmarelativismin mukaan tieto voi syntyä vain sitä kautta, että todellisuutta tarkastellaan monesta eri näkökulmasta. Todellisuutta ei voida tyhjentää yhteen näkökulmaan, puhumattakaan siitä, että olisi olemassa jokin näkökulmavapaa tapa lähestyä todellisuutta. Myös tiede perustuu näkökulmien valintaan. Näkökulmarelativismi korostaa uusien näkökulmien jatkuvaa etsimistä.

Relativismin kritiikissä väitetään usein, että relativismi johtaisi kaiken hyväksymiseen ikään kuin kaikki näkökulmat olisivat yhtä hyviä. Tämä on sellaista äärirelativismia, jonka torjun jyrkästi. Puolustamassani näkökulmarelativismissa erilaisia näkökulmia voidaan vertailla ja punnita niiden hyvyttä erilaisten kriteerien kannalta. Erityisen keskeinen kriteeri on näkökulman hedelmällisyys toiminnan kannalta. Tässä lähestyn pragmatismia ja sen toimintakeskeistä totuus käsitettä. Näkökulmarelativismi jatkaa relativismin pitkää linjaa mutta tulkitsee relativismin tavalla, joka tekee siitä immuunin tavallisimmalle relativismin kritiikille.

Tämän kirjan tarkoituksena on osoittaa, että oikein ymmärrettynä relativismi tekee oikeutta tavallamme hankkia tietoa. Tästä on hyvänä esimerkkinä pyrkimys tieteidenväliseen tutkimukseen. Tällaisessa tutkimuksessa ilmiötä lähestytään useiden tieteiden kautta soveltaen erilaisia tutkimusmenetelmiä. Relativismi tarjoaa filosofisen alustan ja lähestymistavan tieteidenväliselle yhteistyölle ja dialogille.

Relativismin kehittäminen on tärkeää myös siksi, että monet yleisesti hyväksytyt relativismia vastustavat teoriat kuten naiivi realismi ja osin jopa kriittinen realismi ovat monessa suhteessa vaikeuksissa ja epäuskottavia. Uskon, että maltillinen näkökulmarelativismi tarjoaa hyvän vaihtoehdon realismille. Sitä kehitettäessä voidaan samalla torjua myös huonoa relativismia, jota ei pidä missään tapauksessa tukea. Näenkin juuri huonosti perusteltujen relativismin muotojen aiheuttaneen relativismin torjuntaa.

Relativismi on merkittävä teoria myös sen takia, että se osoittaa kaikenlaisen fundamentalismin kestättömyyden. Relativismi on avain suvaitsevaisuuteen ja kulttuurien väliseen dialogiin, kuten esimerkiksi Hannah Arendt on korostanut. Yhteiskunnallisen keskustelun alueella sellainen kulttuurinen relativismi on yleistynyt, jossa erilaisten näkökulmien kritisoimista pidetään epäkorrektina. *Kriittinen näkökulmarelativismi* tarjoaa

keskitien, jolla torjutaan sekä absolutismi (fundamentalismi) että ”löysä” relativismi, joka hyväksyy kaiken.

Realismin ja relativismin vastakkaisuus on kirjan perusteemoja. Kognitiivinen relativismi on antirealismin eräs suunta. Realismin mukaan todellisuus ja totuus ovat ihmismielestä riippumattomia. Todellisuus on itsessään tietynlainen ja se ratkaisee väitteiden totuuden täysin riippumatta siitä, mitä tiedämme. Antirealismin kieltää, että voisimme puhua todellisuudesta sellaisena kuin se on kielestämme ja käsitteistämme riippumatta.

Yhdessä kirjassa on mahdotonta käsitellä kognitiivisen relativismin koko kenttää. Olen joutunut tekemään valintoja ja keskityn pääasiassa analyyttisen filosofian piirissä käytyyn keskusteluun. Tätä keskustelua luonnehtii hyvin paljon juuri realismin ja antirealismin välinen jännite, joka on saanut kanonisen muotoilunsa Hilary Putnamin esittämässä jaossa metafyyseen ja sisäiseen realismiin.² Liiottelematta voi sanoa, että pääosa analyyttisen filosofian edustajista on suhtautunut kielteisesti relativismiin, jolla he kuitenkin tarkoittavat yleensä äärirelativismia. Tämä näkyy mm. siinä, että sellaiset merkittävät filosofit, kuten Putnam ja Richard Rorty sanoutuvat irti relativismista, vaikka heidän filosofiaansa voidaan pitää relativistisena.

Oma tuntumani on, että analyyttisessä filosofiassa on tapahtumassa relativistinen ”käännös”. Viime vuosina relativismiin on alettua suhtautua uudella, myönteisemmällä tavalla. Tämä johtuu nähdäkseni siitä, että pluralismista on tullut kiinnostava tutkimuskohde.³ *Pluralismin* mukaan moniin kysymyksiin epistemologian ja metafysiikan alueilla voi olla enemmän kuin yksi sopiva tai oikea vastaus riippuen kontekstista. *Monismi*, eli ajatus siitä, että on vain yhdenlaisia oikeita kriteereitä tiedolle ja totuudelle, sulkee silmänsä tiedon oikeuttamisen tapojen moninaisuudelle. Pluralismi tarjoaa enemmän mahdollisuuksia tutkia tietämisen perusteita. Relativismi nähdään tässä yhteydessä yhtenä pluralismin muotona.

Koska filosofia on luonteensa mukaisesti käsiteanalyysiä, joudutaan relativismikeskustelussa käyttämään jatkuvasti tiettyjä käsitteitä, joista on hyvä olla selvillä. *Äärirelativismi* kieltää erilaisten näkökulmien tai vii-

2 Ks. esim. Putnam 1981.

3 Ks. Coliva & Pedersen (toim.) 2017.

tekehysten vertailumahdollisuuden. *Globaali relativismi* koskee kaikkia tiedon alueita, kun taas *lokaali relativismi* koskee vain tietynlaisia tiedon alueita ja diskursseja. Globaali relativismi ilmaistaan usein sanonnalla ”Kaikki on relatiivistä”. Näkökulmarelativismi on lokaalia relativismia, joka sanoutuu irti äärirelativismista. Se suhtautuu näkökulmiin dynaamisesti nähden ne kehittyvinä ja muuttuvina. Relativismi yhdistetään joskus *skeptisismiin*, joka kieltää tiedon mahdollisuuden. Relativismi kuitenkin uskoo tiedon mahdollisuuteen, vaikka kieltääkin tiedon absoluuttisuuden ja universaalisuuden.⁴

Näkökulmarelativismi ei ole tavanomainen oppikirja vaan myös henkilökohtainen kannanotto. Koko kirja on itse asiassa näkökulmarelativismin kehittämistä ja syventämistä. Asettuminen näkökulmarelativismin kannalle herättää varmasti kritiikkiä, mutta lähden siitä, että filosofista keskustelua vie paremmin eteenpäin se, että omat lähtökohdat tuodaan esiin, kuin se, että käydään näennäisen neutraalia keskustelua kiistakysymyksistä. En väitä, että oma tulkintani relativismista olisi absoluuttinen totuus. Se on yhtä suhteellinen kuin kaikki muutkin filosofiset teoriat. Näkökulmarelativismia voidaan pitää hypoteesina, jonka mukaan keskeiset episteemiset kysymykset ovat näkökulmariippuvia eikä niihin ole näkökulmista riippumattomia, neutraaleja vastauksia. Näin ollen näkökulmarelativismi on ”koeteltavissa” oleva hypoteesi, jota kirjassa testataan totuuteen, tietoon ja todellisuuteen liittyvien episteemisten kysymysten kautta. Toivon pystyväni vakuuttamaan lukijani ainakin hypoteesini filosofisesta kiinnostavuudesta, jos en suorastaan sen paikkansapitävyydestä.

Kirjan sisältö on esitetty kahdeksassa luvussa. Luvussa 1 tuodaan esiin relativismin historiallista taustaa. Lyhyen yleiskatsauksen jälkeen esitellään tarkemmin Kantin, Leibnizin ja Nietzschen käsityksiä tiedosta ja sen perspektiivisyydestä. Kiinnostavana kurioositeettina esitellään Myersin systemaattinen pluralismi, jossa pluralismi yhdistetään filosofian historian päävirtauksiin.

Luvussa 2 käsitellään filosofisen keskustelun ehtoja. Filosofaa luonnehtii jo olemuksensa mukaisesti suhteellisuus, joka syntyy siitä, että peruskäsitteet voidaan määritellä monella tavalla. Filosofinen keskuste-

4 Tietyt avainkäsitteet toistuvat tekstissä. On syytä pitää mielessä niiden vastakohtat: universaalinen – partikulaarinen, objektiivinen (tai intersubjektiivinen) – subjektiivinen, absoluuttinen – relatiivinen (tai perspektiivinen).

lussa tarvitaan kuitenkin kaikille yhteinen kieli (käyttökieli). Sen kautta määritetty myös tietty ”arkinen” jaettu todellisuus. Luvussa esitetään intuitiivinen totuuskäsite, joka on kaikkien sofistikoituneiden totuus-teorioiden taustalla riippumatta siitä, miten ne totuuden määrittelevät. Luvussa puolustetaan ydinrationaalisuutta, joka tekee filosofisen argu-mentaation mahdolliseksi.

Luku 3 käsittelee kirjalle keskeistä näkökulman käsitettä. Näkökulma määritellään subjektin, objektin ja aspektin muodostamaksi kolmikoksi. Aspekti on objektin jokin ominaisuus, jonka subjekti asettaa edusta-maan objektia. Luvussa argumentoidaan, että vaikka näkökulmat ovat ensikädessä subjektiivisia, ne voidaan objektivoida yhteisen kielen avulla. Objektivointi avaa mahdollisuuden kehittää ja vertailla näkökulmia. Esi-merkkeinä näkökulmista tarkastellaan Thomas Nagelin ihmiskeskeistä kosmologiaa ja Marxin dialektisia ristiriitoja. Lopuksi määritellään tar-keemmin, mitä näkökulmarelativismi on ja puolustetaan relativismia tavanomaisimmilta vastaväitteiltä.

Luvussa 4 aiheena on totuuden relatiivisuus. Kaikki tärkeimmät totuusteoriat esitellään ja arvioidaan. Lausumien kontekstin avulla mää-ritellään näkökulmiin suhteutettu totuuden käsite. Sen avulla voidaan säilyttää intuitiivinen totuuskäsite mutta suhteellistettuna näkökulmiin. Luvussa esitellään ns. uusrelativismi, joka perustuu totuuden kontekstu-aalisuuteen. Lopuksi määritellään maltillinen totuusrelativismi.

Luvussa 5 pohditaan tiedon ja sen oikeuttamisen relatiivisuutta. Objektiiivinen tieto määritellään tiedoksi, joka on yhteisön jakamaa ja jolle yhteisöllä on luotettavat perustelut. Objektiiivinen tieto on inva-rianttia (stabiilia) näkökulmien vaihtamisen suhteen. Luvussa tuodaan esiin klassisen tiedon käsitteen ongelmat, jotka liittyvät totuuden ja oikeuttamisen suhteeseen. Luvussa puolustetaan tiedon oikeuttamiseen liittyvää pluralismia. Kysymykseen, voiko Wittgensteinia pitää episteemi-senä relativistina, vastataan myönteisesti. Erityinen teema on viitekehys-ten yhteismitattomuus, joka liittyy erityisesti Thomas Kuhnin teoriaan tieteiden vallankumouksista.

Luku 6 on omistettu käsitteelliselle pluralismille ja relativismille. Luvussa puolustetaan näkemystä, että todellisuus voidaan jäsentää monilla tavoilla, riippuen käytetystä käsiteellisestä viitekehystä. Ideaa ”luonnollisista” luokista arvostellaan. Keskeisessä asemassa tässä luvussa

ovat Putnamin käsitteet sisäinen ja metafyyssinen realismi ja käsitteellinen relativismi. Putnamin sisäistä realismia verrataan John Searlen esittämään ulkoiseen realismiin ja todetaan niiden olevan hyvin lähellä toisiaan.

Luvussa 7 sovelletaan edellisissä luvuissa saavutettuja oivalluksia tie-teenfilosofiaan. Tieteellinen realismi on ollut vallitseva näkemys tieteen-filosofiassa. Se pitää teorioita todellisuuden kirjaimellisina kuvauksina, jotka ovat tosia tai epätosia. Tieteellisen realismin yhtenä kulmakivenä pidetään totuuden korrespondenssiteoriaa. Luvussa kritisoidaan totuu-den korrespondenssiteoriaa ja esitetään sille mallin käsitteeseen perus-tuva vaihtoehto. Luvussa esitellään Ronald Gieren kehittämä perspek-tivistinen realismi, jota voidaan pitää tieteellisen realismin vaihtoehtona ja näkökulmarelativismiin soveltamisena tietenteoriaan. Luvun lopussa tuodaan esiin Sandra Hardingin puolustama standpoint-metodologia, joka on suosittu lähestymistapa sukupuolentutkimuksen piirissä. Tämä metodologia on sopuoinnussa näkökulmarelativismiin kanssa.

Luvussa 8 käsitellään kysymystä totuuden asemasta yhteiskunnassa. Luvussa määritellään *kriittinen relativismi*, joka hyväksyy pluralismia mutta kehottaa suhtautumaan kaikkiin yhteiskunnallisesti merkittäviin näkökulmiin kriittisesti, analysoiden niiden taustoja ja punniten niissä tehtyjä valintoja. Pirstoutuvassa yhteiskunnassa tarvitaan myös yhteisiä näkemyksiä, joiden saavuttamiseksi dialogi on parhaita keinoja. Jaksossa Taistelu totuudesta käsitellään asiantuntijuutta ja teesiä ”totuuden jälkei-sestä ajasta”. Lopuksi käsitellään ”totuuskoulukuntaa” ja ”nihilismikou-lukuntaa” ja asemoidaan kriittinen relativismi niiden välimaastoon.

Johtopäätösluvussa tehdään yhteenveto kirjan keskeisistä teemoista ja suhteutetaan näkökulmarelativismi kognitiivisen relativismien eri suun-tauksiin. Luvussa pohditaan myös näkökulmarelativismiin laajempaa yhteiskuntapoliittista merkitystä, etenkin dialogisuuden ja suvaitsevai-suuden kannalta.

Erillisessä osiossa kerron kirjan taustasta ja oman ajatteluni kehityk-sestä kohti näkökulmarelativismia. Kirjan lopussa luetellaan käytetty kir-jallisuus. Koska sitä on suhteellisen paljon, olen valinnut siitä osan suosi-teltavaksi taustalukemistoksi.

Luku 1.

Filosofisen relativismin taustaa

Tietoteoreettista relativismia on puolustettu ja arvosteltu antiikin filosofiasta asti.⁵ Luon tämän luvun alussa lyhyen yleiskatsauksen tietoteoreettisen relativismin historiaan ja vaiheisiin alkaen Protagoraasta ja päätyen tämän hetken relativisteihin. Tämän jälkeen otan esiin pari keskeistä filosofia, jotka ovat vaikuttaneet relativismin kehitykseen. Ensimmäisenä esittelen Kantin käsityksen tiedosta ja sen konstruktioista. Tämän jälkeen tuon esiin kaksi merkittävää perspektivistä. G.W. Leibniz väitti *Monadologiassaan*, että jokaisella monadilla on oma perspektiivinsä todellisuuteen. Perspektiivien moninaisuus on maailman rikkautta. F. Nietzschen koko filosofiaa luonnehditaan usein perspektivismiksi, jonka mukaan totuus on aina perspektiivistä. Näiden jälkeen esittelen A. Myersin systemaattista pluralismia, jossa puolustetaan metafysiikan lähtökohdista erilaisten filosofisten perspektiivien moninaisuutta. Vaikka Myers on unohdettu, niin hänen filosofisesti vahva ajattelunsa pluralismista on edelleen ajankohtainen.

Katsaus relativismin historiaan

Filosofisen relativismin ensimmäinen merkittävä edustaja oli sofisti Pro-

⁵ Hyvän katsauksen relativismin historiaan antaa Baghramian 2004.

tagoras (481-420 eaa.), joka toimi Ateenassa. Hänen tunnetuin ajatuksensa on, että ihminen on kaiken mitta. Platon (427-347 eaa.) ja Aristoteles (484-322 eaa.) molemmat arvostelivat Protagoraan relativismia, jonka he väittivät kumoavan itsensä. Sofistit olivat ennen kaikkea skeptikkoja, jotka kielsivät tiedon mahdollisuuden.

Antiikin ajan jälkeen keskiajalla relativismilla ei ollut sanottavampaa sijaa filosofiassa, johtuen osin juuri Platonin ja Aristoteleen kritiikistä. Ranskalaista humanistia Michel de Montaignea (1533-1592) pidetään ensimmäisenä merkittävänä uuden ajan relativistina ja skeptikkona. Hän on ennen kaikkea kulttuurirelativisti, joka kiinnitti huomiota inhimillisen kokemuksen vaihteluun eri aikakausina ja eri maissa. Toinen merkittävä varhainen kulttuurirelativisti oli Giambattista Vico (1668-1744), joka tunnetaan parhaiten hänen tekemästään erosta historia- ja ihmistieteiden ja luonnontieteiden välillä. Ihmistieteissä yhteiskunnallis-historiallinen konteksti vaikuttaa siihen, miten ymmärrämme arvot, ihmisen aseman ja yhteiskunnalliset instituutiot.

Uuden ajan filosofian perusasetelman rakensi kuitenkin rationalisti René Descartes (1596-1650). Seuraamalla järkeä ja universaalista menetelmää päädytään varmoihin totuuksiin eikä epäilylle jää enää sijaa. Systemaattisen epäilyn metodi oli Descartesille tie torjua skeptisismiä, ei mikään yleismenetelmä, jota pitäisi aina soveltaa. Kun Jumalan olemassaolo tuli todistetuksi, huoli aistien petollisuudesta voitiin unohtaa.

On selvää, että kokemukseen vetoavat empiristit eivät voineet hyväksyä Descartesin rationalismia. John Locken (1632-1704) mukaan kaikki tieto on johdettava kokemuksesta eikä mielessä ole mitään tietoa itsessään. Locke teki tärkeän erottelun ensi- ja toissijaisten kvaliteettien välillä. Kun ensisijaiset kvaliteetit kuten muoto ja paino ovat olioiden objektiivisia ominaisuuksia, niin toissijaiset kvaliteetit kuten väri, maku ja haju ovat ihmisestä riippuvia subjektiivisia ominaisuuksia. Tämä erottelu muodostui tärkeäksi myös relativismin kannalta: olisiko ajateltavissa, että kaikki kvaliteetit olisivat toissijaisia, ihmistä riippuvia. Locke itse torjuu relativismin, mutta jo Immanuel Kant joutui ottamaan tähän erotteluun kantaa ja väitti, että olioiden ensisijaisia kvaliteetteja ei oikeastaan ole olemassa. Joka tapauksessa Locke raivasi tietä sille ajatukselle, että arkikokemuksen hahmot eivät olekaan objektiivista todellisuutta.

Uuden ajan filosofeista ennen 1900-lukua ovat ehkä eniten relativis-

miin vaikuttaneet Immanuel Kant (1724-1804) ja Friedrich Nietzsche (1844-1900). Kant ei ollut relativisti, mutta hänen filosofiassaan oli sellaisia erotteluita ja periaatteita, kuten erottelu olemusten maailman ja havaittavan, fenomenaalisen maailman välillä, joista voitiin tehdä relativistisia johtopäätöksiä. Nietzschen perspektivismiä pidetään relativismin prototyypinä. Sen mukaan ihminen on rajallinen, äärellinen olento, joka tarkastelee kaikkea tietystä näkökulmasta tai perspektiivistä. Käsitteiden Kantia ja Nietzscheä hieman tarkemmin edempänä.

1900-luku merkitsee käännettä relativismia koskevassa keskustelussa.⁶ Kun relativismi oli tätä ennen filosofian sivujuonne, niin 1900-luvulla tapahtui monia asioita, jotka lisäsivät relativismin suosiota. Vuosisadan alussa koettiin syvällisiä muutoksia luonnontieteen maailmankuvassa, erityisesti epäeuklidinen geometria, suhteellisuusteoria ja myöhemmin kvanttimekaniikka muuttivat käsitystämme todellisuudesta ja sen rakenteesta. Vanha mekaaninen newtonilainen maailmankuva murtui.

Yhteiskuntatieteiden rintamalla tapahtui myös uusia avauksia. Kulttuuriantropologit osoittivat, miten merkittävästi käsitykset ihmisestä, arvoista, perheestä jne. vaihtelivat kulttuurista toiseen. Kulttuurirelativismiin mukaan ihmisten näkemykset perustuivat heidän omiin ainutlaatuisiin kokemuksiinsa ja heidän taustakulttuureihinsa. Kulttuurirelativismi sai tuekseen kielellisen relativismin, jonka mukaan ihmisen ajattelua kontrolloivat tiedostamattomat kielelliset rakenteet. Kielellisen relativismin merkittävän kehittäjän Benjamin Whorfin (1897-1941) mukaan mielemmme jäsentää ”virtaavan maailman” kielellisten järjestelmien kautta.⁷ Whorfin tutkimukset vaikuttivat osaltaan siihen, että 1900-luvun alussa filosofiassa tapahtui kielellinen käänne. Alettiin tutkia kielen ja ajattelun yhteyksiä ja kielen ja maailman suhdetta. Filosofia oli keskeisesti kielen filosofiaa. Tämän käänteen tunnetuin edustaja on epäilemättä Wittgenstein.

Ludwig Wittgenstein (1889-1951) on vaikuttanut monien nykyfilosofian keskeisten teemojen ja suuntausten syntymiseen. Vuonna 1921 julkaistulla *Tractatuksella* oli suuri vaikutus loogisen positivismiin syntyneeseen, kun taas postuumisti vuonna 1958 julkaistu *Filosofisia tutkimuksia* oli luonnollisen kielen filosofian keskeisiä teoksia. Näissä ja monissa muissa (postuumisti julkaistuissa) teoksissaan Wittgenstein käsittelee

6 Ks. Baghramian 2004.

7 Whorf 1956, 213.

ajattelun, kielen, logiikan, tietämisen ja toiminnan moninaisia kysymyksiä. Wittgensteinin ajattelusta ovat useat filosofit kuten Peter Winch, Jean-François Lyotard, Barry Barnes, David Bloor ja Martin Kusch tehneet relativistisia johtopäätöksiä, nojautuen erityisesti Wittgensteinin kielipelin ja elämänmuodon käsitteisiin. Omalle filosofialleni Wittgenstein on ollut tärkeä vaikuttaja ja viittaan tässä kirjassa häneen useasti.

Postmodernismi on vaikuttanut siihen, että relativismi oli 1900-luvun lopulla suosittu ajattelutapa humanististen ja yhteiskuntatieteiden piirissä. Postmodernismi on heijastumaa kielellisestä käännteestä, mutta tulkituna kulttuurisesti. Paul O’Grady käyttää tästä termiä ’yhteiskunnallinen käänne’, jolla hän tarkoittaa sitä, että otetaan huomioon kielen käytön kulttuuris-yhteiskunnallinen konteksti.⁸

Postmodernismi ei ole mikään yhtenäinen suuntaus vaan kattotermi monille erilaisille ajattelijoille. Merkittävimpiä postmodernia edeltäviä suuntauksia oli ranskalaisten filosofien suosima jälkistrukturalismi, jonka piiriin luetaan esimerkiksi Michel Foucault (1926-1984), Jacques Derrida (1930-2004) ja Jean-François Lyotard (1924-1998). Jälkistrukturalismin ja postmodernismin taustalla ovat Nietzsche, Martin Heidegger (1889-1976) ja kielitieteilijä Ferdinand de Saussure (1857-1913). Paitsi että postmodernismi kyseenalaistaa kaikkien arvojen objektiivisuuden ja universaalisuuden, se paljastaa kulttuuristen järjestelmien takana olevat hierarkiat ja valta-asetelmat (Foucault). Derridan näkemyksellä tekstien keskeisyydestä on ollut merkittävä vaikutus postmodernismiin: suhteemme maailmaan on aina tekstien väittämää.

Fyysikko Alan Sokal sai yhdellä artikkelillaan aikaan ”kulttuurien sodan”, joka vaikutti kielteisesti postmodernismin suosioon. Sokal sai julkaistua vuonna 1998 *Social Text* nimisessä postmodernismia edustavassa aikakauslehdessä artikkelin, joka oli hänen mukaansa täyttä soopaa. Paljastaessaan tämän hän käynnisti laajan keskustelun postmodernismista, mitä tunnettu relativismin kriitikko Paul Boghossian piti osoituksena siitä, kuinka laajalle ”epäilyttävä” relativismi oli levinnyt akateemisissa piireissä. Tämän kulttuurisodan pyörteissä postmodernismi tuli myös leimattua osasylliseksi syyskuun 11. päivän hyökkäykseen New Yorkin World Trade Centerin torneihin vuonna 2001.

Vuosisadan vaihteen kiinnostavimmat keskustelut relativismista on

8 O’Grady 2002, 2.

ehkä käyty sukupuolentutkimuksen piirissä. On kehitetty uudenlaista standpoint-metodologiaa, jonka mukaan vallitseva tiede ei olekaan objektiivista puolueetonta tutkimusta, vaan sitoutunut maskuliiniseen vääristymään, miehiseen näkökulmaan. Tieteen käytännöt ja menetelmät sivuuttavat naisten aseman, kokemuksen ja tiedon osoittaen pitävänsä naista subjektiivisena, irrationaalisenä, epäloogisena ja emotionaalisenä (tms.). Valitseva epistemologia ja sen asettamat tiedon kriteerit ovat puolueellisia. Standpoint-metodologiasta halutaan kehittää uusi tieteellinen menetelmä tai lähestymistapa erilaisten vähemmistöjen ja marginaalien tutkimiseen ja äänen antamiseen niille.⁹

Tässä kirjassa keskityn pääasiassa analyttisen filosofian piirissä käytyyn relativismikeskusteluun. On reilua sanoa, että siellä relativismiin on suhtauduttu kielteisesti. Myös filosofit, jotka voi tulkita relativisteiksi tai sitä lähellä oleviksi, ovat kieltäneet olevansa relativisteja. Tällöin kuitenkin viitataan äärirelativismiin, jonka mukaan kaikki mielipiteet ovat yhtä hyviä.

Analyttisessa filosofiassa relativismikeskustelun isona nimittäjänä on jako realisteihin ja antirealisteihin. Realismin mukaan on olemassa ihmisistä riippumaton objektiivinen todellisuus, jota tietomme koskee ja joka ratkaisee, mikä on totta ja mikä epätotta. Voidaan puhua maailmasta sellaisena kuin se on itsessään. Antirealismin mukaan todellisuus ja totuus riippuvat tavalla tai toisella ihmisen käsitteistä ja näkökulmista. Maailma meille on aina mielen konstruoima. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että maailma olisi mielen luomus, kuten idealismi esittää. Nimenoman idealismin torjumiseksi monet relativistiset suuntaukset haluavat olla realismia, mistä ovat esimerkkinä Ronald Gieren ”perspektivistinen realismi” ja Dreyfusin ja Taylorin ”pluralistinen vahva realismi”.¹⁰

Pragmatismi on keskeisiä antirealistisia suuntauksia 1900-luvun filosofiassa.¹¹ Pragmatismen perustajana pidetään Charles Peirceä (1839–1914). Muita merkittäviä alkuaikojen pragmatisteja olivat William James (1842–1910) ja John Dewey (1859–1952). Pragmatismen keskeisiä ajatuksia on käytännön ensisijainen merkitys tiedolle. Vasta toiminta ja sen menestys osoittavat, mitä todella tiedämme maailmasta. Pragmatistista

9 Ks. Harding 2015. Käsittelen laajemmin standpoint-metodologiaa luvussa 7.

10 Giere 2006; Dreyfus & Taylor 2015.

11 Ks. Niiniluoto 2002; Haack 2006.

perinnettä ovat jatkaneet ja muokanneet useat ”uuspragmatistit”, joista merkittävimpiä ovat C.I. Lewis (1883–1964), Hilary Putnam (1926–2016), Richard Rorty (1931–2007) ja W.V. Quine (1908–2000). Mannermaalla Jürgen Habermas (1929–) on tunnetuimpia pragmatismia lähellä olevia kriittisiä ajattelijoita.

Wittgensteinin ohella pragmatistiset filosofit ovat vaikuttaneet merkittävästi omaan ajatteluuni. Erityisesti Putnamin kirjoitukset realismista, merkityksestä ja totuudesta ovat lähtökohtia näkökulmarelativismille. Putnamin erottelu metafyyllisen ja sisäisen realismin välillä synnytti hyvin laajan ja osin yhä jatkuvan keskustelun analyttisen filosofian piirissä.¹² Metafyyllisen realismin mukaan maailma koostuu jostakin kiinteästä joukosta mielestä riippumattomia objekteja. Sisäinen realismi lähtee taas siitä, että voimme puhua objekteista vain jonkin kuvauksen tai teorian sisällä; siitä termi sisäinen realismi.

Vaikka relativismilla ei ole ollut laajaa kannatusta analyttisessä nykyfilosofiassa, sitä on kuitenkin kehitetty ja puolustettu kiinnostavasti. Martin Kusch vetää isoa Emergence of relativism -hanketta Wienissä. Siinä sovelletaan historiallisia, filosofisia ja sosiologisia lähestymistapoja filosofiseen relativismiin.¹³ Hankeen taustavoimiin kuuluu kaksi tämän hetken ehkä merkittävinä relativismikeskusteluun osallistunutta tutkijaa, David Bloor ja Paul Boghossian.

Uudemmassa epistemologisessa tutkimuksessa on virinnyt kiinnostus episteemiseen pluralismiin ja siinä ohessa relativismiin.¹⁴ Tämän uuden kiinnostuksen taustalla on tyytymättömyys nykyiseen tietoteoriaan, joka on pääosin monismia eli olettaa, että episteemisiin kysymyksiin on yksikäsitteisiä vastauksia. Pluralismi haluaa laajentaa vastausten kirjoa ja pohtii, minkälaisia erilaisia tapoja on olla totta tai oikeutettu. Tässä viitekehityksessä relativismi on pluralismia, jossa korostetaan erilaisten tapojen yhdenvertaisuutta ja vaikeutta asettaa niitä paremmuusjärjestykseen.

2000-luvulla relativismia on alettu lähestyä uusilla tavoilla ja tästä on hyvänä esimerkkinä uusrelativismi, jonka piiriin luetaan joukko tutkijoita kuten John MacFarlane, joiden työ lähtee analyttisen perinteen kielifilosofiasta. Keskeinen idea on totuuden riippuminen lausumien

12 Ks. Putnam 1981, 1988, 2004 ja 2015.

13 <http://emergenceofrelativism.weebly.com>

14 Ks. Coliva & Pedersen 2017.

kontekstista. Uusrelativistit tuovat tarkasteluun uuden kontekstin, arviointin.¹⁵ Tieteenfilosofiassa on nyt myös tutkijoita, jotka korostavat perspektiivisyyttä. Näistä merkittävimpiä ovat Ronald Giere ja Bas van Fraassen.¹⁶ Tieteenfilosofiassa viime vuosina kannatusta saanut pluralismi on merkittävää relativismin kannalta, koska siinä lähdetään siitä, että meillä on monia tosia mutta keskenään yhteensopimattomia kuvauksia ja teorioista samoista asioista.

Relativismikeskustelua on käyty Suomessa jonkin verran.¹⁷ Professori Tuija Pulkkinen on puolustanut postmodernismia lähtien Foucault'n, Lyotardin ja Judith Butlerin teorioista.¹⁸ Kognitiotieteilijät Matti Kampinen ja Antti Revonsuo ovat kehittäneet uudenlaista relativismia pohjautuen kognitiotieteeseen.¹⁹ Itse olen puolustanut epistemologista relativismia nojautuen Putnamin ja Goodmanin ideoihin.²⁰ Professori Sami Pihlström on tutkinut pragmatismia ja kehitellyt uudenlaista pragmaattista realismia ja arvostellut metafysisistä realismia.²¹ Edellä mainittu Wienin yliopiston professori Martin Kusch puolusti Suomessa asuessaan vahvaa relativismia.²² Relativismin kotimaisista kriitikoista merkittävin on akateemikko Ilkka Niiniluoto, joka on puolustanut tieteellistä realismia.²³

---

15 Ks. MacFarlane 2014, ks. myös hakusana ”Relativism”, Stanford Encyclopedia of Philosophy. Arviointi on englanniksi ”assessment”.

16 Giere 2006; van Fraassen 2008.

17 Relativismista Suomessa ei ole mitään yleisesitystä ja omatkin mainintani ovat enemmän ad hoc tyyppisiä huomiota. Mainittakoon, että edes sanaa relativismi ei löydy Riku Jutin (2013) laajasta tietoteorian historiasta eikä Niiniluodon kirjasta Johdatus tieteenfilosofiaan (1980).

18 Pulkkinen 1996.

19 Kamppinen & Revonsuo 1993.

20 Hautamäki 1985. Ks. myös Kaipainen & Hautamäki 2011 ja 2015.

21 Pihlström 1996.

22 Kusch 1991.

23 Niiniluoto 1999 ja 2014. Ks. myös Niemi 2008. Palaan Niiniluodon kritiikkiin luvussa 7.

Kant tiedon konstruomisesta

Immanuel Kantin *Puhtaan järjen kritiikkiä*²⁴ pidetään merkittävänä askeleena kohti epistemologista relativismia.²⁵ Kantin oma järjestelmä ei ole relativistinen, erityisesti sen takia, että hänen mukaansa havainnon muodot aika ja avaruus sekä ymmärryksen kategoriat kuten kausaalisuus ovat osa ihmisen tietämisen koneistoa ja sellaisena objektiivisia ja kaikille ihmisille yhteisiä eli intersubjektiviisiä.

Kantin tekee merkittäväksi relativismin kannalta hänen argumentaationsa tiedon kritiikissä. Sen ydin on teesi siitä, että ihminen voi saada tietoa ainoastaan ilmiöiden maailmasta, kokemusmaailmasta. Jos yritämme sanoa jotain maailmasta sellaisenaan, ajaudumme ristiriitoihin, järjen antinomioihin.

Kantin tietoteoria on konstruktivistinen siinä mielessä, että aistimukset antavat kokemukselle sisällön ja mieli antaa muodon tälle sisällölle. Ihminen havaitsee kaikki oliot ajassa ja avaruudessa, joita Kant pitää kokemuksen intuitiivisina muotoina. Käyttämällä kategorioita eli yleisiä käsitteitä ymmärrys rakentaa tiedon objekteista. Tieto konstruoituu siten aistimusten ja ymmärryksen kategorioiden vuorovaikutuksessa.

Kantin mukaan ymmärryksen kategoriat kuuluvat ihmisen tietokykyyn eikä niitä ole johdettu tai saatu kokemuksesta. Kategoriat ovat käsillä ennen kokemusta eli a priori niin kuin Kant asian ilmaisee. Kantin tietoteoriaa voidaan pitää epähistoriallisena konstruktivismina, koska siinä maailman konstruktiossa käytettävä käsitejärjestelmä on muuttumaton.

Tässä ei ole mitenkään mahdollista paneutua Kantin argumentaatioon. Otan esiin vain Kantin käsityksen olioista sinänsä.²⁶ Kantin näkemysten mukaan ”oliot on annettu meille ulkopuolellemme sijaitsevina aistiemme kohteina, mutta emme tiedä mitään siitä, millaisia ne sinänsä saattavat olla, vain tunnemme ainoastaan niiden ilmiöt, toisin sanoen ne mielteet, jotka ne saavat meissä aikaan vaikuttaessaan aisteihimme”²⁷. Voimme tietää vain tavan, jolla oliot vaikuttavat aisteihimme.

Kantin mukaan hänen filosofinen katsantonsa eroaa George Berkeleyyn

---

24 Kant 2013.

25 Esim. Goodman 1978.

26 Kantin argumentaatiosta ks. Koistinen 2013.

27 Kant 1997, 88.

(1685-1753) subjektiivisesta idealismista, erityisesti siksi että se myöntää ulkopuolisen todellisuuden ja olioiden sinänsä olemassaolon.

Kant laajentaa realismikeskustelun koskemaan myös ensisijaisia kvaliteetteja. Locke erotti ensisijaiset kvaliteetit, joita ovat esimerkiksi ulottuvuus, paikka ja paino, toissijaisista, joita ovat esimerkiksi lämpö, väri ja maku. Lockella toissijaiset kvaliteetit riippuvat ihmisen havainnoista ja ovat subjektiivisia. Kant menee pidemmälle ja väittää että kaikki ensisijaisetkin kvaliteetit koskevat vain pelkkiä ilmiöitä.²⁸ Tällä Kant vahvistaa kantaansa, jonka mukana emme voi aistien avulla tiedostaa oliota sellaisena kuin sinänsä ovat, koska kaikki kvaliteetit ovat ”toissijaisia”.

Kantin ideaa olioista sinänsä voidaan havainnollistaa puhumalla olioiden lähettämistä säteistä. Ihminen kohtaa vain säteet mutta ei kykenen saamaan tietoa olioista säteiden takana. Mainittakoon tässä yhteydessä, että vastoin Kantin näkemystä, näkökulmarelativismi hyväksyy sen, että olioiden ominaisuudet voidaan tiedostaa, mutta tiedostaminen tapahtuu käyttämällä erilaisia näkökulmia. Näitä näkökulmia vertailemalla ja yhdistelemällä kyetään tiedostamaan olioiden erilaisia aspekteja. Näin siis Kantin oliot sinänsä kuihtuvat ja yhä uudet ominaisuudet avautuvat.

Relativismin kannalta Kant on merkittävä filosofi osoittaessaan, että a) kaikki tieto kohdistuu ilmiöihin eikä olioista sinänsä voi tietää mitään ja b) tieto rakentuu aistimuksista lähtien havainnon muotojen (aika ja avaruus) ja ymmärryksen kategorioiden avulla. Sen sijaan Kantin oletus havainnon muotojen ja kategorioiden aprorisuudesta on kestävä. Käsitejärjestelmät ovat historiallisesti muuttuvia ja moninaisia, mitä pragmatismi on erityisesti korostanut.

Leibnizin perspektivismi

Gottfried Wilhelm Leibniz (1646-1716) esittää monadologiassaan, että monadeilla on ainutlaatuinen näkökulma ja perspektiivi maailmaan. Monadit ovat maailman jakamattomia perusyksiköitä: erityisesti ihmisen sielu on monadi. Hyvin yleisesti ilmaisten, jokaisella monadilla on ikään kuin oma mahdollinen maailmansa. Leibniz havainnollistaa tätä kaupunkivertauksella.

²⁸ Kant 1997, 88.

”Niin kuin yksi ja sama kaupunki näyttää eri puolilta nähtynä täysin erilaiselta ja on ikään kuin *perspektiivisesti* moninkertaistunut, niin myös yksinkertaisten substanssien äärettömän moninaisuuden vuoksi on kuin olisi yhtä monta erilaista maailmankaikkeutta. Ne ovat kuitenkin vain yhden maailman perspektiivejä, kunkin monadin erilaisen *näkökulman* mukaisesti.”²⁹

Leibnizilla oli monimutkainen metafysiikka (ennalta säädetty harmonia jne.) monadologian perustana, mutta sitoutumatta siihen pidän hänen esittämänsä perspektiivisyyden ideaa hyödyllisenä relativismin kehittelyn kannalta. Erityisesti seuraava näkökohta on aivan keskeinen. Jokainen monadi on ikään kuin maailman elävä peili, joka representoi maailmankaikkeutta. Mutta tämä representaatio on ”yksityiskohdissa sekava ja voi olla tarkka vain pienessä osassa asioista, toisin sanoen niissä, jotka ovat kullekin monadille lähimpänä tai suurempia”³⁰.

Tämän jälkeen Leibniz esittää merkittävän teesin, jonka mukaan ”monadeja ei rajoita tiedon kohde vaan kohdetta koskevan tiedon luonne”. Monadien perspektiivit ovat ”rajoitettuja ja erilaisia tarkkojen havaintojen asteen mukaisesti”³¹. Maailmankaikkeuden äärettömyyden kannalta monadeilla on rajoituksensa: ”sielu voi lukea itsestään vain sen mikä on siinä tarkasti representoitua eikä voi yhdellä kertaa avata kaikkia taitoksiaan, sillä ne ulottuvat äärettömiin”³².

Leibnizin perustelu monadien olemassaololle tai olemassaolon välttämättömyydelle tulee siitä, että ne lisäävät maailman rikkautta. Vaikka maailma on yksi ja Jumala on absoluuttinen, niin sittenkin maailma ilman monadeja olisi köyhä sisältäen vain Jumalan kaikkietävän näkökulman. Monadit tuottavat äärettömään määrään uusia näkökumia ja siten ikään kuin luovat äärettömän määrän maailmankaikkeuksia. Jos asiaa katsotaan monadien näkökulmasta, niin jokainen monadi tuo ”peliin” mukaan jotain ainutlaatuista, jota muut monadit eivät tuo. Yhdessä nämä monadit representoivat maailmankaikkeutta kaikessa sen rikkaudessa. Tämä moniperspektiivisyyden rikastava vaikutus maailmankuvaamme

²⁹ Leibniz 2011, 340.

³⁰ Leibniz 2011, 341.

³¹ Leibniz 2011, 341.

³² Leibniz 2011, 341.

on minulle tärkeimpiä motiiveja kehittää näkökulmarelativismia.

Nietzschen perspektivismi

Tietävän ihmisen perspektiivisyys ja näkökulmariippuvuus yhdistetään ennen kaikkea Friedrich Nietzschen filosofiaan. Perspektiivisyys lähtee siitä, että ”kaikki olemassaolo on *tulkitsevaa* olemassaoloa”³³. Ihmisen olemassaolo on tulkitsevaa olemassaoloa ja ihminen katselee vääjäämättä maailmaa omasta näkökulmastaan. ”Me emme voi nähdä kulmamme taakse... [emmekä voi tietää] mitä muita älyn ja perspektiivien lajeja vielä voisi olla: esimerkiksi voivatko jotkut olennot kokea ajan taaksepäin tai vuorotelleen eteen- ja taaksepäin”³⁴. Maailma on tunnistettava äärettömäksi, ”emmekä voi torjua sitä mahdollisuutta, että *siihen sisältyy äärettömän paljon tulkintoja*”³⁵.

On syytä olettaa, että uskomustemme perustana on muutakin kuin rationaalinen ajattelu. Sisäinen maailma ei ole vain kognitiivinen, vaan siihen liittyy myös tunteita, kuten toiveita ja pelkoja, pyrkimyksiä ja intentioita, mitä erityisesti juuri Nietzsche on korostanut. *Iloisessa tie-teessä* Nietzsche tuo esiin ”viettien valtavan vaikutuksen tietämiseen”³⁶. Ajatuksetkin ovat ”tuntojemme varjoja”³⁷. Totuudentahtokin on ensisijaisesti tahtoa, joka liittyy elämään ja sen edistämiseen. Nietzsche kysyy, ”[e]ikö meitä kenties käske tietämään *pelon vaisto?*”³⁸.

Tämän kirjan näkökumia koskevan tematiikan kannalta Nietzschen käsitys ”näkemisestä” on kiinnostava. Jos näkeminen laajasti ottaen tulkitaan objektiiviseksi ja absoluuttiseksi, niin silloin menetetään näkemisen aktiivisuus ja tulkitseva funktio. Nietzsche kirjoittaa kirjassaan *Moraalin alkuperästä* tästä osuvasti:

”On olemassa *vain* perspektiivistä näkemistä, *vain* perspektiivistä ’tietämistä’: ja *mitä useammille* efekteille annamme sananvuoron jotakin

33 Nietzsche 1963, Kappale 374.

34 Nietzsche 1963, Kappale 374.

35 Nietzsche 1963, Kappale 374.

36 Nietzsche 1963, Kappale 355.

37 Nietzsche 1963, Kappale 179.

38 Nietzsche 1963, Kappale 355.

asiaa käsitellessämme, *mitä useammilla* silmillä, eri silmillä osaamme samaan asiaan syventyä, sitä täydellisempi on tästä asiasta saamamme ’käsite’, meidän ’objektiivisuutemme’”.³⁹

Tässä Nietzsche puolustaa tietämisen perspektiivisyyttä. Samalla hän korostaa asioiden katselemista mahdollisimman monista eri näkökulmista. Objektiivisyys saavutetaan vain monien näkökulmien kautta.

Nietzschele perspektiivisyys on kaiken tiedon, myös tieteellisen tiedon vääjäämätön seuralainen. Perspektiivisyyden lähtökohta on kuitenkin yksilön näkökulmissa. Erinomaisessa analyysissään Nietzschen perspektiivisyydestä Robert Solomon yhdistää perspektiivisyyden Nietzschen ajattelussa *ad hominem* -periaatteeseen.⁴⁰ Yleensä *ad hominem* -argumentti nähdään negatiivisena argumenttina: Kallen käsitys oikeudenmukaisuudesta on epäuskottava, koska hän itse rikkoo lakia. Nietzscheläinen *ad hominem* taas lähtee siitä, että ihmisen ajattelun ja mielipiteiden takana on aina ihmisen *positio*, johon hän sijoittuu, ja konteksti, johon hän sijoittaa asiat. Ihmisen *positiosta* nousee hänen näkökulmansa asioihin. Merkittävää on myös perspektiivien vertailtavuus Nietzscheillä, kuten Solomon vakuuttavasti osoittaa. Nietzsche ei olisi missään tapauksessa hyväksynyt sellaista ”löyhää” relativismia, jonka mukaan kaikki kelpaa ja on yhtä hyvää.

Ad hominem -periaate ei koske vain ”oppimatonta” kansanihmistä, vaan se on toimiva periaate myös tieteessä ja filosofiassa.

”Minulle on vähitellen selvinnyt, mitä jokainen suuri filosofi on tähän asti ollut: nimittäin tekijänsä itsetunnustus ja eräs laji tahtomatta ja huomaamatta syntyneitä *mémoires*; samaten että moraaliset tai (epä-moraaliset) tarkoitukset ovat olleet jokaisessa filosofiassa se elämän-itu, josta kulloinkin on koko kasvi kasvanut. .... Minä en niinmuodoiin usko, että mikään ”tietämisvietti” on filosofian isä, vaan että eräs toinen vietti, kuten muutenkin, on käyttänyt tietoa (ja tiedon harhoja) vain kuin välikappaleena.”⁴¹

Sanottakoon reiluuden nimissä, että kyllä Nietzsche myöntää, että tie-

39 Nietzsche 1969, III 12.

40 Solomon 1996.

41 Nietzsche 1966, Kappale 6.

teellinen mieli ja oppinut ihminen omaa vahvemman tietämisvietin ja totuudentahdon kuin oppimaton. Heissä voi olla ”jotakin tietämisvietin tapaista, jokin pieni itsenäinen kellokoneisto, joka hyvin vedettyä tekee rohkeasti työtänsä...”⁴². Palaan tietojen- ja totuuskysymyksiin myöhemmin, mutta sanottakoon tässä yhteydessä, että Nietzschen anti relativismikeskustelun kannalta on juuri ihmisen subjektiivisuuden terävässä analyysissä ja terveen epäilyn kohdistamisessa objektiivisuuden vaatein esiintyviin väitteisiin: ne voivatkin olla kätkeytyä subjektiivisuutta.

Myersin systemaattinen pluralismi

Henry Alonzo Myers (1906-1955) kehitti erityisen systemaattisen pluralismin teorian, jossa uskotaan lukuisten perspektiivien olemassaoloon.⁴³ Myersin kirja *Systematic Pluralism* on harvinaisuus enkä ole nähnyt siihen mitään viittauksia nykyisessä relativismikeskustelussa. Silti Myersin teoria on kiinnostava nimenomaan vahvan filosofian historiallisen taustansa ja dialektisen käsittelytapansa ansiosta: filosofiset teoriat ovat erilaisia perspektiivejä todellisuuteen.

Lähtökohtana on ihmisten henkilökohtaiset näkökulmat. Näkökulmassa on sekä subjektiivisia että objektiivisia aineksia. Subjektiivisuutta on nimenomaan subjektin ainutlaatuisuus. Objektiivisuus puolestaan tulee siitä, että ihmisen näkökulma kohdistuu objektiiviseen maailmaan, todellisuuteen. Myers sanoo todellisuutta ”metafyysiseksi objektiksi”. Tällä hän tarkoittaa sitä, että todellisuus on tietämiselle ulkoinen asia, jotain olevaa johon tietäminen kohdistuu. Ihmisen havainnot ovat havaintoja maailmasta. Ihmisen ajatukset suuntautuvat maailmaan ja ihmisen kokemukset syntyvät hänen maailmassaolostaan.

Ihmisen näkökulmassa on aina läsnä sekä partikulaarisuus että yleisyys. Viitaten Baruch Spinozan (1632-1677), Georg Wilhelm Friedrich Hegelin (1770-1831) ja Leibnizin filosofisiin systeemeihin, Myers korostaa, että jokainen perspektiivi ja näkökulma on välttämättä partikulaarinen, koska se on ainutlaatuinen. Mutta koska perspektiivi on myös välttämättä perspektiivi johonkin, nimittäin todellisuuteen, se on

42 Nietzsche 1966, Kappale 6.

43 Myers 1961.

myös yleinen eli universaalinen.⁴⁴ Yksilön näkökulma henkilökohtaisena perspektiivinä antaa meille aidon konkreettisen partikulaarisen ja universaalisen synteesinä.⁴⁵ Ihmisen persoonallisessa näkökulmassa yhdistyvät

subjektiivisuus ja objektiivisuus;
partikulaarisuus ja universaalisuus;
relatiivisuus ja absoluuttisuus.

Subjektiivinen ja objektiivinen eivät erotu yksinkertaisesti toisistaan; ne ovat aina toisiinsa kietoutuneita. Ihmisen näkökulma sisältää aina ”mielipiteitä”, joiden totuus ja todentaminen vaativat omat prosessinsa. Keskeinen osa tätä subjektiivisuuden ”eliminointia” on siirtyminen ihmisille yhteisiin tiedon järjestelmiin. Myersin mukaan siirtyminen mielipiteestä tietoon tapahtuu systematisoimalla ideoita sosiaalisella areenalla, eliminoiden persoonan vaikutusta.

Tiedon järjestelmät eroavat yksilöiden henkilökohtaista näkökulmista sen kautta, että ne ovat yhteisöllisesti jaettuina ja koeteltuja. Yksilöiden subjektiiviset mielipiteet ovat karsiutuneet niistä pois. Myers kutsuu tiedon järjestelmiä ei-personaalisiksi perspektiiveiksi metafyysiseen objektiin, todellisuuteen. Tämä perspektiivisyys tarkoittaa, että tiedon järjestelmät ovat aina osittaisia, partikulaarisia eikä mikään tiedon järjestelmä ole absoluuttisen tosi ja universaalinen. On tärkeää huomata, että tiedolliset järjestelmät ovat viestittävässä olevia perspektiivejä todellisuuteen, kun taas henkilökohtaiset perspektiivit sisältävät paljon subjektiivista aineista, jota on vaikea kommunikoida. Mahdollisia ei-personaalisia perspektiivejä on ääretön määrä.

Myers määrittelee systemaattisen pluralismin ”metafyysiseksi” teoriaksi jonka mukaan todellisuus voidaan tiedostaa vain lukuisten tiedon järjestelmien kautta.⁴⁶ Jokainen näistä järjestelmistä paljastaa todellisuuden omasta näkökulmastaan, jonka määrittävät sen käyttämät kategoriat. Metaforisesti systemaattista pluralismia voidaan verrata polkupyö-

44 Myers käsittelee vain todellisuutta koskevia perspektiivejä.

45 Myers 1961, 136. Hegelin järjestelmässä konkreettinen on partikulaarisen ja universaaliseen synteesi.

46 Myers 1961, 181. Hatcherin (2002) puolustamassa näkökulmateoriassa on paljon kosketuskohtia Myersin perspektivismiin.

rän pyörään, jossa systeemejä edustavat lukuisat pinnat, jotka lähestyvät keskuskappaa eli todellisuutta eri näkökulmista. Tässä voidaan palauttaa mieliin Leibnizin kaupunkivertaus: meillä on useita näkökulmia samaan kaupunkiin, ja niiden kautta kaupunki ikään kuin moninkertaistuu ja rikastuu. Systemaattinen pluralismi korostaa, että yksikään näistä lähestymistavoista ei ole vähemmän todellinen kuin muut.

Luku 2.

Filosofisen keskustelun ehdot

Filosofian menetelmänä on argumentoitu keskustelu. Filosofia ei useinkaan vetoa suoraan havaintoihin tai kokemuksiin; toki niilläkin on osuutensa argumentoinnissa. Koska filosofia on keskustelua, sen pelikenttänä ovat kieli ja kielenkäyttö. Käsitteiden määrittely on keskeisessä asemassa. Toinen kulmakivi on rationaalisen keskustelun säännöt ja argumentaatioperiaatteet. Tässä jaksossa tuodaan hyvin yleisellä ja ehkä monille yllättävällä tavalla esiin filosofisen keskustelun ehdot: filosofinen keskustelu edellyttää lähtökohtaisesti jaettua käsitystä totuudesta ja todellisuudesta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että olisimme filosofisesti yhtä mieltä totuuden ja todellisuuden perimmäisestä luonteesta. Intuitiivinen käsitys antaa kuitenkin lähtökohdan, esiyymmärryksen filosofiselle kehittelylle. Sen takia tässä luvussa puhutaan paljon arkiymmärryksestä, tavallisesta kielestä ja yhdessä koetusta todellisuudesta. Filosofisessa keskustelussa tämä arkitaso sivuutetaan usein nopeasti, vaikka siihen liittyy filosofisesti kiinnostavia kysymyksiä. Korostaakseni arkitason merkitystä, käytän sellaisia käsitteitä kuten K-kieli, K-totuus ja K-todellisuus, missä K tarkoittaa yleisessä käytössä olevaa ja jaettua asiaa.

Filosofian suhteellisuus

Kysymys relativismista kytkeytyy monimutkaisesti moniin filosofian alu-

eisiin kuten kielen filosofiaan, logiikkaan, metafysiikkaan ja mielen filosofiaan. Tämän takia on syytä kysyä, onko relativismiin löydettävissä yhtä oikeata tai ylivertaista filosofista kantaa. Filosofiset kysymykset eivät ratkea viittaamalla havaintoihin tai erityistieteisiin kuten neurotieteeseen, vaikka niillä onkin osuutensa filosofisessa argumentaatiossa.⁴⁷ Filosofiset suuntaukset tai teoriat eivät myöskään alistu kyllä/ei-vastauksiin puhumattakaan filosofisten teorioiden vastaavuudesta todellisuuden kanssa. Pikemminkin filosofiset teoriat ovat näkemyksiä siitä, miten jokin käsite kuten tieto tai oikeuttaminen tulisi määritellä ja tulkita. Näitä näkemyksiä voidaan perustella hyvin monilla tavoilla ja teorioiden totuuden sijaan kannattaisikin puhua niiden puolustettavuudesta. Usein filosofit vetoavat rationaaliseen intuitioon keinona oikeuttaa filosofisia oppejaan, mutta intuitio on itsessään vain yksi keino oikeuttaa väitteitä.⁴⁸

Kirjassaan *Philosophical Relativity* Peter Unger pyrkii osoittamaan, että moniin tärkeisiin filosofisiin kysymyksiin ei ole yksikäsitteisiä tai oikeita vastauksia.⁴⁹ Tällaisia kysymyksiä ovat esimerkiksi kysymykset tiedosta, kausaatiosta (syy-vaikutus-suhteesta) ja selittämisestä. Ungerin argumentti menee seuraavasti.

Filosofin suosima vastaus tiettyyn filosofiseen kysymyksen riippuu niistä oletuksista, jotka hän on omaksunut suhteessa tähän ongelmaan. Vastaukselle keskeiset oletukset ovat aina jonkin verran mielivaltaisia eivätkä niitä määrää objektiiviset tosiasiat, eivät edes logiikan ja kielen tosiasiat. Joukko oletuksia johtaa tiettyyn vastaukseen ja toinen joukko oletuksia toiseen vastaukseen. Mitkään ongelmaan liittyvät tosiasiat eivät kykene ratkaisemaan näiden oletusjoukkojen valintaa. Tätä tilannetta Unger kutsuu *filosofiseksi relatiivisuudeksi*.

Yhtenä keskeisenä perusteluna filosofiselle relatiivisuudelle Unger vetoaa semantiikkaan. Filosofisen ongelman ratkaiseva piirre voi riippua ongelman muotoiluun käytettyjen kielellisten ilmaisujen merkityksestä tai semanttisista ehdoista. Esimerkiksi tietämisen ongelma voi hyvinkin riippua siitä mikä merkitys annetaan sanalle ”tietää” lauseessa ”Galilei tietää, että maa kiertää aurinkoa”. Tietäminen voi tarkoittaa esimerkiksi intuitiivista tietämistä tai parhaaseen evidenssiin pohjautuvaa tietämistä.

47 Ks. Searle 2007.

48 Ks. Hales 2006, 9-47 ja von Wright 1985, 189-214.

49 Unger 1984.

Tästä pohdiskelusta Unger päätyy semanttisen relatiivisuuden käsitteeseen.

Semanttinen relatiivisuus tarkoittaa, että ei ole oikeaa vastausta siihen, miten tietty ilmaisu pitää tulkita. Semanttisen relatiivisuuden määrittävät kolme ehtoa:

1. Samalle ilmaisulle voidaan antaa erilaisia tulkintoja;
2. Jokainen tulkinta perustuu joihin oletuksiin;
3. Ei ole mitään objektiivista kriteeriä valita erilaisten oletusten välillä.

Filosofian relatiivisuus seuraa keskeisten filosofisten termien semanttisesta relatiivisuudesta. Unger esittää myös yhteisöllisen tukinnan semanttisesta relatiivisuudesta: voi hyvin olla, että tarkasteltavalla kieliyhteisöllä ei ole yksikäsitteistä, objektiivista semantiikkaa, johon kaikki voisivat nojautua.

Oma näkemykseni relativismia koskevasta keskustelusta on, että ainakin mielenkiintoiset kannanotot sisältävät oletuksia, joita ei useinkaan tuoda esiin ja joiden perusteleminen johtaa toisiin filosofisiin kiistoihin. En silti pidä turhana tai toivottomana järkevää keskustelua relativismista. Siinä on hyvä muistaa semanttisen relatiivisuuden hypoteesi. Meillä on hyvin erilaisia tapoja tulkita keskeisiä filosofisia termejä. Kukaan ei voi asettua ylituomariksi ja sanoa mikä tulkinta on oikea. Keskustelun ehtona on pyrkimys määritellä omat käsitteet selkeästi ja tunnistaa avainkäsitteiden erilaiset tulkinnat.

Steven Halesin menee Ungerinkin pidemmälle filosofian relativoinnissa kirjassaan *Relativism and the Foundations of Philosophy*. Halesin mukaan nykyfilosofiassa väitteitä hankitaan ja perustellaan vetoamalla rationaaliseen intuitioon.⁵⁰ Hän vertaa rationaalista intuitiota muihin menetelmiin hankkia filosofisia uskomuksia esimerkiksi ihmisen asemasta ja arvoista. Hänen esimerkkejään ovat kristillinen ilmoitus ja hallusinogeenien käyttö rituaaleissa. Kaikissa kolmessa perususkomusten hankkimisen menetelmissä on perustana jokin erityinen tietämisen tapa eli perspektiivi. Nämä menetelmät ovat ristiriidassa keskenään, koska ne johtavat ristiriitaisiin uskomuksiin. Hales väittää, että ei ole mitään

50 Hales 2006

keinoa asettaa jokin näistä perspektiiveistä muiden yläpuolelle. Meiltä puuttuvat neutraalit mittapuut vertailujen tekemiseksi. Näin siis perustavat filosofiset menetelmät filosofisen tiedon luomiseksi ovat relatiivisia ja relativismi on kiertämätöntä filosofiassa. Hales rajoittaa relativismin filosofisiin uskomuksiin eikä hyväksy yleistä relativismia, jonka mukaan kaikki olisi suhteellista luonnontieteitä myöten.

Yhteinen kieli ja yhteiset merkitykset

Perustava lähtökohta filosofiselle keskustelulle on riippuvuus yleiskielestä. Toimimme aina tietyissä kieliyhteisöissä, joissa on yhteinen, jaettu kieli. Sanon tällaista yhteisössä käytettävää yleiskieltä *käyttökieleksi* tai *K-kieleksi*.⁵¹ K-kieli ei itsessään sisällä välttämättä mitään erityissanastoa, mutta sen päälle rakentuu erilaisia erityiskieliä tai *optionaalisia kieliä* käyttäen Putnamin esittämää termiä.⁵² Sitä mitä kutsun tässä käyttökieleksi, kutsutaan myös luonnolliseksi tai tavalliseksi kieleksi.⁵³

Luonnollinen kieli asettuu ”keinotekoisia kieliä” vasten. Niitä ovat esimerkiksi ohjelmointikieliet, logiikan formaaliset kielet ja matemaattiset symbolikieliet. Tavallinen kieli ei sisällä mitään erityissanastoa, kuten esimerkiksi fyysikon tai insinöörin erityiskieli sisältää. Näin siis K-kieli viittaa siihen yleiskieleen, joka on kaikille kieliyhteisön jäsenille tuttu ja jota ilman emme voi puhua ylipäätänsä mistään. Optionaaliset kielet sisältävät sellaista erityissanastoa tai erityisiä määritelmiä sanoille, joita tavallisen puhujan, joka hallitsee kielen, ei tarvitse ymmärtää.

K-kielessä minua kiinnostaa erityisesti semantiikka. Jokaisella luonnollisella kielellä on kielioppi ja sanasto. Mutta kielellä on myöskin semanttinen merkitysrakenne, joka antaa sanoille ja ilmaisuille niiden

51 Olen omaksunut K-kieli termin Curryn teoksesta *Foundations of Mathematical Logic* (1963, 28-29), jossa hän käyttää ilmaisua ”U language” viittaamaan kieleen, jolla kommunikoimme. Sitä ei voida kuvata tyhjentävästi; tiedämme vain, että se sisältää ne kielelliset konventiot, jotka ymmärrämme. Konventioita voidaan tarvittaessa täsmentää. U-kieli on jatkuvassa muutoksessa.

52 Putnam 2004.

53 Ks. Lyons 1977.

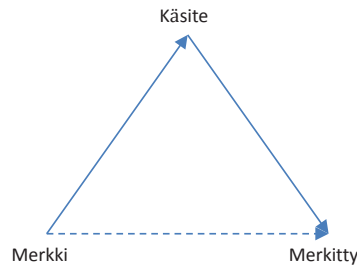
merkityksen. Suurin osa kielen semantiikka on yhteistä kaikille kielen puhujille. Silti jokaisella on omia merkityksiään tai sivumerkityksiään monille ilmaisuille. Kielen puhuja haluaa ilmaista näitä omia merkityksiään puheessaan, mutta joutuu käyttämään K-kieltä, jolla on jo suhteellisen vakiintuneet merkitykset erilaisissa kielipeleissä.

K-kieli sisältää keinot puhua siitä itsestään, esimerkiksi voimme viitata kielen sanoihin ja niiden merkityksiin. K-kieli ei ole suljettu eikä muuttumaton. Kieleen ilmaantuu koko ajan uusia sanoja kuten ”sosiaalinen media” ja merkitykset muuttuvat kuten sanan ”kulkuväline” merkitys on muuttunut viimeisen kahdensadan vuoden aikana. Kielen merkitysrakennetta voidaan selventää sanakirjoilla, määritelmillä ja sopimuksilla.

Erottelen toisistaan K-kieleen kuuluvat *konventionaaliset* eli *K-merkitykset* ja puhujien kielen ilmaisuille antamat *subjektiiviset merkitykset* eli *S-merkitykset*. K-merkitykset ovat K-kieleen kuuluvia kirjaimellisia tai standardimerkityksiä. Ne on usein kerrottu tai määritelty yleisissä sanakirjoissa. S-merkitykset rakentuvat ennen kaikkea ihmisten kokemuksista. S-merkityksissä risteytyvät K-merkitykset ja ihmisen kokemukset ja tulkinnat asioista. Puhujan näkökulmat vaikuttavat K-merkitysten tulkintaan ja S-merkityksien muodostumiseen.

Saadaksemme tätä erottelusta syvemmän kuvan meidän on ymmärrettävä mitä merkityksillä tarkoitetaan. Jo keskiajan semantiikassa puhuttiin merkityskolmiosta, jonka kolme osaa ovat käsite, merkki ja merkitty.⁵⁴ Keskiaikaisessa skolastiikassa katsottiin, että merkki viittaa merkittyyntä käsitteen välityksellä: merkki -> käsite -> merkitty. Esimerkiksi, sana ”puu” viittaa puihin puu käsitteen kautta. Tämä suhde on esitetty merkityskolmiona Kuviossa 1.

54 Ks. Lyons 1977, 96. Silloin kun semantiikkaa lähestytään merkin ja merkien kautta, puhutaan myös semiotiikasta, yleisestä merkkien teoriasta.

Kuvio 1. Merkityskolmio: merkki viittaa merkittyyn käsitteen välityksellä

Filosofisessa semantiikassa erotetaan kielellisen ilmauksen merkitys (intensio, konnotaatio) siitä mihin ilmaus viittaa. Valitettavan usein sekä merkitystä että viitattua asiaa sanotaan molempia merkityksiksi. Selvyyden vuoksi sovimme, että kutsumme käsitettä merkitykseksi ja asiaa, johon ilmaus viittaa, sanomme ilmauksen referenssiksi tai denotaatioksi. Se, että merkitys ja referenssi on syytä erottaa, näkyy jo yksinkertaisista esimerkeistä: nimillä Iltatähti ja Aamutähti on eri merkitys mutta sama referenssi, nimittäin planeetta Venus. Merkitystä ei voi palauttaa referenssiin.

Kielitieteilijä Ferdinand de Saussure on esittänyt merkistä oman määrittelemänsä, joka on hyvin tunnettu ja keskeinen etenkin strukturalismissa (Levi-Strauss) ja jälkistrukturalismissa (Derrida, Foucault). Saussurella merkki on kaksinainen psykologinen entiteetti, joka muodostuu äänikuvasta (sound-image) ja käsitteestä. Äänikuva vastaa kielessä olevan lausutun sanan psykologista ilmenemää puhujan mielessä (sana lausutuna mielessä). Merkki on merkin termin ja siihen liittyvän käsitteen yhdistelmä. Saussure käyttää termistä ja siihen liittyvästä käsitteestä teknisiä termejä merkitsijä (signifiant) ja merkitty (signifié).⁵⁵

Saussure torjuu sen yksinkertaisen tulkinnan, jonka mukaan kieli olisi lähinnä nimeämisprosessi, jossa erilaisille asioille annetaan nimiä. Vaikkapa että sana ”puu” olisi puun nimi. Ymmärtääksemme kielen toimintaa, on tarkasteluun otettava kielen sanoihin liittyvät käsitteet.

⁵⁵ Saussure 1966, 67.

Käsitteiden kautta kielen puhuja kykenee puhumaan maailmasta ja tarkoittamaan tiettyjä asioita.

Saussuren näkemyksen mukaan merkin sidos termin ja käsitteen välillä on mielivaltainen mutta kielen puhujat hallitsevat tämän sidoksen, koska he *osaavat* kieltä. Saussure ei kyseenalaista merkkien objektiivisuutta eli sitä, että ne ovat kielessä annettuina ja että jokainen kielen puhuja hallitsee ne.

Saussuren mukaan kommunikaatio on yksinkertaisimmillaan prosessi, jossa henkilö A pyrkii välittämään omat ajatuksensa henkilölle B käyttäen merkkejä (Kuvio 2). A valitsee merkin, joka vastaa hänen ajatustaan, ja lausuu sen B:lle. B puolestaan vastaanottaa merkin ja merkkiin liittyvä käsite aktivoituu B:n mielessä. Ideaalitapauksessa A:n ja B:n mielessä on täsmälleen sama käsite.

Kuvio 2. Saussuren malli kielellisestä kommunikaatiosta⁵⁶

Saussurelle kieli on kielen puhujille annettu merkkien järjestelmä. Sitä ei voi valita. Tästä seuraa, että sanojen merkitykset (käsitteet) ovat myös annettuja kielen komponentteja. Merkitykset olisivat siis objektiivisia kielen puhujan kannalta. Uudempi semantiikka ja erityisesti kognitiivinen neurotiede kyseenalaistavat merkitysten objektiivisuuden.

Tiedämme kokemuksesta, että kommunikaatiossa ihmiset antavat samoille sanoille erilaisia merkityksiä. Käyttäen edellä esittämääni erotelua subjektiivisiin S-merkityksiin ja objektiivisiin, konventionaalisiin

⁵⁶ Saussure 1966, 11.

K-merkityksiin, voimme ilmasta asetelman seuraavasti. Kommunikaatiossa käytämme yhteistä kieltä, jonka sanoilla ja ilmaisuilla on suhteellisen kiinteä K-merkitys. Sen sijaan kielen puhujat saattavat antaa samoille ilmaisulle erilaisia merkityksiä, joten S-merkitykset vaihtelevat.

Monet tutkijat ovat tehneet vastaavan erottelu subjektiivisiin ja objektiivisiin merkityksiin. Psykologi A.N. Leontyev erottaa objektiiviset ja henkilökohtaiset merkitykset.⁵⁷ Objektiiviset merkitykset kuuluvat sosiaalisesti jaettuun kieleen ja niillä on ”supra-yksilöllinen”, ei-psykologinen olemassaolo. Objektiiviset merkitykset viittaavat ihmisten havaintojen ja toiminnan kohteena olevaan jaettuun, yhteiseen maailmaan. Henkilökohtainen merkitys on ilmaisujen yhteyttä ihmisen motiiveihin ja oman elämän todellisuuteen tässä maailmassa. On kuitenkin huomattava, että supra-yksilölliset merkitykset kietoutuvat aina ihmisen mielessä henkilökohtaisiin merkityksiin.

Leontyevin teorian ytimenä on ihmisen aktiviteetit eli toiminta erilaisissa tilanteissa. Objekti-subjekti (esim. stimulus-havainto) mallin sijaan kieltä ja psykologiaa tulee tarkastella subjekti-toimi-objekti-mallin pohjalta. Toimet (aktiviteetit) ovat perustaltaan reaalista toimintaa, jonka yhteiskunta ja ympäristö mahdollistavat ja rakenteistavat. Merkitykset ankkuroituvat ensi sijassa ulkoisiin yhteiskunnallis-historiallisiin aktiviteetteihin. Mutta yksityisen ihmisen omat toimet ja tietoisuus synnyttävät subjektiiviset merkitykset, joiden yhteys yleiseen toimintaan on välillistä ja välittyntä. Silti ne eivät Leontyevin mukaan kadota yhteiskunnallis-historiallista luonnettaan ja objektiivisuuttaan.

Jos haluamme tehdä tarkemman eron objektiivisten K-merkitysten ja subjektiivisten S-merkitysten välillä, niin on hyödyllistä erotta mieli (konnotaatio) ja merkitys toisistaan. Tätä eroa valaisee ajattelun teoriaa kehittänyt psykologi L.S. Vygotsky, jonka mukaan mieli on ne kaikki psykologiset tapahtumat, jotka tulevat tietoisuuteen, kun sanaa käytetään. Mieli on moniulotteinen kokonaisuus. Merkitys on yksi mielen ulottuvuus, sen vakiintunein ja stabiilein osa. Mieli vaihtelee kontekstin mukaan. Sana ”auto” nostaa esiin eri sisältöjä autokaupassa ja liikenteessä. Ihmisen sisäinen puhe operoi mielillä, ei niinkään merkityksillä.⁵⁸

Osa käsitteistä voidaan yhdistää objekteihin tai ilmiöihin suoraan

57 Leontyev 1977.

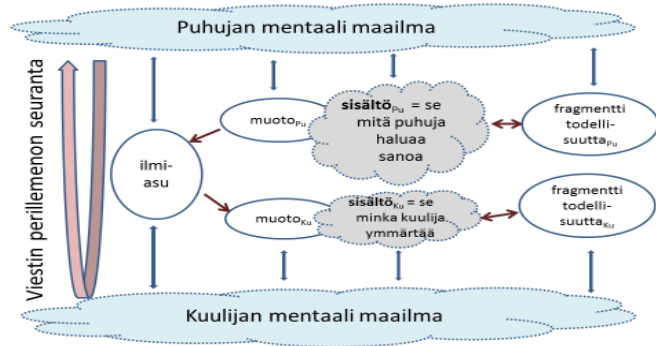
58 Vygotsky 1962, 146-147.

havaintojen perusteella. Merkittävä osa peruskäsitteistämme on tällaisia ”ostensiivisiä” käsitteitä kuten käsitteet ”punainen”, ”auringonnousu” tai ”ihminen”. Osoittamalla voidaan nostaa esiin tietty olio tai ilmiö, mutta tällä tavalla ei saada esiin sitä merkitystä mikä objekteille annetaan. Ostensio ei kerro, *mikä* olio on kyseessä. Sitä varten tarvitaan kieltä ja sen merkitysrakenteita. Jos osoitamme objektia ja sanomme että se on ”jänis”, niin tulkitsemme havaitun ilmiön jänikseksi. Jos emme tunne sanaa ”jänis” niin joudumme arvailemaan, mitä puhuja haluaa sanoa käyttäessään sanaa viitaten johonkin havaittavaan asiaan. Havainto ei itsessään kerro, että kyseessä on jänis. Tässä olemme kognitiivisen relativismin ydinkysymyksissä.⁵⁹

Lingvisti Arto Mustajoki on kehittänyt teoreettisen mallin, joka kuvaa mielestäni hyvin kommunikaatioon liittyviä subjektiivisiä merkityksiä. Mallin avulla Mustajoki on analysoinut ihmisten välisen väärinymmärtämisen taustatekijöitä.⁶⁰ Väärinymmärtämiseen vaikuttaa suuresti keskustelijoiden mentaalinen maailma, joka antaa merkityksen ilmaisulle. Koska puhujien mentaaliset maailman eroavat, heidän samoille ilmaisuille antamat merkitykset myös eroavat. Tässä kommunikaatiomallissa on lisäksi mukana puhujien erilaiset ”referenssimailmat”, eli todellisuuden fragmentit, joihin he viittaavat puhuessaan. Mustajoen malli (Kuvio 3) sopii hyvin yhteen esittämäni teoriaan K-kielestä ja S- ja K-merkityksistä. Tämä malli on myös prosessuaalinen, koska siinä seurataan viestin perillemeno ja jatketaan viestintää, jos perillemeno ei näytä onnistuvan.

59 Vrt. Quine 1960; Wittgenstein 1980.

60 Mustajoki 2012.

Kuvio 3. Moniulotteinen vuorovaikutusmalli⁶¹

Ymmärtääksemme käsitteiden roolin tiedostamisessa meidän on kiinnitettävä huomiomme käsitteiden välisiin suhteisiin. Yksinkertainen esimerkki on luokitus, esimerkiksi ”ihminen on eläin”, jossa käsite ihminen on alaluokka yleisemmästä käsitteestä eläin. Käsitteiden välisiä suhteita on periaatteessa loputon määrä. Käsitteen suhteet muihin käsitteisiin esitetään usein määritelminä, jotka täsmentävät käsitteen *sisäiset suhteet* muihin käsitteisiin. C. I. Lewisin mukaan käsitteen olemuksena on juuri sen sisäiset suhteet muihin käsitteisiin: käsitteellä on relationaalinen rakenne.⁶² Käsitteiden muodostamia järjestelmiä sanotaan myös *käsitteelliseksi viitekehyyksiksi* tai *skeemoiksi*.

Kun käsitettä sovelletaan johonkin objektiin, koko sen relationaalinen rakenne yhdistetään periaatteessa objektiin. Näin siis käsite ei vain viittaa objekteihin, vaan tuo esiin sen erityisen aspektin, jota halutaan korostaa. Lewisin sanoin käsite kertoo, mikä oliossa on olennaista.⁶³ Esimerkiksi käsite ”auto” viittaa autoihin, mutta se liittyy autot esimerkiksi käsitteeseen ”kulkuväline” ja erilaisiin kulkuvälineitä koskeviin keskusteluihin.

Käsitteet ovat keskeisessä roolissa olioiden identiteetin määrittelyssä. Käsitteet eivät vain luokittele olioita, ne myös antavat niille identiteetin. Tarkoitan sitä, että käsitteiden kautta määrittelemme, mikä on yksilö. Tarkemmin sanoen, käsitteerakenteet antavat kriteerit ratkaista ovatko

61 Mustajoki 2012, Figure 1, Mustajoen tähän suomentama.

62 Lewis 1929, 83.

63 Lewis 1929, 68.

kaksi oliota x ja y samoja vai eri olioita. Tämä voidaan ilmaista *Leibnizin periaatteena*: Jos kahdella oliolla on samat ominaisuudet, ne ovat sama olio.

Käsitteellisestä viitekehyykstämme riippuu, mitkä ominaisuudet otamme huomioon samuutta määritettäessä. Identiteettiväite ”x=y” on siis käsiteriippuva.⁶⁴ Loogisesti ”x=y” on totta vain jos x ja y viittaava samaan objektiin, mutta ongelma onkin juuri tässä viittauksessa. On tärkeätä huomata, että x ja y eivät ole yksilöitä itsessään vaan määräytyvät yksilöiksi käytetyn käsitteellisen viitekehyyksen kautta. Yksilökäsite riippuu viitekehyyksestä ja on siis relatiivinen käsite.

Nyt voimme tarkentaa, mitä tarkoitamme K- ja S-merkityksillä. Ilmaisun *K-merkitys* on K-kieleen kuuluva kirjaimellinen tai standarditulkinna, jonka ilmaisu välittää riippumatta kuulijasta.⁶⁵ Kommunikoitessaan muiden kanssa puhuja joutuu käyttämään vakiintunutta K-kieltä ja siihen kiinnittyneitä K-merkityksiä. Puhujan antama *S-merkitys* on puhujan tulkinta ilmaisun K-merkityksestä. S-merkitys tuo esiin puhujan näkökulman. S-merkitys on aina *kontekstisidonnainen* ja puhujalla/kuulijalla on omia taustaoletuksia, jotka vaikuttavat kielen tulkintaan.

S-merkitys nostaa esiin asiaan liittyvän tietyn aspektin tai puolen, jota K-merkitys ei itsessään ehkä sisällä. Jos kuulija ei tajua näitä S-merkityksiä, vaarana on väärinymmärtäminen. Sen estämiseksi puhuja joutuu selittämään asiaa, osoittamaan kohdetta ja näyttämään mitä asia tarkoittaa toiminnan kannalta jne. Vaikka S-merkityksiä on yhtä paljon kuin puhujia, niin silti kommunikaation onnistuminen osoittaa, että hyvin monissa tapauksissa S-merkityksissä on riittävästi samanlaisuutta. Tälle kommunikaation onnistumiselle on monia selityksiä, esimerkiksi se, että ihmisten kokemukset maailmasta ja kielen käyttötavat koskien esimerkiksi metaforia ovat pääpiirteissään samantapaisia.

Intuitiivinen käsitys totuudesta

Totuus on epistemologian keskeisiä käsitteitä. On esitetty useita erilaisia

64 Identiteetin käsiteriippuvuus voidaan määritellä täsmällisesti käsiteavaruuden teoriassa, ks. Hautamäki 2016.

65 Usein puhutaan sanakirjamerkityksistä tarkoittaen juuri K-merkityksiä.

totuuden määritelmiä ja totuusteorioita.⁶⁶ Mutta kaiken filosofisen työskentelyn lähtökohtana on kuitenkin tietty intuitiivinen käsitys totuudesta, jota sitten erilaiset teoriat pyrkivät täsmentämään tai kritisoiimaan. Tämän intuitiivisen käsityksen voi ilmaista niin, että totuus kertoo, miten asiat todellisuudessa ovat.

Aristoteleen Metafyisikassaan esittämä totuuden luonnehdinta on saanut kanonisen aseman. Aristoteleen mukaan ”totta on sanoa sen olevan, mikä on, ja sen olevan olematta, mikä ei ole”⁶⁷. Tulkiten tämän niin, että totuuden sanominen on asian kertomista niin kuin se on.

Loogikko Alfred Tarski on täsmentänyt tämän idean käyttäen T-lauseita.⁶⁸

Lause ”p” on totta jos ja vain jos p.

Vasemmalla puolella viitataan lauseeseen p ja oikealla puolella lausetta käydetään väitteen esittämiseen. Olkoon esimerkkinä lause:

Lause ”Lumi on valkoista” on totta jos ja vain jos lumi on valkoista.

Jos lumi on valkoista, niin lause ”Lumi on valkoista” on totta, ja kääntäen, jos lause ”Lumi on valkoista” on totta, niin lumi on valkoista. Lauseen totuus *määritellään* tässä siis sen esittämän väitteen paikkansapitävyytenä.⁶⁹

Intuitiivisen totuuskäsitteen ideana on, että lauseen totuus riippuu siitä ovatko asiat siten kuin lause väittää. Sanon tätä intuitiivista totuuskäsitettä *K-totuudeksi*. Sen mukaan totuus riippuu täsmälleen siitä, miten

66 Ks. Blackburn & Simmons 1999; Lynch 2005; Wrenn 2015.

67 Aristoteleen totuuden luonnehdinta on kokonaisuudessaan seuraava: ”Epä-totta on sanoa, että se ei ole, mikä on, tai että se on, mikä ei ole, ja vastavasti totta on sanoa sen olevan, mikä on, ja sen olevan olematta, mikä ei ole.” Met. 1011b 25.

68 Tarski 1944. Tarski asettaa adekvaatin totuusteorian ehdoksi, että siitä voidaan johtaa kaikki T-lauseet.

69 Tarskin kehittämä semanttinen totuusteoria määrittelee totuuden niin, että lause on totta jos ja vain jos se täyttää T-lauseen antaman adekvaattisuusehdon.

asiat ovat. Totuus ei ole mielipidekysymys. Jos joku on sitä mieltä, että kuu on juustoa, niin tämä ei tee kuusta juustoa. Totuus ei ole myöskään toiveajattelua: se että toivoo olevansa terve, ei tee ketään terveeksi. K-totuutta voidaan sanoa *objektiiviseksi*, koska totuus ei riipu ihmisten subjektiivisista mielipiteistä tai uskomuksista.⁷⁰

Intuitiivinen totuuskäsite ilmaistaan usein niin, että *totuus on yhtäpitävyyttä todellisuuden kanssa*. Totuus on uskomusten ja todellisuuden vastaavuutta. Tässä ajatellaan, että tuollainen vastaavuussuhde on mahdollinen. Tämä vastaavuus voi ilmetä tai paljastua monilla tavoilla. Mitä tämä vastaavuus oikein on ja miten se todetaan, on keskeinen filosofinen kysymys.⁷¹ Pluralistinen totuusteoria lähtee siitä, että väite voi olla tosi monella eri tavalla.⁷² Intuitiivinen totuuden käsite ei edellytä mitään erityistä *korrespondenssisuhdetta* kielen ja maailman välille. Riittää kun maailmassa on jotain, jonka lause ilmaisee ja joka *tekee* lauseen todeksi. K-totuuden käsite on tässä mielessä minimalistinen.⁷³

Totuuden *korrespondenssiteoria* on eräs intuitiivista totuuskäsitettä eksplikoiva teoria. Sen mukaan totuus on jonkinlainen vastaavuussuhde uskomuksen ja *tosiasian* välillä:

”[V]äite on totta, jos sitä vastaava tosiasia on olemassa. Yleensä korrespondenssiteoriassa oletetaan, että tosiasiat ovat ihmisestä riippumattomia. Tämä on yhteydessä realismiin, jonka mukaan on olemassa ihmisestä riippumaton maailma, joka ratkaisee väitteiden totuuden.”⁷⁴

Totuuden määritelmä pitää selvästi erottaa totuuden *kriteeristä*, jonka nojalla tosi voidaan erottaa epätodesta. Se että totuus määritellään kielen ja maailman väliseksi (semanttiseksi) vastaavuudeksi, ei sinänsä anna keinoja tämä vastaavuuden toteamiseksi. Kysymys totuuden kriteereistä ja väitteiden oikeuttamisesta on epistemologian keskeisiä ongelmia.

70 Objektiivisesta totuudesta ks. Lynch 2005, 10-12; Wrenn 2015, Luku 2.

71 Blackburn & Simmons 1999.

72 Lynch 2005, 43-44; Coliva & Pedersen 2017, 48.

73 Lynch 2005, 107-116.

74 Ks. Niiniluoto 1980, 108-109. Usein intuitiivista totuuskäsitettä sanotaan korrespondenssiteoriaksi, mutta haluan pitää ne erillään, koska intuitiivista totuuskäsitettä voidaan täsmentää monilla tavoilla; ks. luku 4.

Vaikka hyväksymmekin intuitiivisen K-totuuden käsitteen ”arkikäyttöön”, meidän ei tarvitse hyväksyä sitä filosofiseksi totuusteoriaksemme. Se antaa silti filosofiselle keskustelulle lähtökohdan, jota sitten täsmennetään ja kehitetään. Olen halunnut tuoda tässä alussa esiin K-totuuden käsitteen, koska meillä on vahva intuitio siitä. Filosofissa juuri intuitiot ovat keskustelun lähtökohdana, kuten esimerkiksi von Wright painottaa: filosofian työ on käsitteellisten intuitioiden eksplikoimista ja tulkitsemista.⁷⁵

Yhteinen todellisuus

Kysymys kognitiivisesta relativismista pelkistyy olennaisesti kysymykseksi, mikä ja mitä on todellisuus. Intuitiivinen käsitys todellisuudesta on, että *todellisuus on kaikki, mitä on olemassa*. Mutta emme suinkaan tiedä, mitä kaikkea on olemassa. Sen sijaan tiedämme paremmin maailman, jossa elämme. Siinä on meille kaikille tuttuja olioita ja ilmiöitä. Vaikka meillä jokaisella on erilaisia kokemuksia maailmasta, niin silti kokemuksissamme on huomattavan paljon yhteistä. Meillä on esimerkiksi paljon samanlaisia havaintoja asioista ja esineistä, kuten vuodenaajoista ja puista. Vaikka emme tule aina testanneeksi tai todenneeksi, että meillä on samanlainen käsitys koetusta maailmasta, niin käytännössä meillä on hyvin pitkälle yhteinen käsitys koettavasta maailmasta. Tämä yhteinen maailma ei välttämättä ole kovin laaja ja joka tapauksessa se on aina todellisuuden fragmentti.

Viittaan tähän yhteiseen kokemusmaailmaan käyttämällä käsitettä *K-todellisuus*. Tarkoiton sillä arkikäsitteistämme ympäröivästä havaittavasta ja koettavasta todellisuudesta. Maailma *meille* on K-todellisuus. K-todellisuus on konsensuskäsitys koetusta todellisuudesta. K-todellisuus on siinä mielessä abstraktio, että meillä jokaisella on myös subjektiivisia kokemuksia ja havaintoja, joita muilla ihmisillä ei ehkä ole. Näin ollen jokainen tulkitsee K-todellisuuden omasta näkökulmastaan. Sanonta ”jokainen elää omassa maailmassaan” kuvastaa tätä.

K-todellisuutta ilmaisevat arkikäsitteet, kuten talo, auto, kissa, puu,

⁷⁵ von Wright 1985, 204-205. Käsitteiden totuuteen liittyviä filosofisia kysymyksiä perusteellisemmin seuraavissa luvuissa.

ihminen ja niihin liittyvät toiminnalliset käsitteet kuten liikkua, nostaa jne. sekä tavalliset havaintoadjektiivit kuten punainen, pyöreä jne. George Lakoff ja Mark Johnson käyttävät niistä nimitystä perustason kategoriat.⁷⁶ He lukevat perustason kategorioihin myös sosiaalista todellisuutta kuvaavat käsitteet, kuten perhe, ryhmä, yhteiskunta, avioliitto, äänestämisen, työskentely, keskustelu, argumentaatio jne. Heidän mukaansa perustason kategoriat ovat kaikkein vakaimman tiedon lähteenä.

Anatoli Rakitov ilmaisee arkitiedon sattuvasti sanoessaan, että arkitieto kohdistuu ”esinekeskeisiin orientoitumisyhteyksiin”.⁷⁷ Hyväksymme yleisesti sellaiset totuudet kuin, että tuli polttaa, kivi on kovaa, vesi kiehuu kun sitä kuumentaa tarpeeksi, aurinko lämmittää ja leipä ravitsee. Arkinen kokemusmaailma käsittää suurimman osan maailman-kuvastamme. Leibnizin mukaan ”kolmessa neljäsosassa toiminnastamme me kaikki olemme pelkästään empiirikkoja”.⁷⁸

Wilfrid Sellars erottaa kirjassaan *Science, Perception and Reality* ilmikuva ja tieteellisen kuvan.⁷⁹ Ilmikuva muodostaa maailman, joka koostuu olioista sellaisina kuin puhumme niistä arkikielessä. Se on viitekehys, jonka puitteissa ”ihminen kohtasi itsensä”. Ilmikuva sisältää nimittäin arkipäiväisen psykologian ja sen antaman puheen mielestä, tunteista ja intentioista. Niiden kautta ihminen tulee tietoiseksi itsestään ja muista ihmisistä. Ilmikuva on riippuvainen luonnollisesta kielestä.

Ilmikuvassa ei ylitetä arkista kokemuksen maailmaa, kuten tieteessä tehdään. Tiede olettaa olevaksi erityisiä objekteja kyetäkseen selittämään ilmiöitä. Tieteellinen kuva muodostuu siitä, mitä teoriat kertovat maailmasta. Sellarsin pääteesi on, että tieteellistä kuvaa ei voida rakentaa ottamatta huomioon ilmikuvaa ja erityisesti siihen sisältyvää käsitystä ihmisen intentionaalisuudesta (kyvystä tarkoittaa jotakin). Mutta tieteellinen kuva on kuitenkin ontologisesti ensisijainen, eli tiede sanoo, mitä on olemassa. Sellars onkin tieteellisen realismin merkittävä puolustaja.

⁷⁶ Perustason kategoria on englanniksi ”basic-level category”. Ks. Lakoff ja Johnson 1999. Rudolf Carnap puolestaan käyttää termiä ”esineiden maailma” suunnilleen samassa mielessä kuin minä käytän K-todellisuuden käsitettä; Carnap 1980, 30-31.

⁷⁷ Rakitov 1978, 26-27.

⁷⁸ Leibniz 2011, 336.

⁷⁹ Sellars 1963.

Sellarsin mukaan todellisuus muodostuu keskeisesti siitä, minkä tiede sanoo olevan olemassa. Tiede on tuottanut joukon väitteitä, kuten että valon nopeus on vakio, joita pidämme yleisesti tosina, vaikka emme ehkä tiedä niiden tieteellisiä perusteluita. Tällöin luotamme asiantuntijoiden ja tutkijoiden mielipiteeseen ja käytämme näitä tieteen tuloksia argumentaatioissa.

Itse tulkitseen ilmikuvan K-kielen avulla ilmaistuksi K-todellisuudeksi. Tarkoitin sitä, että K-todellisuus on K-kielen avulla kuvattavissa, turvautumatta tieteellisiin tai uskonnollisiin erityiskieliin. K-todellisuus on ihmisille perustavampi tai varmempi todellisuus kuin tieteellinen kuva, koska se on meidän elämisaailmamme.

Filosofisessa debatissa emme useinkaan huomaa, että erimielisyyksistä huolimatta jaamme yhteisen K-todellisuuden. Realisti saattaisi sanoa, että maailma määrittää, mitä on totta. Relativisti saattaisi sanoa, että hyväksymämme totuudet määrittävät, mikä maailma on. Mutta kaikille K-todellisuus edustaa maailmaa, jossa elämme. Tämä ei tietenkään sulje pois sitä, että voi olla filosofisesti hyvinkin perusteltua pitää Sellarsin tavoin tieteen kuvaa maailmasta todellisena ja ilmikuva epätodellisena.

Lukija on oikeutettu kysymään, miten nämä käyttöönottamani K-totuuden ja K-todellisuuden käsitteet sopivat yhteen relativismin kanssa. Eikö niissä ole jo sitouduttu realismiin, objektiiviseen totuuteen ja objektiiviseen todellisuuteen, joita relativistit vastustavat? Mielestäni ei, sillä nämä K-käsitteet on tarkoitettu filosofisen keskustelun lähtökohdaksi ja mahdollistamiseksi. Tarvitsemme yhteisen kielen ja intuitiivisen käsityksen totuudesta ja todellisuudesta.⁸⁰ Tämä ”K-teoria” saattaa tuntua triviaalilta, mutta sitä se ei ole, kuten esimerkiksi osoittaa laaja keskustelu empirismistä.⁸¹ Argumenttini kannalta olennaista on kuitenkin, että ilman ”K-teoriaa” emme voi edetä filosofisessa keskustelussa. Filosofinen keskustelu menee syvemmälle ja selviltä näyttävien lähtökohdian takaa paljastuu kiistakysymyksiä. Esimerkiksi K-todellisuus ei olekaan riippumaton näkökulmista. Emme vain ole huomanneet, että tapa jäsentää todellisuus havaintojen ja kokemusten pohjalta on yksi monista mahdollisuuksista. ”K-teoriaa” voidaan verrata hermeneuttikkojen esittä-

80 Emme voi välttää tietynlaista arkirealismia ja siihen liittyviä K-todellisuuden ja K-totuuden käsitteitä.

81 Ks. Morick 1980.

mään esiyymärryksen käsitteeseen.⁸²

Ydinrationaalisuus

Filosofinen ja tieteellinen keskustelu ei ole mahdollista ilman yhteisiä sääntöjä, jotka määrittävät, mitä keskustelu on, miten sitä käydään ja miten erimielisyyksiä käsitellään. Nämä säännöt kertovat, miten ymmärrämme rationaalisuuden. On tietynlainen paradoksi, että hyvinkin kielteisesti rationaalisuuteen suhtautuvat filosofit kuitenkin pyrkivät vakuuttamaan muita rationaalisin argumentein.

Monet filosofit ovat esittäneet omia rationaalisen keskustelun sääntöjään, alkaen Platonista ja Aristoteleesta. Tunnettuja ovat esimerkiksi Descartesin, Kantin ja Pascalin ohjeet rationaaliselle ajattelulle. 1900-luvun kielifilosofissa rationaalisen keskustelun ja argumentaation säännöt ovat olleet intensiivisen tutkimuksen kohteena; esimerkkinä Stephen Toulminin klassikkoteksti *Argumentit*.⁸³

Rationaalisuuteen ja logiikkaan kohdistuva vahva relativismi on merkittävä kognitiivisen relativismin muoto. Sen ongelmana on keskustelun yleisten edellytysten kieltäminen. Mutta filosofinen keskustelu ei ole mahdollista, jos sillä ei ole joitakin yhteisiä periaatteita ja reunaehtoja. Sen takia sanoudun irti rationaalisuuteen liittyvästä vahvasta relativismista. Tämä ei sulje pois sitä, että eri tieteenaloilla ja eri kulttuureissa rationaalisuus ymmärretään eri tavoin. Silti yhteistäkin löytyy.

Määritelen seuraavaksi rationaalisuuden hyvin yleiset ehdot ja pääpiirteet. Tavoittelen ydinrationaalisuutta, jota ilman emme voi käydä vakavaa keskustelua ja joka mahdollistaa erilaisten argumenttien rakentamisen ja vertailun. Ydinrationaalisuus ei kata rationaalisuuden koko kenttää mutta antaa sille yleisen rakenteen tai alustan, jonka puitteissa voi olla hyvinkin erilaisia periaatteita ja sääntöjä. Rationaalisuus voi yksityiskohdissaan erota, vaikka yleiset periaatteet ovatkin yhteisiä.

René Descartes esitti *Metodin esityksessä* omat totuuden etsimisen sääntönsä. Näitä sääntöjä oli neljä⁸⁴:

82 Gadamer 2004.

83 *The Uses of Argument* 1958. Suomennettu *Argumentit. Luonne ja käyttö*, 2015.

84 Descartes 2001b, 131.

1. En koskaan ota totena mitään sellaista, mitä en ilmiselvästi tiedä olevan totta. Vältän huolellisesti kiirettä ja ennakkoluuloja enkä sisällytä arvostelmiini yhtään enempää kuin sen, mikä ilmenee mielelleni niin selvästi ja tarkasti, ettei minulla ole aihetta asettaa sitä epäilyksenalaiseksi.
2. Jokainen tutkimani ongelma tuli jakaa niin pieniin osiin kuin mahdollista ja tarpeellista, jotta ne ratkeaisivat helpommin.
3. Ajatuksia tuli ohjata järjestyksessä aloittaen kaikkein yksinkertaisimmista ja helpoiten tunnettavista kohteista ja noustava vähitellen ikään kuin kohti asteittain monimutkaisempien asioiden tuntemusta sekä asettaa järjestykseen jopa sellaiset asiat, jotka eivät luonnostaan seuraa toisiaan järjestyksessä.
4. Tuli tehdä kaikkialla niin täydellisiä luetteluita ja niin yleisiä katsauksia, että saatoin olla varma siitä, ettei mitään ole sivuutettu.

Descartesin rationalismi johti aistimuksellisen tiedon vähättelyyn, koska aistimellista tietoa pidettiin erehdyksille alttiina. Sen sijaan intuitio oli keskeisessä asemassa deduktion ohella. Intuitiolla hän tarkoitti ”puhtaan ja keskittyneen mielen saavuttamaa vaivatonta ja tarkkaa käsitystä, ettei se jätä minkäänlaista epäilyksen sijaa siihen, minkä ymmärrämme”⁸⁵. Deduktion rooli on uusien johtopäätösten tekeminen intuitiolla oivalletuista totuuksista. Tässä tiedon ja totuuden hankinnan mallissa Descartes asettuu aksiomaattisen (geometrisen) tiedon ihanteen ja analyttisen menetelmän kannalle.

Descartesin linjoilla oli myös Blaise Pascal (1623-1662), matemaatikko ja filosofi, joka osallistui logiikan kehittämiseen Port-Royalin jansenistisessä luostarissa. Hän kuvasi ideaalista todistamisen menetelmää kahden periaatteen avulla:

1. Ei tulisi käyttää mitään termiä, jonka merkitystä ei ole etukäteen läpikotaisin selvitetty.
2. Ei tulisi koskaan esittää mitään väittämää, jota ei ole todistettu jo tunnetuin totuuksin.

Nämä periaatteet edellyttävät, että kaikki termit määritellään ja kaikki

⁸⁵ *Järjen käyttöohjeet*, Descartes 2001a, 47.

väittämät todistetaan.⁸⁶ Pascalilla on tässä mielessä aksiomaattinen järjestelmä ja hänen esikuvanaan oli Eukleideen geometria. Kaikki todistaminen alkaa aksiomeista, jotka ovat Pascalin mukaan itsessään täysin selviä asioita. Nykyisen käsityksen mukaan aksiomeilta ei edellytetä itsestäänselvyyttä: aksiomeiksi kelpaa mikä tahansa lausejoukko, josta kaikki teoreemat voidaan johtaa. Aksiomaattisen järjestelmän perustana on deduktiivinen logiikka.

Rationalistinen todistelu itsestään selvistä aksiomeista lähtien on houkutteleva vaihtoehto, mutta se on epistemologisesti kestävä ja riittämätön empiirisen tiedon tarpeisiin. Itsestään selviä aksiomeja tai lähtökohtia ei ole osoitettavissa logiikan ja matematiikan ulkopuolella. Empiirisen tiedon tuottamiseksi tarvitaan havaintoja ja kokemuksia, joita saadaan erityisesti toiminnan kautta. Kokemukseen perustuvat väitteet eivät ole itsestään selviä tai intuitiivisia eikä niitä voida johtaa järjestä. Ne eivät ole kokemusta edeltäviä eli apriorisia Kantin antamassa merkityksessä.

Paul O’Grady torjuu rationaalisuuteen liittyvän relativismin ja puolustaa minimaalista ydinrationaalisuutta, joka antaa rationaaliselle keskustelulle välttämättömät, hyvin yleiset ehdot mutta ei aseta rajoituksia erityismenetelmien valitsemiselle. *Minimaalisen rationaalisuuden* neljä periaatetta ovat (vapaasti muotoillen):⁸⁷

1. *Kielletyn ristiriidan laki*: ei ole rationaalista hyväksyä ristiriitaa;
2. *Uskomusten koherenssi*: uskomusjärjestelmämme ei saisi sisältää implisiittisiä ristiriitoja ja toisiaan heikentäviä väitteitä kuten p ja todennäköisesti ei-p;
3. *Evidenssin hyväksyminen*: meidän ei tule väistää sellaista evidenssiä, jolla on vaikutusta uskomustemme totuuteen tai epätotuuteen;
4. *Äyllinen kunniallisuus*: meidän tulee hankkia niin paljon evidenssiä kuin mahdollista ja punnita argumentteja ja vasta-argumentteja reilusti.

⁸⁶ *Geometrisesta mielestä*, Pascal 2002, 20-21. Tässä kirjoituksessa Pascal antaa tarkat säännöt käsitteiden määrittelemiselle ja väitteiden todistamiselle; ks. Pascal 2002, 53-56.

⁸⁷ O’Grady 2002, 140-141. Ole muotoillut periaatteet vapaasti O’Gradyin tekstin pohjalta.

Tarkastelen nyt muutamia muita ehdotuksia rationaalisuutta määrittävistä periaatteista. Otan ensin tarkemman tarkastelun kohteeksi Paul Gricen teorian yhteistyön maksiiimeista. Kommunikaation onnistuminen on aivan oleellinen edellytys toiminnalle ja totuuden tavoittelulle. Kommunikaatio on yhteistyötä, joka onnistuu sitä paremmin, mitä enemmän puhujat luottavat toisiinsa. Paul Grice kutsuu kommunikaation edellyttämää periaatetta yhteistoiminnalliseksi periaatteenksi. Sen ideana on tehdä oma kontribuutio keskustelussa mahdollisimman osuvaksi ja toimivaksi ottaen huomioon keskustelun tilanne, tavoitteet ja suunta. Sitä voi pitää informatiivisen keskustelun perusoletuksena.

Grice on kiteyttänyt tämän periaatteen sisällön neljäksi maksiiimiksi.⁸⁸

1. *Kvantiteetti*

Tee sanomasi niin informatiiviseksi kuin mahdollista.

Älä tee sanomastasi tarpeettoman informatiivista tai liiallista.

2. *Kvaliteetti*

Älä sano sellaista, minkä uskot olevan epätotta.

Älä sano sellaista, jolle sinulla ei ole adekvaattia evidenssiä.

3. *Relaatio*

Ole relevantti.

4. *Tapa*

Vältä hämäämistä ilmaisuja.

Vältä monimerkityksellisyyttä.

Ole lyhytsanainen.

Ole järjestelmällinen.

Nämä maksiiimit pyrkivät takaamaan maksimaalisen tehokkaan informaation vaihdon. Maksiiimit eivät Gricen mukaan kuvasta sitä, miten ihmiset yleensä kommunikoivat. Sen sijaan niitä on *järkevää tai rationaalista noudattaa*. Maksiiimeja ei ole tarkoitettu ohjeeksi kirjailijalle tai runoilijalle. Edellä mainittu Arto Mustajoen analyysi väärinymmärryksistä osoittaa myös sen, miten tärkeitä nämä säännöt ovat. Mutta vää-

⁸⁸ Grice 1989, 26-27.

rinyymmärryksiltä ei voi ehkä koskaan välttyä, koska puhujien S-merkitykset, mentaaliset maailmat ja referenssimaailmat saattavat merkittävästi erota. Kvaliteetin maksiiimit ovat yhteydessä totuudellisuuden hyveeseen. Esimerkiksi Immanuel Kant piti valehtelemista ehdottoman vääränä; totuudessa on pysyttävä kiinni.⁸⁹

Kielitieteilijä George Lakoff on kritisoinut Gricen maksiiimeja liiallisesta rationalismista. Hänen mukaansa esimerkiksi metaforat ovat olennainen osa arkista kielenkäyttöä ja ne eivät sovi yhteen maksiiimien kanssa. Vaikka hyväksynkin tämän kritiikin, niin olen silti Gricen kanssa samaa mieltä, että maksiiimeja on järkevää noudattaa, kun pyrimme mahdollisimman objektiiviseen keskusteluun ja yhteisymmärrykseen. Metaforat ovat hyödyllisiä uusien ideoiden tuottamiseksi tai välittämiseksi, mutta ne ovat hyvin monitulkintaisia ja sikäli saattavat rikkoa Tavan maksiiimia. Esimerkiksi väite ”taloudessa vallitsee karhumarkkina” ei avaudu ilman taustatietoja.⁹⁰

Dan Sperber ja Deirdre Wilson ovat kehittäneet Gricen teorian pohjalta relevanssiteorian, jolla on tärkeä sija kommunikaatiotutkimuksessa.⁹¹ Siinä otetaan huomioon, että kontekstilla on merkittävä sija viestien välittämisessä. Puhujan kannattaa antaa kuulijalle täsmälleen niin paljon informaatiota, kuin on tarpeen viestin oikealle tulkinnalle annetussa kontekstissa. Kaikkea ei tarvitse sanoa, koska konteksti välittää lisäinformaatiota kuulijalle. Nimi ”relevanssiteoria” tulee siitä, että teorian mukaan puhujalla on oletus siitä, mikä on kuulijalle relevanttia. Relevanssi on suhteellista ja riippuu kuulijasta.

Kun Gricen maksiiimit ovat ohjeita puhujalle, niin *suopeuden periaate* on taas ohje kuulijalle. Sen mukaan kuulijan tulisi pyrkiä maksimoimaan puhujan esittämien argumenttien pitävyys ja hänen väitteidensä totuus kuvittelemalla ne mahdollisimman järkeviksi. Jos puhujan sanoma voidaan tulkita monilla tavoilla, suopeuden periaate velvoittaa valitsemaan sellainen tulkinta, joka ”tekee puheen ja käyttäytymisen mahdollisimman

⁸⁹ Kylliäinen 2012.

⁹⁰ Karhumarkkina on englanniksi ”bear market”, <http://www.investopedia.com/terms/b/bearmarket.asp>.

⁹¹ Sperber & Wilson 1986. Olen kiitollisuuden velkaa Antti Karjalaiselle huomioni kiinnittämisestä tähän teoriaan.

rationaaliseksi käsillä olevissa oloissa⁹². Näin siis rationaalinen kommunikaatio edellyttää molemminpuolista luottamusta ja tiettyjen periaatteiden noudattamista, olkoonkin että näitä periaatteita ei ole kirjaimellisesti sovittu.

Monissa empiirissä tutkimuksissa on osoitettu, että ihmiset eivät ole välttämättä kovin loogisia.⁹³ Kommunikaatiolla on monia muitakin tavoitteita kuin välittää todeksi uskottuja asioita. Wittgenstein puhuu kielen erilaisista käyttötavoista, kielipeleistä, joita ovat esimerkiksi julistaminen, kysyminen, käskeminen, lupaaminen, vakuuttaminen, väittäminen yms.⁹⁴

Voimme kognitiivisilla perusteilla väittää, että ihmisellä on *tahto totuuteen* eli ihminen pyrkii uskomuksissaan totuuteen.⁹⁵ Tämän voi ilmaista yhtälöllä (p:n paikalle voidaan laittaa lause):

X uskoo että p = X uskoo että "p" on totta.

Tämä yhtälö ei ole triviaali. Yleisesti oletetaan, että väitteen uskomien tarkoittaa juuri sen totuuden uskomista. Näin ei ole, sillä meillä voi olla uskomuksia, vaikka meillä ei olisi totuuden käsitettä. Uskomus että "p" on totta, on siten "vahvempi" uskomus kuin vain uskoa että p.⁹⁶

Teesi totuuden tahdosta saa vahvistusta siitä, että emme hyväksy väitettä, joka on ristiriidassa uskomustemme kanssa. On mentaalisesti ristiriitaista uskoa, että p, ja tietää, että p ei ole totta. Kutsun tätä *konsistenssiolettamukseksi*. Sillä on psykologiassa vastineena *kognitiivisen dissonanssin* ilmiö, jolla tarkoitetaan tilannetta, jossa ihmisellä on ristiriitaisia kognitioita, esimerkiksi asenteita. Teorian mukaan kognitiivinen dissonanssi syntyy, kun ihmisen tiedot ja asenteet ovat ristiriidassa keske-

92 Baggini & Fosl 2013, 163.

93 Gardner 1987, Grice 1989, Kahneman 2011.

94 Wittgenstein 1981.

95 Tahto totuuteen on englanniksi "will to truth". Ks. Hatcher 2002. Se, että ihmisellä on totuudentahto, on tietysti vahva väite, joka saattaa tuntua illuusiolta kaiken "totuuden jälkeistä aikaa" koskevan hälyn keskellä (ks. luku 8).

96 Totuuslogiikassa Bp ei implikoi että BTp; B viittaa uskomiin ja T totuuteen.

nään.⁹⁷ Kognitiivisen dissonanssin välttäminen on ilmeisesti yksi totuudentahtoa vahvistava tekijä. Tahto totuuteen on Gricen yhteistoiminnallista periaatetta vahvistava tekijä: jos tavoitteet autenttista tiedonvaihtoa, niin sinun kannata noudattaa maksiimeja.

Rationaalissa keskustelussa ja argumentaatiossa on käytössä yleinen intuitiivinen logiikka, jonka sääntöjä tosin rikotaan jatkuvasti. Logiikka toimii implisiittisesti taustalla, mutta tarvittaessa voimme tehdä logiikkamme eksplisiittiseksi. Mutta olemmeko yksimielisiä logiikasta? Relativismikeskustelu on osaltaan johtanut kyseenalaistamaan logiikan statuksen ja valinnan.⁹⁸ On viitattu siihen, että on monenlaisia logiikan järjestelmiä alkaen Aristoteleen syllogismeista aina nykyaikaisen formaalisen logiikan lukuisiin järjestelmiin.⁹⁹ Myös yleisiä argumentaatioperiaatteita on runsaasti.¹⁰⁰

Voimme tulkita rationaalisuuden myös normatiivisesti, menestyksellisen kommunikaation ja tutkimuksen ohjenuorana. Tältä kannalta katsoen deduktiivinen, induktiivinen ja abduktiivinen logiikka ovat keskeisessä asemassa. Deduktiivisella logiikalla etsitään uskomusten seurauksia, induktiivisella logiikalla tehdään yleistyksiä ja abduktiivisella logiikalla selitetään ilmiöitä. On vaikea nähdä, miten minkäänlainen tiedon hankinta olisi mahdollista soveltamatta edes jossain muodossa näitä loogisia päättelyitä. Sisällytän nämä kolme logiikkaa normatiiviseksi ymmärrettyyn rationaalisuuteen. Niitä voidaan lyhyesti luonnehtia seuraavasti¹⁰¹:

Deduktiivisessa logiikassa päätellään yleisestä yksityiseen; olennaista on, että deduktiivisten päätelmien johtopäätökset ovat tosia, jos lähtökohdista olevat premissit ovat tosia. Esimerkki: Kaikki ihmiset ovat kuolevaisia; Sokrates on ihminen; Siis Sokrates on kuolevainen.

Induktiivisessa logiikassa tehdään yleistyksiä todettujen yksittäisten tapausten pohjalta; induktiivisten päätelmien johtopäätökset eivät seuraa premisseistä välttämättä, mutta kuitenkin todennäköisesti. Esimerkki: Helsinki, Tukholma, Kööpenhamina, Pariisi ja New York kasvavat; Ne ovat metropoleja; Siis kaikki metropolit kasvavat.

97 Festinger 1957.

98 Ks. esim. Baghramian 2004, luku 5.

99 Ks. Jacqueline 2006.

100 Ks. Kakkuri-Knuuttila 1998; Baggini & Fosl 2013.

101 Ks. Baggini & Fosl 2013.

Abduktiivisessa logiikassa päätellään seurauksista syihin tai hypoteeseihin eli kuljetaan päinvastaiseen suuntaan kuin deduktiossa; usein abduktio määritellään päättelyksi parhaaseen saatavilla olevaan selitykseen. Abduktiota sanotaan myös diagnoosiksi. Abduktio on päätelmien johtopäätösten totuuden suhteen samanlainen kuin induktio, eli johtopäätös voi olla epätosi, vaikka premissit olisivatkin tosia. Esimerkki: Korkea verenpaine aiheuttaa huimausta; Potilaalla NN on huimausta; Siis NN:llä on korkea verenpaine.

Edellä olevan keskustelun pohjalta määrittelen *ydinrationaalisuuden* rationaalisuudeksi, joka hyväksyy seuraavat periaatteet. Muotoilen ne epäformaalisesti ja viitteenomaisesti.

Konsistenssiperiaate: emme voi samassa katsannossa puolustaa väitettä ja kieltää sitä.

Deduktioperiaate: jos lause q voidaan loogisesti johtaa lauseesta p ja jos hyväksymme $p:n$, niin voimme hyväksyä myös $q:n$.

Induktioperiaate: voimme hyväksyä yleisen väitteen, jos se pätee kaikista tuntemistamme erikoistapauksista emmekä tunne yhtään vastaesimerkkiä.

Abduktioperiaate: jos lauseesta p seuraa q ja hyväksymme $q:n$, niin voimme hyväksyä $p:n$ mahdollisena selityksenä $q:lle$.

Pascalin periaate: meidän ei tule pitää tosina muita väitteitä kuin sellaisia joiden vastakohta (kielto) tuntuu meistä paikkansapitämättömältä.

Evidenssiperiaate: Voimme hyväksyä uskomuksen vain, jos sen puolesta on vahvempaa evidenssiä kuin sitä vastaan, ottaen huomioon kaikki mahdollinen evidenssi.

Konsistenssiperiaatteen mukaan emme voisi puolustaa esimerkiksi sitä, että jokin teko on hyvä ja huono samassa suhteessa. Konsistenssiperiaatetta ei pidä tulkita niin, että se kieltäisi ristiriitaisten vaihtoehtojen pohtimisen tai ajattelun dilemmat ja paradoksit. Tämä periaate ilmaisee

pikemminkin tavoitteen välttää lopullisessa argumentaatiossa keskenään ristiriitaisia uskomuksia, koska ne vievät argumentaatiolta pohjan.¹⁰²

Deduktioperiaate perustuu deduktiiviseen logiikkaan, jossa tehdään päätelmiä tietyillä yksinkertaisilla säännöillä. Säännöt ovat totuuden säilyttäviä eli, jos säännön premissit ovat todet, täytyy myös johtopäätöksen olla tosi. Deduktioperiaate laajentaa tämän totuuden säilyttävyyden koko päättelyketjuun.¹⁰³

Deduktioperiaatteesta seuraa, että jos hyväksymme ristiriidan, joudumme loogiseen loukkuun, jossa kaikki väitteet on hyväksyttävä. Käytännössä ihmiset pyrkivät eristämään ristiriidan johonkin erityiseen kohteeseen tekemättä siitä dramaattisia johtopäätöksiä. Rationaalisen keskustelun kannalta ristiriitoihin ajautuminen johtaa umpikujaan ja heikentää argumentaatiota. Ristiriidan hyväksyminen johtaa myös mentaalisesti jännitteeseen asetelmaan – kognitiiviseen dissonanssiin. Tässä periaatteessa ristiriita tarkoitan saman asian kieltämistä ja myöntämistä yhden ja saman näkökulman tai viitekehyksen sisällä. Se että sama väite voi olla tosi yhdestä ja epätosi toisesta näkökulmasta, ei riko konsistenssiperiaatetta.

Induktioperiaate ilmaisee yleistämisen logiikan: tarvitsemme riittävän määrän ”positiivisia” tapauksia eikä meillä ole tiedossa yhtään ”negatiivista” tapausta. Tyypiesimerkkinä olkoon induktiivinen yleistys ”Kaikki joutsenet ovat valkoisia”. Induktiologiikassa on kehitetty pitkälle vietyjä malleja yleistysten todennäköisyyksien laskemiseksi.

Abduktioperiaatetta käytetään hyvin usein, kun etsitään selityksiä ilmiöille. Sen varaan voidaan perustaa erilaisia diagnostisia sääntöjä, ottaen huomioon esimerkiksi syiden todennäköisyydet. Induktio tukee abduktiota. Jos esimerkiksi useimmissa tapauksissa lasten keuhkokuumeeseen aiheuttaa virus, niin virusta käytetään selityksiperusteena lapsen keuhkokuumeeseen.

Pascalin periaate¹⁰⁴ on epäsuoran päättelyn periaate, jotka sanotaan joskus myös *dialektiikan periaatteeksi*. Siinä väite perustellaan epäsuorasti

102 On olemassa ns. parakonsistentteja logiikkoja, jotka sallivat ristiriitoja, ks. Jacqueline 2006.

103 Deduktioperiaate voidaan muotoilla myös vahvempana asettamalla ehto, että meidän täytyy myös tietää että q seuraa p :stä (ns. closure principle).

104 Pascal muotoilee tämän Pascalin periaatteeksi nimeämäni periaatteen kirjoituksessaan *Geometrisesta mielestä*, ks. Pascal 2002, 35.

osoittamalla, että sen kieltö ei voi pitää paikkansa. Tällä periaatteella on merkitystä myös totuuden määrittelyn kannalta: lause on tosi, jos sen kieltö on epätosi. Vaikka tämä määritelmä tuntuu triviaalilta, niin esimerkiksi matematiikassa epäsuorilla todistuksilla on suuri merkitys.

Olen muotoillut evidenssiperiaatteen O'Gradyn minimaalisen rationaalisuuden pohjalta. Pidän tärkeinä hänen esittämiään evidenssin hyväksymisen ja älyllisen kunniallisuuden periaatteita ja haluan sisällyttää ne ydinrationaalisuuteen evidenssiperiaatteen muodossa. Periaatteen mukaan meidän on punnittava kaikkia uskomustemme kannalta relevantteja argumentteja, olivatpa ne sitten puolesta tai vastaan. Voimme hyväksyä uskomuksen vain, jos sitä puoltavat argumentit ovat vahvempia kuin sitä vastustavat argumentit. Tietysti voimme kieltäytyä hyväksymästä uskomusta, jolle on vasta-argumentteja, mutta tämä asenne johtaa pian skeptisismiin, sillä kaikille väitteille voidaan esittää jonkinlaisia vasta-argumentteja.

Logiikan kannalta uskomuksemme voidaan jakaa kahteen luokkaan. Toisaalta osa uskomuksista on *perususkomuksia*, joita ei voi johtaa muista uskomuksista. Toisaalta meillä on *johdettuja uskomuksia*, jotka voidaan loogisesti johtaa perususkomuksista. *Fundamentalismien* mukaan on olemassa perususkomuksia, jotka ovat oikeutettuja viittaamatta lisäevidenssiin.¹⁰⁵

Niin houkuttelevaa kuin fundamentalismi onkin logiikan kannalta, en kuitenkaan sisällytä fundamentalismia rationaalisuuden periaatteisiin. Rationaalisuutta luonnehtii paremminkin fallibilismi, jonka mukaan ei ole olemassa uskomuksia, jotka olisivat kaiken epäilyn ulkopuolella.¹⁰⁶ Silti pidämme monia uskomuksia varmoina, kuten Wittgensteinin perusteli.¹⁰⁷

Kuten edellä todettiin, rationalistien mukaan perususkomusten tulee olla intuitiivisesti itsestään selviä ja kumoamattomia. Yksinkertaisten, rationalistien mukaan tiedon perustana ovat muotoa "A on B" olevat väitteet, joissa B jo sisältyy A:han. Tällöin kaikki totuudet olisivat itse asiassa käsitteellisiä (analyttisiä). Empiristille käsitteelliset totuudet eivät mitenkään riitä maailmaa koskevan tiedon hankkimiseen. Joidenkin

105 Ks. Williams 2001, 81-85. Descartesin rationalismi oli fundamentalismia.

106 Ks. Popper 2000.

107 Palaan Wittgensteiniin luvussa 5.

uskomusten tulee perustua kokemukseen ja niiden tulee olla periaatteessa kumoutuvia. Kannattamani ydinrationaalisuus ei ole sitoutunut fundamentalistiseen rationalismiin.

En ole sanonut vielä mitään ns. kolmannen poissuljetun laista, jonka mukaan lause on joko tosi tai epätosi eikä kolmatta vaihtoehtoa ei ole. En pidä tätä yleispätevänä siltä kannalta, että jokaisella väitteellä on oma mielekkäysalueensa ja sen ulkopuolella lauseen totuusarvoa ei voida järkevästi määrittää. Esimerkiksi on luontevampaa sanoa, että väitteeltä "Luku 5 on keltainen" puuttuu totuusarvo kuin sanoa että se on epätosi. Jos se olisi epätosi, niin kaksiarvoisessa logiikassa väite "Luku 5 ei ole keltainen" tulisi todeksi, mikä tuntuu absurdilta.¹⁰⁸

Tämä edellä oleva katsaus osoittaa, että rationaalisuus voidaan määritellä hyvin monella tavalla. Määrittelemäni ydinrationaalisuus on kaiken filosofisen keskustelun ja argumentaation yleinen ehto. Tämä ei tarkoita, että kaikki hyväksyisivät ydinrationaalisuuden. Ydinrationaalisuus on rationaalisen keskustelun ohje ja siis *normatiivinen* elementti. Edellä esitetty luettelo ydinrationaalisuuden periaatteista ei ole täydellinen eikä ehkä kaikilta osin tyydyttäväkään, mutta se antaa kuitenkin kuvan, minäkalaisia periaatteita rationaalisuuteen liittyy. Kaikkein suppein luonnehdinta ydinrationaalisuudesta sisältää vain deduktioperiaatteen ja konsistenssiperiaatteen.

Hyväksymällä ydinrationaalisuuden filosofisen keskustelun ehdoksi, en kuitenkaan mene niin pitkälle, että väittäisin tämänkaltaisen rationaalisuuden olevan universaalina. On vielä syytä palata globaalin ja lokaalin rationaalisuuden eroihin. Globaalin rationaalisuuden mukaan rationaalisuuden periaatteet oletetaan yleispäteviksi ja kaikkia sitoviksi. Lokaali rationaalisuus taas on erilaisiin kohteisiin, aiheisiin, tutkimuksiin ja debatteihin liittyvää rationaalisuutta. Esimerkiksi luonnontieteissä ja yhteiskuntatieteissä on käytössä erilaisia rationaalisuuden ja oikeuttamisen periaatteita. Lokaalit kriteerit myös muuttuvat ajassa ja siirryttäessä kulttuurista toiseen. Ydinrationaalisuus ei ole globaalina rationaalisuutta vaan normatiivisuutta, joka mahdollistaa erilaisten rationaalisten periaatteiden vertailun. Vaikka siis erilaiset rationaaliset lähestymistavat voivat

108 Näiden ajatusten kehittäminen johtaa klassisesta logiikasta poikkeaviin logiikkoihin, kuten kolmiarvoisiin logiikkoihin tai supervaluaatioon; ks. Jacqueline 2006, myös Hautamäki 1986.

olla yhteen sopimattomia ne eivät ole yhteismitattomia.¹⁰⁹

Itse ajattelen ydinrationaalisuuden antavan tieteellisen keskustelun yleiset puitteet. Käytti tiede mitä erityisiä menetelmiä tahansa, niin edellytämme siltä konsistenssia, loogista päättelyä ja perusteluja. Tässä mielessä ydinrationaalisuus voidaan nähdä tieteellisen menetelmän yleisenä piirteenä.¹¹⁰ Muissa tiedon hankkimisen kulttuureissa saatetaan käyttää toisenlaisia rationaalisuuden periaatteita ja kriteereitä. Ydinrationaalisuus on ainakin rationaalisuutta *meille*, länsimaisen tieteen ja filosofian harjoittajille.¹¹¹

---

109 Yhteismitattomuus on englanniksi ”incommensurable”, ks. Baghramian 2004, luku 6.5. Käsittelen yhteismitattomuutta tarkemmin luvussa 5.

110 Tieteellisestä menetelmästä, ks. Niiniluoto 1980.

111 Minun on vaikea kuvitella menestyvää kulttuuria, jossa ei noudatetaan mitään ydinrationaalisuuden periaatetta.

Luku 3.

Näkökulmat ja relativismi

Tämän kirjan tarkoituksena on kehittää ja puolustaa näkökulmarelativismiksi kutsumaani kognitiivisen relativismin suuntausta. Siinä on keskeisessä asemassa näkökulman käsite, kuten käy ilmi seuraavista *näkökulmarelativismin perusteeseistä*:

- Ei ole näkökulmariippumatonta tapaa tarkastella maailmaa.
- Näkökulmat ovat subjektiivisia mutta ne voidaan objektivoida.
- Samoja asioita voidaan tarkastella useista näkökulmista.
- Ei ole absoluuttista, etuoikeutettua tai universaalista näkökulmaa.
- Näkökulmia voidaan kehittää, muuttaa ja vaihtaa.
- Näkökulmia voidaan vertailla erilaisilla kriteereillä.

Teesi 1 kieltää sen, että olisi täysin neutraaleja tapoja tarkastella maailmaa. Emme koskaan pääse näkökulmiemme ulkopuolelle. Teesi 2 tuo esiin näkökulmien subjektiivisuuden, mutta myöntää samalla niiden objektivoinnin mahdollisuuden. Teesi 3 tuo esiin sen näkökulmiin liittyvän piirteen, että ne ovat aina rajoittuneita ja että useat eri näkökulmat ovat mahdollisia.

Teesi 4 kieltää että olisi absoluuttinen, ehdoton näkökulma, esimerkiksi Jumalan näkökulma, joka kertoisi totuuden. Teesin mukaan ei ole myöskään etuoikeutettua näkökulmaa, esimerkiksi fysiikan näkökulma, joka olisi lähtökohtaisesti muita parempi. Mikään näkökulma ei voi

myöskään olla universaalinen, kaikkea koskeva. Teesin 5 mukaan näkökulmat eivät ole staattisia ja ikuisia, vaan niitä voidaan kehittää, syventää, muuttaa ja jopa vaihtaa. Teesi 6 tuo esiin näkökulmien vertailtavuuden erilaisten kriteerien kuten hyödyllisyyden perusteella.

Jokainen näistä teeseistä on kannanotto kysymyksiin, joista ollaan erimielisiä filosofiassa. Teesi 1 torjuu realismin, teesi 2 subjektivismiin, teesi 2 monismiin, teesi 4 absolutismiin, teesi 5 platonismiin ja teesi 6 äärirelativismiin. Kaikkia näitä kysymyksiä käsitellään kirjan myöhemmissä luvuissa. Tässä luvussa määritellään keskeinen näkökulman käsite ja tarkastellaan sitä näkökulmarelativismiin perusteiden kannalta. Luvun lopussa määrittelen tarkemmin, mitä tarkoitan näkökulmarelativismilla, ja tuon esiin, miten relativismia voidaan puolustaa tavanomaisilta vastaväitteiltä.

Näkökulman käsite

Kuten kaikki filosofian peruskäsitteet niin näkökulmakin voidaan ymmärtää monella tavalla. Filosofian historiassa on käyty laajaa keskustelua näkökulmista tai vastaavista käsitteistä kuten perspektiiveistä aina antiikista (Herakleitos (535-474 eaa.), Parmenides (s. n. 510 eaa.), Protagoras, Platon, Aristoteles jne.) uuden ajan filosofiaan saakka (esimerkiksi Descartes, Leibniz, Spinoza, Kant, Hegel ja Nietzsche). Perspektiivisyys on keskeisellä sijalla monissa nykyfilosofian suuntauksissa kuten fenomenologiassa, hermeneutiikassa, jälkistrukturalismissa ja pragmatismissa. Viime vuosisadan filosofeista perspektivismiä on ehkä selkeimmin edustanut Ludwig Wittgenstein.¹¹²

Vaikka näkökulman käsite on monille filosofeille tärkeä, sen luonteesta ja rakenteesta on saatavilla vähän kunnollista analyysiä. Itse pidän Campoksen ja Gutiérrezin esitystä perusteellisimpana ja kiinnostavimpana. Heidän mukaansa on pääasiassa kahdenlaisia näkökulmia, persoonaan liittyviä ja asemaan eli positioon liittyviä.¹¹³ *Persoonaan liittyvät*

112 Campos & Gutiérrez 2015. Kirjoittajat mainitsevat myös espanjalaisen filosofin José Ortega y Gassetin.

113 Vázquez & Liz 2011, Campos & Gutiérrez 2015. Espanjalaiset käyttävät rinnan isän- ja äidinpuoleisia sukunimiä. Tämä on hyvä tietää, sillä Liz jul-

näkökulmat ovat osa ihmisen mentaalisia maailmoja, joissa on läsnä sekä uskomuksia että asenteita ja tunteita. Tällöin käytämme sellaisia termejä kuten uskomus, tunne, intuitio, muisti ja näkemys. *Positioon liittyvät näkökulmat* ovat taas mahdollisuuksia lähestyä maailmaa tietyllä tavalla. Silloin voidaan puhua näkökannoista, tarkastelukulmista tai lähestymistavoista. On politiikan tai talouden näkökulmat, fysiikan tai biologian näkökulmat tai havaintoinstrumenttien näkökulmat.

Positioon liittyvät näkökulmat ovat ”objektiivisempia” kuin persoonaan liittyvät näkökulmat, koska yhteys todellisuuteen voidaan kuvata ilman viittauksia henkilön erityisiin mentaalsiin tiloihin. Esimerkiksi teleskooppi avaa tietyn näkökulman kohteeseen, joka on riippumaton katsojasta. Silti katsojalla on omat uskomuksensa ja ne vaikuttavat siihen, mitä hän näkee (kerrotaan että kanavia kuusta etsivät tutkijat ”näkevät” siellä kanavia). Positionaalinen näkökulma on erityinen tapa käsitteellistää maailma; sitä määrittävät paikka ja pääsy maailmaan.¹¹⁴ Positionaaliin näkökulmiin liittyvät usein subjektin roolit, joista käsin näkökulma määrittyy. Esimerkiksi voidaan tunnistaa juristin, opettajan ja papin (tyypilliset) näkökulmat.

Campos ja Gutiérrez tekevät tärkeän erottelun subjektiivisten ja objektiivisten näkökulmien välillä.¹¹⁵ Subjektiivisyys ei tule siitä kuka näkökulman omaa vaan näkökulman sisällöstä. Näkökulman sisältö voi olla subjektiivinen kahdessa mielessä:

1. Subjektiivisyys tulee siitä, että sisältö on asenteiden subjektiivisuuden läpäisemä; tässä viitataan kokemuksiin, kvalitatiivisiin tai fenomenalisiin sisältöihin, havaintokvaliteetteihin jne.
2. Subjektiivisyys tulee siitä, että sisältö suhteutuu tai liittyy tiettyyn positioon; tässä viitataan mm. ammatilliseen ja yhteiskunnalliseen asemaan (pappi, virkamies) tai kielellisiin indeksikaaleihin kuten ”nyt”, ”edessä” ja ”sinä”.

Näkökulma on subjektiivinen, jos sen sisältö on subjektiivinen merkityksessä 1 tai 2. Jos taas näkökulman sisältö ei ole subjektiivinen kum-

---

kaisee myös nimellä Gutiérrez ja Vázquez nimellä Campos.

114 Paikka on ”location” ja pääsy on ”access” englanniksi.

115 Gutiérrez & Campos 2015.

massakaan merkityksessä, se on ”objektiivinen” tai ei-persoonallinen. *Subjektivismi* tarkoittaa tässä yhteydessä väitettä, että kaikki näkökulmat ovat välttämättä subjektivisia. *Objektivismi* puolestaan myöntää periaatteessa objektiivisten näkökulmien mahdollisuuden. Näissä määritelmissä on epämääräisyyttä, joka johtuu osittain sisällön käsitteen hankalasta määriteltävyydestä.

Campos ja Gutiérrez erottavat vielä kolmannenkin merkityksen näkökulmille. Kun näkökulma on monimutkainen ja laaja-alainen, sitä voidaan kutsua *viitekehykseksi*. Vastaavia käsitteitä ovat käsitteellinen skeema, maailmankatsomus, paradigma, elämänmuoto jne. Viitekehyksiä ei voida ensisijaisesti samastaa persoonallisiin näkökulmiin, koska niillä on julkinen sisältö, joka voidaan usein tunnistaa viittaamatta suoraan henkilön uskomuksiin tai positioon. Kognitiivisen relativismin analyysissä viitekehukset ovat keskeisessä asemassa.

Eräät muutkin filosofit ovat korostaneet sijainnin merkitystä näkökulman käsitteelle. John Molineen mukaan näkökulmat ovat tapoja katsoa maailmaa tietystä sijainnista käsin. Näkökulma voi olla yhden henkilön näkökulma tai useiden henkilöiden jakama näkökulma, jolloin se on intersubjektivinen. Adrian Moore määrittelee näkökulmat käsittelemällä sijaintia hyvin laaja-alaisesti. Näkökulmia ovat avaruuden pisteet, ajankohdet, viitekehukset, historialliset ja kulttuuriset kontekstit, ihmisen erilaiset roolit jne. Toisaalta Mooren mukaan yleiset katsomukset eivät ole näkökulmia, ellei niihin liity jokin perspektiivi.¹¹⁶

Näkökulman sijaan käytetään usein termiä *perspektiivi*. Steven Lukes määrittelee perspektiivin joukoksi enemmän tai vähemmän toisiinsa suhteessa olevia uskomuksia, asenteita ja oletuksia, jotka määrittävät kuinka yhteiskunnallinen todellisuus on ymmärrettävissä. Nämä uskomukset ja oletukset koskevat soveliaita havaintokenttä, selittämistä, yhteiskunnallisen elämän puitteita, minuuden käsittämistä jne.¹¹⁷

Näkökulmille on ominaista kohteen rajaaminen tietyllä tavalla ja huomion kohdentaminen tiettyihin piirteisiin. Näkökulma on osittainen siinä mielessä, että se ei tavoita kohteen kaikkia piirteitä. Popper vertaa

116 Moline 1968; Moore 1997.

117 Lukes 1982, 301. Mainittakoon, että Lukes on kriittinen relativismia kohtaan. Sen sijaan hän hyväksyy jonkinasteisen perspektiivisyyden kuvattaessa ihmisten toimintaa yhteiskunnassa.

näkökulmia valonheittäjään.¹¹⁸ ”Se, mitä valonheittäjä paljastaa, riippuu sen asennosta, tavastamme suunnata sitä ja sen valon voimakkuudesta, väristä jne.” Se riippuu myös valonheittäjän ”valaisemista esineistä ja oli-oista”. Näkökulma ”valaisee” kohteen tietyllä tavalla.

Näkökulman käsitteeseen sisältyy ajatus siitä, että samaa kohdetta voidaan tarkastella eri näkökulmista. Näkökulmilla on kaksi olennaista piirrettä:

1. Näkökulma valikoi, painottaa ja rajaa kohdettaan.
2. Samoja ilmiöitä voidaan tarkastella useista näkökulmista.

Minua kiinnostavat erityisesti tilanteet, joissa tiettyä ilmiötä tarkastellaan useista erilaisista näkökulmista. Esimerkiksi ihmistä voidaan tarkastella biologisena, yhteiskunnallisena tai kulttuurisena oliona. Taloutta voidaan tarkastella tuottavuuden tai resurssien allokaation näkökulmista. Luontoa voidaan tarkastella resurssien uusiutumisen tai hyödyntämisen näkökulmista jne. On kiinnostavaa, kuinka nämä erilaiset näkökulmat samoista asioista suhtautuvat toisiinsa, mikä niissä on sama ja mikä erilaista.

Systeemiteoreetikko ja kehitystutkija Ken Wilber on luonut integraalisen ajattelun laajan teorian, jossa näkökulmilla on keskeinen asema.¹¹⁹ Integraalinen ajattelu koskee ihmisen tietoisuuden evoluutiota, ottaen huomioon kehityksen emotionaaliset, fysiologiset, kognitiiviset, moraaliset, sosiaaliset ja henkiset aspektit. Ajattelumallin mukaan kaikkia asioita voidaan tarkastella neljästä eri (pää)näkökulmasta. Jokainen niistä käsitteellistää todellisuuden eri tavoin. Käsitteellistäminen voi tapahtua:¹²⁰

sisältä käsin (inhimillisen ymmärtämisen ja tulkinnan avulla) tai ulkoa päin (objektiivisen tarkkailun ja havainnoinnin kautta) ja samalla yksilön kautta tai yhteisön kautta.

Näistä määrittyy neljä näkökulmaluokkaa, joita luonnehtivat avainsanat ”minä” (sisäisesti yksilön kautta), ”se” (ulkoisesti yksilön kautta),

118 Popper 2000, 618.

119 Wilber 2007; Jakonen & Kamppinen 2017.

120 Jakonen & Kamppinen 2017, 37.

”me” (sisäisesti yhteisön kautta) ja ”ne” (ulkoisesti yhteisön kautta). Kaikkia näkökulmia tarvitaan ja ne ovat samaan aikaan hyväksyttävissä. Teoriaan kuuluu myös ajatus kehityksen tasoista tai vaiheista, jolloin myöhemmissä vaiheissa näkökulmat avartuvat ja syvenevät.

Campos ja Gutiérrez esittävät täsmällisen tavan määrittellä persoonaan liittyvät näkökulmat.¹²¹ He lähtevät propositionaalisten asenteiden teoriasta. Propositionaalisia asenteita ovat esimerkiksi ”uskoa”, ”tietää” ja ”haluta”. Niissä subjekti on suhteessa johonkin propositioniin, esimerkiksi Pekka uskoo, että inflaatio nopeutuu. Tässä lause ”Inflaatio nopeutuu” ilmaisee uskon kohteena olevan proposition. Menemättä heidän määritelmänsä yksityiskohtiin perusideana on, että näkökulmaan kuuluu aina subjekti, joukko propositionaalisia asenteita ja joukko niiden kohteita eli propositioneja. Tästä perusideasta laajennetaan ottamalla käyttöön ei-käsitteellisen sisällön käsite.¹²² Näkökulman kohde voi olla käsitteellinen sisältö (propositio) mutta myös ei-käsitteellinen sisältö, kuten jokin havaittava objekti kontekstissään. Silloin subjektin ja objektin suhde ei ole propositionaalinen vaan pikemminkin jonkinlainen tuttuus tai kontakti objektin kanssa.¹²³

Tämä yleisen määritelmän mukaan, näkökulma voi suuntautua uskomuksiin tai mielen ulkopuolisiin asioihin. Näkökulman kantaja voi olla muukin kuin yksilö. Se voi olla yhteisö tai joku abstrakti entiteetti, kuten kulttuuri tai tiede. Esimerkiksi voidaan puhua nykykulttuurin näkökulmasta antiikin veistoksiin.

Campos ja Gutiérrez ja heidän tutkimusryhmänsä tutkivat näkökulmia dispositionaalisuuden kannalta. Kantavana ideana on, että tapa jolla maailman avautuu tietyistä näkökulmista, perustuu maailman dispositionaalisuuteen. Dispositiohan tarkoittaa olion ominaisuutta toimia tai reagoida tietyllä tavalla tietyissä olosuhteissa. Dispositionaalinen ominaisuus on potentiaalinen, ei aktuaalinen käyttäen Aristoteleen terminologiaa. Voimme ajatella, että sen sijaan että maailma olisi itsesään jäsenyt tietyllä tavalla, sillä on dispositioita tulla jäsenellyksi tietyllä tavalla, joka riippuu käytetystä näkökulmasta.

---

121 Campos & Gutiérrez 2015, 21.

122 ”Ei-käsitteellinen sisältö” ks. Peacocke 1983.

123 Campos & Gutiérrez 2015, 27-31.

Campos ja Gutiérrez antavat näkökulmille hyvin vahvan ontologisen statuksen. Näkökulmat eivät ole informaatiota eivätkä psykologisia entiteettejä eikä niitä voi kuvata fysikalistisella kielellä. He esittävät hypoteesina, että näkökulmat ovat ontologisesti primitiivisiä entiteettejä. Tätä voisi ajatella sijaintiin ja saavutettavuuteen liittyvien näkökulmien kohdalla. Juan Colomina on kehittänyt tästä lähtökohdasta metafyyssisen teorian näkökulmista, jonka mukaan näkökulmat ovat metafyyssisiä perusentiteettejä, jotka konstituivat todellisuuden.¹²⁴ Voi hyvinkin olla, että näkökulmia vastaavat jotkin todellisuuden dispositionaaliset piirteet, mutta itse painotan näkökulmien epistemologista luonnetta: näkökulmat liittyvät ennen kaikkea tietoon ja tietämisen ja niissä on aina mukana subjekti, se jolla näkökulma on.

Tommi Lehtonen on määritellyt epistemologisen näkökulman käsitteen, joka on lähellä Camposin ja Gutiérrezin käsitettä mutta kehitetty siitä riippumatta.¹²⁵ Näkökulmalla hän tarkoittaa mentaalista näkemistä tai rationaalista tarkastelua. Lehtosen mukaan näkökulmassa on kolmenlaisia muuttujia, joita ovat

Havaitsijaan liittyvät muuttujat:

Subjekti ja subjektin intressit ja arvot, mentaalinen positio ja asenne sekä taustatiedot ja odotukset.

Sosiaalinen, kulttuurinen ja historiallinen konteksti.

Välineisiin (työkaluihin) liittyvät muuttujat:

Subjektin käsitevälineistö.

Näkemisen menetelmät ja lähestymistavat näkemiseen.

Näkemisen perusta tai data.

Objektiin liittyvät muuttujat:

Näkökulman objekti tai fokus.

Objektin havaittavat piirteet tai ominaisuudet.

Näkökulmassa on siten mukana subjekti, objekti ja näitä yhdistävät lähestymistavat. Nämä tekijät saavat eri tapauksissa erilaisia painoarvoja ja korostuksia.

---

124 Colomina 2018.

125 Lehtonen 2011, 2014.

Sekä Camposin ja Gutiérrezin että Lehtosen näkökulman määritelmät ovat taustana omalle määritelmälleni, joka keskittyy näkökulmien yleisimpiin piirteisiin. Lähtökohtani on, että näkökulmissa on aina mukana subjekti ja objekti ja erityinen tapa, jolla subjekti lähestyy tai tulkitsee objektia. Näkökulma on ennen kaikkea tapa valita kiinnostavia piirteitä objekteista. Mutta mitä näkökulma valikoi ja mihin fokuksointi kohdistuu? Tietysti näkökulma valikoi yleisellä tasolla kohteen tai objektin, mutta tämä ei riitä näkökulman ymmärtämiseksi. Näkökulman käsitteeseen kuuluva partialisuus antaa hyvän lähtökohdan. Motivaatio puhua näkökulmista tulee siitä, että todellisuus on äärimmäisen monimutkainen, sisältäen ihmisen kannalta äärettömän määrän erilaisia puolia, ominaisuuksia ja ilmenemismuotoja. Niitä kaikkia ei voi tavoittaa kerralla, joten aina joudutaan valikoimaan ja se tapahtuu omaksumalla jokin näkökulma. Sanon näitä puolia ja ominaisuuksia ja niiden ryhmiä ilmiön *aspekteiksi*. Näkökulman valikoiva toiminto kohdistuu nimenomaan aspekteihin.¹²⁶

Määrittelen (*episteemisen*) *näkökulman* $N = [S,O,A]$ kolmikoksi, joka muodostuu subjektista S, objektista O ja aspektista A ja jolle pätee, että

1. S käyttää A:ta edustamaan (representoimaan) O:ta tai
2. A edustaa O:ta S:lle

Ehto 1 painottaa subjektin aktiivista roolia, jossa subjekti valikoi aspektin A edustamaan tai kuvaamaan O:ta. Esimerkiksi henkilö voi käyttää sukupuolta edustamaan ihmistä. Tämä tarkoittaa, että subjekti S kiinnittää objektissa O huomionsa tiettyyn aspektiin A, esimerkiksi juuri sukupuoleen. Se mitä subjekti S ajattelee O:sta ja miten hän menettelee O:n kanssa, riippuu juuri A:sta. Representoiminen on pragmaattinen subjektista riippuva prosessi. Ehto 2 mahdollistaa objektiivisemmän tulkinnan näkökulmille. Esimerkiksi tietty havainto voi edustaa fyysistä objektia subjektille. Tällöin voidaan sanoa, että aspekti avaa pääsyn objektiin.

Objekti voi olla jokin entiteetti, kuten tietty rakennus (tuomiokirkko) tai entiteettien luokka, kuten ihmisten luokka. Mutta objekti voi olla abstraktimpi asia, kuten jonkin keskustelun aihe (topiikki). Esimerkiksi

---

126 Esitin aspektin idean jo tutkimuksessani *Points of View and their Logical Analysis* 1986. Mutta tässä vien tätä ideaa paljon pidemmälle.

keskustelun aineena voi olla demokratia tai naiskysymys. Hyvin laajassa mielessä objekti voi olla maailma tai todellisuus. Objektia ei voi yleisesti määritellä, koska se määryytyy puheen tai kognition kontekstin mukaan.

Aspektin kautta subjekti antaa objektille merkityksen tai tulkinnan siinä mielessä, että aspekti on juuri se puoli objektia, joka kiinnostaa subjektia ja johon hänellä on suhde. Voidaan sanoa myös, että aspekti määrittää subjektin perspektiivin objektiin: subjekti katsoo objektia aspektin avaamasta tai tarjoamasta perspektiivistä.

Antti Mattila esittää seuraavan yksinkertaisen esimerkin näkökulmista. Samalle talolle on kolme erilaista kuvausta:

1. Tämä talo on ruma.
2. Tämä talo on myytävänä.
3. Tämä talo on kadun vanhin.

Jos nämä asetetaan kuvaamaan taloon liittyviä Aspekteja, niin 1) edustaa esteettistä, 2) taloudellista ja 3) historiallista näkökulmaa.¹²⁷

Aspekti on kiinnostavasti monimielinen käsite. Se voi tarkoittaa ilmentymää, luontoa, kvaliteettia, osaa, piirrettä, ilmettä, tulkintaa ja tapaa, jolla asiaa voidaan tarkastella. Keskeisiä Aspekteja ovat:

- *Käsitteet* (esimerkiksi käsite hyvinvointivaltio voi edustaa Pohjoismaita)
- *Ominaisuudet* (esimerkiksi kovuus voi edustaa terästä)
- *Osat* (esimerkiksi löytynyt luukappale voi edustaa dinosaurusta eläimen elinajankohdan määrittämisessä)
- *Joukon alkiot* (esimerkiksi varis voi edustaa lintuja; prototyypit)
- *Historian jaksot* (esimerkiksi inkvisitio voi edustaa katolista kirkkoa)
- *Järjestysperiaate* (esimerkiksi ihmisten hyvinvointi asetetaan vaurautta tärkeämmäksi).

Otan näistä tarkempaan analyysiin käsitteen käytön aspektina. Seur-

---

127 Mattila 2006. Mattilan kirja on tietääkseni ensimmäinen yleisesitys näkökulmista Suomessa, painottaen näkökulman käsitteen psykoterapeuttisia sovelluksia.

raavat piirteet kuvaavat tätä käyttöä:

- *Tulkinta*: Käsite on tulkinta objektista; objekti on sellainen ja sellainen. Esimerkiksi tietty valoilmio voidaan tulkita salamaksi. Tulkinta antaa objektille kontekstin.
- *Luokitus*: Käsite liittyy objektin tiettyyn entiteettien luokkaan, jolloin objekti jakaa luokalle tyypilliset piirteet. Esimerkiksi Kekkonen oli presidentti.
- *Erottelu*: Käsite erottaa objektin muista objekteista. Esimerkiksi urheiluauto eroaa muista autoista tehonsa ja rakenteensa ansiosta.

Aristoteelisessa traditiossa sanottaisiin, että käsite ilmaisee objektin olemuksen. En pidä tätä ideaa hyväksyttävänä näkökulmarelativismiin kannalta. Objektit voidaan representoida erilaisilla ominaisuuksilla ja käsitteillä eri näkökulmissa. ”Olenaisuus” on relatiivista suhteessa näkökulmiin. Essentialismi on periaatteessa yhteensopimaton relativismiin kanssa.¹²⁸

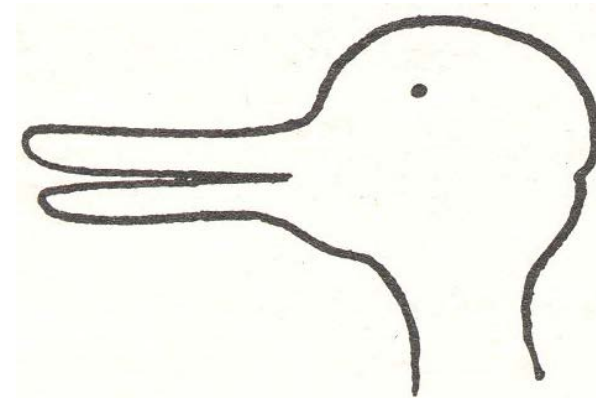
Asioiden ja ominaisuuksien järjestäminen esimerkiksi niiden kiinnostavuuden tai hyödyllisyyden kannalta on yleistä. Järjestäminen on aina näkökulmaista, eli se edellyttää jonkin järjestysperiaatteen soveltamista. Asiat eivät järjestäydy itsestään. Järjestystä voidaan käyttää niinkin, että jotkut aspektit edustavat paremmin objektia kuin toiset. Järjestys on tärkeä näkökulma myös filosofialle itselleen. Esimerkiksi väitteiden oikeuttamisperiaatteita on laitettu monenlaiseen järjestykseen, kuten käy ilmi vaikkapa siitä, miten eri tavoilla havainnon merkitystä on painotettu.

Relativismiin kannalta kiinnostavia näkökulmia ovat sellaiset, joissa objekteja representoidaan uusilla käsitteillä. Vuonna 1967 löydettiin ensimmäinen neutronitähti, joita alettiin kutsua pulsareiksi. Pulsarin voimakas magneettikenttä lähettää avaruuteen sähkömagneettista säteilyä, jota luultiin aikaisemmin vieraan sivilisaation lähettämiksi signaaleiksi. Yhteiskuntatieteissä uusien käsitteiden ja tulkintojen esittäminen on keskeinen osa tutkimusta. Hyvä esimerkki on postmodernin käsite, jonka ranskalainen filosofi Jean-François Lyotard toi filosofiseen sanastoon kir-

128 Käsitteiden essentialismia tarkemmin luvussa 6 ontologisen relativismiin yhteydessä.

jassaan *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa* vuonna 1979. Siitä on tullut merkittävä yhteiskuntatieteellinen termi, erityisesti sosiologi Zygmunt Baumanin tutkimusten ansiosta.

Wittgenstein puhuu aspekteista kuuluisan anka-jänis-kuvion yhteydessä *Filosofisissa tutkimuksissa* (Kuvio 4).¹²⁹ Hän kutsuu ankkamaisuutta ja jänismäisyyttä kuvion aspekteiksi. Sitä että kuvio nähdään joskus jäniksen ja joskus ankan päänä, Wittgenstein kutsuu aspektinmuutokseksi. Wittgensteinin eräs esimerkki aspekteista liittyy lasten leikkeihin. Lapset alkavat leikissä kutsua jotain laatikkoa taloksi. Tämän jälkeen se tulkitaan joka suhteessa taloksi. Wittgensteinin mukaan tuntuu oikealta sanoa, että he *näkevät laatikon talona*.¹³⁰ Voimme metaforisesti yleistäen sanoa, että näkökulmassa [S,O,A] subjekti S *näkee* objektin O A:na.

Kuvio 4. Wittgensteinin käyttämä anka-jänis-kuvio (Wittgenstein 1981, s. 303)

Aspektin käsitteeseen liittyy kysymys aspektien ontologisesta statuksesta: ovatko ne olioiden ”objektiivisia” piirteitä, jotka löydetään, vai jotain subjektin konstruoimaa tai objektille osoittamaa. Soveltaen John Searlen luokitteluja ontologisen statuksen perusteella aspektit voidaan

129 Wittgenstein 1981, anka-jänis-kuvio s. 303.

130 Wittgenstein 1981, 321.

jakaa kolmeen ryhmään:¹³¹

Objektiiviset (naturalistiset) aspektit, jotka voidaan todeta ilman viittauksia subjektiin tai yhteiskuntaan (paino, koko, kiihtyvyys);
Sosiokulttuuriset aspektit, jotka voidaan todeta viittaamalla yhteiskunnallisiin ilmiöihin kuten instituutioihin (lait, raha);
Subjektiiiviset (psykologiset) aspektit, jotka voidaan todeta vain subjektin kautta (havainnot, kokemukset, muistot ja tunteet).

Nämä ontologiset tyypit riippuvat subjektin kontekstista eli siitä minkälaiseen yhteyteen subjekti asettaa objektin. Otan konkreettisen esimerkin. Arkeologi löytää kaivauksista terävän kivenkappaleen ja olettaa, että sitä on käytetty keihään kärkenä. Hän ei pidä kappaletta kivenä ja heitä sitä syrjään tarpeettomana löytönä. Kun se tulkitaan keihään kärjeksi, avautuu uusia tutkimuskysymyksiä: miten asukkaat työstivät keihäitä, mitä he metsästivät, keitä vastaan taistelivat jne. Kivenkappaleen aspekteja ovat tietysti kovuus ja terävyys, mutta myös sen käyttö keihään kärkenä ja metsästysaseena. Tässä on kyseessä sosiokulttuurinen aspekti, joka nousee arkeologin tutkimusnäkökulmasta.

Näkökulman valitsema aspekti määrää hyvin pitkälle, miten objekteja tulisi käsitellä ja tulkita. Jos ihmistä tarkastellaan biologisen olentona, niin silloin esimerkiksi kehitysoppi ja genetiikka ovat relevantteja lähestymistapoja. Jos taas ihmistä tarkastellaan kulttuurisena olentona, niin silloin taas esimerkiksi antropologia, historia, kielitiede ja taidehistoria ovat keskeisessä asemassa. Jos ihmistä tarkastellaan hengellisenä olentona, niin erilaiset uskonnot ovat tärkeitä.

Näkökulmat liittyvät myös ihmisen toimintaan. Näkökulmassa objekti ei ole vain mietiskelyn kohde vaan se on hyvin usein myös toiminnan kohde. Näkökulman subjekti ja objekti voivat olla vuorovaikutuksessa keskenään ja käsitys objektista syntyy tai täsmentyy juuri tässä vuorovaikutuksessa. Se mikä aspekti objektista ilmenee subjektille, riippuu osaltaan siiten, miten objektin kanssa toimintaan ja minkälaisessa vuorovaikutuksessa subjekti ja objekti ovat. Tämä idea näkökulmasta tulee hyvin lähelle fenomenologiaa ja on yhteensopiva pragmatismien kanssa.¹³²

131 Vrt. Searle 2007.

132 Fenomenologiasta ks. Merleau-Ponty 1992; pragmatismista ks. Dewey

Näkökulman käsite on pragmaattisesti viritetty siinä mielessä että näkökulmassa $N=[S,O,A]$ aspekti A saattaa nousta nimenomaan subjektin S intresseistä, kokemuksista ja toiminnasta käsin. Esimerkiksi henkilön näkökulma johonkin kodissa olevaan esineeseen voi perustua sen käyttöön (painavaa lasiesinettä käytetään kirjan painona) tai muistoihin (lipasto on isoisän rakentama). Ulkopuolisen on vaikea, ellei mahdotonta päätellä, mikä on näkökulman aspekti pelkästään sen perusteella, kuka on subjekti ja mikä on objekti. Subjektin ja objektin välillä voi olla myös useita erilaisia näkökulmia, kuten anka-jänis-kuviokin osaltaan osoittaa.

Aspektin käsite täytyy ymmärtää niin, että aspekteja ovat paitsi olioiden ”luonnolliset” ominaisuudet myös niiden sosiokulttuuriset ja subjektiiviset ominaisuudet. Objektille saatetaan osoittaa näkökulmissa uusia ei-naturalistisia ominaisuuksia; esimerkiksi pitkälaisen puuesineen tulkitseminen karttakepiksi. Käytän tästä prosessista nimitystä *ontologinen laajennus*, lainatakseni informaatioteknologiassa (tiedon haussa) käytettyä termiä. Aspektit ovat olion, asian tai ilmiön ominaisuuksia sen ontologisessa laajennuksessa. Yhtä hyvin voisimme puhua siitä, että sosiokulttuuriset ja psykologiset aspektit ovat *lisättyä todellisuutta*¹³³ suhteessa fysikaaliseen todellisuuteen.

Koska aspektit ovat objektin representaatioita, niihin liittyy monenlaisia tietämistä ja toimintaa kuvaavia funktioita. Kognitiivisesti aspekti voi olla henkilön käsitys tai uskomus objektista. Silloin on myös mahdollista, että aspekti on ”harhaa”, eli subjekti liittyy objektiin virheellisen mielikuvan objektista. Toiminnan kannalta taas aspekti kertoo, mitä tapahtuu, jos objektia käytetään johonkin tarkoitukseen. Näkökulma voi siten olla kognitiivinen tai pragmaattinen tai molempia yhtä aikaa. Näitä erilaisia vivahteita ja vaihtoehtoja on paljon, eikä tässä ole mahdollisuutta mennä tämän syvemmälle.¹³⁴

Näkökulman yleiseen käsitteeseen liittyy ”näkemisen” idea. Tämä saattaa johtaa ajatukset väärään suuntaan määrittelemäni käsitteeni kannalta. Näkemistä pidetään usein passiivisena asiana, jossa ulkoinen objekti lähettää valonsäteitä silmään, joka sitten prosessoii mieleen kuvan objektista. Näkemisen kohde on tässä mallissa ulkopuolisen ja tiedosta-

1999.

133 Lisätty todellisuus on englanniksi ”augmented reality”.

134 Campos & Gutiérrez 2015 antaa näistä eri muodoista kattavan kuvauksen.

misesta riippumattomana objektina. Dewey arvostelee tällaista ideaa ja kutsuu sitä tarkastelijan tietoteoriaksi.¹³⁵ Omassa teoriassani näkökulma on aktiivinen, valikoiva prosessi, johon vaikuttavat intressit ja toiminta. Näkökulmia ei voida pitää erillään toiminnasta. Näkökulma on *dynaaminen* käsite, johon liittyy näkökulmien konstruointi kognitiivisessa prosessissa.¹³⁶ Konstruointi ei tapahdu tyhjiössä, vaan osana yhteisöä ja sen käytäntöjä. ”Näkemisen” harhaanjohtavuudesta huolimatta käytän kuitenkin termiä ”näkökulma”, koska sitä käytetään julkisessa keskustelussa samassa metaforisessa mielessä kuin näkökulmarelativismissa: on naisnäkökulmia, talouden näkökulmia, poliittisia näkökulmia jne.

Esittämäni näkökulman käsite kolmikkona [S,O,A] ilmaisee näkökulmien ytimen eli sen tavan jolla objektia tarkastellaan. Näkökulmiin liittyy tietenkin muitakin piirteitä, kuten sekä Campos ja Gutiérrez että Lehtonen esittävät. Kun nämä muut ainekset otetaan huomioon, voimme puhua näkökulman sijaan *viitekehysistä*. Palaan siihen tämän luvun lopussa.

Huomautan vielä, että aspekti ei ole itsessään näkökulma, vaan sen objektin piirre, johon näkökulmassa kiinnitytään. Kun Campos ja Gutiérrez esittävät hypoteesinaan, että näkökulmat voisivat olla ontologisesti primitiivisiä entiteettejä, niin voin hyväksyä tämän hypoteesin vain objektiivisten aspektien kohdalla. Olioiden naturalistiset ominaisuudet ovat olioiden fysikaalisia piirteitä. Mutta en pidä mahdollisena antaa kolmijäseniselle näkökulmalle [S,O,A] yleisesti ontologisesti primitiivisen entiteetin statusta.

Filosofiassa paljon keskusteltu reduktionismi on aspektien kannalta mielenkiintoista. Reduktionismissa joku aspekti julistetaan ensisijaiseksi aspektiksi, joka sitten määrää muut aspektit. Useimmiten reduktionismi on naturalistista tai fysikalistista, jolloin objektin luonnolliset tai fysikaaliset ominaisuudet ovat niitä fundamentaalisia aspekteja, joista muut aspektit riippuvat. Esimerkiksi biologinen järjestelmä määrää ihmisen mentaalisen maailman. Näkökulmarelativismi kieltää etuoikeutetun näkökulman olemassaolon ja suhtautuu kielteisesti reduktionismiin.

---

135 Dewey 1999, 28. Tarkastelijan tietoteoria on englanniksi ”spectator theory of knowledge”.

136 Ks. Kaipainen & Hautamäki 2011, 2017, 2019.

Relativismiin liittyy idea objektien konstruktioista. Käsittelen tätä problematiikkaa tarkemmin luvussa 6, mutta tässä yhteydessä on syytä painottaa, että oliot ovat ominaisuuksien komplekseja.¹³⁷ Tiettyjen ominaisuuksien valitseminen edustamaan objektia luokittelee sen tietynlaiseksi. Ominaisuuksia on loputon määrä, joten mikään representaatio ei voi tyhjentävästi kuvata ominaisuuksien kompleksia. Se mikä näyttyy objektina, syntyy annetusta todellisuudesta tulkinnan kautta, kiinnittymällä tiettyihin ominaisuuksiin. Objektien konstruktiossa on aina mukana kokemuksessa ja havainnossa annettu maailma ja meidän käsitteellinen tulkintamme siitä.

Subjektiiviset näkökulmat ja sisäiset maailmat

Ihminen elää maailmassa omien havaintojensa, emootioidensa ja ajatusensa kanssa. Miten ihminen kokee maailman ja itsensä, on aina hyvin ainutlaatuista. Emme voi täydellisesti tietää, mitä toinen ihminen kokee tai ajattelee. Sanomme, että ihmisen ”sisäinen maailma” on *subjektiivinen*. Se on joukko henkilölle ominaisia havaintoja, kokemuksia, muistoja, odotuksia, henkilökohtaisia ja kulttuurisia tulkintoja ja uskomuksia.

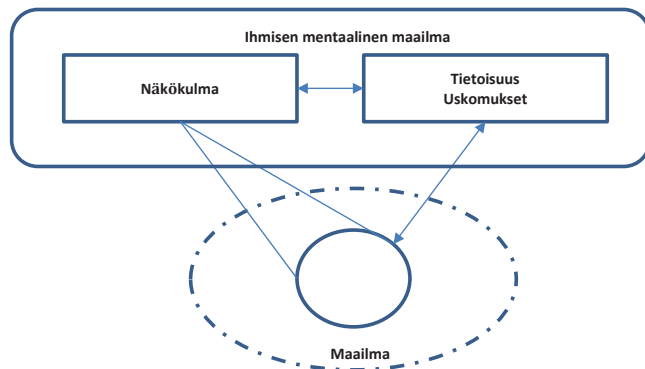
Tämän kirjan yksi perusteesei on, että jokaisella ihmisellä on oma *näkökulma* maailmaan. Kognitiotieteilijä Daniel Dennettin mukaan siellä missä on tietoisuus, on näkökulma. Tämä on kaikkein perustavin idea, mikä meillä on ihmisen mielestä, Dennett korostaa. Tietoinen mieli on havainnoitsija, joka vastaanottaa kaikesta informaatiosta rajoitetun osajoukon.¹³⁸

Ihmisen näkökulma rajaa ja valikoi sitä, mitä hän maailmasta ”näkee”. Tämä rajaus vaikuttaa hänen uskomuksiinsa. Vaikka ihmisen näkökulma on aidosti subjektiivinen, se ei ole mielivaltainen. Ihmisen havainnot ja kokemukset maailmasta ja toimiminen yhteisössä vaikuttavat siihen, minkälaisia käsitteitä ihminen rakentaa ja minkälaisiin asioihin hän uskoo. Ihminen toimii maailmassa ja oppii uusia asioita. Jotkut uskomukset osoittautuvat vääriksi ja ihminen joutuu korjaamaan niitä. Vallitseva vuorovaikutus ulkomaailman ja sisäisen maailman välillä (Kuvio 5).

---

137 Ks. Lewis 1929, Luku 5.

138 Dennett 1991, 101-111.

Kuvio 5. Näkökulma vaikuttaa ihmisen tietoisuuteen ja uskomuksiin

Neurotieteen professori Antonio Damasio on tutkinut tietoisuuden ja minuuden ("self") syntyä. Hänen mukaansa aivojen on hankittava uusi ominaisuus – *subjektiivisuus* tullakseen tietoiseksi (minuudeksi). Minuuteen siis kuuluu subjektiivisuus tai perspektiivisyys, joka tarkoittaa *minälle* ominaista suhdetta mielen ja maailman välillä. Mielellä on aina näkökulma siihen, mitä tapahtuu mielen ulkopuolella.¹³⁹

Tietoisuuden ja minuuden synnyssä on avainasemassa kyky luoda mielikuvia ja karttoja omasta kehosta ja koetuista objekteista. Damasio jakaa minuutta muodostavat kuvat kahteen ryhmään:¹⁴⁰

1. mielikuvat tietoisuudessa olevista objekteista;
2. mielikuvat minusta itsestäni.

Minä sisältää koetun perspektiivin, josta käsin objekteja kuvataan. Damasion mukaan perspektiivisyys on se tosiasia, että minun mielelläni on näkökulma nähdä, koskea, kuulla jne. Hieman yksinkertaistaen subjektiivisuuden voi tulkita siten, että ihmisen mieli ei ole neutraali orgaani, jonka suhde maailmaan on kaikille ihmisille samanlainen. Tietoisuuteen liittyy aina tunne minuudesta ja sen ainutlaatuisesta suhteesta maailmaan. Tietoinen mieli on "persoonallinen, yksityinen ja ainutlaatuinen meille kaikille".¹⁴¹

¹³⁹ Damasio 2010.

¹⁴⁰ Damasio 2010, 185.

¹⁴¹ Damasio 2010, 15.

Ihminen kokee ja kuvaa itseään ja maailmaa omasta näkökulmastaan käsin. Näkökulma on subjektiivinen ja tämän takia ihmisen sisäinen maailma ja hänen kuvansa maailmasta on subjektiivinen. Merkittävä osa ihmisen sisäisestä maailmasta muodostuu tunteista mutta myös ympäröivää maailmaa (mukaan lukien oma keho) esittävästä mielikuvista ja karttoista. Nämä mielikuvat ja kartat muodostavat ihmisen mielen *kognitiivisen sisällön*. Damasion mukaan tietoisuus on mielen tila, jossa on *tietoa* omasta ja ympäristön olemassaolosta.¹⁴² Damasio ei mene juuri tämän pidemmälle tiedon analyysissä, koska hänen neurotiellinen projektinsa on kuvata tietoisuuden syntyä ja ehtoja eikä hän käsittele tietoisuuden sisältöä.

Ihmisen sisäisessä maailmassa tunteet ovat keskeisessä asemassa.¹⁴³ Ihmisen kokemukseen liittyy aina tunteita ja ne vaikuttavat osaltaan myös kognitioon. Mainittakoon tässä esimerkkinä ihmisten moraaliset arvostelmat. Suomalainen filosofi Edward Westermarck väittää teoksessaan *Ethical Relativity*, että ihmisten moraaliset arvostelmat perustuvat tunteisiin.¹⁴⁴ Westermarck ei kuitenkaan kiellä rationaalisen pohdinnan osuutta moraaliarvostelmissa. Hän kieltää kuitenkin sen, että moraaliarvostelmilla olisi objektiivinen totuusarvo riippumatta siitä, mitä ihmiset pitävät totena. Näitä ajatuskuluja seuraamalla nähtäisiin pian yhteys epistemologisen ja moraalisen relativismin välillä. Minulla ei ole kuitenkaan mahdollisuutta mennä moraalisen relativismin alueelle tässä kirjassa.

Kognitiotieteessä puhutaan usein ihmisen *mentaalista malleista* tai *kehyksistä* viitaten ihmisen sisäiseen maailmaan. Damasio suosii puolestaan termejä mielikuva ja kartta. Arto Mustajoki käyttää malleista termiä "mentaalinen maailma".¹⁴⁵ Ihmisen mentaalilla malleilla ja uskomuksilla on neuraalinen perusta aivoissa. Ihmisen sisäistä maailmaa sääte-

¹⁴² Damasio 2010, 157.

¹⁴³ Tunteista ja niiden roolista tietoisuudessa ks. Damasio 2018.

¹⁴⁴ Westermarck 1960.

¹⁴⁵ Gardner 1987; Lakoff & Johnson 1999; Mustajoki 2012. Neurotieteilijä Antti Revonsuon haastattelu Helsingin sanomissa 20.1.2017: "maailma on aivojen luoma malli niistä informaation näytteistä, jotka tulevat todellisuudesta hyvin kapealta kaistalta". Hän pitää kokemustamme maailmasta sen "simulaationa".

levät aivotoinnot ja niihin kytketyt aistit. Nobel palkitun neurotieteilijän Gerald M. Edelmanin mukaan koko mentaalinen elämämme perustuu aivojen rakenteeseen ja dynamiikkaan. Huomattakoon, että Edelman hylkää tiukan reduktionismin eli mentaalisten tilojen palauttamisen aivotiloiksi, vaikka pitääkin mentaalisen toiminnan perustana aivotoinnot.¹⁴⁶

Ihmisen subjektiivisuus ilmenee erityisesti aistikvaliteettien eli kvalioiden muodossa. Usein esitetty esimerkki on värien aistiminen: luonnossa ei ole itsessään värejä mutta ihminen näkee luonnon esineet värillisinä. Toki niiden taustalla on valon aallonpituudet, mutta mikään ulkoisessa luonnossa ei selitä, miten ihminen näkee värejä. Muunlainen olio kuten koira tai haukka saattaisi nähdä aivan erilaisia värejä. Searlen mukaan itse asiassa kaikki mentaaliset tilat ovat subjektiivisia. Vain minä voin tuntea kipuni enkä voi tuntea toisen ihmisen kipua. ”Minä näen maailman minun näkökulmastani ja sinä näet sen sinun näkökulmastasi”.¹⁴⁷

Havaitsemisen problematiikka on malliesimerkki teemasta, jossa subjektiivisuus ja objektiivisuus kohtaavat. Havaitsemista on tulkittu tiedon muodostuksen kannalta pääasiassa kahdella tavalla. Fenomenalismi ja ns. sense-datum teoria painottavat havaitsemisen ilmiöluonnetta; havaitsemme vain ilmentymiä, emme koskaan objekteja itsessään. Toisen kannan mukaan havaitsemme suoraan oliota, esimerkiksi näemme peuran. Näemme objekteja siis aistimusten välityksellä mutta emme ”näe” aistimuksia.

Alva Noë etsii välittävää kantaa. Hänen mukaansa havainnon sisältö on kaksiulotteinen. Se voi vaihdella faktuaalisella dimensiolla, joka riippuu siitä, kuinka asiat ovat. Tai se voi vaihdella perspektiivisellä dimensiolla, joka riippuu siitä, kuinka asiat ilmenevät havaitsijan sijainnin (näköalapaikan) mukaan. Sijainti pitää ottaa tässä laajasti: missä tilassa näemme, kuulemme, maistamme, kosketamme, liikumme jne. Noë:n mukaan pitää hyväksyä se, että havainto on tapa kohdata ei vain sitä, kuinka asiat ovat, vaan se *kuinka asiat ovat suhteessa havaitsijaan*.¹⁴⁸ Havaintokokemus on sisäisesti havaitsijakeskeistä: (visuaalinen) kokemus on asioiden kokemista tavalla tai toisella jostain *näkökulmasta* käsin. Havaintosisäl-

146 Edelman 2006, 143. Tällaista kantaa sanotaan usein emergentismiksi.

147 Searle 1984, 16.

148 Noë 2004, 169.

lön perspektiiviset aspektit määräytyvät vain osittain siitä, kuinka asiat ovat. Ne riippuvat myös havaitsijan suhteesta siihen, kuinka asiat ovat, Noë tähdentää.¹⁴⁹

Vaikka ihmisen sisäinen maailma on subjektiivinen, niin ihminen elää kuitenkin todellisessa maailmassa, mikä tuottaa objektiivisuutta sisäiseen maailmaan. John Deweyn mukaan ”mieli ei ole tarkastelija, joka katsoo maailmaa ulkopuolelta ja löytää korkeimman tyydytyksen itseriit-toisen mietiskelyn ilosta”.¹⁵⁰ Tiedostava subjekti on maailman sisäpuolella ja tiedostaminen tapahtuu toimimalla maailman aktiivisena osapuolena. Ihminen muuttaa olosuhteita vastaamaan paremmin omia tarpeitaan ja tässä muutoksessa maailma jäsentyy. Toimiva ihminen käyttää kehoaan toiminnan välineenä: keho on mukana tiedostamisprosessissa. Tässä on suoria kosketuskohtia fenomenologiaan ja Lakoffin ”keholliseen epistemologiaan”.¹⁵¹ Tämä maailmassa eläminen luo yhden perustan näkökulmien objektiivoinnille.

Hubert Dreyfus ja Charles Taylor tarkastelevat myös fenomenologisista lähtökohdista todellisuutta ja tietoa kirjassaan *Retrieving Realism*. He erottavat kaksi epistemologista traditiota. Descartes aloitti tradition, jossa tehdään tiukka ero mielen ja maailman välille ja tieto sijoitetaan mieleen maailman representaationa. Ihmisen yhteys maailmaan on representaatioiden, esimerkiksi uskomusten (propositioiden) välittämää. Kirjoittajat kutsuvat tätä traditiota ”välitteiseksi epistemologiaksi”.¹⁵² Tässä traditiossa totuus on mielen sisäisten representaatioiden vastaavuutta (korrespondenssia) ulkoisen todellisuuden kanssa. Välitteisessä epistemologiassa keskeiseen asemaan asettuu kysymys uskomusten oikeuttamisesta eli siitä mistä voimme tietää, että uskomuksemme ovat tosia. Hyvin pitkälle analyttisen filosofian epistemologia on välitteistä ja tämä koskee myös keskustelua relativismista.

Toista traditiota kirjoittajat kutsuvat *kontaktiteoriaksi*, koska siinä tiedon perustana on ihmisen suora kehollinen kontakti maailmaan. Sen taustahahmoja ovat Heidegger, Maurice Merleau-Ponty ja myöhempi

149 Noë 2004, 172.

150 Dewey 1999, 252.

151 Lakoff & Johnson 1999.

152 Välitteinen epistemologia, ”mediational epistemology”, ks. Dreyfus & Taylor 2015.

Wittgenstein. Uskomuksemme maailmasta nousevat perustavanlaatuisesta ja käsitteitä edeltävästä ”primordiaalisesta” kontaktista maailman kanssa. Tällainen kontakti edeltää käsitteitä ja propositioita. Tässä kontaktiteoriassa on tärkeää, että voimme ymmärtää maailmaa, koska olemme osa sitä ja elämme maailmassa. Tämä (esi)ymmärrys ei ole käsitteellistä vaan pikemminkin orientoivaa ja toimintaan suuntautuvaa.

Micheal Polanyin käsite hiljainen tieto antaa mielestäni hyvän kontekstin kontaktiteorialle.¹⁵³ Tieto on persoonallista ja sen tekee persoonalliseksi tietämiseen sisäänrakennettu hiljainen dimensio. Hiljainen tieto on taitoa ja taidetta, joka on erottamaton osa kaikkea tietämistä. Polanyi erottaa keskittyneen tai fokaalisen tietoisuuden toissijaisesta tietoisuudesta. Otan yksinkertaisen esimerkin: kun lyömme vasaralla naulaa, fokaalinen tietoisuutemme kohdistuu naulaan ja siihen osumiseen tietyllä voimalla. Tällöin emme voi kiinnittää huomiota siihen, kuinka pidämme kiinni vasarasta. Vasaralla nauulaaminen on sikäli yksinkertainen prosessi, että voimme siirtää huomiomme vasaraan ja sen käsittelyyn, silloin kuin emme lyö sillä naulaa. Esimerkin yksinkertaisuus ei saa kuitenkaan peittää näkyvistä sitä, että kaikessa ihmisen tiedossa on aina läsnä hiljainen dimensio, eli sitten kysymys kielen käytöstä, havainnoista tai tieteen tekemisestä. Kaikissa näissä tarvitaan kykyjä ja taitoja, joita ilman emme kykenisi puhumaan tai havaitsemaan mitään. Polanyi pitää hiljaista tietoa tietona, ja tästä käsin on hänen tunnettu sanontansa ymmärrettävä: tiedämme enemmän kuin voimme kertoa. Vain osa tiedostamme on eksplisiittistä tietoa.

Toissijaisen, hiljaisen tiedon tiedostaminen ei ole aina mahdollista. Jos siirrämme huomiomme hiljaiseen tietoon, niin silloin eristämme sen suhteestaan fokaaliseen tavoitteeseen, johon sitä käytettiin. Tällöin se menettää merkityksensä kokonaisuuden osana ja jää ymmärtämättä. Silti osa hiljaista tietoa on tiedostettavissa, mutta aina jokin osa jää tiedostamatta ja tällä on seurauksia myös siihen, kuinka pitkälle ihmisen subjektiivinen näkökulma voidaan objektivoida. Eksplisiittinen tieto on kerrottavissa toisille ihmisille. Hiljainen tieto on sidottu henkilöön. Polanyi sanoo tämän niin, että toissijaisen tiedon suhde fokaaliseen tietoon muodostetaan henkilön toiminnan kautta eli persoonana integroi ne. Tieto ei ole vain joku intellektuaalinen uskomus tai propositio, vaan tietämi-

¹⁵³ Polanyi 1964, 1966. Hiljainen tieto on englanniksi ”tacit knowledge”.

nen on samalla aina kyky ja taito. ”Kaikki tietäminen on persoonallista tietämistä”. Polanyi käyttää persoonallisen tietämisen käsitteestään ilmaissua tietäminen asettumisen kautta, ja asettaa sen vastakohtaksi tietämisen havaintojen kautta.¹⁵⁴ Polanyi kiistää, että persoonallinen tietäminen olisi subjektiivista. Mutta toisaalta se ei ole objektiivistakaan.¹⁵⁵ Se mikä erottaa persoonallisen subjektiivisesta on edelliseen liittyvä sitoutuminen tietoon ja totuuteen. Ymmärrän tämän niin, että sitoutuminen tietoon on asenne, jossa subjekti pyrkii totuuteen ja välttämään pelkäämistään subjektiivisia mielipiteitä. Sanoin tätä aikaisemmin totuudentahdoksi.

Näkökulmat tuottavat maailman kartoja

Näkökulmia ei itsessään voi pitää tosina tai epätosina. Näkökulmat ovat tapoja jäsentää todellisuutta ja nostaa sieltä esiin tiettyjä asioita. Näkökulma avaa tiedostamisperspektiivin, josta käsin voidaan ”konstruoida” todellisuutta ja luoda uutta tietoa. Luotu tai konstruoitu tieto saa merkityksensä näkökulmasta, mutta sen totuus riippuu siitä, minkälainen konstruoitu todellisuus on. Näkökulmia luonnehtii partiaalisuus, eli ne tavoittavat vain joitakin todellisuuden aspekteja. Partiaalisuuden luonnehdinta pelkän totuuden termin ei ole erityisen onnistunut. Olisi parempi puhua totuudenmukaisuudesta tai totuudenläheisyydestä. Näin on tehty käyttämällä apuna kartan käsitettä. Näkökulmat tuottavat maailman kartoja.

Hatcher kuvaa näkökulmien, oikeastaan näkökulmien avaamien uskomusten ”todenmukaisuutta” käsitteillä ”adekvaatti” ja ”tarkka”. Hän vertaa näkökulmaa karttaan ja sen valossa kartan ja todellisuuden suhteissa on kolme mahdollisuutta:

1. Kartta kuvaa tietyiltä osin todellisuutta oikein; kartta on (osittain) *adekvaatti (ja tosi)*.
2. Kartta sisältää aineksia, jotka eivät vastaa todellisuutta; kartta on

¹⁵⁴ Polanyi 1964; Polanyi & Prosch 1975. Tietäminen asettumisen kautta on englanniksi ”knowing by indwelling”. Vrt. Dreyfusin ja Taylorin (2015) kontaktiteoria.

¹⁵⁵ Polanyi 1964, 65, 300.

(osittain) *virheellinen*.

3. Kartta ei kuvaa kaikkia todellisuuden osia tai alueita; kartta on (osittain) *epätarkka tai puutteellinen*.¹⁵⁶

Käytämme näitä luonnehdintoja kuvaamaan näkökulman suhdetta todellisuuteen. Näkökulmaa ei voi sellaisenaan pitää ”totena” tai ”epätotena”. Kohta 3 – näkökulman epätarkkuus ja puutteellisuus – on yksi tärkeimpiä näkökohtia relativismin puolustamisessa. Jokainen näkökulma rajaa aina osan todellisuudesta näköpiiriin ulkopuolelle ja siksi sen mahdollistama kuvaus todellisuudesta on osittain epätarkka ja puutteellinen. Tämän takia mikään näkökulma ei tyhjennä todellisuutta. Siksi näkökulmiin tulee suhtautua myös kriittisesti ja tämä onkin luvussa 8 esitetyn *kriittisen relativismin* lähtökohtana.

Maria Baghramian vie karttaidean pidemmälle kuin Hatcher.¹⁵⁷ Karttametaforaa käyttäen ihminen on kartan tekijä ja käsitteelliset viitekehukset ovat maailman kartoittamisen järjestelmiä ja periaatteita. Karttametafora tuo mukanaan joukon mielenkiintoisia tiedostamiseen liittyviä ominaisuuksia:

- Kartta on aina näkymä jostakin, ei ole näkökulmavapaata karttaa.
- Ei ole yhtä ainoaa oikeaa tapaa laatia kartta.
- Eri kartat palvelevat eri tavoitteita ja tyydyttävät eri tarpeita (vrt. autoilijan kartta ja pyöräilijän kartta).
- On olemassa parempia ja huonompia, tarkempia ja epätarkempia karttoja.
- Kartan hyvyys tai huonous riippuu siitä tarkoituksesta, johon se on laadittu.
- Vaikka karttaa ei voikaan sanoa todeksi maailmasta, kartta voi kuitenkin olla totta suhteessa siihen, mitä se yrittää kuvata.
- Kartan tekeminen on kehittyvä taito; nytemmin osataan tehdä parempia karttoja kuin sanokaamme sata vuotta sitten (satelliitit ym.)
- Ei ole karttaa joka olisi absoluuttisen oikea; kartta on aina osittainen kuvaus.
- Koska kartat tehdään eri tarkoituksiin, kartat eivät konvergoitu kohti

¹⁵⁶ Hatcher 2002, 26-27.

¹⁵⁷ Baghramian 2004, Luku 10.4.

yhtä oikeaa metakarttaa; ei ole globaalia, kaikkia kohteen piirteitä kuvaavaa karttaa.

- Kartan ideaa voidaan käyttää hyvin monenlaisiin asioihin; puhutaan esimerkiksi mentaalista kartoista.
- Kartta pyrkii esittämään maiseman piirteitä siten että vallitsee rakenteellinen samanlaisuus (mutta ei isomorfia) esityksen ja esitetyn välillä.

Karttametaforaa käyttäen voidaan sanoa, että jokainen näkökulma tarjoaa kartan jostain kiinnostuksen kohteesta ja elämänpiiristä. Kartan adekvaattisuus on olennainen kysymys. Se ei ole vain uskon asia, vaan sitä voidaan koetella ja perustella. Kartan osittaisuus ja muut keskeiset piirteet johtavat ajatukseen, että näkökulman avaama maailmankuva on kartan tavoin osittain tosi tai totuudenkaltainen.¹⁵⁸

Karttaa ei voi käyttää, jos ei kykene sijoittamaan itseään kartan johonkin kohtaan tai yhdistämään karttaa johonkin alueeseen. Tämä näkyy hyvin tiettyihin paikkoihin asetetuista kartoista, esimerkiksi kaupunkikartoista. Niihin on merkitty selvästi missä olet. Tämän piirteen takia kartan kyky representoida jotakin todellisuuden aluetta on riippuvainen sen käyttäjäsuhteesta, kuten Bas van Fraassen painottaa.¹⁵⁹ Kartta on X:lle New Yorkin kartta, jos X osaa käyttää sitä identifioimaan paikkoja New Yorkissa. Van Fraassenin korostama seikka tarkoittaa, että karttoihin liittyy aina kontekstuaalisuutta ja indeksikaalisuutta.¹⁶⁰ Tämä seikka on keskeinen osa näkökulmarelativismin liittyvää tiedon relatiivisuuden perustelua.

Näkökulmien muuttuminen ja objektivoiminen

Ihmisen sisäinen maailma on aina subjektiivinen, muodostuen hänen havainnoistaan, kokemuksistaan, tunteistaan, ajatuksistaan ja uskomuk-

¹⁵⁸ Vrt. Niiniluoto 1987.

¹⁵⁹ Van Fraassen 2008.

¹⁶⁰ Kontekstuaalisuus viittaa tiedon ja sen kohteen kuulumiseen laajempaan yhteyteen. Indeksikaalisuus viittaa siihen, että asian täsmäntämisessä on otettava huomioon aikaan, paikkaan, puhujaan jne. liittyviä tekijöitä.

sistaan. Kaikilla on subjektiivinen näkökulma eikä kukaan voi asettua näkökulmansa yläpuolelle sen enempää kuin ihminen voi astua kehonsa ulkopuolelle. William Hatcher sanoo tämän niin, että ei ole olemassa täysin neutraalia, näkökulmariippumatonta keskustelua.¹⁶¹

Kuinka näistä lähtökohdista on mahdollista ymmärtää toisia ihmisiä ja käydä rationaalista keskustelua? Ratkaisu perustuu siihen, että *rationaalisuuden edellyttämä objektiivisuus ei ole näkökulma-neutraalisuutta vaan näkökulma-tietoisuutta*.¹⁶² Järkeä on prosessi, jonka kautta tulemme tietoisiksi todellisuudesta koskevista oletuksista. Kun tulemme tietoisiksi oletuksista, voimme esittää ne eksplisiittisesti kielen avulla. Tätä tiedostamisen ja eksplikaation prosessia Hatcher kutsuu *näkökulman objektivoinniksi*.

Objektivointi perustuu ihmisen kykyyn reflektoida sisäistä maailmaansa ja omia uskomuksiaan eli ihminen kykenee asettamaan ainakin osan uskomuksistaan järjenkäyttönsä kohteeksi ja nousemaan ”metatasolle”. Edelman käyttää termiä ”korkeamman tason tietoisuus” reflektion kautta syntyvästä tietoisuudesta.¹⁶³ Korkeamman tason tietoisuudessa ei kuitenkaan irtauduta subjektiivisesta näkökulmasta vaan otetaan siihen etäisyyttä.

Objektivoinnissa tuomme julkisuuteen käsityksemme todellisuudesta. Objektivointi tekee mahdolliseksi siirtyä ihmisen mentaaliseen sisäisestä maailmasta intersubjektiiviseen maailmaan. Koska meillä on käytettävissä yhteinen kieli, objektivointi mahdollistaa subjektiivisten uskomusten esittämisen kielellisessä muodossa. Silloin ihmisen mentaalista mallista ja näkökulmasta voidaan puhua ja sen sisältöä arvioida julkisessa keskustelussa. On myös muita mahdollisuuksia ilmaista muille omaa sisäistä maailmaansa, esimerkiksi käyttäen kuvia ja taiteellisia ilmaisukeinoja.¹⁶⁴

Lähtien objektivoinnin mahdollisuudesta, reflektiosta ja kielen käytöstä Hatcher on kehittänyt erityisen filosofisen ”minimalismin”, jonka peruspremissit ovat:¹⁶⁵

161 Hatcher 2002, 43.

162 Näkökulmatietoisuus on englanniksi ”viewpoint-awareness”, Hatcher 2002, 44.

163 Edelman 2006, 38.

164 Kuvallisista ja taiteellisista ilmaisukeinoista ks. Goodman 1978.

165 Hatcher 2002, 15.

1. Merkittävä ja ei-triviaali osa inhimillisestä tiedosta voidaan objektivoida.
2. Inhimillisen tiedon kokonaisuutta ei voida objektivoida.
3. Kaikki mikä voidaan objektivoida, pitäisi objektivoida.
4. Objektivoitavan ja ei-objektivoitavan rajaa ei voida objektivoida.
5. Pätevä inhimillinen tieto, joka ei avaudu objektivoinnille, ei ole irrationaalista vaan rationaalisuuden ylittävää.
6. Objektivointi on ennen kaikkea väline saavuttaa selkeyttä, ei päämäärä itsessään.

Jos hyväksymme objektivoinnin idean, niin nämä periaatteet eivät näytä mahdottomilta hyväksyä. Premissi 2 on osittain seurausta tiedon näkökulmariippuvuudesta. Jokainen näkökulma on rajoittunut eikä näkökulmavapaata tietämisen tapaa ole. Premissi 4 seuraa siitä, että jos objektivoitavan ja ei-objektivoitavan raja voitaisiin vetää, meidän pitäisi objektivoida myös ei-objektivoitava. Traktatuksessa Wittgenstein puhuu samasta ilmiöstä sanoessaan, että mistä ei voi puhua, siitä on vaiettava.¹⁶⁶

Viidennen premissin taustalla on Hatcherin platonismi ja deismi. Hän jopa todistaa Jumalan olemassaolon hyvin kiinnostavalla loogisella argumentilla, joka perustuu kausaalisuuteen ja kompleksisuuteen. Pätevä inhimillinen tieto, jota ei voida objektivoida, perustuu sisäiseen vakaukseen ja intuitioon. Monet filosofit ovat vedonneet intuitioon, näistä ehkä tunnetuin on Henry Bergson Descartesin ohella.

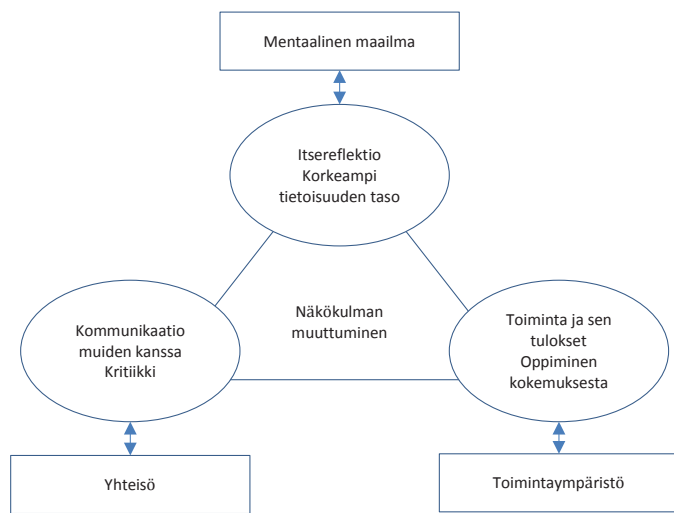
Bergsonin mukaan tiede perustuu analyyttiseen älyyn, joka ei kuitenkaan kykene tavoittamaan maailman kokonaisuutta.¹⁶⁷ Siihen tarvitaan aivan toisenlainen tiedostamisen muoto: välittömyyteen perustuva, holistinen intuitio. Kiinnostavaa Bergsonin teoriassa on tieteen relatiivisuuden korostus. Tiede lähestyy kohdettaan aina tietyistä näkökulmista ja siksi johtaa vain osatotuuksiin, jotka tiede sitten esittää symboleilla. Symbolit hajottavat objektin ja nostavat siitä esiin vain joitakin Aspekteja. Intuitiolla, joka ei käytä symboleja, pystytään Bergsonin mukaan tavoittamaan absoluuttia. Itse suhtaudun kielteisesti tällaiseen intuitioon tulkinnaan. Intuitiokin on subjektiivinen ja näkökulmasidonnainen. Paljon uskottavampi on Dreyfusin ja Taylorin kontaktiteoria, jossa ihminen on

166 Wittgenstein 1971, 88.

167 Bergson 1992.

kehollisesti ja toiminallisesti suoraan kontaktissa maailmaan ja saa sitä kautta ei-käsitteellistä, primordiaalista tietoa.

Vaikka näkökulmat ovat subjektiivisia eli subjektiin liittyviä, niin ihmisen mentaalisisä maailmassa on myös aina mukana intersubjektii- vistä, yhteisöllisesti jaettua sisältöä. Näkökulman ja uskomusten objekti- vointi on lähtökohta oppimiselle ja näkökulman muutoksille. Ihminen reflektoi uskomuksiaan ja ”testaa” niitä omien kokemustensa perusteella. Kommunikaatiossa alistamme uskomuksemme muiden arvioitavaksi ja saamme palautetta ja annamme palautetta.

Kuvio 6. Näkökulmien muutoksen lähteet

Näkökulmien muuttumiseen vaikuttavat kolme toisiinsa kietoutuvaa osaprosessia (Kuvio 6).

Refleksiivisyys. Ehkä tärkein on ihmisen itsensä harjoittama omien uskomusten *itsereflektio*. Reflektiossa ihminen kykenee asettamaan omat uskomuksensa pohdinnan kohteeksi ja nousemaan ”metatasolle”. Ihminen voi testata ajatustensa johdonmukaisuutta ja punnita perusteluidensa kestävyyttä. Reflektiota voisi kutsua myös sisäiseksi puheeksi Vygots-

kyn esittämässä mielessä. Itsereflektion rajallisuus on kuitenkin ilmeistä. Ihminen ei pääse irti omasta näkökulmastaan edes metatasolla. Toisaalta hyvällä mielikuvituksella ihminen voi tehdä ajatuskokeen siitä, miltä maailma näyttäisi jostakin toisesta näkökulmasta. Joskus reflektio voi ulottua psykologisiin motiiveihin ja jopa alitajuisin haluihin ja pelkoihin. Psykologia ja psykoanalyysi osoittavat kuitenkin vakuuttavasti, että reflektiolla on selvät sisäiset rajansa. Sen takia reflektioprosessiin on saatava ulkopuolinen ”ääni”, joka tulee toiminnasta ja kommunikaatiosta.

Toiminta. Arvioimme uskomustemme pätevyyttä *vuorovaikutuksessa ympäröivän todellisuuden kanssa*. Tähän prosessiin liittyvät havainnot, kokemukset ja toiminta. Maailma opettaa, eli toimiessamme törmäämme asioihin, joita emme osanneet ottaa huomioon ja saamme uusia havain- toja ja kokemuksia. Tähän liittyy myös edellä käsittelemäni Dreyfusin ja Taylorin ”kontaktiteoria”, jossa tietomme perustana on suora ruumiillinen kontakti maailman kanssa. Toiminta oppimisen perustana on myös pragmatismien keskeisiä periaatteita.

Kommunikaatio. Arvioimme uskomustemme pätevyyttä *kommuni- kaatiossa* (dialogissa) muiden yhteisöömme kuuluvien ihmisten kanssa. Tähän prosessiin kuuluvat uskomusten objektivointi ja kriittinen kes- kustelu niiden paikkansapitävyydestä. Dialogissa opimme uusia asioita ja huomaamme oman näkökulmamme rajoittuneisuuden. Tässä kriittisessä keskustelussa osa uskomuksistamme osoittautuu yhteisiksi muiden yhtei- sömme jäsenten kanssa. Nämä uskomukset ovat objektiivisia intersubjek- tiivisessa mielessä ja näkökulma-invariantteja. Ne muodostavat yhteisen jaetun todellisuuden, itse asiassa yhteisen maailmamme.

Oman näkökulman kehittäminen on päättymätön dynaaminen prosessi. Aina voi vastaan tulla asioita, joita emme ole tiedneet ja jotka kumoavat aikaisemmat uskomuksemme tai johtavat uusiin ajatuksiin ja uusiin ”maailmoihin”. Näkökulman objektivointi on aina myös epä- täydellistä, koska emme ole tietoisia kaikista sisäisen mentaalisen maail- mamme osista, mihin viittaa myös hiljaisen tiedon käsite. Kielen käyttö merkitysten välittämiseen on sekin päättymätön prosessi, jossa koitamme tulla ymmärretyiksi ja ymmärtää muita ja ylittää subjektiiviset merki- tykset. Tässä toiminnan ja kommunikaation prosessissa näkökulmat kor- jaantuvat, muuttuvat ja tarkentuvat. Vaikka näkökulmamme ovat subjek- tiivisia, emme silti elä subjektiivisessa umpiossa, vaan meihin vaikuttavat

sekä todellisuus että yhteisö. Erityisesti ”asettuminen dialogiin” Kai Alhasen termiä käyttäkseni avaa ihmisille näkökulmien rikkaan maailman.¹⁶⁸

Näkökulmien vertaileminen

Näkökulmarelativismiin mukaan *katsellemme aina maailmaa jostakin näkökulmasta käsin*. Sen keskeisiä väitteitä on, että *vaikka kukaan ei voi ylittää näkökulmaansa, niin silti näkökulmia voidaan vertailla*. Vertailu ei voi tapahtua astumalla näkökulmien ulkopuolelle. Sen sijaan vertaileminen tapahtuu näkökulmien sisällä ja niiden välisessä dialogissa. Oman näkökulmansa voi ottaa tarkastelun kohteeksi reflektiossa, mutta reflektiota ei voi koskaan tehdä neutraalista positioista käsin.

Ihminen pystyy ainakin osittain ymmärtämään muidenkin näkökulmia ja asettumaan toisen asemaan. Voimme myös joissakin tapauksissa vaihtaa näkökulmia, kuten esimerkiksi Antti Mattila kuvaa kirjassaan *Näkökulman vaihtamisen taito*.¹⁶⁹ Ihmisillä voi olla useita eritasoisia näkökulmia, mutta ei koskaan näkökulmista riippumatonta positiota maailmassa. Toisia, suppeampia näkökulmia voidaan helpostikin vaihtaa, mutta laaja-alaisia persoonaan ja historiaan syvälle ankkuroituneita näkökulmia ei ehkä kyetä koskaan vaihtamaan. Näkökulmien vaihtamisen taidossa edellytetään mielikuvitusta, jonka ansiosta henkilö voi ikään kuin asettua uuteen asemaan. Mielikuvitus on tärkeä osa itsereflektiota.

Ihmisillä voi olla erilaajuisia näkökulmia. Jotkut näkökulmat ovat erittäin laajoja, jopa maailmankuvan tasoisia, kattaen kaikki elämän kannalta merkittävät alueet. Toiset näkökulmat voivat olla hyvinkin suppeita, koskien esimerkiksi ravintoa tai harrastuksia. Jotkut näkökulmat voivat olla perustavaa laatua, pohjautuen henkilön kulttuuriseen taustaan, historiaan ja elämäkokemuksiin. Niistä ei oikeastaan voi luopua. Sen sijaan suppeita näkökulmia voidaan helpostikin vaihtaa tai muuttaa, riippuen tilanteesta ja tarpeista.

Näkökulman muuttamisen ja vaihtamisen kannalta Alasdair MacIntyren analyysi erilaisten traditioiden vertailtavuudesta on tässä yhtey-

---

168 Alhanen 2016.

169 Mattila 2006.

dessä relevantti.¹⁷⁰ Tässä traditio on hyvin yleinen ja kattava viitekehys. MacIntyre torjuu ”perspektivismiin”, jonka hän tulkitsee näkemykseksi, jonka mukaan jokaisella traditiolla on oma perspektiivinsä maailmaan ja omat kriteerit totuudelle. Tästä seuraisi, että traditioita ei voitaisi vertailla. MacIntyren oma näkemys on, että vaikka jokainen elää omassa traditiossaan, niin silti voimme oppia muiltakin traditioilta. Tässä oppimisessa on keskeisessä asemassa traditioiden ”kielten” kääntäminen toisilleen. Voimme ikään kuin omaksua uuden äidinkielen ja päästä tätä kautta toisen tradition sisään. Tämä oppiminen avaa mahdollisuuden vertailla traditioita ja ehkä päätyä siihen, että oma traditio on puutteellinen. Traditioita ei voida kuitenkaan vaihtaa noin vain, sillä jokainen on kasvanut sisään omaan traditioonsa.

Mutta MacIntyre torjuu neutraalin vertailupohjan olemassaolon, jonka turvin voisi asettua traditioiden yläpuolelle. Tommi Lehtonen analysoi MacIntyren näkemystä traditioiden vaihtamisen mahdottomuudesta ja päätyy siihen, että vaikka kokonaista traditiota ei ehkä voikaan vaihtaa, niin joitakin sen elementtejä (käsitteitä, malleja, kriteereitä) voidaan kuitenkin vaihtaa. Tässä hän nojautuu esittämäänsä näkökulman käsitteeseen ja painottaa, että välineisiin ja objektiin liittyviä näkökulman aineksia on helpompi vaihtaa kuin subjektiin liittyviä elementtejä.¹⁷¹

Kiistämättä globaalin tason vertailtavuuden mielenkiitoisuutta, niin pidän lokaalia tasoa kuitenkin relevantimpana näkökulmien vertailtavuuden kannalta. Viitekehukset ja näkökulmat ovat yleensä lokaaleja, eli ne liittyvät tiettyyn todellisuuden alueeseen tai tiedon kohteeseen. Jokainen näkökulma esitetään tiettyssä kontekstissa, jossa näkökulman kohde on yleisellä tavalla kuvattu niin, että voimme todeta, mitkä näkökulmat koskevat samaa kohdetta. Joskus näkökulmat voidaan spesifioida kaikille yhteisen yleiskielen (K-kielen) avulla. Silloin näkökulma on näkökulma johonkin jaetun K-todellisuuden osaan.

Olen edellä puhunut näkökulmista yleisenä käsitteenä. Jos lähdetään esittämästäni episteemisen näkökulman käsitteestä, niin huomio on kiinnitettävä näkökulmiin sisältyviin aspekteihin. Aspektit ovat objektin ominaisuuksia. Aspekteja voidaan verrata etsimälle näkökulmille yhteinen konteksti, jossa aspektit voidaan identifioida tai määritellä. Voidaan olet-

---

170 MacIntyre 2003.

171 Lehtonen 2014.

taa, että tällainen konteksti löytyy, jos ei muuten niin ottamalla K-kieli yleiseksi kontekstiksi. Totuuskriteeriä ei voi soveltaa aspekteihin, koska ne ovat ominaisuuksia, eivät väitteitä. Näkökulma vaikuttaa ihmisten uskomuksiin, tai maailman ”karttaan” ja niiden totuudenmukaisuutta voidaan arvioida. Mutta itsessään aspekteja ei voida verrata totuuden mittapuilla ja todeta että joku aspekti olisi tosi tai todempi kuin toinen.

Näkökulmien vertailtavuus tarkoittaa, että löytyy joku kriteeri, standardi tai mitta-asteikko, joilla aspektit voidaan asettaa järjestykseen. Näkökulmarelativismiin perusoletuksia on, että ei ole olemassa neutraalia tapaa verrata aspekteja ja sanoa että toinen on absoluuttisesti toista parempi. Järjestys riippuu siitä, mikä kriteeri valitaan.

Käytäntöön liittyvät kriteerit ovat vertailun kannalta hyvin kiinnostavia. Voidaan kysyä, ovatko näkökulmien esiin nostamat ominaisuudet relevantteja valitun käytännöllisen tavoitteen kannalta. Jos meitä kiinnostaa vaikkapa ihmisen terveys ja näkökulmana on ihmisen paino, niin näkökulma on hyvin relevantti terveyden kannalta. Jos taas näkökulmana on ihmisen ihonväri, niin näkökulma ei ole kovin relevantti terveyden kannalta.

Nicholas Rescher on kehittänyt funktionaalista pragmatismia, joka tarjoaa keinon tarkastella näkökulmien hyvyttä. Funktionalismin lähtökohtana on kaksi ideaa:¹⁷²

1. Ihmisen toiminta on lokaalia ja tavoitteellista.
2. Toiminnassa käytettyjä instrumentteja voidaan arvioida sen kannalta, kuinka tehokkaita ja vaikuttavia ne ovat tavoitteiden saavuttamisen kannalta.

Teesi 1 postuloi ihmisen toiminnalle tavoitteellisuuden ja samalla lokalisoii sen tietyille toiminta-alueilla, joita ovat esimerkiksi ravitsemus, terveydenhoito, koulutus, asuminen, talous ja demokratia. Terveiden alueella ihmisen toimintakyvyn turvaaminen voi olla tavoitteena. Tavoitteiden saavuttamiseksi luodaan ja otetaan käyttöön erilaisia työkaluja, joita arvioidaan sitten niiden tehokkuuden kannalta suhteessa tavoitteisiin. Työkaluja ovat paitsi koneet ja laitteet, myös toimintatavat ja ennen kaikkea käsitteet ja teoriat. Teesi 2 ilmaisee *funktionaalisen vaikuttavuuden standardin*, käyttäen Rescherin terminologiaa. Mutta on huomattava, että tämä standardi saa aina erilaisen muodon riippuen mistä toiminta-alueesta ja minkälaisista keinoista on kysymys: vaikuttavuus on erilaista eri toiminnan alueilla.

¹⁷² Rescher 2016, 16-19. Esitän ideat hieman yksinkertaisemmin kuin Rescher.

den standardin, käyttäen Rescherin terminologiaa. Mutta on huomattava, että tämä standardi saa aina erilaisen muodon riippuen mistä toiminta-alueesta ja minkälaisista keinoista on kysymys: vaikuttavuus on erilaista eri toiminnan alueilla.

Pragmatismiin mukaan käsitteiden muodostuskin liittyy ihmisen toimintaan. C.I. Lewis ilmaisee tämän niin, että jokainen objektiivinen kvaliteetti sisältää toiminnallisen ennakoinnin: jos toimin tietyllä tavalla, tiettyjä kokemuksia ilmaantuu.¹⁷³ Jos maistan omenaa, se maistuu makealta; jos leikkaan sitä, se on pehmeää. Lewisin mukaan ”todellisuutta koskevan tietomme koko sisältö on tällaisten jos-niin lauseiden totuutta”.¹⁷⁴ Käsitteiden muodostaminen on pragmaattisesti määräytynyt.

Funktionaalisen vaikuttavuuden standardia voidaan soveltaa erilaisien näkökulmien arviointiin. Oletetaan, että olemme kiinnostuneita tiettyyn toiminta-alueeseen liittyvistä tavoitteista ja käytämme aspektia A sen representoimiseen. Peruskysymys on, kuinka relevantti tavoitteiden kannalta on se, että toiminta-alueetta representoidaan A:na. Oletetaan esimerkin vuoksi, että potilaalla on tulehdus ja se pitäisi hoitaa. Lääkäri tulkitsee tulehduksen bakteerin aiheuttamaksi ja siksi määrää antibiootitikuurin. Tässä aspektina on ”olla bakteerien aiheuttama”. Jos taas tulehdus olisi muinaisella Inka-heimon asukkaalla, niin poppamiehen tulkinta voisi olla, että tulehdus on pahojen henkien aiheuttama. Tästä seuraavat hoitotoimenpiteet olisivat loitsujen lausumista, henkien manausta tms. Aspektit ovat funktionaalisesti hyvin erilaisia. Lääkäriin tulkinta perustuu lääketieteelliseen evidenssiin ja testattuihin hoitokeinoihin. Poppamiehen tulkinta perustuu Inka-kulttuurissa vallinneisiin uskomuksiin sairauksien syistä. Aspekteilla on hyvin erilainen episteeminen status. Esimerkkiä ei voi kuitenkaan tulkita niin, että poppamiehen näkökulma olisi sinänsä virheellinen; mutta se on kovin puutteellinen ja ongelmallinen, jos tähdätään terveyden ylläpitämiseen meidän kriteerien mukaan.

Esimerkkejä näkökulma-analyysistä

Edellä on puhuttu näkökulmista aika yleisellä tasolla ja esimerkit ovat

¹⁷³ Lewis 1956, 140.

¹⁷⁴ Lewis 1956, 142.

olleet suhteellisen yksinkertaisia. Saadaksemme syvyyttä näkökulman käsitteeseen esitän kaksi filosofisesti kiinnostavaa esimerkkiä. Toinen on Thomas Nagelin teoria ihmisen asemasta kosmoksessa hänen kirjassaan *Mieli ja kosmos*.¹⁷⁵ Toinen esimerkki on tavaran analyysi Marxin *Pääomassa* ja siihen liittyvät komplementaariset vastakohtat.

Ihmiskeskeinen kosmologia

Darwinilainen evoluutioteoria ja biologia muodostavat sen perustan, jolla ihminen selitetään nykytieteessä. Nagelin perusteeksi on, että ihmisen tietoisuuden probleemi haastaa sen, miten ymmärrämme ylipäättänsä kosmoksen ja sen historian. Ihmisen probleemi kiteytyy kosmoksen näkökulmasta kahteen selitettävään asiaan:

Konstitutiivinen probleemi: kuinka selitetään, että tietyt kompleksiset fysikaaliset systeemit (eläimet, ihmiset) ovat mentaalisia ja tietoisia.

Historiallinen probleemi: kuinka selitetään, että tällaisia systeemejä syntyy maailmankaikkeuden kehittyessä (ml. biologinen evoluutio).

Tieteellinen maailmankuva on materialismin kyllästämä. Maailmassa ei ole olemassa pohjimmiltaan muunlaisia olioita kuin materiaalisia olioita. Materiaaliset oliot ovat fysiikan, kemian ja biologian lakien alaisia ja selitettävissä niiden avulla. Tätä näkökantaa sanotaan usein tieteelliseksi naturalismiksi. Sen keskeisiä teesejä on raduktionismi, eli pyrkimys ja mahdollisuus palauttaa mentaaliset ilmiöt fysikaalisiin ilmiöihin. Mieli selitetään vetoamalla ihmisen kehon, erityisesti aivojen toimintaan. Suurin osa tutkijoista on materialisteja ja reduktionisteja, mutta filosofiassa on myös antireduktionistinen suuntaus, jota Nagel lähestyy.

Nagelin mukaan fysikaaliset tieteet eivät kykene tekemään uskottavaksi elämän ilmaantumista maapallolle ja elämän kehittymistä mutaatioiden kautta kohti ihmistä, jolla on tietoisuus, järki ja moraalit. Fysiikan kannalta näihin prosesseihin liittyy liian paljon satunnaisuutta ja liian

---

175 Nagel 2012.

suuria epätodennäköisyyksiä.

”Ensi kädessä on erittäin epäuskottavaa, että elämä sellaisena kuin sen tunnemme, on fysikaalisten sattumien sarjan ja luonnollisen valinnan mekanismin tulos.”¹⁷⁶

Nagelin yllättävä johtopäätös on, että selittääksemme tietoisuuden kaltaisen ilmiön meidän pitää olettaa, että luonnossa on elementtejä, jotka eivät ole fysikaalisia. Tämä ajattelu johtaa Nagelin suhtautumaan myönteisesti tai uteliaasti neutraaliin monismiin tai jopa panteismiin; maailma on pohjimmiltaan neutraali materian ja hengen suhteen tai henkinen komponentti on kaikkialla läsnä. ”Tietoisuus ei ole ... aivoprosessien vaikutusta .... pikemminkin, nuo aivoprosessit ovat *itsessään* enemmän kuin fysikaalisia ...”¹⁷⁷

Nagel kyseenalaistaa kausaalisten selitysten voiman tietoisuuden selittämisessä. Hänen mukaansa teleologiset selitykset ovat yhtä osuvia ellei uskottavampiakin. Tietoisuuden ilmentymistä ei voida selittää olettamatta, että maailman kehitys on nimenomaan tähdännyt tietoisuuden syntyyn. Tiede, joka ei kykene sisällyttämään tätä teorioihinsa, on vakavalla tavalla puutteellinen tai epätäydellinen. ”Luonnollinen teleologia” täytyy sisällyttää tieteelliseen maailmankuvaan kausaalisten lakien rinnalle. Jos tietoisuuden synty on ongelma nykytieteelle, niin vielä vaikeampaa on selittää ihmisen kyky tiedostaa maailma ja tunnistaa, mikä on ihmiselle hyvää.

Nagelin taitava ja samalla varovainen argumentaatio materialistista reduktionismia ja tieteellistä naturalismia vastaan johtaa uuden tyyppisen tieteellisen ajattelun tarpeeseen. Tarvitaan uudenlaista näkemystä maailman järjestyksestä, uudenlainen ”kaiken teoria”. Ihminen ja hänen tietoisuutensa ei voi olla satunnainen ilmiö kosmoksessa. Ihmisen on oltava kosmoksen evoluution tavoitteena alusta alkaen. Jotta näin olisi, on oletettava, että luonnossa vaikuttavat muunkinlaiset periaatteet kuin nykyisen luonnontieteen, tai tiukasti ottaen fysiikan lait. Jonkinlainen teleologisuus ohjaa kehitystä kohti ihmistä. Maailmankaikkeuden konstitutiiossa on mukana jotain hengen kaltaista, koska muuten tietoisuutta

---

176 Nagel 2012, 6.

177 Nagel 2012, 57.

ei saada rakennettua.

Nagelin analyysissä *ihmistä koskevan näkökulman* keskeiset oletukset ovat:

- ihminen kuuluu kosmokseen;
- ihminen on fyysinen olio, jolla on tietoisuus;
- ihminen kykenee tiedostamaan maailmaa ja saavuttamaan siitä objektiivista tietoa;
- ihmisellä on (moraalinen) tietoisuus objektiivisista arvoista, siitä mikä on hänelle hyvää ja pahaa.

Tästä näkökulmasta Nagel päätyy keskeiseen väitteeseensä, jonka mukaan *ihminen on kosmoksen kehityksen tavoitteellinen tulos*. Tämä johtaa kritisoimaan tieteellistä naturalismia, sen kyvyttömyyttä selittää elämän ja ihmisen ilmaantumisen ja tietoisuuden kehittyminen. Mutta kreationistinen selitys ei sekään kelpaa, koska hyväksyttävän selityksen pitäisi olla ”immanentti”, eli maailmaan itseensä tukeutuva. Kreationismissa otetaan kosmoksen ulkopuolinen toimija, Jumala, selittämään ihmisen probleemia.

Nagel asettaa ihmisen erityisasemaan kosmoksessa: ikään kuin kaikki maailmankaikkeudessa tähtäisi ihmiseen. Postihumanismin näkökulma on päinvastainen: ihminen ei ole maailman keskus vaan yksi laji muiden elävien joukossa.¹⁷⁸ Nagel on oikeilla jäljillä korostaessaan, että ihmisen ja ihmisen tietoisuuden kompleksisuus on sitä luokkaa, että pätevä fysiikan (kemian ja biologian) teorian on kyettävä selittämään ne ilman erilaisia apuoletuksia ja keinotekoisia välitysmekanismeja. Nykyinen fysiikka ja biologia eivät ole vielä tällä tasolla. Mutta se että ihminen on kehityksen tietoinen päämäärä, on jo aivan muuta. Tässä lähestytään kreationismia ja Nagelilla on selvästi kova tarve torjua kreationismi, jonka viitekehityksessä hyväksytään ilmoitus ja postuloidaan kaiken taakse älykäs suunnittelija.

¹⁷⁸ Posthumanismista ks. Morton 2010.

Dialektiset ristiriidat komplementaarisina vastakohtina

Dialektiikka on antiikin filosofiaan palautuva näkemys keskustelusta erimielisyyksien vallitessa. Sokrates käytti dialektiikka filosofisissa väitteilyissä. Hän tarkasteli ilmiöitä monista erilaisista näkökulmista, punniten niiden vahvoja ja heikkoja puolia. Karsimalla kestäättömät näkökulmat, oikeat jäivät jäljelle. Sokrates käytti apunaan analyysin ja synteessin menetelmää, jossa keskustelun kohteena oleva ilmiö jaettiin pienempiin osiin ja sitten osat yhdistettiin uudelleen, jolloin ilmiö saatiin uuteen valoon. Platon ja Aristoteles molemmat kehittivät ja käyttivät dialektiikkaa. Heille se oli menetelmä totuuden tavoittamiseksi vastakohtana sofistelle, joilla dialektiikka oli keino voittaa vastustaja keskustelussa. Aristoteles piti dialektiikka retoriikkana, keskustelutaitona, jolla voidaan tehdä oma näkemys uskottavaksi ja vakuuttaa vastustaja siitä.¹⁷⁹

Uudella ajalla dialektiikkaa ovat kehittäneet etenkin Kant ja Hegel. Kantin teoriassa ihmisten pyrkimys muodostaa todellisuudesta kokonaisnäkemys johtaa dialektisesti järjen antinomioihin, joita ei voi ratkaista. Dialektiikka on Hegelin filosofian ydin. Ajattelu kehittyy dialektisten vaiheiden kautta. Jokainen käsitys maailmasta on yksipuolinen. Kun omaksutaan asiaan toinen näkökulma, saadaan täysin vastakkainen käsitys. Tarkastelemalla näitä vastakohtia, alkaa hahmottua uusi näkökulma, jossa otetaan huomioon molemmat aikaisemmat näkökulmat. Jokainen kehityksen vaihe on osatotuus, joten dialektinen prosessi jatkuu kohti monipuolisempaa totuutta. Myös henki (todellisuus) kehittyi Hegelin mukaan tällä samalla dialektisella teesi-antiteesi-synteesi kaaviolla.¹⁸⁰

Karl Marx (1818 - 1883) omaksui Hegeliltä dialektisen ajattelun. Mutta Marxin mukaan historia ei ole hengen kehityksen ilmentymää vaan seurausta tuotantovoimien (koneiden ja teknologian) kehityksestä. Marxille dialektiikka oli ennen kaikkea tutkimuksen metodologiaa ja taitoa käyttää käsitteitä.¹⁸¹ Dialektiikalle on ominaista vastakohtat, mistä on tunnettuna esimerkkinä Marxin analyysi tavarain kaksinaisluonteesta.¹⁸²

¹⁷⁹ Sokraattisesta dialogista ks. Kakkuri-Knuutila 2014.

¹⁸⁰ Dialektisen menetelmän kuvaaminen teesi-antiteesi-synteesi kaaviolla on peräisin J.G. Fichteltä, ei Hegeliltä itseltään.

¹⁸¹ Hautamäki 1980.

¹⁸² Marx 1957, luku Tavara ja raha; Hautamäki 1980 ja 1983c.

Marxin mukaan tavaralla on käyttöarvo ja vaihtoarvo. Tavaralla käyttöarvolla tarkoitetaan sen erityisiä ominaisuuksia, joiden ansiosta sitä voidaan käyttää erityisiin tarkoituksiin. Esimerkiksi kirjaa voidaan käyttää oppimiseen tai viihteeseen. Jokainen tavara eroaa muista tavaroista ominaisuuksiensa takia. Tavaralla vaihtoarvo puolestaan on sen tuottamiseen käytetyn työn määrä. Vaihtoarvo ilmenee tavaralla hintana. Vaihtoarvoina tavarat voivat erota vain niihin käytetyn työn määrän mukaan.

Marxin analyysi tavaralla kaksinaisuusluonteesta käyttöarvona ja vaihtoarvona lähtee tavaravaihdon perusasetelmasta. Jos 10 kyynärää liinakangasta on arvoltaan 2 takkia, niin erilaiset fyysiset esineet asetetaan arvoltaan yhtäläisiksi:¹⁸³

10 kyynärää liinakangasta = 2 takkia.

Kaavassa näkyy samuuden ja erilaisuuden ristiriita. Tästä tavaralla kaksinaisuusluonteesta lähtien Marx kehittää lisäarveteorian ja johtaa rahan ja monet kapitalistisen talouden lainalaisuudet. Marxin Pääoman mukaan tavaralla kaksinaisuuden luonteen ristiriidat ilmenevät monissa kapitalismin sisäisissä ristiriidoissa. Kysymys ei ole loogisista ristiriidoista, vaan ilmiöiden sisäistä jännitteistä.

Olen analysoinut eräissä tutkimuksissani Marxin dialektisia ristiriitoja ja päättänyt siihen, että niissä on kyseessä komplementaarinen vastakohta.¹⁸⁴ *Komplementaarinen vastakohta* muodostuu kahdesta kuvauksesta, käsitteestä tai teoriasta, jotka

- käsittelevät samaa ilmiötä,
- ovat toisistaan riippuvia ja täydentävät toisiaan ja
- ovat toisensa poissulkevia ja yhteensopimattomia.

Riippuvuus ja täydentävyys liittyvät siihen, että kumpikin kuvaus tai teoria on tarpeen kokonaiskuvan saamiseksi ilmiöstä. Poissulkevuus taas tarkoittaa, että kuvauksia ei voida yhdistää joutumatta ristiriitoihin. Tämä vastakohtaisuus käy hyvin ilmi tavaralla kaksinaisuusluonteesta käyttöarvona ja vaihtoarvona.

---

183 Marx 1957, 73.

184 Hautamäki 1980

Olen aikaisemmin määritellyt komplementaariset vastakohtat näkökulman käsitteen avulla.¹⁸⁵ Tähän tarkoitukseen soveltuu erinomaisesti tässä kirjassa esittämäni episteemisen näkökulman käsite. Näkökulmassa objektia tarkastellaan sitä edustavan aspektin kautta. Määrittelen aspektien komplementaarisuuden seuraavasti:

Objektin (ilmiön) O aspektit A1 ja A2 ovat *komplementaarisia*, jos aspektia A1 ei voi tutkia tai ymmärtää ilman aspektia A2 ja kääntäen ja jos A1:ta ja A2:ta ei voi tutkia, mitata tai identifioida samaan aikaan. Jos O:lla on komplementaariset aspektit, sillä on *duaalinen luonne*.

Komplementaaristen aspektien käsite on yleinen ja se soveltuu moniin muihinkin kohteisiin kuin tavaralla analyysiin. Kvanttifiysiikan aaltohiukkasdualismissa on kysymys siitä, että sähkömagneettisella säteilyllä ja aineella on sekä aaltoliikkeen että hiukkasten ominaisuuksia. Tämä ei sovi yhteen klassisen fysiikan kanssa. Tässä dualismi ilmenee siten, että hiukkasella on paitsi hiukkasten ominaisuuksia myös aaltoliikkeen ominaisuudet ja samoin aaltoliikkeellä on aaltoliikkeen ja hiukkasten ominaisuudet. Muita esimerkkejä dualismista ovat diakroninen ja synkroninen analyysi kielitieteessä ja jatkuvuuden ja diskreettisuuden vastakohtaisuus matematiikan perusteissa.

Edellä olevat esimerkit eivät vielä osoita, että komplementaarisuus olisi yleistä puhumattakaan mitään siitä, että kaikilla olioilla olisi duaalinen luonne. Hegelin järjestelmässä jokainen kategoria sisältää vastakohtansa ja muuttuu vastakohtakseen: käsitteillä on duaalinen luonne. Marxin Hegel kritiikki lähtee siitä, että oleminen on aina ensisijaista ajatteluun nähden. Sen takia dialektisista kategorioista ei voida tehdä universaalista olemisen logiikkaa. Kysymys olioiden duaalisuudesta on kontingentti kysymys, joka on ratkaistava joka kerta erikseen. Tutkimuskohteen luonne paljastuu usein vasta pitkällisen tutkimuksen jälkeen. Mutta näkökulmateorian kannalta voi kuitenkin olettaa, että komplementaarisuus on yleisempi ilmiö kuin mitä normaalitieteessä uskotaan.

---

185 Hautamäki 1983c ja 1986.

Näkökulmarelativismi filosofisena hypoteesina

Relativismiin liittyvä terminologia vaihtelee suuresti riippuen filosofiasta suuntauksesta ja teoriasta. Näkökulmien sijaan puhutaan perspektiiveistä, käsitteellisistä skeemoista ja viitekehysistä. Näistä erilaisista määritelmistä voidaan tunnistaa neljä tärkeää elementtiä: näkökulmat, käsitteet (kategoriat), uskomukset ja uskomusten hankkimisen ja hyväksymisen menetelmät ja kriteerit.

Kun määrittelin tämän luvun alussa episteemisen näkökulman kolmikoksi N = [Subjekti, Objekti, Aspekti], jätin tietoisesti ulkopuolelle käsitejärjestelmät, uskomukset ja uskomusten hankkimisen ja arvioinnin menetelmät. Kaikki nämä ainekset kuuluvat kuitenkin laajaan näkökulman käsitteeseen, josta käytän yleistä termiä viitekehys. *Viitekehukseen* kuuluu.¹⁸⁶

- *näkökulma*: taustalla oleva episteeminen näkökulma;
- *käsitteistö*: käytetyt peruskäsitteet ja kategoriat (käsitejärjestelmä);
- *uskomukset*: perususkomukset tai taustaoletukset koskien tarkasteltavia ilmiöitä ja
- *menetelmät*: uskomusten hankkimisen ja arvioimisen menetelmät ja kriteerit.

Kun käytän termiä viitekehys, niin viittaa tähän laajempaan kontekstiin, jossa on näkökulman lisäksi mukana käsitejärjestelmä, uskomukset ja niiden hankkimisen tavat ja kriteerit. Kun puhun näkökulmista, niin tarkoitan ennen kaikkea episteemisiä näkökulmia. Esimerkiksi fysiikan viitekehysen perusnäkökulma voisi olla energia ja peruskäsitteistöön kuuluvat esimerkiksi käsitteet aine, avaruus, energia, hiukkaset, kenttä, vuorovaikutus jne. Perussitoumuksena saattaisi olla, että kaikki havaittavat ilmiöt johtuvat aineesta ja voimasta tai kentistä. Menetelmiä ovat esimerkiksi hiukkaskiihdyttimet ja tuloksien arvioinnin kriteereitä tai arvoja ovat ristiriidattomuus, yksinkertaisuus, uskottavuus jne. Puhe viitekehysistä liittyy yleensä johonkin yhteisöön, jonka jäsenet jakavat saman viitekehysen. Viitekehysen käsite on intersubjektiiivinen.¹⁸⁷

186 Vrt. kategoriset viitekehukset, Körner 1974.

187 Ks. Kuhn 1984, 194-196. Kuhnin paradigman käsite on eräänlainen viitekehys.

Tämä kirja käsittelee erityistä näkökulman käsitteeseen kytkeytyvää kognitiivisen relativismin muotoa, jota sanon näkökulmarelativismiksi. Sen perusidea käy hyvin ilmi *Internet Encyclopedia of Philosophy* esittämästä relativismin määritelmästä¹⁸⁸:

Relativismissa jokin asia (esim. moraaliset arvot, kauneus, tieto, maku tai merkitys) on suhteessa jonkin erityiseen viitekehukseen tai näkökantaan (esim. yksityiseen subjektiin, kulttuuriin, aikakauteen, kielen tai käsitteelliseen skeemaan).

Relativismi kieltää, että mikään näkökanta olisi yksikäsitteisesti etuoikeutettu muihin nähden.

Voimme selventää kognitiivisen relativismin luonnetta käyttämällä käsitettä *episteeminen kysymys*.¹⁸⁹ Episteemiset kysymykset koskevat laajasti tietämistä: mitä on tieto, mikä on totta, mikä on perusteltua, mikä on rationaalista, mikä on todellista jne. Sanon episteemistä kysymystä *näkökulmariippuvaksi*, jos siihen vastaaminen edellyttää viittaamista johonkin näkökulmaan tai viitekehukseen. Kysymykseen voidaan vastata eri tavalla riippuen viitatuista näkökulmista. Näkökulmariippuvuus on *pluralismia*, jonka vastakohtana on *monismi* (tai *absolutismi*), jonka mukaan episteemisiin kysymyksiin on annettavissa periaatteessa näkökulmista riippumaton yksikäsitteinen joko-tai vastaus.

Näkökulmarelativismin kannalta relevantteja episteemisiä kysymyksiä ovat erityisesti:

- Totuuskyseminen: Onko väite X totta?
- Oikeuttamiskysymys: Onko väite X oikeutettu?
- Olemiskysymys: onko entiteetti/ominaisuus X olemassa?

Jos nämä kysymykset ovat absoluuttisia, niihin voidaan vastata yksikäsitteisesti kyllä tai ei. Jos nämä kysymykset ovat näkökulmariippuvia, niin vastaukset voivat olla muotoa:

188 *Internet Encyclopedia of Philosophy*, <http://www.iep.utm.edu/relativi/> hakusana "relativism", luettu 30.10.2017.

189 Vrt. Carter 2016, x.

- A. X on totta (epätotta) [näkökulmasta N]
- B. X on oikeutettu (ei ole oikeutettu) [näkökulmasta N]
- C. Entiteetti X on olemassa (ei ole olemassa) [näkökulmasta N]

Esimerkiksi kysymykseen ”Kiertääkö aurinko maata?” saatetaan vastata, että antiikin tieteen näkökulmasta aurinko kiertää maata.

Episteemiset kysymykset voidaan muotoilla myös metatasolla, jolloin keskeistä on, miten käsitteet määritellään ja miten määritelmiä perustellaan. Tällaisia metatason episteemisiä kysymyksiä ovat esimerkiksi, mitä totuus, oikeuttaminen tai olemassaolo tarkoittavat. Kiintoisimmat relativismia koskevat teoriat liittyvätkin juuri metaepistemologiaan.¹⁹⁰ Väitteet A, B ja C voidaan tulkita metatasoisina väitteinä. Väite ”X on totta” on ensimmäisen tason väite ja ”X on totta [näkökulmasta N]” on ylemmän tason väite.

Määrittelen *näkökulmarelativismiin* hypoteesina, jonka mukaan *on olemassa näkökulmariippuvia episteemisiä kysymyksiä*. Se on aidosti *filosofinen hypoteesi*, jota voidaan testata käytännössä: voidaan tutkia, mitkä episteemiset kysymykset ovat näkökulmariippuvia. Esimerkiksi kulttuurin piirissä esitetyt episteemiset kysymykset ovat usein näkökulmariippuvia. Sen sijaan näkökulmariippuvuutta ei yleensä tunnusteta luonnontieteiden piirissä, vaikka sielläkin on paljon erilaisista viitekehysistä riippuvia kiistakysymyksiä. Ei ole mitenkään yksinkertaista määrittää näkökulmariippuvien episteemisten kysymysten alaa.

Näkökulmarelativismi voidaan erottaa globaalista relativismista sillä perusteella, miten suhtaudutaan episteemisiin kysymyksiin. Globaalin relativismi mukaan kaikki episteemiset kysymykset ovat näkökulmariippuvia. Se on eräs muotoilu Protagoraan teesistä ”kaikki on relatiivista”. Näkökulmarelativismi on lokaalia relativismia eikä ole sitoutunut globaaliin relativismiin. Hypoteesin mukaan on olemassa näkökulmariippuvia episteemisiä kysymyksiä ja ne voivat rajoittua tietyille tiedon alueille, vaikkapa kulttuuritieteiden alueelle. On aidosti ”empiirinen” kysymys, mitkä episteemiset kysymykset ovat näkökulmariippuvia. Tämän kirjan tarkoituksena on osoittaa, että monet totuuteen, tietoon ja todellisuuteen liittyvät kysymykset ovat näkökulmariippuvia ja näin puolustaa näkökulmarelativismia. Epistemologiassa pluralismi on vahvassa nousussa ja se

¹⁹⁰ Carter 2016; Coliva & Pedersen 2017.

tarkoittaa, että nyt ollaan aidosti kiinnostuneita siitä, mitkä episteemiset kysymykset ovat näkökulmariippuvia (perspektiivisiä).¹⁹¹

Relativismin puolustamisesta

Käsittelen lopuksi muutamia yleisiä argumentteja relativismia vastaan. Usein debatti koskee sitä, voidaanko episteemiset kiistat ratkaista. Relativismin mukaan episteemisten kiistojen ei voi aina ratkaista, koska niiden osapuolet käyttävät eri standardeja väitteiden punnitsemiseen. Relativismin kriitikot puolestaan väittävät, että episteemiset kiistat voidaan ratkaista nousemalla yleisemmälle metatasolle, jossa erilaisia episteemisiä järjestelmiä katsotaan neutraalista näkökulmasta. Esimerkiksi Timothy Mosteller väittää kirjassaan *Relativism*¹⁹², että standardien välisissä kiistoissa on mahdollista löytää *neutraali metastandardi*, jolla voidaan ratkaista kahden kiistelevän standardin välillä.¹⁹³ Metastandardi on neutraali, jos se ei ole mielivaltainen ja jos se tekee oikeutta kummallekin kilpailevalle standardille. Standardi on mielivaltainen, jos se omaksutaan ilman perusteluita. Jos metastandardi on lähtökohtaisesti toisen puolella, se ei ole neutraali. Mosteller myös olettaa, että metastandardin mahdollistama neutraali vertailu asettaa toisen standardin toisen yläpuolelle eli että toinen osoittautuu paremmin perustelluksi. Hän ei pohdi mahdollisuutta, että eri standardit olisivat metatasolla yhtä hyvin perusteltavissa.

Ymmärtääksemme, mistä tässä debatissa on kysymys, meidän on hyvä erottaa erilaisia keskustelun ja kielen tasoja. Olkoon kysymyksessä vaikka kiista väitteestä $p = \text{”Aurinko kiertää maata”}$. Ajatellaan, että tämä väite kuuluu kielen tasolle 1. Kun puhumme tästä tasosta, siirrymme ylemmälle metatasolle 2. Tasolla 2 voisi olla jokin lauseen p oikeuttamisperuste, vaikkapa $q = \text{”Näemme joka päivä auringon nousevan idästä ja laskevan länteen”}$. Tämä oikeuttamisperiaate eli auringon liikkeen näkeminen ei ole kuitenkaan itsestään selvä, joten voimme siirtyä tasolle 3 ja kannattaa lausetta $r = \text{”Pidämme näkemistä luotettavana oikeutta-$

¹⁹¹ Ks. Coliva & Pedersen 2017.

¹⁹² Mosteller 2008, 11-12. Mosteller on valittu tähän edustamaan relativismin kritikoita; muista kritikoista katso Baghramian 2004.

¹⁹³ Mosteller 2006, 94-97.

misperiaatteena laajan kokemuksemme perusteella”. Vasta tällä tasolla lähestymme kysymystä neutraliteetista. Tästä voidaan mennä vielä ylemmille tasoille ja pohtia mitä oikeuttamisperiaate oikein tarkoittaa ja mitä logiikkaa oikeuttamisessa käytetään: s = ”Induktiivinen logiikka on hyväksyttävää logiikkaa oikeuttamiseen”. Tästäkin voidaan edetä ylemmille tasoille ja näin jatkaa loputtomasti. Näin syntyy kielten ja keskustelujen hierarkia:

- Taso 1. Väitteet maailmasta (esim. p)
  - Taso 2. Oikeuttaminen väitteille (esim. q)
  - Taso 3. Oikeuttamisperiaatteet (esim. r)
  - Taso 4. Oikeuttamisperiaatteiden logiikka (s)
- Jne.

Yleisemmin tämä hierarkia voidaan esittää kielen metatasojen avulla:

- Taso 1. Objektikieli L
  - Taso 2. Metakieli L1, jossa puhutaan kielestä L
  - Taso 3. Meta-metakieli L2 jossa puhutaan metakielestä L1
  - Taso 4. Meta-meta-metakieli L3, jossa puhtaan meta-metakielestä L2.
- Jne.

Peruskysymys on, päädyimmekö tässä jollain tasolla neutraaliin kieleen tai standardeihin, jossa voimme ratkaista alemman tason erimielisyyksiä. Johdonmukainen relativisti suhteuttaa jokaisen tason johonkin viitekehukseen, ja näin kiista ei koskaan ratkea. Ei siis ole tasoa, jolla relatiivisuus lakkaisi ja siirryttäisiin täysin neutraaliin keskusteluun.¹⁹⁴

Tällainen päättymätön sarja nousuja ylemmälle tasolle saattaa tuntua itsensä kumoamiselta, mutta matematiikassa ja logiikassa äärettömät sarjat ovat täysin hyväksyttäviä. Ei ole sinänsä ongelmallista olettaa, että ylemmille tasolle nouseminen voi jatkua loputtomiin ilman että päädytään neutraaleihin kriteereihin.¹⁹⁵

---

194 Tämä argumentti on eräs muotoilu skeptikko Agrippan esittämästä äärettömän regression ongelmasta, ks. Williams 2001, 61-63.

195 Martin Kusch puolustaa tällaista päättymätöntä hierarkiaa, ks. Kusch 1991.

Katsotaan nyt tarkemmin perusteluja, joita käytetään relativismia vastaan ja sen puolesta. Mostellerin mukaan relativismi kestää tai kaatuu sen mukaan, kyetäänkö neutraalien standardien puuttumista puolustamaan tai ei. Filosofia edellyttää luonteensa mukaisesti filosofista perustelua omille näkökannoille. Mosteller ja monet muut filosofit tarttuvat tähän asiaan ja painottavat, että jos relativisti haluaa puolustaa oppiaan, hänen on argumentoitava oppinsa puolesta nojautuen niihin periaatteisiin ja kriteereihin, joita filosofisessa keskustelussa käytetään. Ja silloin relativistin on ”astuttava ulos” relativismistaan ja käytettävä standardeja, jotka ovat neutraaleja ja kaikki hyväksyvät tai joista voidaan käydä neutraalia debattia. Tämä analyysi voidaan muotoilla seuraavasti:¹⁹⁶

Jos epistemologinen relativismi on rationaalisesti oikeutettavissa, täytyy olla joitakin ei-relatiivisia, neutraaleja viitekehymiä tai perusteita, joista käsin tämä oikeutus voidaan tehdä.

Tämän argumentin ydin on siinä, että rationaalinen perustelu edellyttää tietynlaista neutraalisuutta ja siksi relativismin perustelemiseksi on hyväksyttävä neutraaleja standardeja. Mutta koska relativismi ”määriteltiin” opiksi, joka kiistää neutraalien standardien olemassaolon, sen puolustaminen rikkoo sen omia oletuksia ja on siksi enemmän kuin vaikeuksissa.

Mostellerin argumentti muistuttaa ns. peritrope-argumenttia. Siinä osoitetaan, että relativismin hyväksyminen johtaakin absolutismiin, jonka mukaan joidenkin väitteiden totuus ei ole relatiivinen, eli niiden totuus on riippumaton siitä, mitä jokin uskoo. Oletetaan argumentin vuoksi, että relativismi on totta. Silloin se on totta 1) vain relativisteille tai 2) kaikille. Jos relativismi on totta vain relativisteille, se on epätosi absolutisteille. Silloin absolutismi on tosi absolutisteille. Jos relativismi on totta kaikille, se on absoluuttisesti tosi, vastoin relativismin määritelmää. Kumpikin vaihtoehto johtaa siihen, että absolutismi on oikeassa.

Relativismin kumoaminen ei ole kuitenkaan näin helppoa. Mostellerin ja monien muiden kriitikkojen argumentaatio perustuu siihen, että he määrittelevät relativismin globaalina teoriana, jonka mukaan ”kaikki on relatiivista”. Tämä tosin muotoillaan taitavasti väitteenä, että ei ole

---

196 Siegel 1987, 4 ja Mosteller 2006, 17-18.

mitään neutraaleja standardeja, tarkoittaen tällä, että ei ole mitään yhteisiä periaatteita tai standardeja. Minulla on omat kriteerini ja sinulla omasi, emmekä pääse tämän pidemmälle. Mutta relativismi sellaisena kuin se esitetään tässä kirjassa ja monissa muissa uusissa analyyseissä, ei suinkaan kiellä yhteistä keskustelua ja argumentaatiota filosofian piirissä. Relativismi ei myöskään väitä, että kaikki on suhteellista. Relativismin tekee kiinnostavaksi se, että monet keskeiset epistemologiset kysymykset ovat relatiivisia.

Kuten olen edellä osoittanut, filosofisen keskustelu on aina suhteessa käytettyihin filosofisiin perusoletuksiin ja käsitteiden määritelmiin. Filosofia on aidosti suhteellista. Erilaiset filosofiset suuntaukset käyttävät myös erilaisia argumentteja ja menetelmiä, joten relativismia puolustetaan ja arvostellaan eri tavoin eri filosofisissa perinteissä. On myös huomattava, että Mostellerin argumentaatio on filosofialle tyypillisellä tavalla niin abstrakti, että siinä ei ole pienintäkään johtolankaa siitä, mitä hänen peräänkuuluttamansa neutraalit standardit voisivat olla.

On houkuttelevaa ajatella, että ydinrationaalisuus ja yhteisen yleiskielen käyttö tarjoavat neutraalit standardit näkökulmien vertailulle. Mutta emme tarvitse neutraaleja metastandardeja voidaksemme vertailla erilaisia standardeja. Vertailu edellyttää vain, että meillä on riittävän yleinen metakieli ja että sovellamme ydinrationaalisuuteen kuuluvia periaatteita. Jos jostakin teesistä ollaan erimielisiä, se voidaan määritellä tarkemmin ja tuoda esiin argumentteja puolesta ja vastaan.

Filosofinen keskustelu standardeista on metakeskustelua, kuten Carter hyvin osoittaa.¹⁹⁷ Carterilla on myös mielenkiintoinen väite, että epistemologinen keskustelu nojautuu yleensä realismiin metatasolla: lähdemme siitä, että tietyt tutkimuksen kohteet ovat olemassa (esim. uskomuksia kuvaavat lauseet) ja että niillä on tiettyjä episteemisiä ominaisuuksia kuten ”tosi”, ”oikeutettu”, ”kumoutuva” tai ”luotettava”. Ilman tämän tapaista minimaalista ”metarealismia” epistemologinen keskustelu ei ole mielekäästä. Tästä ei tietenkään seuraa, että keskustelijat olisivat sitoutuneita yleiseen realismiin, vaikka tässä onkin tiettyä jännitteisyyttä. Tämä Carterin näkemys sopii hyvin yhteen sen kanssa, mitä sanoin edellä filosofisen keskustelun ehdoista, K-totuudesta ja K-todellisuudesta.

Ajatus että relativismi voidaan kumota jollakin abstraktilla argumen-

---

197 Carter 2016. Carter näkee relativismin liittyvän metaepistemologiaan.

tilla, tekee vääryyttä sille, että erilaiset relativismin muunnelmat ja kohteet ovat hyvin moninaisia ja perustuvat hyvin erilaisiin lähtökohtiin. Relativistit hyväksyvät sen, että kaikkia ei voi vakuuttaa oman kantansa oikeellisuudesta. Relativismin pätevyys on suhteellista kuten kaikkien muidenkin filosofisten oppien. Tämä ei silti tee argumentaatiota tarpeettomaksi eikä oikeuta ketään hyväksymään mitään oppia perustelematta sitä itselleen ja kollegoilleen. Vähintäänkin jokaisen avarakatseisen filosofin tulisi myöntää, että relativismi tarjoaa kiinnostavan lähestymistavan moniin filosofisiin kysymyksiin. Kuten Colivan ja Pedersenin toimitama kirja *Epistemic Pluralism* osoittaa, episteeminen relativismi on yksi epistemologinen teoria muiden joukossa ja siitä voidaan keskustella ja sitä voidaan verrata muihin teorioihin ”normaalin” filosofisen diskurssin puitteissa.¹⁹⁸ Relativismin mielivaltainen määrittely sen kumoamiseksi ei edistä filosofista tutkimusta.

---

198 Coliva & Pedersen 2017.

Luku 4.

Totuuden relatiivisuus

Tässä luvussa käsittelemme totuuden relatiivisuutta ja määrittelyn näkökulmarelatiivisen totuuden käsitteen. Totuuteen liittyvä relativismi on ehkä voimakkain epistemologisen relativismin muoto, josta voidaan johtaa tiedon ja todellisuuden relatiivisuus. Epistemologian perustavia ongelmia on epäilyn voittaminen, siksi aloitan tietoteorian esittely skeptisismillä.¹⁹⁹ Tämän jälkeen käsittelemme erilaisia totuusteorioita. Totuuden kontekstuaalisuus on näkökulmarelativismille keskeinen idea ja rakennan sen varaan näkökulmariippuvan totuuden määrittelyn. Esi-merkkinä kontekstuaalisuutta hyödyntävästä relativismista esittelen MacFarlanen edustaman ns. uusrelativismin.

Skeptisismi ja tiedon mahdollisuus

Filosofinen keskustelu ei voi edetä, jos epäilemme kaikkea. Yksi filosofien lempiaihe ja filosofialle itselleen elintärkeä asia on kumota antiikin skeptikkojen radikaali epäily.²⁰⁰ Jos skeptikot ovat oikeassa, filosofialtakin putoaa pohja pois.

Voidaksemme keskustella relativismista tai ylipäättänsä mistään filosofisesta teoriasta vakavasti, meidän on hyväksyttävä tiettyjä yleisiä käsityk-

199 Ks. Williams 2001.

200 Skeptisismistä ks. Grahn-Wilder 2016.

siä asioista. Voidaksemme epäillä asioita, tarvitsemme silti jotain johon nojautua, kuten Wittgenstein tähdentää teoksessaan *Varmuudesta*.²⁰¹ Tämä oli myös Descartesin lähtökohta *Metodin esityksessä*.²⁰²

Antiikin skeptikot (Pyrrhon n. 360-270 eaa., Sekstos Empeirikos n. 200-250) halusivat kiistää tiedon mahdollisuuden. Saavuttaakseen mielenrauhan ihmisen tulisi ”pidättäytyä arvostelmista” (epokhe-assenne). He muotoilivat erilaisia todistelutapoja eli trooppeja, osoittaakseen tiedon mahdottomuuden. Monet skeptikkojen argumentit ovat itse asiassa argumentteja relativismin puolesta tai antavat aiheen relativismiin.

Sekstos Empeirikoksen kymmenen trooppia olivat:²⁰³

1. Erilaiset oliot näkevät ja käsittävät maailman eri tavoin.
2. Ihmiset ovat erilaisia ja muodostavat todellisuudesta erilaisia kuvia.
3. On olemassa erilaisia aisteja, eikä ole mahdollista sanoa, mikä niistä antaa oikean kuvan todellisuudesta.
4. Havainnoijan tila vaikuttaa ratkaisevasti siihen, miten hän käsittää todellisuuden. Unessa näemme ja koemme asioita, joita valveilla pidämme mahdottomina.
5. Kohteen etäisyys ja sijainti määräävät millaisena sen näemme. Torni, joka kaukaa katsoen näyttää pyöreältä, voi läheltä katsoen näyttää nelikulmaiselta.
6. Olosuhteet vaikuttavat aistivaikutelmiin. Ääni kuulostaa avoimessa maastossa yhdenlaiselta, epätasaisessa maastossa tai ahtaassa paikassa toisenlaiselta.
7. Kokonaisuus vaikuttaa osiin. Tainaronin marmorin palaset näyttävät hiottaessa yhdenlaiselta, mutta lohcareiden osina kellertävän punaisilta.
8. Kaikki on suhteellista. Ei pitäisi sanoa, että jokin on niin tai näin, vaan että se jonkun mielestä tuntuu olevan niin tai näin.
9. Käsitämme tavallisen toisella tavalla kuin epätavallisen. Pyrstötäh-

201 Wittgenstein 1975.

202 Descartes 2001b. Descartes halusi voittaa skeptisimiä tukeutumalla järkeen ja selviin järjen ideoihin. Tähän liittyvät *Metodin esityksen* järjenkäytön säännöt, joita esittelin luvussa 2.

203 Ks. Nordin 1999, 114-115.

det pelottavat meitä, aurinko ei.

10. Eri kansoilla on erilaisia tapoja, lakeja, myyttisiä uskomuksia jne. Niinpä etiikan ja uskonnon alalla kaikki on epävarmaa. Jotkin kansat harrastavat kannibalismia, jotkin taas sellaisia seksuaalisia suhteita, joita kreikkalaiset pitivät inestinä.

Yleinen tietämisen kumoava argumentti skeptikoilla noudattaa seuraavaa kaavaa:

1. Olio E näyttää F:ltä henkilölle X. (Esimerkiksi ”Torni näyttää pyöreältä”)
2. Olio E näyttää ei-F:ltä henkilölle Y.
3. Korkeintaan toinen ilmentymä (F tai ei-F) voi olla totta.
4. Ei voida ratkaista, kumpi ilmentymä on tosi.
5. Näin ollen meidän on epäiltävä väitteitä, jotka sanovat minkäläinen E todella on.

Skeptikot olivat itse asiassa kahdenlaisen relativismin kannalla. Paitsi, että ilmentymät olivat suhteessa havaittijaan, myös oliot olivat aina suhteessa toisiin olioihin (muutos, olosuhteet, riippuvuus, osa-kokonaisuus jne.).

Skeptismin ja relativismin välillä on yhtäläisyyksiä ja eroavuuksia. Skeptisismi epäilee tiedon mahdollisuutta, kun taas relativismi pitää tietoa mahdollisena mutta suhteellisena. Sekä skeptisismi että relativismi kieltävät universaalisen ja absoluuttisen tiedon olemassaolon. Relativismi painottaa, että tietoa on mahdollista saavuttaa, mutta se riippuu kontekstista.

Jos julistamme henkilön kaikki subjektiiviset uskomukset tai mielipiteet tosiksi, niin päädyimme Protagoraan radikaaliin relativismiin. Platonin dialogissa *Theaitetos* Protagoraan näkemykseksi väitetään, että

”kullekin on aina totta se miltä hänestä tuntuu” (Theait. 158e) ja

”se miltä kustakin näyttää, on myös olemassa sille josta näin näyttää” (Theait. 170a).

Esitän tämän näkemyksen *Protagoraan periaatteena* (P), jonka mukaan:

(P) *Jos henkilö uskoo että p, niin [on totta että] p.*

Tässä kaavassa ”p” on muuttuja, jonka paikalle voidaan laittaa väitelause, kuten esimerkissä:

Jos Aristoteles uskoo, että aurinko kiertää maata, niin on totta, että aurinko kiertää maata.

Periaate (P) johtaa aitoon ristiriitaan, esimerkkinä olkoon.

1. Aristoteles uskoo, että aurinko kiertää maata.
2. Galilei uskoo, että aurinko ei kierrä maata.

Tästä seuraa Protagoraan periaatteen mukaan, että

1. aurinko kiertää maata ja
2. aurinko ei kierrä maata.

Protagoraan näkemys totuudesta voidaan tulkita myös täysin subjektiivisena totuuskäsitteenä: jos henkilö uskoo että p, niin p on totta *hänelle*. Saman asian voi sanoa niinkin, että se mihin minä uskon, on totta *minulle*. Tämän voisi ymmärtää vaikkapa sellaisissa tilanteissa, joissa on mukana subjektiivisia havaintoja kuten ”tämä omena on minusta makea”. Mutta muuten on todella epäselvää, mitä tarkoitetaan sellaisella totuuskäsitteellä, jonka mukaan jokin on ”totta minulle”. Intuitiiviseen totuuden käsitteeseen kuuluu juuri se ominaisuus, että totuus on subjektiivista riippumatonta.

Sokrates hylkäsi Protagoraan periaatteen sen ristiriitaisuuden takia. Totuuden täytyy olla muutakin kuin se, mitä ihmisen uskovat tai mitä mieltä he ovat. Jos jokainen mielipide on totta, niin totuus menettää merkityksensä. Syntyy absurdi tilanne, jossa mikään ei enää pidä paikkansa: jos minä uskon että p ja sinä uskot että ei-p, niin p on sekä totta että epätotta. Ajatus siitä, että jokaisella on oma totuutensa tai että mielipiteet käyvät totuuksista, on hyvin problemaattinen ja järkevän relativismin pitää torjua se.

Totuusteoriat

Filosofiassa on esitetty useita totuusteorioita. Olen luvussa 2 esitellyt intuitiivisen K-totuuden käsitteen, jonka mukaan totuus ei riipu ihmisestä vaan siitä, miten asiat oikeasti ovat. Lynch kutsuu tällaista totuuden käsitettä *objektiiviseksi*, ja pitää sen olettamista *minimaalisena totuusteorian*.²⁰⁴ Sellaisenaan se ei edellytä minkään erityisen vastaavuusrelaation olettamista kielen ja maailman välille. Käsittelen tästä lähtökohdasta merkittävimpiä totuusteorioita, joita ovat korrespondenssiteoria, konsensus-teoria, koherenssiteoria ja pragmatistinen teoria.²⁰⁵

Epistemologiassa on aivan olennaista tehdä ero totuuden käsitteen ja totuuden kriteerien välillä.²⁰⁶ Totuuden käsite määrittelee, mitä predikaatti ”totuus” tarkoittaa. Totuuden kriteereillä tarkoitetaan seikkoja, joiden perusteella todet ja epätodet väitteet voidaan erotella. Totuuden käsite ei suoraan anna keinoja tunnistaa totuudet. Sen takia totuusteoriat esittävät erilaisia kriteereitä, joiden perusteella voimme uskoa tai tietää, mikä on totta. Tällaisia kriteereitä ovat esimerkiksi uskomusten johdonmukaisuus, käytännölliset seuraukset, yhtäpitävyys havaintojen kanssa tai yhteisön yksimielisyys.

Totuuden käsitteen ja totuuden kriteerien erottaminen antaa mahdollisuuden tarkastella erilaisia totuusteorioita kriittisesti. Selventääkseni tätä puhun totuuden rinnalla siitä, *mitä pidämme totena tai minkä katsomme todeksi*. Tähän liittyy kysymys, *millä perusteella voimme pitää jotain väitettä totena*. Esimerkiksi voimme laajan tieteellisen tutkimuksen perusteella pitää totuutena sitä, että ilmastonmuutos on ihmisen aiheuttama. Siitä että pidämme jotain lausetta totena, ei kuitenkaan seuraa välttämättä, että se olisi tosi.

Erilaisia totuusteorioita voidaan eritellä sen mukaan, minkä ehdon (E) ne antavat totuudelle. Totuusteoria, olkoon se T(E), voidaan esittää muodossa:

Teorian T(E) mukaan kaikille (tietyn tyyppisille) lauseille p pätee:

1. jos p on tosi, niin p täyttää ehdon E,
2. jos p täyttää ehdon E, niin p on tosi.

²⁰⁴ Lynch 2005, 11.

²⁰⁵ Hyvä yleisesitys totuusteorioista on Wrenn 2015.

²⁰⁶ Ks. Popper 2000, 648-651.

Väite 1 tarkoittaa, että ehto E on totuuden välttämätön ehto, ja väite 2 tarkoittaa, että E on riittävä ehto totuudelle. Esimerkiksi konsensus-teorian totuuden ehtona on se, että yhteisö hyväksyy väitteen. Suluissa oleva lisäys ”tietyn tyyppisille” viittaa siihen, että totuusteoria voi rajoittua koskemaan vain tiettyjä lauseita, esimerkiksi matemaattisia lauseita tai empiirisesti testattavia lauseita.

Kaikki totuusteoriat voidaan alistaa intuitiivisen totuuskäsitteen testiin. Voimme kysyä, onko mahdollista, että väite olisi epätosi, vaikka se täyttää teorian T(E) antaman ehdon E, tai että jokin tosi lause ei täytäkään ehtoa E. Tämä testi johtaa yleensä siihen, että totuusteoria ei kykene antamaan välttämättömiä ja riittäviä totuusehtoja kaikille lauseille.²⁰⁷

Vaikka totuusteoria ei läpäisekään ehtoa E, niin se voi olla osittain oikeassa, esimerkiksi siten, että lause, joka täyttää ehdon E, on todennäköisesti tosi. Tällöin ehtoa E voi pitää oikeuttamisperiaatteena: koska lause täyttää ehdon E, se on suurella todennäköisyydellä tosi. Pluralistisen epistemologian mukaan totuuden kriteereitä tai oikeuttamisperusteita voi olla useita. Sen takia erilaisia totuusteorioita ei oikeastaan voi pitää poissulkevinä. Jokaisessa niissä artikuloidaan jokin merkittävä näkökulma totuuteen ja sen ehtoihin.²⁰⁸

Edellä mainitussa testissä vedotaan intuitiiviseen totuuskäsitteeseen. Erilaisten totuusteorioiden tavoite on kuitenkin määritellä totuus uudelleen eikä niinkään antaa totuuden kriteerejä. Samalla yleensä luovutaan intuitiivisesta totuusteoriasta. Totuusteoriat tarjoavat jotain erityistä ehtoa totuuden määritelmäksi. Silloin väitteen totuus *tarkoittaa*, että se täyttää teorian T(E) ehdon E:

Teorian T(E) mukaan: p on tosi = p täyttää ehdon E.

Tässä siis totuus määritellään ehdon E mukaan. Silloin ei ole mahdollista, että jokin lause olisi tosi täyttämättä ehtoa E.

Korrespondenssiteoriaa voidaan pitää intuitiivisen totuusteorian ”standarditulkintana”. Tämän takia muut totuuden määritelmiä esittävät totuusteoriat joutuvat ottamaan kantaa korrespondenssiteoriaan. Siksi lähden esittelemään totuusteorioita korrespondenssiteoriasta.

²⁰⁷ Tätä lähestymistapaa soveltaa Wrenn 2015. Ks. myös Lynch 2005.

²⁰⁸ Coliva & Pedersen 2017, Introduction.

Korrespondenssiteorian ydinajatus on, että totta on se, mikä vastaa objektiivista todellisuutta eli pitää paikkansa objektiivisesti riippumatta, mitä uskomme tai miten perustelemme uskomuksiamme. Todellisuus ratkaisee sen, onko uskomus totta vai ei.²⁰⁹ Teorian mukaan totuus on objektiivista, universaalista ja absoluuttista.

Korrespondenssiteoriaa ei pidä tulkita niin, että ajatuksemme tai lauseemme ovat jonkinlaisia maailman heijastumia tai kuvia. Vastaavuus olisi silloin kuvan ja kohteen samankaltaisuutta. Mutta puhe ”kuvista” on tietysti metaforista, koska lauseita tai ajatuksia ei voi kirjaimellisesti pitää kuvina. Myöskään rakenteellinen samankaltaisuus väitteen ja asiantilan välillä ei riitä määrittelemään totuutta. Silloin kielellistäisimme todellisuuden eli kielen rakenteet projisoitaisiin suoraan todellisuuteen.

Tavallisin vastaväite korrespondenssiteoriaa kohtaan on, että vastaavuus meistä riippumattoman todellisuuden kanssa on tyhjää tai ristiriitaista puhetta. Todellisuus tai maailma on jotain sellaista, jota emme voi suoraan tuntea. Maailma ei ole kuin kuvakirja, josta voimme katsoa vaikkapa minkälaisia leijonat ovat. Maailma on meille aina kielen välittämää ja käsitteillä konstruotua. Siinä mielessä ei ole kielestä riippumattonta ”objektiivista todellisuutta”. Siksi totuuskyseminen johtaa pohtimaan kielen käyttöä ja kieleen sisältyviä merkityksiä.

Jos määrittelemme väitteen todeksi sen perusteella, että se sanoo asioiden olevan niin kuin ne ”todella ovat”, niin Deweyn mukaan on kysyttävä, *kuinka* ne ovat ”todella”. Hän päätyy siihen, että kertoaksemme heijastaako väite asioita niin kuin ne ovat, tarvitsisimme kolmannen välittäjän, jossa väite ja sen kohde voidaan katsastaa ja verrata yhdessä ja todeta sen perusteella vastaako tai ei väite todellisuutta. Tällöin pitäisi tuoda mukaan uusi väite, joka kertoo tuon vastaavuuden. Tästä syntyisi päättymätön sarja väitteitä.²¹⁰

Totuutta ei korrespondenssiteorian mukaan kuitenkaan tarvitse tietää, se vain on tai ei ole täysin meistä ihmisistä riippumatta. Esimerkiksi väite, että vuonna 150 Suomen niemellä asui 2318 ihmistä, on joko totta tai epätotta. Tämä on tärkeää muistaa, koska muuten on vaarana sekoittaa totuuden määrittelmä totuuden kriteereihin. Tämä tarkoittaa, että korres-

209 Korrespondenssiteoria on keskeisessä asemassa tieteellisessä realismissa.

Palaan siihen uudestaan luvussa 7, jossa käsittelemme tieteellistä realismia.

210 Dewey 2006, 342-343.

pondenssiteorian mukainen totuus ei ole totuutta *meille*, se on totuutta Jumalalle tai maailmalle ”itselleen”.

Korrespondenssiteorian totuusmäärittelmä esitetään usein Tarskin T-lauseiden avulla:

Lause ”p” on tosi jos ja vain jos p.

Tämä on ymmärrettävä niin, että lause p kertoo asiat niin kuin ne ovat. Korrespondenssiteorian standarditulkinnan mukaan tosia väitteitä vastaavat maailman tosiasiat (faktat) tai asiantilat. Tämän Searle ilmaisee niin, että lause p on tosi jos ja vain jos se vastaa faktaa että p.²¹¹ Lause on vastaavan faktan nimi ja viittaa siihen. Faktat ovat todellisuudessa olevia tosiasioita, ei kielellisiä väitteitä. Joskus fakta määritellään asiantilojen avulla: faktat ovat vallitsevia asiantiloja.

Searle-tyylinen fakta-metafysiikka johtaa siihen, että on oletettava olevan olemassa lukemattomia faktoja (tosiasioita), joille meille ei ole kielellisiä ilmauksia tai joihin emme tule koskaan uskomaan. Faktan käsite johtaa myös epäselviin monimutkaisiin kehitelmiin, kuten negatiivisten faktojen käsitteeseen: ruusu *ei* ole punainen. Tällainen metafysiinen faktan käsite saa tunnetun muotoilunsa Wittgensteinin *Tractatus*-teoksessa, jonka mukaan ”maailma on tosiseikkojen kokonaisuus”.²¹²

W.V.O. Quine pitää korrespondenssiteoriaa kehällisenä.²¹³ Lauseen ”Lumi on valkoista” merkitys on, että lumi on valkoista, ja lausetta vastaava tosiasia on, että lumi on valkoista. Tässä siis postuloidaan kahden konkreettisen asian eli lauseen ”Lumi on valkoista” ja valkoisen lumen välille kaksi abstraktia entiteettiä, merkitys (propositio) ja tosiasia. Tässä postuloinnissa lause ”Lumi on valkoista” toimii sekä proposition että tosiasian nimenä. Quine huomauttaa osuvasti, että tarve postuloida faktoja ontologiaan seuraa korrespondenssiteorian omaksumisesta. Hänen mielestään faktat ovat epämääräisiä entiteettejä eikä niitä pitäisi olettaa: miksi postuloida maailmaan sen olioiden ja ominaisuuksien joukkoon vielä faktoja.

Tuomalla faktat mukaan ei ole oikeastaan lisätty yhtään mitään Tars-

211 Searle 1995, 203.

212 Wittgenstein 1971, §1.1.

213 Quine 1970,1; Quine 1990, 80.

kin totuusmääritelmään: Lause ”p” on tosi jos ja vain jos p. Searle lukee tämän niin, että oikealla puolella p viittaa faktaan jonka nimenä on ”p”: lause ”Lumi on valkoista” viittaa siihen, että lumi on valkoista. Quine lukee Tarskin määritelmän niin, että totuuden osoittaminen lauseelle pudottaa vain lainausmerkit pois.²¹⁴

Korrespondenssiteorian ongelmat kuten faktan ja objektiivisen todellisuuden käsitteiden epämääräisyys ja vaikeus määrittellä korrespondensia ovat osaltaan antaneet argumentteja muille lähestymistavoille. Yksi tapa on määrittellä totuus ”episteemisesti”, jolloin totuus sidotaan uskomuksen oikeuttamiseen tai jopa verifiointiin.²¹⁵ Tällaista kantaa edustaa esimerkiksi Michael Dummettin puolustama *oikeutusteoria*.²¹⁶ Siinä lausetta pidetään totena vain, jos sen väittäminen on hyvin perustelua. Tästä esitetään myös tiukempia versioita: totta on vain se mikä voidaan deduktiivisesti todistaa, esimerkiksi johtaa aksiomeista tai verifioiduista väitteistä. Pragmatismi, joka korostaa väitteiden oikeuttamista niiden toiminnallisilla vaikutuksilla, on yksi muoto oikeutusteoriaa.

Pragmatistisessa totuusteoriassa kytetään totuus ja oikeuttaminen yhteen siten että totuus voidaan samastaa lopulliseen mielipiteeseen, johon päädytään, kun tutkimusprosessia jatketaan äärettömiin. Peircen mukaan ”totuus on väitteen yhteensopivuutta sen ideaalisen raja-arvon kanssa, jota kohti loputon tutkimus taivuttaa tieteelliset uskomukset”²¹⁷.

Realistista korrespondenssiteoriaa kritisoiva Putnam omaksui myös tämän pragmatistisen teorian ja samaisti totuuden ”rationaaliseen hyväksyttävyyteen ideaalisissa olosuhteissa”²¹⁸. On todettava, että Putnam kritisoi myöhemmässä tuotannossaan pragmatistista totuusteoriaa ja asettui kannattamaan realistista ”metafyysistä” teoriaa.²¹⁹

Pragmatistisen totuusteorian perusidea esitetään usein teesinä ”totta on se mikä toimii”. Joskus pragmatismi tulkitaan hyötyajatteluna ja hyödyllisten uskomusten pitämisenä totena. Pragmatismien perusidea on kuitenkin syvällinen ajatus siitä, että tiedon maailmasta täytyy jotenkin

---

214 Tästä tulee nimitys tälle totuusteorialle: ”disquotational theory of truth”.

215 Ks. O’Grady 2002.

216 Dummett 2004.

217 Haack 2006, 26.

218 Putnam 1981, 55

219 Putnam 2015.

perustua siihen, miten maailma reagoi, kun toimimme siinä. Tieto ei ole maailmankuvausta vaan pikemminkin toimintaohje muutosten aikaansaamiseksi maailmassa. Dewey kirjoittaa, että ”[a]jattelun koetinkivi on niiden tekojen seurauksissa, joihin ajatukset johtavat, toisin sanoen aikaansaatuisten asioiden uudessa järjestyksessä”²²⁰.

Richard Rorty pitää totuutena sitä, minkä yhteisö katsoo oikeutetuksi käytettävissä olevilla keinoilla. Rortyn relativismi on etnosentristä, koska siinä totuus sidotaan historialliseen yhteisöön.²²¹ Tätä käsitystä sanotaan myös yhteisölliseksi totuusnäkökulmaksi tai konsensussteoriaksi. Yksinkertaisesti sanottuna *konsensussteorian* mukaan totta se, mitä tietty yhteisö pitää perustellusti totena. Peircen pragmatistinen totuusteoria on myös eräänlainen konsensussteoria, koska siinä totuus on käsitys, jonka kaikki tutkijat hyväksyisivät ideaalisissa olosuhteissa, joissa kaikki asiat on otettu huomioon.

Totuuden *koherenssiteoriassa* uskomuksen totuus tarkoittaa sen yhtäpitävyyttä eli koherenssia muiden uskomusten kanssa. Loogisesti tarkastellen koherentismi on ontto näkemys. Vaikka uskomusten kokonaisuus olisi ristiriidaton, sen sisältämät uskomukset voivat olla aivan hyvin epätosia intuitiivisen totuusnäkökulman mielessä.

Ongelmana on myös se, että koherenssivaatimus jättää joidenkin väitteiden totuuden avoimeksi. Jos nimittäin perususkomuksista ei seuraa loogisesti lause p eikä sen negaatio ei-p, silloin kumpi tahansa lauseista p ja ei-p on ”yhtä tosi” koherentismin mielessä. Loogiselta kannalta tämä tilanne johtaa siihen, että lauseelta p puuttuu totuusarvo.

Sekä koherenssiteoria että konsensussteoria ovat molemmat tärkeitä näkökohtia ajatellen sitä, mitä pidämme käytännössä totena. Koherenssiteoria liittyy totuuden uskomusten keskinäiseen yhteensopivuuteen. Tämä on keskeistä esimerkiksi silloin, kun väitteen totuutta pohditaan suhteessa johonkin teoriaan. Konsensussteoria taas viittaa siihen, mitä tietty yhteisö (aikakausi, kulttuuri) pitää totena. Konsensussteoria näkyy hyvin ns. konsensusnäkökulmissa tietyistä tieteellisistä kiistakysymyksistä. Esimerkiksi ilmastopaneelin raportit ilmastonmuutoksesta ovat tällaisia konsensusnäkökulmia, joiden takana seisoo merkittävä joukko tunnustettuja tutkijoita.

On kiinnostava kysymys, ovatko erilaiset totuusteoriat toisensa pois-

---

220 Dewey 1999, 123.

221 Ks. Baghramian 2004.

sulkevia. Ne esitetään usein oppikirjoissa universaalisina teorioina, jotka soveltuvat kaikkiin väitelauseisiin. Mutta entä jos ne ovatkin toisiaan täydentäviä teorioita, joilla on eri sovellusalueet? Näin ajatellaan *totuuspluralismissa*, jonka mukaan lause voi olla tosi monella tavalla. Esimerkiksi Michael Lynch esittää, että ominaisuus ”olla totta” voi realisoitua monella tavalla varsinaisen totuuskäsitteen ollessa silti sama.²²² Minimaalisen totuuskäsitteen vakaan ytimen mukaan tosi lause kertoo asiat niin kuin ne ovat. On episteemistä hyvää uskoa todet lauseet, koska ne antavat oikean kuvan asioista.

Se miten totuuden käsite toteutuu tai realisoituu, riippuu tiedon alueesta. Erilaiset totuusteorioiden soveltuvat erilaisiin tilanteisiin. Esitän nyt harjoitelman, mihin mikin totuusteoria voisi soveltua parhaiten.

- Korrespondenssiteoria soveltuu lauseisiin, jotka koskevat luontoa ja fyysistä maailmaa: vastaavuus on lauseen yhteensopivuutta meistä riippumattoman todellisuuden, luonnon kanssa.
- Oikeutusteoria soveltuu matemaattisiin lauseisiin, joiden totuus on niiden todistettavuutta aksiomaattisen järjestelmän puitteissa.
- Konsensusteoria soveltuu lauseisiin, jotka koskevat yhteiskuntaa: niiden totuus perustuu yhteisesti hyväksytyihin näkemyksiin esimerkiksi laeista ja niiden tulkinnoista.
- Koherenssiteoria soveltuu lauseisiin, jotka koskevat tieteellisiä teorioita; niiden totuus tai totuudenmukaisuus riippuu niiden yhteensopivuudesta teorian kanssa.
- Pragmatistinen totuusteoria soveltuu teknisiin normeihin: ne ovat totta, jos niiden mukaan toimiminen tuottaa odotetut tulokset.

Kaikissa näissä on yhteistä se, että totuus kertoo asiat siten kuin ne ovat. Mutta lauseiden tapa olla totta vaihtelee. Näitä teorioita ei pidä ottaa totuuden määritelmänä vaan esityksinä totuuden kriteeristä. Yritys pakottaa kaikki tavat yhden ja saman totuusteorian alle, tekee totuuden käsitteelle vääryyttä. Esimerkiksi korrespondenssiteorian ulottaminen yhteiskuntaan tai matematiikkaan tekee totuuden käsitteestä keino-tekoinen. Uudemmassa *pluralistisessa epistemologiassa* pidetään tärkeänä erilaisten episteemisten käsitteiden laajuusongelmaa eli niiden soveltu-

²²² Lynch 2005 ja 2009.

vuusalueen määrittämistä. Millään yksittäisellä totuusteoriolla ei ole riittävän laajaa sovellusaluetta tehdäkseen oikeutta totuuteen liittyvälle keskustelulle.²²³

Totuuden kontekstuaalisuus

Voidaksemme puhua totuudesta, meidän on sovittava, mitkä asiat voivat olla totta. Kielifilosofiassa erotetaan yleensä väitelause ja sitä vastaava propositio, joka on väitelauseen sisältö. Se ilmaistaan usein että-lausekkeena: ... että ulkona sataa. Se mitä lause sanoo, on propositio. Propositionien ovat propositionaalisten asenteiden kuten uskomusten kohteita ja luonnollisen kielen väitelauseiden merkityksiä. Useat eri lauseet saattavat ilmaista saman proposition eli niillä on silloin sama merkitys. Vanhemmassa filosofisessa kirjallisuudessa propositionien sijaan puhuttiin mielessä olevista ideoista tai ajatuksista. Esimerkiksi loogikko G. Frege katsoi, että ajatus on väitelauseen merkitys.

Filosofiassa ja logiikassa on käyty väittelyä siitä, onko lause vai propositio varsinainen totuuden kantaja. Quine on tunnettu kannastaan, että vain lauseita voidaan pitää tosina ja että propositio on epämääräinen käsite.²²⁴ Käytän tässä esityksessä joka tapauksessa termiä *propositio*, jolla tarkoitan ihmisen mielessä olevia uskomuksia tai ajatuksia, jotka ilmaistaan lauseilla ja jotka voivat olla tosia tai epätosia. Saadaksemme selville minkä proposition lause ilmaisee, lause on tulkittava eli lauseen merkitys on tunnettava. Lauseen merkitys edeltää sen totuuden määrittämistä.²²⁵

Sanon *absoluuttisen merkityksen teoriaksi* väitettä, että lauseen kirjaimellinen merkitys on kontekstista riippumaton. Kun lause on annettu, sen kirjaimellinen merkitys antaa lauseelle totuusehdot täysin riippumatta lauseen esittämisen kontekstista. Tämä teoria ei kiellä kontekstin vaikutusta lauseisiin, joissa on kontekstiin liittyviä (indeksikaalisia) muuttujia kuten ”minä” tai ”tänään”.

Absoluuttisen merkityksen teoriaa (AMT) voidaan esittää kaaviona:

²²³ Ks. Lynch 2009; Coliva & Pedersen 2017.

²²⁴ Ks. Quine 1990, 77-79.

²²⁵ Dummett 2004 kiistää että totuusehdot määrävät merkityksen.

AMT: lause -> merkitys -> propositio.

Tässä proposition suhde lauseeseen on suora siinä mielessä, että tässä ei oteta huomioon lauseen esittämisen kontekstia. *Kontekstillä* tarkoitetaan niitä tekijöitä, jotka luonnehtivat lauseen esittämistilannetta, kuten puhuja, kuulija, aika, paikka tms. Kontekstiin kuuluu myös se laajempi asiayhteys, johon kuuluja tai puhuja suhteuttaa lausuman.

Searle kiistää absoluuttisen merkityksen teorian ja esittää, että lauseen merkitys riippuu myös kontekstista ja sen sisältämistä taustaoletuksista. Tällaisen *relatiivisen merkityksen teorian mukaan lauseen totuusehdot voivat muuttua*, kun konteksti ja sen taustaoletukset muuttuvat.²²⁶ Teoria koskee myös lauseita, jotka yleisesti tulkitaan kontekstivapaiksi kuten filosofien suosima esimerkklause ”Kissa on matolla”. On helppo kuvitella tilanteita, joissa on epäselvää, onko kissa matolla, esimerkiksi kissa voi levitoida maton päällä koskettamatta sitä fyysisesti tms. Konteksti saattaa sisältää taustaoletuksia, joilla on vaikutusta lauseen totuusehtoihin. Kirjaimellinen tulkinta ei kykene ottamaan huomioon kontekstuaalisia taustaoletuksia. Searlen relatiivisen merkityksen teoria tarjoaa hyvän yleisen lähtökohdan totuuden kontekstuaalisuuden analyysille.

Mutta onko lauseita, joiden totuusarvo on kontekstista riippumaton? Tällaisia lauseita Quine sanoo ajattomiksi lauseiksi.²²⁷ Ne ovat ikuisesti totta tai epätotta riippumatta lausuman esittämisen ajasta, paikasta ja muusta kontekstista. Lauseita voi yrittää muuntaa ajattomiksi lisäämällä niihin esimerkiksi tiedot ajasta ja paikasta: ”16.5.2016 kello 8:00 Helsingissä satoi”. Monimutkaisemmissa tapauksissa kontekstin tyhjentävä ilmaiseminen lausetta täydentämällä ei ole mitenkään yksinkertainen asia. Ajattomat lauseet ovat invariantteja suhteessa lausumien ajalliseen kontekstiin. Hyvin usein totuutta koskevassa filosofisessa keskustelussa ajattomat lauseet ovat normitapauksena. Pohditaan sellaisia yksinkertaisia lauseita kuten ”Lumi on valkoista”, joissa ei ole suoraa indeksikaalisuutta ja jotka liittyvät suhteellisen epäproblemaattiseen havaintotodellisuuteen. Myös logiikan ja matematiikan väitteitä pidetään ajattomina.

Hyvin monet lauseet ovat kuitenkin avoimesti kontekstuaalisia, eli niiden totuus on määritettävä aina suhteessa kontekstiin. Tyypillinen esi-

226 Searle 1981.

227 Quine 1970 ja 1990; ajaton on englanniksi ”eternal”.

merkki ovat lauseet, joissa on demonstratiiveja, kuten ”minä”, ”tämä”, ”siellä”, tai aikaan liittyviä ilmaisuja kuten ”tänään” ja ”huomenna”. Tällaisia ilmaisuja kutsutaan kielen semantiikassa *indeksikaaleiksi*, koska ne ilmaistaan indekseinä kuten aika ja paikka. Konteksti määrittää mihin tällaiset indeksikaalit viittaavat. Viittaussuhde pitää aina osoittaa, sitä ei kieli itsessään pysty tekemään. Esimerkiksi lauseesta ”Eilen satoi” ei mitenkään voi tietää, mistä tilanteesta puhutaan, ellei puhujaa, ajankohdtaa ja paikkaa tarkenneta.

Kun lauseen esittämisen konteksti otetaan huomioon, semantiikassa puhutaan lauseen sijaan *lausumista*.²²⁸ Lausumistilanne on konteksti, jota vasten vasta voidaan lauseen merkitys kiinnittää. Otetaan esimerkiksi tilanne, jossa henkilö X sanoo ”Tuo eläin on iso” viitaten isokokoiseen rottaan. Tämä antaa kuulijoille mahdollisuuden tulkita lause ja adjektiivi ”iso”. Tietysti rotta on ”pieni” eläin verrattuna esimerkiksi kissaan. Tässä on taustaoletuksena, että kyse on pienistä eläimistä, joiden kokoa verrataan keskenään. Tähän tulkintaan voivat vaikuttaa myös muut tilanteessa käytetyt puheenvuorot. Tulkinnan perusteella voidaan päättää, onko lause ”Tuo eläin on iso” totta.

Propositio, jonka lause ilmaisee, riippuu siis kontekstista ja sen taustaoletuksista. Näin saadaan kaavio relatiivisen merkityksen teorialle (RMT)

RMT: lause -> lausuma + konteksti -> propositio.

Seuraten David Kaplania käytämme seuraavia termejä.²²⁹ Se mitä lause sanoo tietyssä kontekstissa, on lauseen *sisältö*. Lauseen totuuden määrittämisessä otetaan vielä huomioon lausuman kontekstiin kuuluvat *olosuhteet*. Olosuhteet on laaja-alainen käsite sisältäen mm. mahdolliset maailmat. Kaplan määrittelee *kontekstuaalisen totuuskäsitteen* seuraavasti (c on lausuman p konteksti):²³⁰

Lauseen p esiintymä c:ssä on *totta* jos ja vain jos p:n ilmaisema *sisältö* tässä kontekstissa on totta kun sitä arvotetaan suhteessa kontekstin *olosuhteisiin*.

228 Väite on englanniksi ”statement” ja lausuma ”utterance”.

229 Kaplan 1989, 500-507.

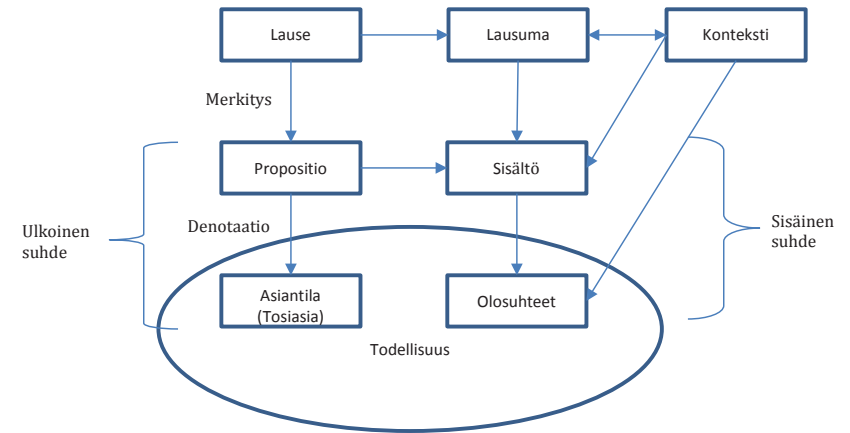
230 Kaplan 1989, 522.

Yksinkertaistaen tämä tarkoittaa kaavion RMT mukaan sitä, että tietyssä kontekstissa esitetty lausuma on totta, jos sen ilmaisema väite eli propositio on totta kontekstin osoittamassa tilanteessa.

Semantiikassa kontekstin yhteydessä käsitellään myös indeksejä. Kun konteksti on lausuman esittämisyhteys, niin *indeksi* on lista niistä kontekstin piirteistä, jotka on otettava huomioon lausuman totuuden määrittämisessä. Kontekstissa itsessään on lukemattomia piirteitä, mutta vain jotkut niistä ovat relevantteja lausuman totuuden ja ymmärtämisen kannalta ja ne sisällytetään indeksiin. Sellaisia piirteitä ovat yleensä aika, paikka ja puhuja. Jos lauseessa on modaalioperaattoreita kuten ”mahdollisesti” tai ”välttämättä”, niin myös mahdollinen maailma on mukana indeksissä. Pystyäksemme käsittelemään kompleksisia lauseita tällaisella semantiikalla, on sallittava, että jotkin indeksin elementit voivat vaihdella kontekstin pysyessä samana.²³¹ Davis Lewisin esittämässä totuusmäärittelyssä totuus määritellään suhteessa pariin $\langle c, i \rangle$, missä c on konteksti ja i on relevantti indeksi. Jos konteksti kiinnittää indeksin yksikäsitteisesti, niin totuus on yksinkertaisesti totuutta kontekstissa.

Konteksti voi vaikuttaa lauseen totuuteen kahdella eri tavalla. Se voi muuttaa lauseen sisältöä, koska se, mitä lause sanoo, riippuu kontekstista. Toisaalta konteksti (indeksi) osoittaa, mihin olosuhteisiin lauseella viitataan. Totuus riippuu sisällön ja olosuhteiden vastaavuudesta. Näin siis sekä lauseen sisältö että viittaussuhteet ovat relatiivisia kontekstiin nähden. On huomattava, että puhujalla ja kuulijalla saattaa olla eri konteksti tai taustaoletukset, jotka vaikuttavat lausuman totuusehtoihin.

Kontekstuaalisen totuuskäsitteen hyväksyminen ei tietenkään ole sinällään filosofista relativismia, koska indeksikaalisuus (aika, paikka jne.) voidaan katsoa standardisemantiikan laajennukseksi ilman että kyseenalaistetaan ”absoluuttisen totuuden” käsitettä. Absoluuttisella totuudella tarkoitetaan tässä totuutta, joka on riippumaton kontekstista.

Kuvio 7. Absoluuttisen ja kontekstuaalisen totuuden erot

Kuviossa 7 on rinnastettu absoluuttisen totuuden ja kontekstuaalisen totuuden käsitteet. Vasemmalla on kuvitettu absoluuttisen totuuden käsite, jossa lauseen merkitys ja sen vastaavuus asiantilan kanssa on annettu eikä mitään viittauksia kontekstiin tarvitse ottaa huomioon. Tässä nojaututaan absoluuttisen merkityksen teoriaan AMT. Oikealla puolella on kontekstuaalisoitu totuuden käsite. Lausuman konteksti vaikuttaa sen sisältöön ja arvottamiseen olosuhteisiin. Absoluuttisessa totuudessa proposition suhde asiantilaan on ulkoinen korrespondensissuhde, jota logiikassa sanotaan denotaatioksi. Kontekstuaalisessa totuudessa sisällön ja olosuhteiden suhde on sisäinen siinä mielessä, että konteksti määrittää molemmat.

Totuus tarkoittaa, että lauseen esittämä väite (sisältö, propositio) *vastaa* kontekstin olosuhteita. Mutta tämä vastaavuus ei ole lauseen ja maailman absoluuttista vastaavuutta vaan kontekstissa tulkitun lausuman ja kontekstin osoittaman maailman vastaavuutta.

J.L. Austin on määritellyt totuuskäsitteen tavalla, joka sopii hyvin yhteen Kaplanin kontekstuaalisen totuuskäsitteen kanssa.²³² Austinin

²³¹ Tässä on kysymys kompositionaalisuudesta, ks. Lewis 1980. MacFarlane (2014) perustaa oman relativisminsa juuri tähän indeksin variointiin.

²³² Austin 1999. Austinin teorian kritiikistä katso Strawson 1999. Austinin totuusteoria on vaikuttanut merkittävästi kontekstuaalisen totuusteorian muotoutumiseen (David Kaplan, David Lewis ym.).

mukaan *väite syntyy*, kun puhuja lausuu tietyn lauseen kuulijakunnalle viitaten johonkin historialliseen tilanteeseen. Historiallinen tilanne on lauseen kuvaama tilanne sijoitettuna tiettyyn aikaan, paikkaan tai muuhun kontekstiin (puhujaa, audienssi, muut objektit jne.).

Lauseet koostuvat sanoista ja siksi lauseen totuuden kannalta on ymmärrettävä mihin olioihin, ominaisuuksiin, tapahtumiin jne. sanat viittaava. Austinin mukaan se, mihin ne viittaavat, on ”maailma”. Totuuden määrittelyä varten tarvitaan kahdenlaisia sopimuksia, konventiota:²³³

- *Kuvailevat (deskriptiiviset) sopimukset* yhdistävät sanat ja lauseet maailmasta löydettävien tilanteiden, esineiden, tapahtumien jne. tyyppisiin.
- *Osoittavat (demonstratiiviset) sopimukset* yhdistävät sanat ja lauseet maailmasta löydettäviin *historiallisiin* tilanteisiin, esineisiin, tapahtumiin jne.

Voimme ajatella, että kuvailevat sopimukset liittävät lauseeseen ”avoimen proposition”, joka ilmaisee asiantilan tyyppiin.²³⁴ Osoittavat sopimukset kiinnittävät avoimen proposition indeksit (avoimet muuttujat, kuten ajan ja puhujan) johonkin konkreettiseen asiantilaan. Austin määrittelee totuuden näiden konventioiden avulla.²³⁵ Esitän sen hieman yksinkertaistettuna seuraavasti:

Väitettä sanotaan *todeksi*, jos osoitettu historiallinen asiantila on lauseen kuvailemaa tyyppiä.

Tarkastellaan lausetta ”Edessäni on työpöytä ja sillä on tietokone”. Tämä lause kuvaa avointa tilannetta, jossa on puhuja, työpöytä ja tietokone ja jossa puhujan edessä on työpöytä ja työpöydällä on tietokone.

233 Austin 1999, 152.

234 Tyyppi vastaa suunnilleen sitä, mitä Kaplan kutsuu ilmaisun karakteriksi; esimerkiksi sana ”minä” viittaa puhujaan. Kaplan 1989, 505-507.

235 Austin 1999, 152-153: ”A statement is said to be true when the historic state of affairs to which it is correlated by the demonstrative conventions ... is of a type with which the sentence used in making it is correlated by the descriptive conventions”.

Lause ei anna aihetta monimutkaisempaan tilannetyyppiin. Tällaisia tilanteita on loputon määrä. Jos minä sanon tuon lauseen työskennellessäni tietokoneeni ääressä, niin se on totta tuolla hetkellä ja tuossa paikassa. Lauseen totuusarvosta ei voida puhua, ellei kiinnitetä sitä, kuka puhuu ja missä asemassa työpöytä on puhujan nähden.

Austinin totuusmääritelmä²³⁶ tuo esiin kaksi kiinnostavaa seikkaa. Ensinnäkin, sanojen ja tyyppien välinen suhde on ehdottomasti sopimus-kysymys; sanojen ei tarvitse olla millään tavalla olioiden tai tapahtumien kuvia tai heijastaa niitä. Toiseksi, demonstratiiviset sopimukset ilmaisevat totuuden kontekstuaalisuuden, eli totuus on suhteessa siihen, mitä tilanteita lausumalla poimitaan esiin kiinnittämällä aika, paikka, tilanteen komponentit jne.

Austinin määritelmä laajentaa kontekstuaalisen totuuden käsitteen indeksikaalisista ilmauksista itse asiassa kaikkiin väitelauseisiin. Kuvailevat ja osoittavat sopimukset koskevat kaikkia väitelauseita riippumatta siitä, onko niissä indeksikaalisia elementtejä, kuten aikaan, paikkaan ja puhujaan viittaavia sanoja. Tässä palaamme kysymykseen ajattomista lauseista. Jos ajattelemme, että ne ilmaisevat jonkin proposition lauseen käyttökotekstista riippumatta, niin silloin näyttää, että lauseiden totuus on absoluuttista: *propositio* on kontekstista riippumatta tosi tai epätosi. Relatiivisen merkityksen teoriasta (RMT) taas seuraa, että sen mitä (useimmat tai tietyn tyyppiset) lauseet sanovat, onkin vahvasti kontekstuaalista, ja että tämä juuri tekee totuudesta relatiivisen. Tämä on se strategia, jota itse seuraan.

Totuus näkökulmissa

Relativismin keskeisiä teesejä on, että sama lause voi olla tosi ja epätosi, mutta katsottuna eri näkökulmista. Tämän täsmentämiseksi pitää määri-

236 Logiikkaa tuntevalle Austinin totuusteorian voi täsmentää seuraavasti. Kieleen liittyy malleja, joihin kielen sanat on tulkittu. Tulkinta on sopimus-kysymys. Jokaiseen lauseeseen liittyy joukko malleja, joissa lause on tosi logiikan mielessä. Jos joku näistä malleista vastaa reaalista tilannetta, johon viitataan puheessa, niin sanomme lausetta todeksi (maailmassa). Käsittelemme tätä problematiikkaa tarkemmin luvussa 7.

tellä, mitä tarkoittaa totuus näkökulmassa. Totuuden kontekstuaalisuus antaa lähtökohdan tälle määrittelylle. Ideani on, että näkökulmat ovat osa sitä kontekstia, johon totuus suhteutetaan. Näkökulmarelativismille voidaan antaa näistä lähtökohdista tulkinta, joka välttää Protagoraan periaatteen tuottamat paradoksit.

Olen edellä määritellyt näkökulman kolmikoksi $N = [S, O, A]$, missä aspekti A edustaa objektia O subjektille S . Tässä määritelmässä aspekti ratkaisee, miten objekti O otetaan tiedon kohteeksi. Jos esitämme erilaisia väitteitä objektista O , niin niiden totuusarvo ei riipu vain objektista O vaan myös valitusta aspektista. Jos toisella ihmisellä on toisenlainen näkökulma objektiin O , niin eri lauseet voivat olla tosia O :sta.

Näkökulmarelatiivisen totuuden käsitteen idea on, että *lause p on totta näkökulmasta $N=[S, O, A]$, jos p on totta O:sta tulkittuna A:ksi*. Otetaan yksinkertainen esimerkki. Tarkastelemme jotakin sairaalaa hoidon laadun kannalta (näkökulma $N1$) ja hoidon kustannusten kannalta (näkökulma $N2$). Laadun kannalta sairaala voi olla tehokas, vaikka se onkin tehottoman kustannusten kannalta. Näkökulmasta $N1$ sairaalaan liittyy runsaasti lääketieteellistä tutkimusta ja potilastiedon laajaa käyttämistä. Näkökulmasta $N2$ alamme keskustella sairaalan tuottavuudesta, pääomista, kannattavuudesta, säästämisestä jne. Siirrymme asiasta toiseen. Näissä näkökulmissa $N1$ ja $N2$ sairaala tulkitaan erityyppiseksi olioksi eli siitä nostetaan esiin eri aspekti. Aspekti ratkaisee, mikä osakieli ja siinä esitetyt väitteet ovat relevantteja ja tosia sairaalasta.

Määrittelen nyt näkökulmarelatiivisen totuuden käsitteen nojautuen kontekstuaalisen totuuden käsitteeseen.²³⁷ Soveltaen näkökulmien logiikkaa voidaan kaikille lauseille määrittellä totuusehdot suhteessa mahdolliseen maailmaan w ja sen aspektiin a .²³⁸ Saadaksemme mahdollisimman yleisen määritelmän, ajattelemme, että näkökulman objektina on mahdollinen ”maailma”, jonka konteksti antaa. Kontekstiin c liittyy puhuja (kuulija, arvioija) s , mahdollinen maailma w ja w :n aspekti a . Merkit-

237 Kehitin tämän määritelmän täsmentämään näkökulmarelatiivisen totuuden ideaa vastakseni Ilkka Niiniluodon yksityisessä kirjeenvaihdossa esittämiin kommentteihin näkökulmarelatiivisen totuuden käsitteestä.

238 Olen esittänyt tämän määritelmän lauselogiikalle artikkelissa Hautamäki 1983b ja predikaattilogiikalle kirjassa Hautamäki 1986. Ks. myös Hautamäki 2016.

semme tätä kontekstia symbolilla $c[s, w, a]$, missä $[s, w, a]$ on kontekstiin liittyvä näkulmaindeksi. Kaikki lauseet arvioidaan suhteessa kontekstiin $c[s, w, a]$. *Näkökulmarelatiivisen totuuden* (NRT) määritelmä on:

Lause p on *totta s:n näkökulmasta* kontekstissa c jos ja vain p on totta kontekstissa $c[s, w, a]$, missä s on kontekstin c puhuja, w on kontekstin c maailma ja a on kontekstin c aspekti ja *a edustaa w:tä s:lle*.

Tässä luonnehdinnassa ei määritellä uudelleen, mitä totuus on, vaan kontekstualisoidaan totuusmääritelmä siten, että kontekstiin liittyy näkökulma. Määritelmän oikealla puolella, jossa sanotaan että ” p on totta kontekstissa $c[s, w, a]$ ”, käytetään intuitiivista, ”tavallista” totuuskäsitettä eikä sovelleta mitään erityistä relatiivista totuusteoriaa. Ehdon ” a edustaa w :tä s :lle” totuus on riippumaton näkökulmista.²³⁹ Jotkut lauseet ovat tosia ja jotkut epätosia s :n näkökulmasta ja sen ratkaisee täsmälleen se, ovatko lauseet totta vai epätotta kontekstissa $c[s, w, a]$, missä a edustaa w :tä subjektille s .

Haluan vielä selvittää, miten näkökulmariippuva totuus käsite suhtautuu Protagoraan periaatteeseen, eli pätekö (P)

(P): Jos lause p on totta näkökulmasta N , niin p on totta.

Protagoraan periaatteessa johtopäätös ” p on totta” otetaan absoluuttisesti viittaamatta näkökulmiin. Mutta määritelmässä NRT, totuus määritellään suhteessa kontekstiin $c[s, w, a]$. On täysin mahdollista ja ristiriidatonta, että p on totta kontekstissa $c[s, w, a]$ mutta p ei ole totta toisessa kontekstissa $c[s', w, a']$, missä on toinen puhuja s' ja tällä oma näkökulmansa (a') maailmaan.

Esimerkkinä tarkastellaan tilannetta, jossa on kaksi näkökulmaa Helsingin yliopistoon (jätän tässä subjektin avoimeksi):

239 Yksi tapa ilmaista tämä näkökulmarelatiivisen totuus käsitteen status on sanoa, että se mikä on relatiivisesti totta perustasolla (objektikielissä, ensimmäisen kertaluvun relatiivisuus), on ”absoluuttisesti” totta metatasolla. Ks. Carter 2016, 154-155. Mitään ei saavuteta suhteuttamalla totuusehto johonkin toiseen näkökulmaan ja sen totuusehto taas johonkin kolmanteen näkökulmaan jne. (Vrt. luku 3).

N1 = [x, yliopisto, julkaisut ja tutkinnot];
N2 = [y, yliopisto, yritysyritys].

N1:ssä aspektina on yliopisto julkaisujen ja tutkintojen tuottajana ja N2:ssä aspektina on yliopisto yritysyrityksen harjoittajana. Oletetaan että seuraavat väitteet pitävät paikkansa:

1. ”Yliopisto on tehokas” on totta [näkökulmasta N1].
2. ”Yliopisto on tehokas” ei ole totta [näkökulmasta N2].

Onko siis niin, että yliopisto on ja ei ole tehokas? Näin ei voi sanoa, koska yliopisto on tehokas *eri suhteessa* kuin se on tehoton: yliopisto on tehokas katsottuna julkaisujen ja tutkintojen kannalta mutta se ei ole tehokas katsottuna yritysyrityksen kannalta. Lauseet 1 ja 2 eivät johda loogisiin ristiriitoihin.

Jotkut lauseet ovat tosia monista näkökulmista. Tarkastellaan lausetta p = ”Helsingin yliopisto on perustettu 1640 Turussa”. Tämä lause ei ole eksplisiittisesti näkökulmariippuva ja voimme ajatella, että se on tosi molemmista edellä mainituista näkökulmista N1 ja N2.²⁴⁰ Lause p on totuuden suhteen *näkökulmainvariantti*. Näkökulmainvarianttisuus ei tarkoita riippumattomuutta näkökulmista vaan muuttumattomuutta, kun näkökulmaa vaihdetaan. Näkökulmainvariantit lauseet ovat objektiivisia siinä mielessä, että ne ovat tosia kaikista näkökulmista. Näkökulmainvarianssi riippuu tietysti tarkasteltavien näkökulmien joukosta. Näkökulmainvarianttisuus ei ole absoluuttisuutta, joka tarkoittaisi täydellistä näkökulmariippumattomuutta.

Näkökulmainvarianssi on hyvin tärkeä käsite objektiivisen tiedon kannalta, sillä se ilmaisee jaettua käsitystä totuudesta. Jos olemme erimielisiä kaikista asioista, yhteiselämä tulee mahdottomaksi. Huomattava osa uskomuksistamme on näkökulmainvariantteja, koska meillä on jaettu K-todellisuus, havaintojemme ja kokemustemme yhteinen maailma. Olemme myös yksimielisiä hyvin monista tieteen tuloksista ja matemaattisista ja loogisista totuuksista.

240 Tämä lause voi olla jossakin perustavammassa mielessä näkökulmariippuva; esimerkiksi se riippuu siitä, miten tulkitsemme historiatiedon ja ajan käsitteen.

Näkökulmiin suhteellistettu totuuden käsite auttaa meitä myös ymmärtämään jokapäiväistä keskustelua ja yhteiskunnallista debattia. Ihmiset ovat usein erimielisiä aivan keskeisistä asioista. Sen sijaan keskusteluissa on silmiinpistävä se, että näkökulmaa ei tuoda esiin. Tällöin näyttää siltä, että Protagoraan periaate soveltuu, ja niin päädytään konflikteihin ja ristiriitoihin: sama väite on tosi ja epätosi. Tällaisten näkökulmista riippuvien ristiriitujen ratkaisemisessa on keskeistä tunnistaa eri mielipiteiden taustalla olevat näkökulmat ja tehdä ne eksplisiittisiksi. Dialogi on tehokas prosessi kohtauttaa erilaisia näkökulmia ja oppia käsittelemään niitä, kuten osoitan luvussa 8.

Uusrelativismi

Kontekstuaalisessa totuus käsitteessä väitteiden totuus riippuu kontekstista, jossa ne esitetään tai esiintyvät. Silloin yksi ja sama lause voi olla tosi yhdessä ja epätosi toisessa kontekstissa. Tällainen kontekstualismi tarjoaa hedelmällisen lähtökohdan relativismin kehittämiseksi. Tästä on hyvä esimerkki John MacFarlanen edustama ”uusrelativismi”, jota hän kehittää laajasti kirjassaan *Assessment Sensitivity. Relative Truth and its Applications*.²⁴¹ Uusrelativisimi lähestyy relativismia kielen käytön ja kielen tulkintojen kautta; se on semanttinen lähestymistapa.

Uusrelativismissa erotetaan lauseen käyttökonteksti ja sen arvottamisen konteksti. Käyttökonteksti on konteksti, jossa lausuma esitetään. Arvottamiskonteksti on taas konteksti, jonka suhteen totuus määritetään. MacFarlanen tyyppiesimerkki on maku. Esimerkiksi Jukka sanoo, että ”Kasvisvoileivät ovat maukkaita”. Sari on aivan toista mieltä. Jukan lausumana lause on totta hänelle itselleen mutta epätotta Sarin kannalta. Tässä siis erotetaan käyttökonteksti (mitä Jukka sanoo ja missä) ja toisaalta arvottamiskonteksti (mitä Sari pitää totena). Makulauseen ”totuutta” ei ratkaise Jukan maku vaan Sarin maku, jos ja kun Sari arvioi Jukan lausuman totuutta. Makulauseen sisältö (Jukan mielipide) on sama molemmissa konteksteissa. Tällainen asetelma syntyy, kun puhujalla ja kuulijalla

241 MacFarlanen 2014. Ks. hakusana ”Relativism” Stanford Encyclopedia of Philosophy, jossa otetaan käyttöön termi ”uusrelativismi”; luettu 14.11.2017.

on aidosti erilaiset näkökulmat samoihin asioihin.

MacFarlane määrittelee ilmaisun *arvottamissensitiiviseksi*, jos sen tulokinnassa on oltava mukana arvottamiskonteksti. Hän pitää *totuusrelativismina* näkemystä, jonka mukaan jotkut lauseet tai lausetyypit ovat arvottamissensitiivisiä. Uusrelativismin ohjelmana on tunnistaa erilaisia arvottamissensitiivisiä kysymyksiä tai ilmausten luokkia. Pelkkä totuuskontekstualismi ei vielä ole MacFarlanen mukaan filosofisesti kiinnostavaa relativismia.

MacFarlanen esittämän totuusrelativismin idea on seuraava. Kielessä on ”arvottamissensitiivisiä” ilmauksia, joiden merkitys on perspektiivinen eli vaihtelee puhujan perspektiivin mukaan. Silloin näitä ilmauksia voidaan käsitellä sisällyttämällä lausumisen kontekstiin tällaisen perspektiivisen ilmauksen referenssi. Esimerkiksi ”maku” on tällainen, koska jokaisella on oma makunsa. Silloin sanan ”maku” sisältävän lauseen totuus riippuu siitä, kenen makuun viitataan. Lauseen ”Kasvisleivät ovat herkullisia” totuus riippuu siitä, puhutaanko Jukan (tosi) vai Sarin (epätosi) mausta. Tällä tavalla arvottamissensitiivisistä ilmauksista tulee eräänlaisia indeksikaaleja. Tämä voidaan ilmaista teknisemmin ottamalla arvottamissensitiiviset ilmaukset puhujasta riippuviksi ”funktioiksi”: maku(Jukka), maku(Sari) jne.²⁴²

Kiinnostava esimerkki on tietämisen tai oikeammin ”tietää” verbin käsittely. Ajatellaan, että filosofian ainekokouksessa joku kysyy, tietääkö kukaan, missä Gabriel on. Ilkka sanoo että ”Gabriel on Lontoossa”. Ilkka perustaa tämän väitteen siihen, että Gabriel oli edellisellä viikolla hankkinut liput kyseiselle viikolle Lontooseen. Paavo vastaa tähän, että hän näki Gabrielin juuri äsken kuppilassa. Itse asiassa Gabriel olikin peruuttanut matkansa viikonloppuna eikä mennytkään Lontooseen eikä Ilkka tiennyt tätä. Omien tietojensa kannalta Ilkalla oli hyvät perusteet vastaukseensa. Mutta Paavon esittämien tuoreempien havaintojen mukaan Ilkan perusteet eivät olleet riittäviä uskomuksen totuuden kannalta. Tässä esimerkissä ilmaus ”tietää” on arvottamissensitiivinen: sama tietämislauselause saa erilaisen totuusarvon, riippuen kenen tietämisestä on kysymys. Ilmaus ”tietää” viittaa tässä oikeastaan siihen evidenssiin joka subjektilla on käytettävissään tietämisensä perusteeksi. Käyttäen funktiomerkinä saadaan tulos

242 Tämä on oma ehdotukseni, joka selventää miten ilmaukset voivat olla arvottamissensitiivisiä.

tietää(Ilkka) ≠ tietää(Paavo).

Uusrelativistit ovat tutkineet hyvin monenlaisia arvottamissensitiivisiä ilmauksia, jotka liittyvät juuri makuun, tietämiseen, tulevaisuuteen, väittämiseen jne. Otetaan esimerkkinä tulevaisuuteen viittaavat lauseet. Tänäpäin lausuttu lause ”Huomenna on meritaistelu” on totta arvotettuna huomenna, jos huomenna on todella meritaistelu. Eilen lausuttuna tämä väite oli epävarma arvaus. Tässä siis lausumiskonteksti on tänään, mutta arvottamiskonteksti on seuraava päivä.²⁴³ Tätä aikaan liittyvää mallia voidaan käyttää myös mielipiteen muuttumisen analyysiin. Usein kuulee sanottavan, että jos olisin tiennyt aikaisemmin mitä nyt tiedän, en olisi sanonut tai tehnyt kuten silloin. Tässä siis jotakin lausetta p on nykyisessä arvottamiskontekstissa mahdotonta puolustaa, vaikka se olikin aikaisemmassa kontekstissa puolustettavissa. Tämän perusteella henkilö voi vetää takaisin aikaisemman mielipiteensä.

Näissä kaikissa esimerkeissä on sama looginen rakenne: totuus määritetään suhteessa kahteen kontekstiin, joista toinen on lauseen käyttökonteksti ja toinen on siitä eroava arvottamiskonteksti. Käyttökonteksti kiinnittää lauseen sisällön ja arvottamiskonteksti olosuhteet, joihin nähden lausetta arvotetaan. Tämä rakenne voidaan täsmentää hyödyntäen Kaplanin kontekstiriippuvaa totuusmääritelmää suhteuttamalla se kahteen kontekstiin: käyttökontekstiin c ja arvottamiskontekstiin c*. Merkitään arvottamissensitiivisen ilmauksen F (”maku”, ”tietää”, ”eilen” tms.) referenssiä f:llä, joka siis voi vaihtua kontekstista toiseen. Oletetaan että tarkasteltava lause p sisältää F:n. MacFarlanen käyttämä arvottamissensitiivisen totuuden määritelmä voidaan esittää seuraavasti:²⁴⁴

Lause p on totta käytettynä kontekstissa c[f] ja arvotettuna kontekstissa c*[f*] jos ja vain jos p:n on totta kontekstissa c[f*].

Tässä määritelmässä on oleellista, että arvottamissensitiivisen ilmauksen referenssi f riippuu kontekstista, johon puhuja tai arvottaja kuuluu. Totuus määritellään kontekstissa c[f*], jossa siis on samat elementit kuin c:ssä paitsi, että F:n arvo otetaan arvottamiskontekstista c*. Esimerkiksi

243 Tässä ”huomenna” vaihtelee ajankohdan mukaan: huomenna(aika).

244 Ks. MacFarlane 2014, Luku 3, esim. s. 67.

kontekstissa c[maku] maku on puhujan ja kontekstissa c*[maku*] maku on arvioijan ja totuus määritetään kontekstissa c[maku*]. Muissa arvottamissensitiivisissä tapauksissa (”tietää”, ”kaunis” yms.) ilmauksen arvot (tieto- tai esteettiset standardit) muuttuvat vastaavasti.

Jos haluamme arvioida uusrelativismia, niin meidän on ymmärrettävä, miksi MacFarlane ei tyydy ”tavalliseen” kontekstuaaliseen totuuskäsitykseen, josta puhuin edellisessä jaksossa.²⁴⁵ Silloin saisimme yhdenlaisen relativismin – kontekstualismin, jossa ”tietäminen” on suhteessa siihen, kuka puhuu. Mutta MacFarlanen mukaan tämä ei johda oikeanlaiseen relativismiin. Hänen perusargumenttinsa arvottamissensitiivisyyden puolesta perustuu *erimielisyyksien* käsittelyyn. Tietämiseen (tai makuun yms.) liittyvät erimielisyydet johtuvat puhujien erilaisista tietämisen perusteista tai standardeista (tai erilaisista mauista). Jos lauseen totuusarvo ei muutu kontekstin muuttuessa, niin yksi syy tähän voi olla että lauseessa ei ole arvottamissensitiivisiä ilmauksia (osia). Näin siis erimielisyyksien käsittely paljastaa, onko lauseessa arvottamissensitiivisiä ilmauksia.

Jos käytämme tavallista kontekstuaalista totuusmääritelmää, niin silloin sama lausuma kahdessa eri kontekstissa ei välttämättä tarkoita samaa eli kyseessä on eri propositiot, eikä niiden välillä voi olla ristiriitaa. Tämä ongelma voidaan MacFarlanen mukaan ratkaista erottamalla lauseen käyttökonteksti ja arvottamiskonteksti, kuten edellä olevista esimerkeistä käy ilmi. Silloin käyttökonteksti määrää mikä propositio on kyseessä ja arvottamiskontekstin käyttö avaa mahdollisuuden arvottaa sitä erilaisissa ”episteemissä olosuhteissa”.

Uusrelativismia kohtaan on esitetty painavaa kritiikkiä, jota ei voida käydä tässä läpi.²⁴⁶ Yleinen huomio on, että arvottamissensitiivinen näkemys tiedosta on yhteen sopimaton hyvin perustavanlaatuisen episteemisen anti-individualismin kanssa, jonka mukaan se, mikä tekee uskomuksesta tietoa, ei riipu ainakaan täysin henkilön paikallisesta tai modaalisesta ympäristöstä. Voidaan kysyä, vastaako siis MacFarlanen analyysisään käyttämä tiedon käsite filosofiassa vakiintunutta tiedon käsitettä. Kysymys voidaan kääntää myös toisinpäin: jos arvottamissensitiivisyys antaa oikean analyysi tiedon käsitteestä, niin onko tietoteoreetikkojen tarjo-

245 MacFarlanen kritiikistä ks. Carter 2016, Chapter 7.

246 Kritiikistä ks. Carter 2016, Chapter 7, ja hakusana ”Relativism”, Stanford Encyclopedia of Philosophy, luettu 21.1.2018.

ama analyysi tiedon käsitteestä olleenkaan relevantti. Carter kutsuu tätä tietoteorian *eksistentiaaliseksi* haasteeksi.²⁴⁷ Itse olen samaa mieltä Carterin kanssa siitä, että jo ”tavallinen” Kaplan-tyyppinen kontekstualismi tarjoaa pohjan määritellä kiinnostavia relativismin muotoja. Jos otamme näkökulmat mukaan semantiikkaan, kuten olen tehnyt näkökulmarelatiivisen totuuden määritelmässä, jossa totuus arvotetaan suhteessa kontekstiin c[s,w,a], niin en näe mitään erityistä etua MacFarlanen arvottamissensitiivisessä lähestymistavassa. Miksi emme yksinkertaisesti sanoisi, että kasvisleivät ovat herkullisia Jukan mielestä mutta eivät Sarin mielestä? Meidän ei tarvitse ottaa kantaa siihen, kumpi on oikeassa, mistä taas MacFarlane on kiinnostunut. Itse asiassa MacFarlane heikontaa relativismia ottaessaan arvottamiskontekstin totuuskontekstiksi: silloin puhujan ja arvioijan ristiriita ratkaistaan arvioijan hyväksi.

Tärkeä näkökohta koskien yleensä totuuden kontekstualisointia ja erityisesti totuuden suhteuttamista näkökulmiin ja viitekehyksiin, on kontekstin vaikutus toisaalta väitteiden merkityksiin ja toisaalta totuusehtoihin. Kaplanin termin kyse on erottelusta sisällön ja olosuhteiden välillä. Paul Boghossian on suhtautunut hyvin skeptisesti sekä merkityksen että totuusehtojen relativisointiin.²⁴⁸ Hänen mukaansa propositioiden ”tavallista” merkitystä ei saa muuttaa relativisoiduksi merkitykseksi, jossa merkitykseen liitetään esimerkiksi viitekehys tai muu kontekstiin viittaava elementti. Boghossian on siis absoluuttisen merkityksen teorian kannalla.

Boghossian ei hyväksy myöskään totuusehtojen suhteuttamista kontekstin perusteella. Näin siis hän hylkää kaksi totuusrelativismin muotoa, jotka ovat

1. sisältörelativismi, jonka mukaan lauseen sisältö muuttuu viitekehysten myötä ja
2. totuusehtorelativismi, jonka mukaan lauseen totuusehdot muuttuvat viitekehysten myötä.

Tämän kritiikin ytimenä on väite, että ehdon ”lause p on tosi (tai oikeutettu)” korvaaminen ehdolla ”lause p on tosi (tai oikeutettu) viite-

247 Carter 2016, 230-232.

248 Ks. Boghossian 2006a ja 2006b.

kehyksessä F” ei ole hyväksyttävissä.²⁴⁹ Tässä korvaamisessa on Boghossianin mukaan kysymys lauseen *täydentämisestä* viitekehykseen. Vaikka en voikaan tässä mennä syvälle Boghossianin argumentteihin²⁵⁰, niin on todettava, että hänen argumentissaan täydentäminen tapahtuu samalla tasolla kuin täydennettävä lause. Silloin näyttää siltä, että lause ”p” onkin todellisuudessa lause ”p viitekehyksessä F”. Tällaiseen korvaamiseen liittyy aivan ilmeisiä ongelmia. Täydennetty lause käyttäytyy eri tavalla kielessä kuin täydentämätön lause. Esimerkiksi jos joku uskoo väitteeseen ”Vihannekset ovat terveellisiä”, niin tästä ei voida mitenkään päätellä, että hän uskoo väitteeseen ”Vihannekset ovat terveellisiä ravitsemustieteen viitekehyksessä”.

Mutta kuten Martin Kusch argumentoi, viitekehys tuleekin kuvaan mukaan metatasolla.²⁵¹ Relatiivinen totuuskäsite määritellään ottamalla semantiikassa huomioon viitekehys. Tällöin ensimmäisen tason lausetta ei korvata toisella ensimmäisen tason lauseella, jossa mainittaisiin viitekehys F. Esittämässäni näkökulmarelatiivisessa tai MacFarlanen arvottamissensitiivisessä semantiikassa näkökulma tai viitekehys on osa lauseen arvottamisen kontekstia. Semantiikka on aina metatasolla verrattuna arvottamisen kohteena olevaan lauseeseen. Silloin peruskysymykseksi muodostuu, onko tarkasteltava lause näkökulmarelatiivinen tai arvottamissensitiivinen: jos on, niin kontekstiin kuuluu näkökulma tai viitekehys.

Edellä tehtiin erottelu sisältörelativismiin ja totuusehtorelativismiin. MacFarlanen totuusrelativismi on totuusehtorelativismia, koska siinä varioidaan vain olosuhteita (totuusehtoja) kontekstin mukaan. Sen sijaan sisältöä ei muuteta, koska lauseen sisältö tulee käyttökotekstista. Myös esittämässäni näkökulmarelatiivisessa totuusmääritelmässä näkökulma vaikuttaa totuusehtoihin: lauseen p totuutta arvioidaan sen kautta, onko se tosi objektista O A:ksi esitettyä. Lauseen p merkitystä ei tarvitse muuttaa vaikka aspekti muuttuisikin.

Jos lauseen merkitys olennaisesti muuttuisi viitekehyksestä toiseen, niin silloin ei olisi mieltä verrata lausetta eri viitekehyksissä, koska lauseen ilmaiseva propositio ei olisi sama näissä viitekehyksissä. Jos esi-

249 Boghossian 2006a. Tällaisesta relativismista käytetään niitystä ”replacement relativism”, ks. Carter 2016.

250 Näistä argumenteista katso Boghossian 2006a ja 2006b.

251 Kusch 2009

merkiksi pohdimme lauseen ”Valaat ovat kaloja” totuutta antiikissa, jossa näin uskottiin, nykyiseen käsitykseen, jonka mukaan valaat ovat nisäkkäitä, niin sisältörelativismin mukaan joutuisimme toteamaan, että ehkäpä antiikissa sanaa ”kala” käytettiin niin, että ne soveltuvat valaiisiin ja että tältä kannalta he olivat oikeassa. Mutta meidän käyttämänä lauseen merkitys on muuttunut. Tämän takia mielekkään totuusrelativismin tulee olla totuusehtorelativismia.²⁵²

Näkökulmiin liittyvä totuusrelativismi

Relativismi vahvimmat muodot liittyvät totuuden relativisointiin. *Totuusrelativismi* voidaan määritellä näkemykseksi, jonka mukaan totuusväitteet (jokin on totta tai epätotta) on mahdollista ratkaista vain viittaamalla johonkin kontekstiin tai viitekehykseen, joista käsin ne on tehty.²⁵³ Totuusrelativismi torjuu ”absoluuttisen totuuden” käsitteen, jonka mukaan totuus riippuu vain siitä, minkälainen maailma on itsessään.

Totuusrelativismin määrittelyssä tärkeä vedenjakaja on, mahdollistaako teoria erehtymisen. Ero totuuden ja uskomusten välillä häviää subjektivismissa, jonka mukaan totuus on aina totuutta ”minulle”; totuus on erilainen eri ihmisille. Kuten edellä viitattiin, jo Platon hylkäsi tällaisen protagoralaisen subjektiivisen totuuskäsitteen.

Vakavammat, maltilliset totuusrelativismin muodot suhteuttavat totuuden viitekehyksiin, käsitejärjestelmiin, paradigmoihin, teorioihin tai muihin konstruktioihin, jotka ovat yhteisöllisesti jaettuina tai tunnettuja ja siinä mielessä objektiivisia. Hilary Putnamin sisäinen realismi ja Nelson Goodmanin maailmojentekeminen ovat tästä esimerkkejä.²⁵⁴

Totuusrelativismille voidaan antaa erivahvuisia tulkintoja. *Vahvan, globaalin totuusrelativismin* kannattajat väittävät, että kaikki totuusväitteet ovat relatiivisia. *Maltillisen totuusrelativismin* mukaan *joidenkin lauseiden totuus on relatiivista mutta ei välttämättä kaikkien*. Tällöin kysymys, mitkä lauseet ovat absoluuttisia ja mitkä relatiivisia, on aidosti avoin kysymys.

Määrittelin edellisessä luvussa *näkökulmarelativismin* hypoteesiksi,

252 Ks. myös Hales 2006, 205-106.

253 Baghramian 2004, 128.

254 Putnam 1981; Goodman 1978. Palaan näihin luvussa 6.

jonka mukaan on olemassa näkökulmariippuvia episteemisiä kysymyksiä. Tässä käsittelemme nyt totuuteen liittyviä kysymyksiä muotoa

Onko lause p totta?

Jos tähän kysymykseen vastaamiseksi joudutaan viittaamaan johonkin näkökulmaan, niin lauseen p totuus on näkökulmariippuva. Vastaus riippuu myös siitä, minkälainen lause p on. Näkökulmarelativismi pyrkii olemaan avoin tällaisille kysymyksille lyömättä etukäteen kantoja lukkoon. Tämän mukaisesti näkökulmarelativismi asettuu maltillisen totuusrelativismin kannalle: *kielessä on totuuden suhteen näkökulmariippuvia väitteitä*. Tämä hypoteesi ei edellytä, että kielen puhuja olisi tietoinen käyttämästään näkökulmasta. Kysymys on siitä, että näkökulmariippuvan väitteen totuutta ei voida periaatteessa määrittää ottamatta näkökulmia huomioon.

On aidosti empiirinen tai kontingentti kysymys, kuinka laaja näkökulmariippuvien ilmaisujen joukko on. Relativisti on taipuvainen oletta-
maan, että hyvin merkittävä osa tiedostamme on relatiivisesti totta ja että näkökulmien huomioon ottaminen on välttämätöntä ymmärtääksemme inhimillisen tiedon luonnetta. Tätä linjaa seuraa mm. MacFarlanen uusrelativismi. Uusrelativismi on ”empiirinen” teoria siinä mielessä, että se väittää, että on olemassa arvottomissensitiivisiä lauseita. Tämä on hypoteettinen väite, joka avaa kiinnostavan tutkimusalueen.

Relativismin kannalta on tärkeää pyrkiä määrittämään, mitkä tai minkälaiset lauseet ovat totuuden suhteen näkökulmariippuvia. Jos näkökulmariippuvien lauseiden luokkaa ei pystytä määrittämään, argumentaatio saattaa jäädä yksittäisten esimerkkien varaan.²⁵⁵ Toistaiseksi tällaista luokkaa ei ole pystytty esittämään.²⁵⁶ Sitä varten tarvittaisiin tutkimusoh-

---

255 Ilkka Niiniluoto esittää yksityisessä kirjeenvaihdossa, että jos kysymys siitä, mitkä lauseet ovat näkökulmariippuvia, on avoin, näkökulmarelativismista tulee falsifioimaton teoria. Mutta jos pidämme näkökulmarelativismia lokaalina teoriana, niin sen pätevyys voidaan osoittaa erilaisten rajattujen lausejoukkojen kohdalla.

256 Kysyin John MacFarlanelta Berkeleyssä keväällä 2018, pystyykö hän määrittämään arvottomissensitiivisten lauseiden luokan. Vastaus oli ei, ja hän myös epäili, voidaanko sellaista luokkaa edes identifoida.

jelma. Oma tuntumani on, että totuuden suhteen näkökulmariippuvia lauseita on huomattavan paljon, varsinkin kun otetaan huomioon, että monet lauseet, jotka ovat näennäisesti ”absoluuttisia”, ovatkin syvem-
mässä analyysissä suhteellisia.

Lähestyn totuusrelativismia nyt hieman yleisemmällä tasolla, sitoutumatta mitenkään uusrelativismiin. Tässä turvaudun artikkelissani ”The Logic of Viewpoints” esittämääni näkökulmalogiikkaan, jossa lauseiden totuus suhteutetaan mahdollisiin maailmoihin ja näkökulmiin.²⁵⁷ Tässä logiikassa näkökulmat ovat aivan samassa asemassa kuin mahdolliset maailmat modaalilogiikassa.

Määritellään käsitteet absoluuttinen ja relatiivinen lause seuraavasti:

- lause on *absoluuttinen*, jos se on totta kaikista näkökulmista tai epätotta kaikista näkökulmista (sen totuusarvo on vakio);
- lause on *relatiivinen*, jos se totta jostakin näkökulmasta mutta epätotta jostakin toisesta näkökulmasta.

Absolutismin mukaan kaikki lauseet ovat absoluuttisia. Näkökulmien logiikan mukaan ei ole mitään erityistä syytä asettua absolutismin kannalle. Se vastaisi sitä, että pitäisimme modaalilogiikassa kaikkia lauseita ”välttämättöminä”. *Vahva relativismi* puolestaan olettaa, että jokainen lause on relatiivinen eli tosi jostakin näkökulmasta ja epätosi jostain toisesta näkökulmasta. Tämä vastaa Protagoraan teesiä ”kaikki on relatiivista”. Steven Hales todistaa vakuuttavasti nojautuen näkökulmien logiikkaan, että vahva relativismi ei ole kestävä teoria.²⁵⁸

Kun hylkäämme absolutismin ja vahvan totuusrelativismin, vaihtoehdoksi jää *maltillinen relativismi*, jonka mukaan on relatiivisia lauseita, jotka siis ovat totta jostakin näkökulmasta ja epätotta jostakin toisesta

---

257 Hautamäki 1983b; vastaavan logiikan on esittänyt myös Hales 1997 ja 2006. Tässä logiikassa on tavallisten modaalioperaattoreiden (mahdollinen, välttämätön) lisäksi kaksi uutta operaattoria: A eli absoluuttisesti tosi ja R eli relatiivisesti tosi. Jokainen lause tulkitaan suhteessa mahdolliseen maailmaan ja näkökulmaan.

258 Hales 1997. Tämä argumentti perustuu siihen, että jos lause ”absoluuttisesti p” on tosi jossakin näkökulmassa, niin p on tosi kaikissa näkökulmissa vastoin vahvan relativismin oletusta.

näkökulmasta. Vaikka vahva relativismi onkin kestävämpi näkemys, niin maltillinen relativismi on puolustettavissa ja sillä on kiinnostavia seurauksia. Maltillisen relativismin mukaan *mikä on totta, on totta relatiivisesti* eli *totta jostakin näkökulmasta*. Tätä Hales pitää maltillisen relativismin perusteena.²⁵⁹ Se ei ole mitenkään vahva väite, mutta kuvaa hyvin maltillista relativismia. Se on analoginen modaalilogiikan totuudelle, että kaikki, mikä on totta, on mahdollista.

Absoluuttiseen totuuskäsitteeseen taipuvainen filosofi ei ole ehkä tyytyväinen totuuden määrittelyyn näkökulmien avulla. Hänen mukaansa jokainen lause on tosi tai epätosi ”absoluuttisesti” viittaamatta näkökulmiin.²⁶⁰ Tällöin ristiriitaisia väitteitä ei voi hyväksyä. Absolutisti kysyy, onko jompikumpi ristiriidan muodostavista väitteistä *oikeasti* totta. Tämä on niin luonnollinen kysymys, että siihen on syytä paneutua.

Otetaan esimerkiksi lause ”Ihminen pääsee kuuhun”. Viime vuosisadan puolessa välissä pidettiin ehkä varmana, että ihminen ei pääse kuuhun, ottaen huomioon silloisen fysiikan ja teknologian taso.²⁶¹ Mutta ihminen pääsi kuitenkin kuuhun jo vuonna 1969. Useimmat ovat valmiita sanomaan, että nyt *tiedämme varmasti*, että ihminen pääsee kuuhun. Tällä annetaan ymmärtää, että ihmisen kuuhun pääseminen on näkökulmista riippumaton, absoluuttinen totuus.

Absolutismia voisi näkökulmateorian kannalta ajatella puolustettavan olettamalla, että on olemassa ”absoluuttinen näkökulma”, josta maailmaa katsotaan mahdollisimman ellei täydellisen ”neutraalisti” ottaen kaikki seikat huomioon. Metaforisesti viitataan Jumalan näkökulmaan ajatellen, että Jumala tietää täydellisesti minkälainen maailma on. Ja se, mitä Jumala tietää, on totuus. Realismin absoluuttisen totuusteorian mukaan maailma on tietynlainen itsessään ja totta on se, mikä vastaa maailmaa sellaisena kuin se on. Jokainen yksikäsitteinen lause on realismin mukaan tosi tai epätosi riippumatta siitä, onko ihmisillä mitään mahdollisuuksia koskaan selvittää tai tietää asiaa.

Maltillinen relativisti pitää kuitenkin kiinni teesistä, että mikä on totta,

---

259 Hales 2006, Chapter 3. Tämä teesi ei tietenkään kiellä absoluuttisten lauseiden olemassaoloa; sellaisia ovat esimerkiksi loogiset totuudet.

260 Tässä mielessä lauseiden ajatellaan olevan ajattomia ja kontekstista riippumattomia.

261 Vrt. Wittgensteinin pohtima väite ”joku on ollut kuussa”, Wittgenstein 1975, § 108.

on totta jostakin näkökulmasta. Jumalan näkökulma ei varsinaisesti ole näkökulma *meille*. Minkälaisia aitoja näkökulmia voidaan yhdistää väitteeseen, että ihminen pääsee kuuhun? Perusnäkökulmana on havainnot ja kokemukset, jotka liittyvät K-todellisuuteen. Näimme televisiosta Armstrongin laskeutuvan kuun kamaralle, kuulimme hänen sanansa »*That's one small step for [a] man, one giant leap for mankind*». Tähän tapahtumaan liittyy lukuisia havaintoja, jotka yhdessä antavat vahvan oikeutuksen väitteelle ”Ihminen pääsee kuuhun”. Paremman termin puutteessa voidaan tässä tapauksessa puhua *K-näkökulmasta*.

Maltillinen totuusrelativismi ei kiellä sellaisten lauseiden olemassaoloa, jotka eivät ole näkökulmariippuvia. Tällaisia lauseita ovat esimerkiksi matematiikan ja logiikan lauseet. Monet arkiset väitteet kuten ”Vesi kiehuu 100 Celsius asteessa” tuntuvat myös olevan näkökulmariippumattomia. Voimme myös ajatella, että ne ovatkin näkökulmariippuvia, koska niihin liittyy erityinen K-näkökulma.

K-näkökulma on siinä mielessä vahva, että se ankkuroituu suoraan ihmisen aistielimiin, havaintoihin ja muistiin. Se antaa meille K-todellisuuden, jota pidämme intuitiivisesti varsinaisena todellisuutena, vaikka tieteen kannalta kysymys olisikin ”ilmikuvasta” kuten jo luvussa 2 todettiin. Jos joku näkökulma joutuu ristiriitaan K-näkökulman kanssa, niin pidämme K-näkökulmasta mieluummin kiinni, kuin omaksumme sen kanssa ristiriitaisen näkökulman. K-näkökulmaa ei mielletä näkökulmaksi. Wittgenstein sanoo sattuvasti, että ”[m]eille tärkeimmät asioiden aspektit ovat niiden yksinkertaisuuden ja jokapäiväisyyden vuoksi kätöksä”²⁶². Tulkitsen tämän niin, että juuri ne aspektit, joihin arkinen näkökulma kiinnittyy, ovat niin itsestään selviä, että niiden perspektiivisyyttä ei huomata.

Absoluuttista totuutta haettaessa viitataan usein myös tieteen neutraliteettiin ja objektiivisuuteen. Mutta onko tiede näkökulmavapaata? Eksakteimmankin luonnontieteen takana on tiettyä valintoja ja aspekteja, joita tutkitaan mutta ei mielletä aspekteiksi. Tiede on kuitenkin perspektiivistä havainnoista teorioihin asti, kuten Giere esittää.²⁶³ Dreyfus ja Taylor puhuvat myös tieteen ”näkökulmasta”, jolla he tarkoitta-

---

262 Wittgenstein 1981, § 129.

263 Vrt. Giere 2006. Käsittelem tätä kysymystä perusteellisemmin luvussa 7.

vat näkökulmaa, joka paljastaa, mitä oliot ovat itsessään.²⁶⁴ Tälle näkökulmalle on ominaista tuoda esiin olioiden kausaaliset ominaisuudet. Esimerkiksi kulta on alkuaine, jonka numero on 79. Tästä ominaisuudesta voidaan päätellä monia muita ominaisuuksia, kuten sulamispiste ja kimaltelevuus. Tieteen näkökulmaa luonnehtivat kausaalisuus ja mitattavuus. Tämä näkökulma on monessa suhteessa ”hyödyllinen”, koska se mahdollistaa esimerkiksi teknologian kehittämisen ja soveltaminen. Jollekin muulle taholle, esimerkiksi muinaisille egyptiläisille, muut kullan aspektit olivat olennaisia. Dreyfus ja Taylor torjuvat olemusajattelun eli essentialismin ja tämä koskee myös luonnontieteitä. Kullalla ei ole absoluuttista olemusta, vaikka sen luonnontieteellinen ”olemus” olisikin ilmaistavissa alkuaineena numero 79.

Hyväksyessään luonnontieteen ”ei-näkökulman” Dreyfus ja Taylor ovat epäjohdonmukaisia ja ristiriidassa hyväksymänsä pluralismin kanssa. Lisäksi he eivät ota huomioon, että luonnontieteissäkin on *useita* näkökulmia ja kilpailevia lähestymistapoja, jotka antavat hyvin erilaisen tulokinnan samoista ilmiöistä.²⁶⁵ Luonnontieteet eivät ole näkökulmavapaita. Ne tarkastelevat todellisuutta omasta näkökulmastaan, mutta tämä näkökulma on niin ”objektiivinen” kuin tieteellinen menetelmä sallii (toistetavat kokeet, tarkka mittaaminen, tilastolliset korrelaatiot, kausaalisuus, avoin julkaiseminen, kritiikki jne.). Juuri tieteellisellä menetelmällä karstataan näkökulmien subjektiivisuutta, siis sitä, että ne edustavat yhden tai muutaman ihmisen näkökulmaa. Tämä ei tietystikään tarkoita, etteikö samoja ilmiöitä voitaisi tarkastella muistakin relevanteista näkökulmista.

Olen kieltänyt näkökulmarelativismiin perusteeseissä absoluuttisten ja etuoikeutettujen näkökulmien olemassaolon. Ihmisen näkökulmat ovat aina äärellisiä ja rajoittuneita emmekä pysty ottamaan huomioon samalla kertaa kaikkia ilmiöiden aspekteja. Meillä on tältä kannalta katsoen eri asteisia ja eri laajuisia näkökulmia. Tieteen edetessä kykenemme täydentämään näkökulmia ja omaksumaan uusia ja mitä pidemmälle eteneimme, sitä lähemmäksi ”absoluuttista” totuutta pääsemme. Tarkastelin tätä asetelmaa tutkimuksessani *Points of View and Their Logical Analysis*.²⁶⁶ Näkökulmaideaa voidaan laajentaa niin, että voimme sen avulla

264 Dreyfus & Taylor 2015, 151-154.

265 Ks. Kuhn 1984; Harding 2015.

266 Hautamäki 1986.

määrittellä ja selittää myös absoluuttisen totuuden näkökulmien laajentamisen raja-arvona. Tosin mitä enemmän näkökulmia otetaan huomioon, sitä epätodennäköisempää on, että ne kyetään yhdistämään, varsinkin kun monet näkökulmat ovat intressisidonnaisia eikä intressejä voida aina sovittaa yhteen. Näkökulmateoria johtaa *mosaiikkimaiseen, pluralistiseen käsitykseen todellisuudesta*: meillä on aina rinnakkain useita totuuksia, jotka on saavutettu eri näkökulmista. Ne eivät tietystikään ole samanarvoisia, eli niiden ”värit” mosaiikissa vaihtelevat.

Luku 5.

Tiedon relatiivisuus

Olen käsitellyt edellisessä luvussa totuuden relatiivisuutta ja osoittanut, että sille voidaan antaa hyvin perusteltu muotoilu suhteuttamalla totuusväitteet kontekstiin ja näkökulmiin – luopumatta kuitenkaan objektiivisen totuuden käsitteestä. Tässä luvussa tarkastelen tiedon relatiivisuutta sen oikeuttamisen kannalta. Aloitan analyysini klassisesta tiedon käsitteestä, jota voi pitää objektiivisen tiedon käsitteen perusmääritelmänä. Problematisoimalla sitä päästään sellaiseen objektiivisen tiedon määritelmään, joka on yhteensopiva näkökulmarelativismiin kanssa.

Klassinen tiedon käsite

Arvostellessaan Protagoraan relativismia Platon hakee *Theaitetos* dialogissa oikeaa tiedon määritelmää. Platonin esittämistä tiedon käsitteen muotoilusta paras lienee seuraava:

”tieto on samaa kuin oikea käsitys yhdessä selityksen kanssa” (Theait. 201 d)

Tästä saa alkunsa ns. tiedon standardimääritelmä, jonka mukaan tietoa ovat hyvin perustellut todet uskomukset. Tiedon *standardimääritelmässä* on kolme osaa (p viittaa uskomuksen kohteeseen eli proposition):

X tietää että p jos ja vain jos

1. X uskoo että p;
2. On totta, että p;
3. X on oikeutettu uskomaan että p.

On huomattava, että tässä määritelmässä ei oteta tiedon kontekstia mitenkään huomioon. Standardimääritelmä on ollut kiivaan väitteilyn kohteena sitten Platonin ajoista alkaen. Sen jokainen osa on merkittävä. Hyvä lähtökohta on, että tieto on jonkun uskomus, eli siis henkilö X, jolla on tietoa, myös aktuaalisesti uskoo siihen. Vaikka tähän ehtoon ei useinkaan kiinnitetä paljon huomiota, niin relativismin kannalta on olennaista, että uskomus on jonkun henkilön aktiivinen asenne, kognitiivinen suhde tiettyyn proposition. Henkilön mukaan tuominen liittää tietoproblematiikkaan ajallisen ja kulttuurisen kontekstin. Tieto ei ole yliajallista ja anonyymiä tietämistä.

Tiedon standardimääritelmän perustavia lähtökohtia on totuuden ja oikeuttamisen erottaminen. Tämän mukaan on mahdollista, että vaikka olemme oikeuttaneet väitteen, se voi olla kuitenkin epätosi. Toisaalta väite voi olla tosi, vaikka meillä ei ole sille oikeutusta. Kummassakaan tapauksessa meillä ei voi olla tietoa standardimääritelmän mukaan. Perustelut ovat aina historiallisia, joten se minkä tiesimme eilen, voikin osoittautua tänään perusteettomaksi: olemme saaneet uutta evidenssiä, joka kumoaa eilisen tietomme.

Totuuden ja oikeuttamisen ero häviää episteemisissä totuusteorioissa, jossa perustelluja uskomuksia pidetään tosina. Kiinnostavimmat episteemisen totuusteorian muotoilut sitovat kuitenkin totuuden oikeuttamiseen ideaalisissa olosuhteissa tai tutkimuksen päätepiteessä. Tällöin myönnetään, että kunakin hetkenä oikeutettu uskomus voikin osoittautua epätodeksi, koska kaikkia totuuteen vaikuttavia seikkoja ei ole osattu tai voitu ottaa huomioon tutkimuksen silloisella tasolla.

Hyvin laaja keskustelu on koskenut ehtoja 2 ja 3. Ehto 2 tarkoittaa, että tieto ei voi olla epätotta. Emme sanoisi, että X tietää että p, jos tiedämme, että p on epätosi. Ehto 3 tarkoittaa, että meillä on uskomukselle hyvät perusteet, jolloin vältetään se epäintuitiivinen tilanne, että meillä olisi tietoa avain satunnaisesta syystä, hyvällä *onnella*.

Niin luontevalta, kuin tämä tietokäsite tuntuukin, siinä on ongel-

Objektiivinen tieto

Skeptikot asettivat epäilyksen alaiseksi objektiivisen tiedon saavuttamisen. Skeptikoiden epäily voidaan kiteyttää seuraaviin sofisti Gorgiaksen (n. 483-375 eaa.) esittämiin teeseihin.²⁷²

1. Mitään ei ole.
2. Jos jotain olisikin, se ei olisi ihmisen tiedostettavissa.
3. Vaikka se olisikin tiedostettavissa, sitä ei kuitenkaan voitaisi tuoda julki eikä välittää muille ihmisille.

Viimeinen teesi johtaa subjektivismiin, joka äärimuodossa uskoo vain oman sisäisen maailman olemassaoloon. Sen sijaan että uhraisin palstatilaa näiden teesien kumoamiseen, otan pohdittavakseni niiden vastakohtat. Tällä sivuuttamisella en halua vähätellä skeptisimin haastetta epistemologialle, minkä esimerkiksi Williams ottaa koko epistemologian kehittelyn lähtökohdaksi.²⁷³ Edellä käsitelty klassinen tiedon käsite oli Platonin vastaus skeptikkojen väitteisiin. Skeptikkojen subjektiivisen tiedon käsitteen sijaan tarvitaan objektiivisen tiedon käsite.

Hatcher muotoilee *objektiivisen tiedon* teesit vastaten suoraan skeptikkojen kolmeen epäilyyn.²⁷⁴

1. On olemassa ihmisen mielestä riippumaton (objektiivinen) todellisuus, jonka luontaiset piirteet tai kvaliteetit ovat riippumattomia tiedostavan mielen tiloista.
2. On periaatteessa mahdollista havaita tai ymmärtää näitä objektiivisia kvaliteetteja, jos ei kokonaan ja täydellisesti, niin ainakin merkittävässä määrin.
3. On mahdollista muotoilla tai artikuloida tämä ymmärrys tavalla, joka sallii meidän kommunikoida se muille ja osoittaa, että tämä *ymmärrysemme on invarianttia (muuttumatonta) näkökulmien vaihtamisen suhteen.*

---

teorioihin.

272 Ks. Nordin 1999, 46.

273 Williams 2001.

274 Hatcher 2002, 24.

mansa. Totuusehto 2 on siinä mielessä vahva ehto, että emme suinkaan aina voi ”tietää” mitkä väitteemme ovat tosia. Tämän takia standardimääritelmää voidaan sanoa *metafyysiseksi*: tieto viittaa johonkin, joka on ainakin osin tavoittamatonta. Mutta tietysti voimme uskoa tietävämmme.²⁶⁷ En silti halua kiistää, etteikö miellä olisi runsastikin tietoa, josta voimme olla suhteellisen varmoja. Tällaisia ovat monet K-todellisuutta koskevat uskomukset, jotka siis liittyvät havaittavaan ja koettavaan maailmaan, ja esimerkiksi matemaattiset totuudet. Pyrkiessämme tietoon ainoa keino on hankkia yhä parempia perusteluita uskomuksillemme. Wittgenstein ilmaisee asian ytimekkäästi: ”Tiedän sen’ merkitsee usein: minulla on oikeat perusteet väitteelleni.”²⁶⁸ Mutta parhaatkaan perustelut eivät takaa uskomuksen totuutta.

Edmund Gettier on nostanut esiin vahvan vastaväitteen standardimääritelmälle, joka perustuu juuri oikeuttamisen heikkouteen.²⁶⁹ Esitän sen esimerkin avulla. Ajatellaan, että näen illalla filosofiystäväni Paavon kävelevän puistossa ja päättelen että filosofihan se siellä puistossa kävelee (lause p). Kävikin niin, että kävelijä oli toinen filosofi Ilpo, jolla sattui olemaan täysin samanlaiset päällysvaatteet kuin Paavolla. Erehdyin hämärässä luulemaan häntä Paavoksi. Uskon p:hen näkemäni perusteella, mikä on vahva peruste, mutta p onkin tosi muilla perusteilla kuin mihin perustin uskomukseni.

Gettierin ongelma osoittaa, että ehtoa 3 eli oikeuttamista pitää tavalla tai toisella muuttaa, jotta standardimääritelmä sulkisi pois sen mahdollisuuden, että tiedämmekin jonkin asia hyvällä onnella emmekä hyvän evidenssin takia. Tässä ei ole onnistuttu kovin hyvin ja siksi tietokäsitetä on yritetty määritellä uudelleen niin, että siinä ei tarvitse viitata oikeuttamiseen.²⁷⁰ Esimerkiksi voidaan ajatella, että jokin uskomus on tietoa, jos kyseinen fakta aiheuttaa kausaalisesti uskomuksen tai jos uskomus on syntynyt luotettavien psykologisten prosessien kautta tai jos tieto on intellektuaalisiin hyveisiin perustuva älyllinen saavutus.²⁷¹

---

267 ”Uskoo tietävänsä että p” ilmaistaan episteemisessä logiikassa kaavana BKp, missä B tarkoittaa uskomista ja K tietämistä.

268 Wittgenstein 1975, §18.

269 Gettier 1963.

270 Williams 2001, Chapter 2.

271 Lammenranta 2014. Tässä en mene pidemmälle tällaisiin reliabilistisiin

Olen laittanut kolmannen teesin loppuosan kurssiiviin, koska se on tämän kirjan keskeisiä teemoja, josta ei yleensä keskustella objektivismin analyyseissä. Ensimmäinen teesi torjuu absoluuttisen subjektivismin. Teesi ei toisaalta väitä, että kaikki todellisuuden piirteet olisivat riippumattomia mieleemme subjektiivista tiloista.

Toinen teesi puolustaa maailman tiedostamisen mahdollisuutta. Todellisuuden kvaliteetti voidaan tiedostaa merkittävässä määrin, esimerkiksi ne voidaan selvittää riittävällä tarkkuudella ihmisten käytännöllisten tarpeiden kannalta. Tieto-opillinen skeptisismi kiistää, että voimme saada maailmasta objektiivista tietoa.

Teesi kolme vaatii tarkentamista. Vaikka meillä jokaisella on oma autenttinen sisäinen maailmamme, voimme kielen avulla välittää viestejä omasta sisäisestä maailmastamme muille ihmisille. Kommunikaatio edistää yhteisten käsitysten syntyä maailmasta ja nämä yhteiset käsitykset ovat yleensä objektiivisempia kuin täysin subjektiiviset omat näkemyksemme.

Merkittävä osa ihmisten subjektiivisista uskomuksista on ilmaistavissa yleiskielellä ja ne ovat siten kaikkien ulottuvilla ja arvioitavissa. Juuri tätä tarkoittaa näkökulmien objektivointi. Yhteisössä erilaiset uskomukset kohtaavat ja niihin kohdistuu kritiikkiä, joka karsii kaikkein subjektiivisimmat uskomukset.

Realistinen tulkinta objektiivisesta tiedosta

Hatcherin teesit ovat lähellä *tieto-opillista realismia*. Niiniluodon mukaan realistisissa tietoteorioissa oletetaan, että tiedon kohteen olemassaolo ja ominaisuudet ovat tiedostavasta subjektista riippumattomia. Tiedon kohde on todellisuus ja se ratkaisee tiedon totuudenmukaisuuden. Tieto on objektiivista, jos se vastaa todellisuutta sellaisena kuin se on.²⁷⁵

Relativismi voi hyväksyä realismin näkemyksen objektiivisen todellisuuden olemassaolosta, joka vaikuttaa aisteihimme ja kokemuksiimme: jos maailma olisi toisenlainen kuin se on, havaintomme ja kokemuksemme olisivat myös toisenlaisia. Mutta myös subjekti vaikuttaa siihen,

---

275 Niiniluoto 1980, 139.

minkälaiseksi tietomme muodostuu. Meillä ei ole mitään keinoa tietää, minkälainen maailma on itsessään. Käytämme aina käsitteellisiä ja muita välineitä, jotka vaikuttavat siihen, miten maailma ilmenee. Näkökulmarelativismi ei kuitenkaan hyväksy realismin teesiä objektiivisesta tiedosta tietona, joka vastaa todellisuutta sellaisena kuin se on.

On syytä uskoa, että todellisuuden piirteet avautuvat meille, kun kehitämme yhä uusia näkökulmia todellisuuden tarkastelemiseksi. Tämä tiedostaminen on vääjäämättä osittaista, mutta on vaikea kuvitella, että joskus tulisi vastaan seinä, jonka läpi emme enää pääsisi. Tässä näkökulmarelativismin käsitys tiedon kohteista eroaa Kantin näkemyksestä, jonka mukaan tieto ei voi koskaan koskea olioita sinänsä vaan ainoastaan ilmiöitä. Koko todellisuus on vuorovaikutuksessa ihmisen kanssa, ei vain ilmiöt. Tämä on tärkeä esimerkki Dreyfusin ja Taylorin esittämästä kontaktiperiaatteesta, jonka mukaan tiedon itseensä sulkeutunut kehä murtuu kontaktissa maailman kanssa.²⁷⁶

C.I. Lewis käsittelee kirjassaan *Mind and the World Order* laajasti tiedon relatiivisuutta. Tieto on hänen mukaansa suhteessa tietäjään, tiedon subjektiiin, joten tieto on aina käsitteellistä ja tulkitsevaa.²⁷⁷ Lewisin mukaan tästä ei seuraa, etteikö tiedon kohde olisi tiedostavasta subjektista riippumaton. Hän viittaa tässä yhteydessä suhteellisuuden logiikkaan ja esittää sen seuraavasti. Oletetaan että

1. A on X suhteessa R ja
2. A on Y suhteessa S.

Tällöin X ja Y eivät ole A:n ”absoluuttisia ominaisuuksia”. Sen sijaan 1. ja 2. ovat ”absoluuttisesti totta”, tarkoittaen tällä, että kumpikaan väitteistä ei voisi olla totta, jos A:lla ei olisi suhteista R ja S riippumatonta luonnetta. Emme kuitenkaan välttämättä tiedä, mikä tämä luonne on suhteista R ja S riippumatta. Lewisin käsitteistö ei ole tässä paras mahdollinen, mutta asiaa selventää hänen käyttämänsä esimerkki keisarin viitan pituuden mittaamisesta. Pituus mitataan aina jonkin asteikon kuten kyyvärmitan avulla, mutta silti esineen pituus tai oikeammin se, että sillä on pituus, on mittaamisesta riippumaton. On tietysti absurdia kysyä, mikä

---

276 Dreyfus & Taylor 2015, 18-19 ja Chapter 4.

277 Lewis 1929, 166.

on viitan ”oikea” pituus. Saamme erilaisia pituuksia käyttämällä erilaisia mittoja. Viitan pituus hahmottuu näiden erilaisten mittojen lopputulokseksi.

Lewis analysoi tiedon luonnetta funktion käsitteen avulla. Tietomme ja kokemuksemme on kahden muuttujan funktio²⁷⁸, nimittäin subjektin ja objektin. Subjekti on tiedostava mieli ja objekti on mielestä riippumaton tiedostamisen kohde.

Tieto = *Funktio* (subjekti, objekti)

Tämän kaavan avulla voidaan kuvata relativismia suhteessa eräisiin muihin epistemologisiin lähestymistapoihin. Tiedon esine on olemassa, mutta mikä esine on kyseessä, selviää vain suhteessa käyttämiimme käsitteisiin. Emme voi puhua paljaasta esineestä käsitteidemme ulkopuolella. Toisaalta on väärin sanoa, että loisisimme oliot käsitteillämme. Funktioon viittaaminen on keino kuvata sitä, että sekä mieli että todellisuus vaikuttavat molemmat tietoomme. Emme tarkkaan ottaen tiedä, kuinka maailma vaikuttaa, mutta se on aina läsnä havainnoissamme ja kokemuksissamme.

Laajennan Lewisin analyysin näkökulmiin. Käyttämämme näkökulma antaa meille todellisuuden kartan, joukon uskomuksia olioista ja niiden ominaisuuksista. Jos meillä olisi toisenlainen näkökulma, meillä olisi toisenlainen kartta. Toisaalta oli näkökulma mikä tahansa, se minkälaisiin uskomuksiin päädytään, riippuu myös kohteesta. Näkökulman antama kuva ilmiöistä on näkökulman ja kohteen funktio, eli kumpikin vaikuttavat siihen.

Tieto = *Funktio* (näkökulma, objekti)

Näkökulmassa objektia edustaa aina sen jokin aspekti ja juuri tätä kautta näkökulma vaikuttaa tietoomme. Tiedostaminen on aina käytännön välittämää. Tarkoitetaan sitä, että tarkastelemme maailmaa aina jostakin intressistä tai tarpeesta lähtien. Intressi myös ohjaa toimintaamme, jonka tulokset vaikuttavat tietämiseemme. Näkökulma ei ole intressitön

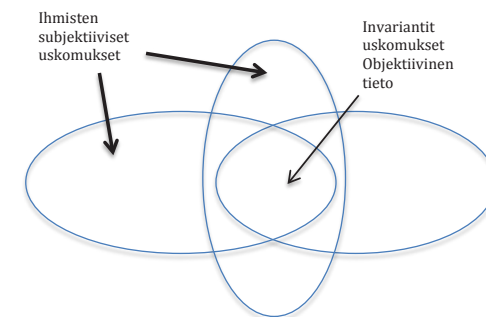
278 Lewis 1956, 170. Funktio tarkoittaa, että jokin asia riippuu säännönmukaisesti tietyistä muuttujista.

ja sen sisältämät tavoitteet johtavat meitä tarkastelemaan tiettyjä ilmiöitä ja olioita. Metsänhoitaja kiinnittää puissa huomiota eri asioihin kuin puuseppä ja lääkäri kehossa eri asioihin kuin räätäli.

Yhteisöllinen tulkinta objektiivisesta tiedosta

Edellä käsitelty (Hatcherin ja Niiniluodon) objektiivisen tiedon idea perustuu siihen, että tiedon objektiivisuus tulee siitä, että tieto vastaa objektiivista todellisuutta. Tämä objektiivisuuden käsite on nykykäsityksen mukaan kuitenkin problemaattinen.²⁷⁹ Sen takia lähden määrittelemään objektiivista tietoa näkökulmakäsitteen kautta (Kuvio 8). Tähän Hatcher antaa idean todetessaan, että *objektiivinen tieto on invarianttia näkökulmien vaihtamisen suhteen*.²⁸⁰ Invarianttisuus tarkoittaa, että asia ei muutu olennaisesti, kun sitä tarkastellaan eri näkökulmista.

Objektiivinen tieto liittyy aina tiettyyn yhteisöön, jolla on yhteisiä uskomuksia. Yhteisössä on yhtä monta näkökulmaa, kuin siinä on jäseniä. Objektiivisuuden ideana on, että näkökulmien sisältämä subjektiivisuus ja ihmisten tekemät virheet karsiutuvat, kun objekteja katsotaan monesta eri näkökulmasta. Tässä määritelmässä objektiivisuutta määrittelee intersubjektiivisuus ja näkökulmien moninaisuus.

Kuvio 8. Näkökulmien invarianttisuus ja objektiivinen tieto

279 Douglas 2004; Koskinen 2018.

280 Hatcher 2002, 24.

Tässä lähestymistavassa kohtaamme kaksi näennäisen ristiriitaista teesiä:

1. *Subjektiiivisuus*: Ihmisen uskomukset ja merkitykset ovat relatiivisia suhteessa hänen näkökulmaansa: vain ihminen itse voi tuntea oman sisäisen maailmansa. Olemme aina subjektiiivisia.
2. *Objektiiivisuus*: On olemassa objektiiivista tietoa, jonka yhteisö jakaa ja joka ei riipu yksilöiden näkökulmista. Se perustuu kommunikaatioon ja yhdessä toimimiseen.

Oleellinen kysymys on, miten tiedon yksilöllinen subjektiiivisuus ja yhteisöllinen objektiiivisuus voidaan yhdistää. Keskeistä tässä on, että objektiiivinen tieto on näkökulmainvarianttia eli yhteenveto monista subjektiiivisista näkökulmista.

Nykykäsitteen mukaan objektiiivisuuteen kuuluu luottamus siihen, että *episteemiset riskit* on kyetty ja kyetään välttämään.²⁸¹ Episteemiset riskit liittyvät inhimillisiin erehdyksiin ja virheisiin tiedon tavoittelussa.²⁸² Oma käsitykseni on, että luottamusta lisää nimenomaan asioiden tarkasteleminen mahdollisimman monesta näkökulmasta ottaen huomioon asioiden erilaiset aspektit.

Objektiiivinen tieto on yhteisöllistä ja voimme puhua siitä vain suhteessa johonkin yhteisöön. Mutta mitkä tahansa yhteisön jakamat uskomukset eivät ole objektiiivista tietoa. Objektiiivisuuteen liittyy kyky perustella uskomukset. Voi olla, että perustelut vaihtelevat yksilöstä toiseen, mutta joka tapauksessa yhteisö katsoo, että sillä on käytössään hyvät perustelut uskomuksille. Esimerkiksi voidaan olettaa, että tiede kykenee perustelemaan tietyt väitteet, vaikka moni yhteisön jäsen ei kykene sitä tekemään henkilökohtaisesti. Objektiiivinen tieto on siis yhteisön jakama joukko uskomuksia, joille on yhteisössä perusteita. Näkökulmainvariantssi tuo tähän kuvioon luottamuksen. Kun uskomus on läpivalaistu mahdollisimman monesta näkökulmasta, se on niin luotettava kuin voi

281 Koskinen 2018.

282 Ideoilla luottamuksesta ja episteemisistä riskeistä on kiinnostavia yhteyksiä Wittgensteinin *Varmuudesta* (1975) teokseen. Esimerkiksi §15 tuo esiin, että tietäminen edellyttää, että ei erehdy ja että tämä on *objektiiivisesti* todettavissa.

olla. Tältä pohjalta määrittelen nyt objektiiivisen tiedon käsitteen.

Uskomus p on *objektiiivista tietoa yhteisölle C* jos ja vain jos

1. C:n jäsenet pitävät p:tä totena ja
2. C:n jäsenet luottavat siihen, että kaikki p:n totuuden kannalta relevantit seikat on otettu huomioon.

Tässä objektiiivisen tiedon käsitteessä suhteuttaminen yhteisöön C ilmenee molemmissa ehdoissa. Ehdon 1 mukaan p:n uskomisen on tietoa eli refleksiivistä, siksi määritelmässä on ”pitävät p:tä totena”, ei vain että ”uskovat että p”. Koska totena pitäminen on aina suhteessa henkilön näkökulmaan, niin ehto ilmaisee uskomuksen invarianttisuuden yhteisössä olevien näkökulmien suhteen. Ehdon 2 ydin on yhteisössä vallitseva luottamus siihen, että uskomus on oikeutettu. Ehto ilmaisee episteemisten riskien välttämisen: kaikki relevantit seikat on otettu huomioon. Relevanssi riippuu siitä, mitä seikkoja yhteisö pitää relevantteina p:n totuuden kannalta eli mikä on yhteisön episteeminen järjestelmä. Ehto 2 ei edellytä, että jokainen yhteisön jäsen kykenee perustelemaan uskomuksen. Siinä vaaditaan vain, että kaikki seikat on otettu huomioon. Luottamus on luottamusta asiantuntijoihin tai tutkijoihin, joiden oletetaan hallitsevan menetelmät ja pysyvän perustelemaan uskomuksen.

Objektiiivisen tiedon määritelmässä objektiiiviselta tiedolta ei edellytetä totuutta, kuten standardimääritelmässä edellytetään. Tämä poikkeama tavanomaisesta tiedon määritelmästä ei kuitenkaan ole ongelma. Ensinnäkin ehdot 1 ja 2 ilmaisevat sen, että objektiiivinen tieto on yhteisöllistä ja intersubjektiiivista, mikä on ”objektiiivisuuden” peruserkitys: se on ei-subjektiiivista. Toiseksi objektiiivinen tieto on niin hyvin perusteltua, kuin se on kulloinkin mahdollista, mikä on tiedon välttämätön edellytys. Koska määritelmä ei edellytä objektiiiviselta tiedolta totuutta, niin on mahdollista, että objektiiivinen tieto osoittautuu epätodeksi. Tällöin olisi tullut esiin uusia seikkoja, jotka yhteisö tulkitsee puhuvan vahvasti aikaisempaa uskomusta vastaan, jolloin sen status objektiiivisena tietoa lakkaa. Totuuden käsitettä ei siis hylätä, vaikka objektiiivista tietoa ei määritelläkään edellyttämällä siltä totuutta. Tämä objektiiivisen tiedon käsite vastaa hyvin sitä, mitä kutsutaan *tieteelliseksi tiedoksi*. Objektiiivisen tiedon määritelmää voi arvostella siitä, että se asettaa jopa liian tiukat ehdot tiedolle,

koska siltä edellytetään, että *kaikki* yhteisön jäsenet pitävät sitä totena. Voi kysyä kuinka usein tällaiseen konsensukseen päädytään.

Tiedon oikeuttamisen relatiivisuus

Klassisen tietokäsityksen mukaan tietoa ovat hyvin perustellut todet uskomukset. Edellä esitin tästä poikkeavan objektiivisen tiedon käsitteen, jonka mukaan objektiivista tietoa ovat yhteisön jakamat uskomukset, joille yhteisöllä on perustelut. Objektiivista tietoa ei siis sidota totuuteen. Keskeistä on tiedon oikeuttaminen.

Väitteen *oikeutuksella* tarkoitetaan yleensä perustetta tai syytä pitää sitä totena. Kun henkilön uskomusta epäillään, hän voi antaa sille perusteita tai torjua vastaväitteitä. Väite voi olla yksinkertainen kuten ”Ulkona sataa” joka voidaan todentaa katsomalla ikkunasta ulos. Väite voi olla myös abstrakti teoria kuten yleinen suhteellisuusteoria, jonka oikeuttamiseksi on turvauduttu esimerkiksi kehittyneisiin teleskooppeihin ja avaruudessa tapahtuvan valon taittumisen mittaamiseen.

Uskomuksen perusteet ja syyt on pidettävä erillään.²⁸³ Joku uskoo, että koirat ovat vaarallisia, koska häntä on lapsena koira purrut. Joku voi uskoa, että puun lehdet ovat vihreitä, koska hän on nähnyt vain vihreitä puita. Uskomuksella voi siis olla jokin syy, jonka takia henkilöllä on tuo uskomus. Henkilö ei välttämättä edes tiedä mistä uskomus on tullut tai miten se on syntynyt. Uskomuksen *peruste* on taas jokin seikka, johon vedoten henkilö katsoo voivansa uskoa johon asiaan. Peruste on tietoinen ja perusteleminen tai oikeuttaminen on refleksiivinen ja rationaalinen prosessi, jossa henkilö katselee uskomustaan ikään kuin ulkopuolelta etsien sille evidenssiä.²⁸⁴ Tarkastelen tässä oikeuttamista perusteiden etsimisen ja esittämisen kannalta jättäen uskomusten syyt tarkastelun ulkopuolelle.²⁸⁵

283 Englannin kielessä peruste on ”reason” ja syy ”cause”.

284 Rationaalisuutta ei pidä sotkea rationalisoimiseen, jolla tarkoitetaan prosessia, jossa henkilö etsii uskomukselleen jälkikäteen perusteluita, vaikka hän jo uskoo asiaan.

285 Tällaista lähestymistapaa sanotaan internalistiseksi, ks. Williams 2001, Luku 2.

Episteeminen pluralismi

Oikeuttaminen on monimutkainen prosessi, jolle voidaan antaa erilaisia tulkintoja. Relativismin kannalta keskeinen kysymys on, onko oikeuttaminen itsesään relatiivinen asia ja ovatko oikeuttamisen kriteerit, periaatteet tai standardit relatiivisia. Filosofista relativismia ei vielä ole sen tunnustaminen, että meillä on monista asioista hyvin erilaisia ja jopa keskenään ristiriitaisia käsityksiä. Relativismi on epistemologinen näkemys, jonka mukaan meillä voi olla periaatteessa ja perustellusti erilaisia käsityksiä totuudesta, tiedosta, todellisuudesta ja rationaalisuudesta. Näin on myös episteemisessä eli tietoon liittyvässä relativismissa.

Episteemisestä relativismista on monia määritelmiä, mutta viimeaikaisessa keskustelussa on usein nojaututtu Paul Boghossianin määritelmään.²⁸⁶ Määritelmässä on kaksi teesiä:

1. On olemassa monia periaatteellisesti erilaisia ja aidosti vaihtoehtoisia episteemisiä järjestelmiä (pluralismiteesi).
2. Ei ole tosiasioita joiden perusteella jokin järjestelmä olisi oikeampi kuin muut (yhdenvertaisuusteesi).

Tässä episteeminen järjestelmä viittaa ennen kaikkea erilaisiin keinoihin ja standardeihin hankkia, arvioida ja oikeuttaa uskomuksia (evidenssi, päättelyt, järki ja intuitio, ilmoitus jne.). Episteemisten järjestelmien erilaisuus ilmenee siinä, että niiden puitteissa voidaan oikeuttaa ristiriitaisia väitteitä tietystä ilmiöstä tai alueesta. Relativismin filosofisen aseman ymmärtämiseksi se on rinnastettava pluralismiin ja monismiin.

- *Episteeminen relativismi* hyväksyy pluralismiteesin ja yhdenvertaisuusteesin.
- *Episteeminen pluralismi* hyväksyy pluralismiteesin, mutta ei välttämättä yhdenvertaisuusteesiä.
- *Episteeminen monismi* kieltää pluralismiteesin ja uskoo, että on olemassa vain yksi oikea episteeminen järjestelmä.

286 Boghossian 2006a, 73; Mosteller 2008, 12. Boghossian ja Mosteller ovat molemmat relativismin kriitikkoja.

Episteeminen relativismi on episteemisen pluralismin yksi muoto hyväksyessään pluralismiteesin. Monismi on kielteisessä suhteessa sekä relativismiin että pluralismiin.

Vaikka monismi onkin ollut pitkään vakiintunut näkemys epistemologiassa, pluralismista on tullut sille vakava haastaja.²⁸⁷ Monismin mukaan kaikesta oikeuttamiseen liittyvästä erimielisyydestä huolimatta on olemassa yksikäsitteinen oikea oikeuttamisen käsite. Tähän liittyy usein sitoutuminen absoluuttiseen totuuskäsitteeseen siinä mielessä, että kysymykseen onko jokin väite oikeutettu (tai tietoa) on annettavissa yksikäsitteinen vastaus. Pluralismin mukaan on olemassa erilaisia episteemisiä järjestelmiä (episteemisten standardien joukkoja) ja oikeuttamista koskevat väitteet pitää suhteuttaa käytettyyn episteemiseen järjestelmään.

Taipumus monismiin syntyy usein siitä, että oikeuttamista katsotaan vain yhden kriteerin kannalta, nimittäin kuinka lähelle totuutta oikeuttaminen vie. Episteeminen pluralismi painottaa, että on olemassa erilaisia oikeuttamisen kriteereitä ja että ne soveltuvat erilaisiin tapauksiin. Näin siis pluralismi on avoin oikeuttamisen laajuusongelmalle.²⁸⁸ Monismin taas olettaa, että on olemassa yksi ja oikea käsitys oikeuttamisesta ja se soveltuu kaikkiin oikeuttamistilanteisiin kaikkina aikoina ja kaikissa kulttuureissa.²⁸⁹

Episteeminen näkökulmarelativismi

Olen luvussa 3 määritellyt näkökulmarelativismin hypoteesiksi, jonka mukaan on olemassa näkökulmarelatiivisia episteemisiä kysymyksiä. Niihin vastaaminen edellyttää viittaamista näkökulmiin. Sovellan tätä ideaa oikeuttamiseen. Viittaan tässä episteemisiin standardeihin, joiden mukaan väitteiden voidaan sanoa olevan hyvin perusteltuja tai oikeutettuja. *Episteemisiä standardeja* ovat esimerkiksi havainnot, mittaukset, intuitio, ilmoitus, päätelmät, tutkimusprosessit, tutkijan tiedolliset hyveet²⁹⁰ jne.

287 Coliva & Pedersen 2017.

288 Laajuusongelma (scope) koskee sitä, kuinka laajan joukon väitteitä tietyt oikeuttamisstandardit oikeuttavat.

289 Pedersen 2017.

290 Tiedolliset hyveet tekevät tiedon hankinnasta luotettavamman. Niitä ovat

Määrittelen *episteemisen näkökulmarelativismin* teesiksi, jonka mukaan oikeuttamiskysymykset ovat näkökulmariippuvia. En väitä, että kaikki oikeuttamiskysymykset olisivat näkökulmariippuvia, mutta silti hyvin monet kiinnostavat, varsinkin filosofiaan liittyvät ovat sitä.

Näkökulmalla tarkoitan tässä episteemisten standardien valitsemista tai asettamista tärkeysjärjestyksen jollakin periaatteella. Väitettä p koskeva *episteeminen oikeuttamiskysymys* on, mitkä seikat puhuvat p:n puolesta, tai tarkemmin, kuinka oikeutettu p on. Tämä on näkökulmariippuva kysymys, koska vastaus riippuu siitä, miten episteemisiä standardeja painotetaan. Kysymykseen saadaan eri vastaus riippuen esimerkiksi siitä, painotetaanko havaintoja vai intuitiota.

Relativismi kilpistyy kysymykseen, ovatko episteemiset oikeuttamiseen liittyvät näkökulmat yhtä hyviä. Episteemisen relativismin kritiikki keskittyy juuri tähän kysymykseen.²⁹¹ On helppo hyväksyä näkökulmien moninaisuus, mutta niiden samanarvoisuus arveluttaa. Boghossianin yhdenvertaisuusteessin mukaan relativismi kieltää, että olisi seikkoja, joiden mukaan jokin episteeminen järjestelmä olisi oikeampi kuin muut. Näkökulmarelativismin tapauksessa on siis kysymys oikeuttamisstandardien painotuksista ja niiden paremmuudesta.

Yhdenvertaisuusteesiä voidaan tarkastella ulkoapäin, ikään kuin metatasolla. Voimme kuvitella luettelevamme jollakin tiedonalueella olevat episteemiset standardit ja niiden painotukset eri näkökulmien mukaan. Niiden arvottamista varten tarvitsisimme joitakin kriteereitä, joilla vertaisimme näitä näkökulmia ja asettaisimme ne paremmuusjärjestykseen. Relativismin kriitikot esittävät nyt, että tällä metatasolla meille tarjoutuu jokin neutraali kriteeri, jolla näkökulmat punnitaan. Tällainen ”neutraali” kriteeri saattaisi olla esimerkiksi näkökulman painottamien kriteerien kyky edistää totuuden saavuttamista.

Usein viitataan siihen, että vain tietyt standardit ovat totuusjohtaisia eli antavat evidenssiä totuudesta.²⁹² Tällöin ajatellaan, että totuus on ainoa varsinainen episteeminen hyvä ja että sitä hyvää parhaiten toteuttavat standardit ovat oikeita ja ”objektiivisia”. Mutta on muita-

esimerkiksi huolellisuus, avoimuus, kriittisyys, itsenäisyys ja rehellisyys. Ks. Lammenranta 2014; Vainio 2017, 127-135.

291 Boghossian 2006b; Mosteller 2008.

292 Ks. Pedersen 2017; Belleri 2017.

kin episteemisiä kriteereitä kuin totuus. Esimerkiksi ymmärtäminen ja systematisointi ovat myös vakavasti otettavaa episteemistä hyvää, jota pitää punnita oikeuttamiskysymyksessä.²⁹³ Nämä korostuvat vielä, kun puhumme oikeuttamisesta objektiivisen tiedon tapauksessa. Objektiivinen tieto määriteltiin edellä jonkin yhteisön hyväksymiksi uskomuksiksi, joille yhteisöllä on hyvät perusteet. Tällöin totuus ei ole tiedon kriteeri. Sen sijaan uskomusten koherenssi korostuu ja oikeuttamisella on suuri vaikutus koherenssiin.

Hyvin pian huomaamme, että meillä ei ole metatasollakaan neutraaleja kriteereitä ja aina joudutaan tekemään valintoja. Tästä voidaan nousta vielä korkeamalle tasolle, mutta kuten osoitin jo aikaisemmin luvussa 3, tällainen nouseminen ei ratkaise ongelmaa. Siksi on hyvä rajoittaa tarkastelu ensimmäiselle metatasolle ja katsoa miten voisimme verrata oikeuttamiseen liittyviä episteemisiä näkökumia.

Vaikka hyväksyttäisiinkin, että totuus on ainoa varsinainen episteeminen hyvä, niin silti joudutaan tekemään valintoja, mitä episteemisiä totuusjohteisia standardeja painotetaan. Esimerkiksi annetaanko enemmän painoa deduktiolle kuin induktiolle, määritelmille kuin päätelmille, kuvauksille kuin selityksille, havainnoille kuin mittauksille jne. Nämä standardit myös vaihtelevat tiedonalueiden mukaan. Esimerkiksi luonnontieteissä on eri standardeja kuin humanistisissa tieteissä. Maallikkohen argumentaatiossa on eri standardit kuin asiantuntijoiden tai pappien argumentaatiossa. Standardit myös muuttuvat ajassa. Esimerkiksi filosofiallekin ennen niin keskeinen introspektio on menettänyt merkityksensä. Toisaalta esimerkiksi todennäköisyyden käsitteeseen perustuva tilastotiede syntyi vasta 1600-luvulla (Blaise Pascal ym.), joten sitä ennen vastaavaa menetelmää ei ollut käytettävissä.

Vaikka kiistämmekin näkökulmien neutraalin valinnan tai arvottamisen, niin tämä ei tarkoita, etteikö niitä voitaisi verrata ja muuttaa. Näkökulmien vertailun mahdollisuuden kieltämistä perustellaan usein yhteismitattomuudella. Väite erilaisten näkökumien tai episteemisten järjestelmien yhteismitattomuudesta on kestävä ja palaa tähän alempana. Näkökulmia voidaan verrata myös sisältä käsin nousematta metatasolle. Voimme oppia uusia asioita ja arvioida omia lähtökohtiamme kriittisesti. Voimme tulla tietoisiksi oikeuttamisen laajemmasta kontekstista.

²⁹³ Pedersen 2017, 63-68.

Tämän keskustelun kannalta Michael Williams kehittämä *kontekstualismi* on kiinnostava.²⁹⁴ Sen mukaan tietoväitteiden oikeuttamisen standardit eivät ole kiinteitä vaan vaihtelevat olosuhteiden mukaan. Episteemiset normit ja standardit, joilla pyrimme oikeuttamaan tietoa, ovat meidän asettamiamme. Normeja ei siis sanele joku ”oikeuttamisen absoluuttinen logiikka”. Asettaminen ei ole tietystikään mikään sopimus, vaan se on tapahtunut omaksumalla tiettyjä menetelmiä tiedon hankkimiseksi ja koettelemiseksi. Williamsin käsitys episteemistä normeista on pragmatistinen.²⁹⁵

Oikeuttamisen kontekstiin vaikuttavat semanttiset, metodologiset, dialektiset, ekonomiset ja tilanteisiin liittyvät ehdot.²⁹⁶ Semanttisilla ehdoilla Williams tarkoittaa sitä, että aina on tehtävä tiettyjä taustaoletuksia asioista asettamatta niitä kyseenalaisiksi.²⁹⁷ Metodologiset ehdot antavat tiedon hankinnalle tai tutkimukselle tietyn suunnan ja ne vaikuttavat siihen, mitä tutkimuksella voidaan saada esiin. Dialektiset ehdot liittyvät siihen, mikä episteeminen status väitteille tai uskomuksille annetaan: mitä pitää kyseenalaistaa ja mikä on oletusarvona. Ekonomiset rajoitteet tulevat tutkimuksen kustannuksista: evidenssin tai vastaavidenssin hankkiminen maksaa. Kaikki mahdollisia tekijöitä ei voida käytännössä koskaan tutkia. Tilanne viittaa tiedon hankinnan ulkopuolisiin ehtoihin: missä tilanteessa väitteet on esitetty tai uskomus on syntynyt. Vaikka Williams ei ulota tilanteisia ehtoja historiaan ja kulttuuriin, niin en sulki niitäkään pois.

Williams kiteyttää oikeuttamista koskevan kontekstualismin seuraaviin teeseihin.²⁹⁸

1. Kaikki oikeuttaminen tapahtuu tiettyjen ennako-oletusten ja muiden olosuhteiden kontekstissa, jota ei tutkimuksessa kyseenalaisteta.

²⁹⁴ Williams 2001

²⁹⁵ Pragmatistisen näkemyksen vastakohtana on ”epistemologinen realismi”, jota Carter kutsuu ”metaepistemologiseksi realismiksi”, Carter 2016, 18-19.

²⁹⁶ Williams 2001, 159-162. Ehto on englanniksi ”constraint”.

²⁹⁷ Wittgenstein kutsui niitä ”saranalauseiksi” (”hinge proposition”), palaa tähän myöhemmin.

²⁹⁸ Williams 2001, 226-227.

2. Nämä ennako-oletukset ja olosuhteet voidaan kuitenkin artikuloida ja kyseenalaistaa, mutta vain uudelleen kontekstualisoidulla alkuperäinen oikeutusprosessi; silloin omaksutaan taas uusia ennako-oletuksia.
3. Uudelleen kontekstualisointi voi jatkua ja edetä loputtomiin.

Vaikka Williams erottaakin kontekstualismin relativismista, niin kontekstualismi sopii hyvin kuvaamaan näkökulmarelativismiin näkemystä oikeuttamisesta ja rationaalisuudesta. Keskeistä siinä on a) tunnistaa kaikkien oikeuttamiseen vääjäämättä sisältyvät ennako-oletukset ja b) hyväksyä jatkuva uudelleen kontekstualisointi. Näkökulmatermein lausuttuna kyse on näkökulmien sisältämistä oikeuttamisstandardien painotuksista ja kyvystä muuttaa näkökulmia niihin kohdistuvan reflektion kautta.²⁹⁹

Esimerkkinä kiista aurinkokeskeisestä järjestelmästä

Pluralismiteesin kriitikot kieltävät, että olisi *periaatteellisesti* erilaisia ja *aidosti* vaihtoehtoisia episteemisiä järjestelmiä.³⁰⁰ Tästä on hyvänä esimerkkinä Rortyn aloittama keskustelu Galileo Galilein tapauksesta. Galilei joutui kiistaan kardinaali Bellarminen kanssa. Bellarimine ei hyväksynyt Galilein perusteita aurinkokeskeisestä järjestelmästä ja kannatti maakeskeistä järjestelmää vedoten raamattuun. Rortyn mukaan Bellarminen ja Galilei käyttivät erilaisia episteemisiä järjestelmiä (verkostoja) ratkaisemaan, minkälaista evidenssiä voi olla planeettojen liikkeitä koskeville väitteille.³⁰¹ Lisäksi kiista oli niin syvälinen, että sitä ei voitu ratkaista suuntaan tai toiseen silloisten episteemisten standardien mukaan. Näin siis Rorty esittää Bellarminen-Galilei-kiistan todisteena episteemisen relativismin puolesta.

Boghossian puolestaan analysoi tämän saman kiistan ja pyrkii osoittamaan, että Rorty on väärässä ja että tässä ei ole kyseessä aidosti vaihto-

299 Steven Fuller kutsuu tällaista relativismia meta-relativismiksi tai refleksiiviseksi relativismiksi; Fuller 2006, 40.

300 Boghossian 2006a.

301 Rorty 1981, 330.

ehtoiset episteemiset järjestelmät.³⁰² Boghossian yrittää selvittää siitä, että Bellarminen vetoaa raamattuun ja ilmestykseen, väittämällä, että ilmestys ei ole perustavan laatuinen periaate Bellarminelle. Sen sijaan hänen mukaansa kaikki kiistan kannalta keskeiset periaatteet ovat yhteisiä Galileille ja Bellarminelle.

Martin Kusch on analysoinut huolellisesti Rortyn argumentin ja Boghossianin kritiikin sitä kohtana.³⁰³ Yksi keskeisiä huomioita on, että sekä Bellarminen että Galilei molemmat hyväksyivät periaatteessa ilmestyksen, mutta näkivät sen sovellusalueen eri tavalla. Ilmestyksen kannalta väitteet voidaan jakaa kolmeen ryhmään:

- I. väitteet luonnollisesta maailmasta, jotka ovat todistettuja (järjen avulla);
- II. väitteet luonnollisesta maailmasta, jotka ovat periaatteessa todistettavissa mutta joita ei ole vielä todistettu ja
- III. väitteet luonnollisesta maailmasta, joita ei voida todistaa edes periaatteessa.

Ryhmä II on harmaa alue, josta voidaan olla aidosti eri mieltä. Bellarminen katsoi, että kysymys planeettojen liikkeistä pitää ratkaista vetoamalla raamattuun. Galilein mukaan aurinkokeskeinen näkemys on hyväksyttävä, vaikka sitä ei ole vielä sitovasti todistettukaan. Raamattuun vetoaminen ei ole tässä tapauksessa perusteltua, vaikka kirkko saattoikin katsoa, että kysymys planeettajärjestelmästä kuuluukin ryhmään III. Juuri tässä on todellinen ero Bellarminen ja Galilein omaksumien episteemisten järjestelmien välillä ja tämä johti aitoon erimielisyyteen.

Kritisoidessaan Boghossianin tulkintaa Bellarminen-Galilei-kiitasta Kusch tuo esiin merkittävän ongelman Boghossianin argumentaatiossa. Boghossian näkee episteemisen järjestelmän suppeana ja irrallaan laajemmasta aikakautta koskevasta kontekstista, johon kuului tietoja, taitoja, välineitä, historiaa, oppineiden kiistoja, raamatun tulkintaa jne. Tarvitaan kokonaisvaltaista, holistista näkemystä kulloisestakin episteemisestä kiitasta. Kiistoja ei voi ratkaista jälkikäteen toisen hyväksi vetoamalla siihen, mitä me nyt tiedämme asiasta.

302 Ks. Boghossian 2006b.

303 Kusch 2017.

Kuschin lopputulos tästä analyysistä on, että sekä Bellarminen että Galilein omaksumat uskomusjärjestelmät olivat itsessään johdonmukaisia ja kummankin ymmärrettävissä. Mutta olennaista on, että kiistan aikana ei ollut neutraalia näköalapaikkaa, josta käsin olisi voitu ratkaista kumpi uskomusjärjestelmä oli oikeassa. Kusch katsoo tämän kiistan puhuvan episteemisen relativismin puolesta. Tämän pohjalta hän muotoilee uudestaan relativistisen kannan, jota hän kutsuu *tieteelliseksi pluralismiksi*:³⁰⁴

Tietessä on joitakin perustavanlaatuisesti erilaisia, aitoja vaihtoehtoisia järjestelmiä. Fundamentaalin ero kahden tällaisen järjestelmän S1 ja S2 välillä ei perustu siihen, että jokin S1:n fundamentaalinen periaate puuttuu S2:sta vaan siihen, että on vaikea kuvitella jonkun S1:n rationaalisen kannattajan pystyvän vakuuttamaan S2:n rationaalisen kannattajan kääntymään S1:n kannattajaksi (ja toisin päin).

Tämän määritelmän ideana on painottaa erimielisyyteen liittyvää psykologista sitoutumista. Syvän erimielisyyden vallitessa osapuolet pitävät omaa näkemystään ja omia periaatteitaan niin ”eksistentiaalisina”, että niistä luopuminen on kuin maailmankatsomuksesta luopumista tai kääntymistä. Tässä Kusch tulee lähelle Kuhnin näkemystä tieteen paradigmoihin sitoutumista tieteen vallankumouksissa: paradigmat vaihtuvat vain, kun tutkijat vaihtuvat; harva luopuu vapaaehtoisesti omista näkemyksistään.³⁰⁵ Tähän sopivat myös Wittgensteinin ajatukset eri kielipelien yhteismitattomuudesta ja tarpeesta turvautua suostutteluun kun rationaalinen argumentaatio ei toimi.³⁰⁶

Episteemisen pluralismin ei-relativistisen tulkinnan mukaan on olemassa erilaisia episteemisiä periaatteita tai kriteerejä mutta niiden katsotaan soveltuvan eri tiedon alueille. Episteemisen pluralismin tärkeäksi tutkimuskohteeksi tulee episteemisten standardien ja periaatteiden pätevyysalue. Laajuusongelma on keskeisiä argumentteja pluralismin puolesta ja monismia vastaan: monismissa on oletettu, että on olemassa vain

304 Kusch 2017, 222-223.

305 Kuhn 1984, 160-161.

306 Wittgenstein 1975, § 612. Ks. Kusch 2018.

yhdenslaisia oikeita periaatteita ja ne ovat universaalisia.³⁰⁷

Jos lähdetään siitä, että erilaiset episteemiset periaatteet soveltuvat tiedon eri alueille, niin niiden olemassaolosta ei sinänsä seuraa episteemistä relativismia. Episteeminen relativismi ilmenee selkeimmin tilanteessa, jossa erilaiset episteemiset järjestelmät (periaatteet) ovat yhteensopimattomia ja silti yhtä hyviä. Tällöin episteemiset järjestelmät koskevat samaa tiedon aluetta kuten oli Bellarmine-Galilei-kiistassa. Tässä syntyy aito ratkeamaton erimielisyys. On huomattava, että tämä erimielisyys ratkesi myöhemmin, kun aurinkokeskeisen järjestelmän puolesta saatiin lisää vakuuttavaa evidenssiä ja kirkkokin hyväksyi sen.

Episteeminen relativismi ei väitä, että kaikki episteemiset erimielisyydet olisivat ratkeamattomia ja että kaikki erilaiset episteemiset järjestelmät olisivat yhteensopimattomia. Pikemminkin on kysymys siitä, että on olemassa kiinnostavia ja ei-triviaaleja esimerkkejä episteemisestä yhteensopimattomuudesta, jossa kumpaakaan osapuolta ei voida sulkea pois. Tällaisiin tapauksiin soveltuvat siis pluralismiteesi ja yhdenvertaisuusteesi. Itse pidän parhaana lähestymistapana ajatella, että episteeminen relativismi on *hypoteesi*, jota voidaan testata erilaisissa episteemisissä kiistoissa. On myös otettava huomioon, että tiedon kasvu, uusi evidenssi tai uudet menetelmät voivat ratkaista ratkeamattomana pidetyn episteemisen kiistan, joten hypoteesi on suhteutettava tarkasteluajankohtaan.

Wittgensteinin episteeminen relativismi

Relativisminkeskustelussa viitataan usein Ludwig Wittgensteiniin, joten on mielenkiintoista pohtia, onko Wittgenstein episteeminen relativisti ja tukeeko hänen filosofiansa relativismia esimerkiksi teoksissa *Filosofiset tutkimukset* ja *Varmuudesta*.³⁰⁸ Näissä teoksissa on myös keskinäistä jännitteisyyttä, koska *Filosofisissa tutkimuksissa* etusijalla ovat relativismiin viittaavat kielipelit ja niiden takana olevat ”elämänmuodot”, kun taas *Varmuudesta* teoksessa pohditaan erityisesti tiedon varmuutta.

Wittgenstein pohtii *Filosofisissa tutkimuksissaan* kielen luonnetta ja käyttöä. Kielen ilmaisuja voidaan käyttää monilla tavoilla. Sanojen mer-

307 Episteeminen laajuusongelma on englanniksi ”epistemic scope problem”.

308 Wittgenstein 1975 ja 1981. Ks. myös Kusch 2018.

kitys on niiden käyttö erilaisissa kielipeleissä: ”Kun kielipelit muuttuvat, käsitteet muuttuvat ja käsitteiden mukana sanojen merkitykset.”³⁰⁹ Kielipeli on ”kielen sanojen ja niiden toimintojen kokonaisuus, joihin kieli nivoutuu mukaan”³¹⁰. Kielipeli on osa ”elämänmuotoa”, jossa kieltä käytetään. Elämänmuodot ovat suhteellisen pysyviä ja perittyjä rakenteita.

Wittgensteinin mukaan maailmankuva on se ”peritty tausta, jolla teen eron toden ja epätoden välillä”³¹¹. Tähän maailmankuvaan kuuluvat myös asiat, joita opimme oppikirjoista ja auktoriteeteiltä.³¹² Maailmankuvamme on aina sidoksissa tieteeseen, kasvatukseen ja kulttuuriin. Maailmankuva ja siihen liittyvät kielipelit opitaan jo lapsesta pitäen. Wittgenstein toteaa myös, että se mikä näyttää järkevältä tai järjettömältä ei ole muuttumatonta.³¹³

Wittgenstein katsoo, että tietyt peruskäsitteet kuuluvat maailmankuvaamme ja viitejärjestelmäämme.³¹⁴ Viitejärjestelmä on holistinen: uskomme kokonaiseen lauseiden järjestelmään, jossa seuraukset ja premissit tukevat toisiaan.³¹⁵ Wittgenstein kirjoittaa:

”Kaikki koettelu, kaikki oletuksien oikeaksi ja vääräksi osoittaminen tapahtuu jo jonkin järjestelmän puitteissa. Tämä järjestelmä ei ole mikään enemmän tai vähemmän mielivaltainen ja epäilyttävä lähtökohta, vaan se kuuluu osana sen olemukseen, mitä sanomme argumentaatioksi. Järjestelmä ei ole niinkään lähtökohta kuin argumenttien elinympäristö.”³¹⁶

G.E. Moore esittää *Terveen järjen puolustuksessaan*, että tiedämme tosiksi hyvin suuren joukon itseemme ja ruumiiseemme liittyviä uskomuksia: ”Minulla on kaksi kättä”, ”Tunnen nälkää” jne. Uskomme myös, että muilla on vastaavia tietoja. Osaa tällaisista arkitotuuksista

309 Wittgenstein 1975, § 65.

310 Wittgenstein 1981, 27.

311 Wittgenstein 1975, § 94.

312 Wittgenstein 1975, §§ 161,162.

313 Wittgenstein 1975, § 336.

314 Wittgenstein 1975, § 83.

315 Wittgenstein 1975, §§ 141, 142.

316 Wittgenstein 1975, § 105.

Moore pitää ”varmasti tosina”.³¹⁷ Se joka kieltää tällaiset uskomukset, on Mooren mukaan väärää ja ristiriidassa omien katsomustensa kanssa. Meillä on suuri luottamus tällaiseen jaettuun kokemustietoon.

Wittgenstein käsittelee Mooren varmuutta koskevia käsityksiä kirjassaan *Varmuudesta*. Hänen mukaansa on hyväksyttävä joitakin varmuuksia, jotta ylipäättänsä voisi tietää jotakin. Uskomuksemme muodostavat järjestelmän, jossa joitakin asioita on pidettävä varmoina. Tällaisille ”moorelaisille” varmuuksille on työlästä ellei suorastaan käytännössä mahdotonta esittää vakuuttavia vastaväitteitä. Emme ehkä ottaisi todesta filosofia, joka todistelisi, että maailmaa ei eilen ollut olemassa, tai joka ei usko tietävänsä, että hänellä kaksi kättä.

Tietyt lauseet ovat epäilyn ulkopuolella. Niitä voi periaatteessa epäillä, mutta emme tee niin. Jos epäilemme näitä järkevässä keskustelussa, niin osoitamme, että emme pelaa samaa kielipeliä.

”Kysymykset, jotka teemme, ja epäilymme riippuvat siitä, että tietyt lauseet on erotettu epäilyn ulkopuolelle – ne ovat kuin saranat, joiden varassa kysymykset ja epäilyt liikkuvat. ... Tieteellisten tutkimus-temme logiikkaan kuuluu, että tiettyjä asioita ei *toden teolla* epäillä.”³¹⁸

Duncan Pritchard on hahmotellut Wittgensteinin argumentaation pohjalta ”sarana-epistemologian”. Sen mukaan

”kaikki rationaalinen arvottaminen on oleellisesti lokaalia siinä mielessä että se tapahtuu suhteessa fundamentaaliin sitoumuksiin, jotka ovat itsessään immuuneja rationaalille arvottamiselle, mutta joiden on oltava paikalla [mukana] kun rationaalinen arvottaminen tapahtuu.”³¹⁹

Pritchardin analyysin mukaan Wittgenstein ajattelee, että eri maailmankuviin (tai kielipeleihin) liittyvät saranauskomukset olisivat *funda-*

317 Moore 1965, 73.

318 Wittgenstein 1975, §§ 341-342. Kursiivi alkutekstin mukaan. Sanan ”sarana” (englanniksi ”hinge”) alleviivaus on kirjoittajan.

319 Pritchard 2015, 66; Carter 2017, 234-235.

mentaalisesti erilaisia. Tästä seuraa, että eri viitejärjestelmistä tai maailmankuvista tulee yhteismitattomia, koske niihin liittyvät uskomukset perustuvat erilaisiin saranauskomuksiin.

Varmuudesta teoksen kohdissa §§ 608-612 Wittgenstein pohtii, miten suhtautua henkilöön, joka ei hyväksy meidän fysiikkaamme eikä sille antamiamme perusteluita ja joka turvautuu oraakkeliin. Voimmeko sanoa hänen käytäntöään ”vääräksi”? Wittgenstein vastaa: ”Jos sanomme tätä ’vääräksi’ emmekö pidäkin omaa kielipeliämme lähtökohtana ja *taistele* heidän kielipeliään *vastaan*?”. Meillä ei tässä taistelussa perusteet enää riitä vaan joudumme turvautumaan *suostutteluun*. Toisin sanoen emme voisi vedota yhteisiin periaatteisiin vaan joutuisimme houkuttelemaan eri tavalla ajattelevan ihmisen tulemaan meidän kannallemme.

Ottaen huomioon maailmankuvan lokaalisuuden ja maailmankuvaan kuuluvat epäilyn ulkopuolella olevat saranauskomukset, on ymmärrettävää, että Wittgenstein on luettu episteemisiin relativisteihin.³²⁰ Pritchard avaa kuitenkin mahdollisuuden välttää relativistinen tulkinta tai lieventää Wittgensteinin relativismia vedoten saranalauseiden osittaiseen päällekkäisyyteen eri maailmankuvissa. Pritchard viittaa mm. seuraavaan ajatelmiaan: ”Jotta ihminen erehtyisi, hänen on ensin muodostettava arvostelmana yhdenmukaisesti ihmisten yhteisön kanssa.”³²¹ Wittgensteinia voi tulkita niinkin, että yhteismitattomuus ei olekaan radikaalia ja että aina löytyy myös jaettuja saranalauseita.

Yhdistämällä tämä keskustelu näkökulmarelativistiseen viitekehykseen saadaan kiintoisa analogia. Saranalauseet ovat kuvauksia jaetusta K-todellisuudesta, mutta ne on tehty eri näkökulmista. Näkökulmainvariantit eli jaetut saranalauseet antavat mahdollisuuden verrata maailmankuvia.

Jos tulkitsemme Wittgensteinin näkemyksen kuitenkin radikaaliksi relativismiksi, niin Kuhnin kirjassaan *Tieteellisten vallankumousten rakenne*³²² esittämä näkemys paradigmoista alkaa näyttää hyvin wittgensteinilaiselta. Kuhnin mukaan kilpailevat paradigmat ovat eri mieltä ratkaistavista ongelmista ja standardeista. Voisimme sanoa, että jokaisella paradigmalla on omat saranalauseensa eli oletukset joita ei kyseenalaisteta. Eri paradigmat ovat niin yhteismitattomia, että niiden kannattajat elävät

320 Ks. Baghramian 2004; Kusch Tulossa; Carter 2017.

321 Wittgenstein 1975, § 156.

322 Kuhn 1984.

”eri maailmoissa”. Kuhnin mukaan ”yhteismitattomia näkökantoja kannattavia ihmisiä olisi pidettävä erilaisten kieliyhteisöjen jäseninä”.³²³ Eri paradigmojen kannattajat eivät pysty todistamaan toisilleen, että heidän lähestymistapansa tai teoriansa on parempi. He voivat vain yrittää ”taivutella muut puolelleen”.³²⁴ Uuden paradigman omaksuminen on siten ”kääntymyskokemus”, joka on tieteellisen vallankumouksen ytimessä.³²⁵

Viitekehysten yhteismitattomuus

Episteemisen relativismin mukaan on monenlaisia oikeuttamisen standardeja eikä niitä voi asettaa neutraaleilla perusteilla paremmuusjärjestykseen. Jotkut vahvat äärirelativismin muodot väittävät, että episteemisiä viitekehyksiä ei voi edes verrata. Perusargumenttina vahvan relativismin puolesta tai vastaan on vedottu viitekehysten yhteismitattomuuteen. Yhteismitattomuudesta on käyty vilkas ja laaja keskustelu Kuhnin teoksen *Tieteellisten vallankumousten rakenne* ilmestymisen jälkeen. Kuhnin ja hänen seuraajansa Paul Feyerabendin relativismin muunnelmat näyttävät olettavan paradigmojen yhteismitattomuuden.³²⁶ Feyerabend puhuu tieteellisten menetelmien anarkiasta: tiede voi käyttää mitä tahansa menetelmää eikä niitä voida millään perusteella vertailla tai hylätä.³²⁷ Tässä vedotaan tieteellisten viitekehysten tai paradigmojen yhteismitattomuuteen.³²⁸

Yhteismitattomuutta on kahdenlaista, semanttista ja episteemistä. *Semanttinen yhteismitattomuus* tarkoittaa, että yhteismitattomia viiteke-

323 Kuhn 1994, 185.

324 Kuhn 1994, 208.

325 Kuhn 1994, 160-161, 214.

326 Ks. Kuhn 1984; Feyerabend 1962. Yhteismitattomuus on englanniksi ”incommensurable”.

327 Feyerabend 1975.

328 Olen itse osoittanut artikkelissani ”Scientific change and intensional logic”, Hautamäki 1983a, että jos teorit esitetään tietyssä luonteessa intensionaalisen logiikan järjestelmässä, niin yhteismitattomuus ei päde. Tässä järjestelmässä merkitykset ovat funktioita kielestä mahdollisiin maailmoihin ja näitä funktioita voidaan verrata hyvin monilla tavoilla.

hyksiä ei voida kääntää toisilleen. Semanttinen yhteismitattomuus merkitsisi, että eri viitekehyksissä maailmat olisivat toisilleen käsittämättömiä. Kuhnkin painottaa, että kun tieteen paradigma vaihtuu, kaikki käsitteet muuttuvat ja eri paradigmojen edustajat elävät ikään kuin eri maailmoissa. Silti Kuhn pitää kääntämistä mahdollisena, mutta painottaa, että ”[t]eorian tai maailmankuvan kääntäminen omalle kielelle ei tarkoita, että sen omaksuu”.³²⁹ Sen sijaan kääntämisen kautta voi alkaa ymmärtää toisen maailmankuvaa.

Merkittävimpiä puheenvuoroja episteemistä relativismia vastaan on Donald Davidsonin artikkeli ”On the Very Idea of a Conceptual Scheme” vuodelta 1974. Otan Davidsonin artikkelista esiin yhden keskeisen argumentin. Davidson kirjoittaa:

”Erilaisissa näkökulmissa on järkeä vain, jos ne voidaan asettaa yhteiseen koordinaatistoon; mutta yhteisen asteikon olemassaolo romuttaa väitteen dramaattisesta yhteismitattomuudesta.”³³⁰

Davidson väittää, että emme voi ymmärtää täydellistä kielten kääntymättömyyttä. Jos toista kieltä ei voi kääntää omallemme, toinen kieli ei ole kieli *meille*. Voidaksemme järkevästi puhua kielten eroista, meillä on oltava runsaasti yhteisiä totuuksia tai totena pidettyjä asioita. Mutta silloin mielipide-erot eivät voi olla radikaaleja ja laaja-alaisia. Näin siis Davidson päättyi siihen, että vaihtoehtoisen viitekehysten käsite on itsessään ristiriitainen. Monet relativismin kriitikot toistavat Davidsonin argumentteja ja väittävät, että relativismi on sitoutunut siihen, että viitekehyksiä ei voi kääntää toisilleen.³³¹ Koska viitekehykset voidaan kuitenkin kääntää toisilleen, epistemologinen relativismi ei voi pitää paikkansa, kriitikot argumentoivat.

Davidsonin argumentaation taustalla on oletuksia, jotka eivät päde kaikkiin episteemisen relativismin muunnelmiin. Davidsonilla ”käsitteellinen viitekehys” on luonnollisen kielen laajuinen uskomusjoukko. Hänen näkemyksensä viitekehysistä on globaali. Mutta näin ei suinkaan tarvitse olla. Ensinnäkin käsitteellistä viitekehystä ei tarvitse samastaa

329 Kuhn 1994, 213.

330 Davidson 2011, 32.

331 Ks. Newton-Smith 1982.

kokonaisen kielen kanssa. Lisäksi hyvin usein viitekehykset ovat lokaaleja ja liittyvät vain tiettyyn tutkimuksen tai kokemuksen alueeseen, kuten esimerkiksi antropologiaan. Toiseksi käsitteellisen viitekehysten ei tarvitse olla totaalinen ja kaikkia asioita koskeva. Näkökulmat ovat aina osittaisia.³³²

Voimme myös kyseenalaistaa Davidsonin oletuksen, että vain yhteismitattomat viitekehykset ovat radikaalisti erilaisia. Miksei voisi olla yhteismitallisia mutta silti radikaalisti eroavia viitekehyksiä? Radikaalisuus on astekesyms. Jos esimerkiksi kaksi viitekehystä antavat erilaiset totuusarvot jollekin keskeiselle väitteelle, niin ne eroavat radikaalisti ja voivat silti olla vertailtavissa yhteisessä koordinaatistossa.

Putnam esittää tärkeän argumentin Davidsonia vastaan.³³³ Kielitieteilijä Whorfin mukaan shawnee-kieli on erilainen kuin englanti, viitaten siihen, että joillekin shawnee-kielen ilmaisuille ei ole vastinetta englanniksi.³³⁴ Davidson väitti Whorfia vastaan, että näiden kielten käsitteelliset viitekehykset eivät ole erilaisia, koska shawnee-kieli voidaan kääntää englanniksi. Mutta Davidsonilta jää huomaamatta, että käännöksen kautta englanti rikastui ja siihen voitiin lisätä ilmaisuja, jotka vastasivat shawneen outoja käsitteitä. Putnam väittää, että Davidsonin koko argumentti edellä mainitussa artikkelissa on väärä ja perustuu oletukseen, että käännös jättää kielen, jolle käännös tehdään, *muuttumattomaksi*. Käännöshän voi olla myös kielen rikastamista ja uuden oppimista.

Episteeminen yhteismitattomuus tarkoittaa päättelytapojen ja oikeuttamisen menetelmien syvällistä eroavuutta. Ian Hacking puhuu erilaisista ”päättelytyyleistä”, jotka erottavat viitekehyksiä toisistaan.³³⁵ Erilaiset päättelytyylit ratkaisevat, mitkä väitteet ovat sellaisia, että niiden totuudesta tai epätotuudesta voidaan puhua. Päättelytyyli asettaa kysymykset, joihin tietyt lauseet ovat mielekkäitä vastauksia. Relativismi tai ”anarkorationalismi”, kuten Hacking omaa kantaansa kutsuu, hyväksyy erilaisten päättelytyylien olemassaolon. Hänen mukaansa ei ole neutraalia kriteeriä, joilla nämä erilaiset päättelytyylit voidaan asettaa paremmuusjärjestykseen.

332 Hales puolustaa perspektiivien osittaisuutta, ks. Hales 2006, 106-109.

333 Putnam 2004, 50-51.

334 Whorf 1956, 160-172.

335 Hacking 1982.

Carter määrittelee episteemisen yhteismitattomuuden viitaten yhteisen rationaalisen perustan puuttumiseen.

”Episteeminen yhteismitattomuus: On mahdollista, että kahdella agentilla on vastakkaiset uskomukset, jotka ovat rationaalisesti yhtä oikeutettuja, mutta ei ole rationaalista perustaa jonka avulla agentit voisivat aidosti suostutella toisiaan omaksumaan toistensa näkemyksen.”³³⁶

Puutun tässä määritelmän loppuosaan, joka kieltää suostuttelun rationaalisen perustan. Totaalinen yhteismitattomuus estää tietysti vertailun. Mutta osittainen yhteismitattomuus sallii vertailun. Jos viitekehykset ovat lokaaleja, niin niillä on laajempi globaali ympäristö, jonka puitteissa niitä voidaan vertailla. Kuten aikaisemmin jo todettiin, Paul O’Grady argumentoi sen puolesta, että viitekehyksiä voidaan globaalisti verrata turvautumalla ydinrationaalisuuteen.³³⁷ Puolustan itsekin ydinrationaalisuutta, jota tarvitsemme voidaksemme käydä rationaalista keskustelua. Sen ytimenä on looginen päättely. En väitä, että logiikka olisi jotenkin ylihistoriallista tai absoluuttista. Pikemminkin voi sanoa, että kokemus on opettanut meille logiikan ”yleispätevyyden” ja järjen ”käyttökelpoisuuden”. Ydinrationaalisuus ei ole kuitenkaan mittapuu, jonka mukaan voimme asettaa kaikki oikeuttamisen periaatteet paremmuusjärjestykseen. Se on alusta tai työkalu, jonka avulla voimme suorittaa vertailuja käyttäen erilaisia kriteereitä, kuten ennustettavuus, johdonmukaisuus, evidenssin vahvuus, käytännölliset seuraukset jne. Näin siis ydinrationaalisuus avaa mahdollisuuden ymmärtää erilaisia viitekehyksiä ja kääntää niiden kieltä toisilleen. Ymmärtäminen ei ole kuitenkaan vielä hyväksymistä, mutta se avaa portin vertailulle ja oppimiselle.

Puolustamani ydinrationaalisuus ei ole globaalia siinä mielessä, että se olisi universaalinen rationaalisuuden malli, joka sitoisi tai koskisi kaikkia. Ydinrationaalisuus on rationaalisutta *meille* länsimaisen tiedeyhteisön jäsenille. Jos joku tiedeyhteisömme jäsen vakavasti epäilee sen periaatteita, esimerkiksi konsistenssiperiaatetta tai deduktioperiaatetta, niin epäilimme, että hän ei tiedä mistä puhuu, tai wittgensteinilaisittain, että hänellä on eri kielipeli. Tiedeyhteisölle ydinrationaalisuus on tutkimuk-

336 Carter 2017, 232.

337 O’Grady 2002, 126-127, 138-142.

sen yleinen metodologia tai metaviitekehys, jonka puitteissa harjoitetaan erilaista tutkimusta. Kuten esitin luvussa 2, ydinrationaalisuus on filosofisen keskustelun ehto eikä relativismiakaan voi puolustaa, jos kaikki rationaalisuuden periaatteet olisivat filosofiassa relatiivisia.

Vaikka hyväksynkin erilaisten oikeuttamisen standardien vertailtavuuden, niin en missään tapauksessa kiistä vertailemisen vaikeutta ja enkä siihen liittyvää kognitiivista ja psykologista jännitteisyyttä. Juuri tämä jännitteisyys onkin episteemisten erimielisyyksien keskeinen piirre, kuten Kusch ja monet muuta ovat painottaneet.³³⁸ Myös Kuhnin korostama ”kääntymyskokemus” ilmaisee saman asian: toisen edustaman näkökulman omaksumisen on iso psykologinen harppaus.

Episteemiset jännitteet ovat hyvin tuttuja kaikille yliopistoissa työskennelleille. Kuten Myra Strober osoittaa havainnollisilla esimerkeillä monitieteisistä seminaareista, kuilut esimerkiksi kvantitatiivista ja kvalitatiivista menetelmää käyttävien tutkijoiden välillä ovat syviä.³³⁹ Vastavia kuiluja on luonnontieteilijöiden ja humanistien välillä ja ekonomisten ja muiden yhteiskuntatieteilijöiden välillä. Näihin kuiluihin liittyy myös fyysikko Alan Sokal käynnistämä ”tiedesota.”³⁴⁰

Näissä jännitteissä on kysymys tieteen objektiivisuudesta, mutta vastakkain eivät ole niinkään periaatteet kuin psykologiset ja kulttuuriset tekijät, kuten Stroberin kuvaamat tapaukset kertovat. Clifford Geertz väittää, että itse ajattelu on kulttuurinen ilmiö, vaikka se tapahtuukin aina yksilön toimesta.³⁴¹ Ajattelun kulttuurisuus tulee erityisesti siitä, että tutkija toimii aina jonkin yhteisön jäsenenä ja tämän yhteisön normit ja tavat vaikuttavat vääjäämättä jäseniin. Tieteen eri oppiaineissa vallitsee oma erityinen kulttuurinsa. Sen aineksia ovat omaksutut käytännöt, tavat ja normit, jotka koskevat sekä keskinäistä kanssakäymistä että varsinaista tieteellistä tutkimusta. Kulttuuri vaikuttaa siihen, minkälaisia kysymyksenasetteluja tehdään, miten kokeita suoritetaan, miten tuloksia arvioidaan, miten tuloksista kirjoitetaan jne. Kulttuuriin kuuluu myös oma kieli, jolla tutkimuksesta puhutaan. Esittämäni objektiivisen tiedon käsite kiteyttää juuri tämän asetelman.

338 Belleri 2017, 321-325; Kusch 2017a, 222-223; Palmira 2017, 294-295.

339 Strober 2010.

340 Baghramian 2004, 114-115.

341 Geertz 1983. Ks. myös Vygotsky 1962.

Luku 6.

Todellisuuden relatiivisuus

*K*äsitteellinen relativismi lähtee siitä, että todellisuus riippuu ratkaisevalla tavalla ihmisen mielestä ja kielestä. Maailma ei esittäydy valmiiksi tehtynä tai jäsennehtynä. Ihmiset tuottavat eri tapoja kategorisoida ja käsitteellistää maailma.³⁴² Koska käsitteellinen relativismi suhteuttaa ontologian käsitteellisiin viitekehyksiin, sitä voidaan kutsua myös *ontologiseksi relativismiksi*. On heti alussa syytä tuoda esiin, että ontologinen relativismi ei tarkoita, että mieli loisi tai synnyttäisi todellisuuden ja sen objektit kuten käsityöläinen luo saviesineen. Tämä olisi idealismia. Relativismi ei kiistä sitä, että maailma on olemassa ja vaikuttaa aisteihimme, kokemuksiimme ja tietoomme. Mutta tästä huolimatta *emme voi tietää miten maailma on itsessään*. Meillä ei ole absoluuttista näkökulmaa, joka paljastaisi todellisuuden sellaisenaan. Joudumme rakentamaan maailmamme aina joistakin valituista käsitteellisistä lähtökohdista.

Käsitteellinen relativismi ja pluralismi

Käsitteellisen relativismin keskeinen teesi on, että todellisuus rakentuu käsitteellisen viitekehysten tai kielen kautta. Tälle asialle on annettu

---

³⁴² Ks. Stanford Encyclopedia of Philosophy, hakusana ”Relativism”; Baghramian 2004.

monia muotoiluja. Tässä muutamia:

John Dewey: Tiedon objektit ovat olemassa ohjattujen operaatioiden tuloksena, eivät siksi että ajattelu tai havainto sopii yhteen jonkin ennalta annetun kanssa.³⁴³

C.I. Lewis: Objektit eivät luokittele itseään ja tule kokemukseemme nimilaput mukanaan.

C.I. Lewis: Jos todellinen objekti voidaan ylipäättensä tietää, se voidaan tietää vain suhteessaan mieleen.

Jaakko Hintikka: Kaikki, mitä sanomme maailmasta, on tekemiemme käsitteiden läpäisemää.

Nelson Goodman: Meillä voi olla sanoja ilman maailmaa, mutta ei maailmaa ilman sanoja tai muita symboleja.

Hilary Putnam: ”Objektit” eivät ole olemassa käsitteellisistä skeemoista riippumatta. Leikkaamme maailman objekteiksi, kun otamme käyttöön yhden tai toisen kuvailuskeeman.

Richard Rorty: ”Maailma” käsitteidemme ulkopuolella on ontto ja filosofisesti epäkiinnostava käsite.

Käsitteellinen relativismi liittyy todellisuuden jäsentämiseen.³⁴⁴ Jäsentämistä on vaikea määritellä, mutta yleensä sillä tarkoitetaan todellisuuden jakamista olioiksi ja ominaisuuksiksi; se on objektien identifointia ja luokittelua. Keskeinen kysymys on, voidaanko todellisuuden tai sen osan jäsentäminen tehdä monella tavalla. Tähän kysymykseen on kaksi perusvastausta: monismi ja pluralismi.

---

³⁴³ Viitteet lainausten järjestyksessä Dewey 1999, 176, Lewis 1956, 88, Lewis 1929, 155, Hintikka 1972, 457, Goodman 1978, 6, Putnam 1981, 52, Rorty 2011, 52.

³⁴⁴ Jäsentämisen sijaan puhutaan myös todellisuuden artikulaatiosta tai käsitteellistämisestä.

1. *Monismin* mukaan todellisuus voidaan jäsentää oikein vain yhdellä tavalla.
2. *Pluralismin* mukaan todellisuus voidaan jäsentää useilla adekvaateilla tavoilla.

Adekvaattisuus tarkoittaa, että jäsenitys ei ole tyhjän päällä vaan paljastaa jotain olemassaolevaa. Yleensä katsotaan, että realismi on monismia ja relativismi pluralismia. *Realismin* mukaan on olemassa käsitteistämme ja kielestämme rippumaton todellisuus, jossa on tietynlaisia objekteja ja niitä määrittäviä ominaisuuksia. Kun todellisuuden kuvailukieli on valittu, on vain yksi oikea tapa kuvata todellisuuden rakennetta. *Relativismi on pluralismia*, jonka mukaan erilaisia todellisuuden jäsenyksiä ei voida asettaa absoluuttisesti paremmuus- tai oikeellisuusjärjestykseen.

Käsitteellisessä pluralismissa todellisuuden jäsentäminen riippuu käytettävistä käsitteellisistä viitekehysistä. Silloin todellisuus jäsenyy käsitteiden muodostamaa rakennetta tai verkostoa vasten. Tästä rakenteesta käytetään yleensä nimitystä *viitekehys* tai *käsitteellinen skeema*. Baghramian luokittelee käsitteelliset skeemat kahteen ryhmään:³⁴⁵

1. Käsitteellinen skeema periaatteina järjestää kokemuksen elementit eri tavoilla;
2. Käsitteellinen skeema joukkona perustavia uskomuksia, joita meillä on maailmasta.

Nämä ryhmät eivät ole toisensa poissulkevia. Jos tätä eroa ei tehdä tai huomata, siitä aiheutuu monenlaisia sekaannuksia. Jos käsitteellinen skeema on vain joukko uskomuksia, relativismikeskustelu voitaisiin siirtää keskusteluksi uskomuksista. Itse keskityn kysymykseen, mitä tarkoittaa, että käsitteelliset skeemat järjestävät kokemusta.

Aikaisemmin määrittelemäni viitekehysten käsite sisältää molemmat Baghramianin määritelmät. *Viitekehys* muodostuu neljänlaisista elementeistä, jotka ovat

1. *näkökulma*: taustalla oleva episteeminen näkökulma;
2. *käsitteistö*: käytetyt peruskäsitteet ja kategoriat (käsitejärjestelmä);

³⁴⁵ Baghramian 2004, 215.

3. *uskomukset*: perususkomukset tai taustaoletukset koskien tarkasteltavia ilmiöitä;
4. *menetelmät*: uskomusten hankkimisen ja arvioimisen menetelmät ja kriteerit.

On kahdenlaista käsitteellistä pluralismia.³⁴⁶ Pluralismi voi liittyä siihen, että todellisuuden eri alueilla on omat tapansa jäsentää niitä. Tällöin eri jäsenysten välillä ei ole mitään konfliktia (vertikaalinen pluralismi). On myös mahdollista, että joitakin todellisuuden alueita voidaan jäsentää useilla eri tavoilla, jotka ovat yhteensopimattomia (horisontaalinen pluralismi). Käsitteellisen relativismin kannalta tämä jälkimmäinen pluralismin tulkinta on relevantti ja lähdän siitä liikkeelle.

Jos meillä on yhteensopimattomia tai ylipäättänsä erilaisia kuvauksia jonkin todellisuuden alueen rakenteesta, niin silloin on kysyttävä, voidaanko ne asettaa oikeellisuusjärjestykseen: onko joku jäsenitys/kuvaus parempi tai osuvampi kuin toinen.

Käsitteellinen äärirelativismi kieltää erilaisten kuvausten ja jäsenysten vertailun. Maailmasta puhuttaessa on aina valittava jokin viitekehys ja valinta on mielivaltainen. Monet käsitteellisen relativismin kannattajat (Goodman, Putnam, Rorty, Quine jne.) irtisanoutuvat tällaisesta äärirelativismista, jonka he katsovat johtavan siihen että ”kaikki käy”. Käsitteelliselle relativistille, joka torjuu äärirelativismin, jää oikeastaan ainoaksi vaihtoehdoksi pluralismin muoto, jota kutsun käsitteelliseksi näkökulmarelativismiksi.

Käyttäen luvun 3 terminologiaa sanon episteemistä kysymystä näkökulmariippuvaksi, jos siihen vastaaminen edellyttää viittaamista johonkin näkökulmaan tai viitekehukseen. Ontologian alueella *näkökulmat ovat todellisuuden jäsentämisen tapoja*.³⁴⁷ Käsitteellisen relativismin tapauksessa keskeinen episteeminen kysymys on olemiskysymys, *mitä on olemassa*. Tähän kysymykseen saamme näkökulmariippuvat vastaukset ovat muotoa:

X on olemassa [näkökulmasta N].

³⁴⁶ Baghramian 2004, 304.

³⁴⁷ Ks. Hautamäki 1983b, 1983c, 1985.

Määrittelen *käsitteellisen näkökulmarelativismiin* hypoteesiksi, että on olemassa näkökulmariippuvia olemiskysymyksiä. Näkökulmarelativismi sanoutuu irti globaalista relativismista ja äärirelativismista. Globaalinen relativismi mukaan kaikki olemiskysymykset ovat relatiivisia. Äärirelativismi taas kieltää näkökulmien vertailun. Realismi voidaan muotoilla näkökulman käsitettä käyttäen teoriaksi, jonka mukaan olemiskysymyksiin voidaan vastata viittaamatta näkökulmiin tai viittaamalla ”neutraaliin” näkökulmaan.

Maria Baghramianin puolustama *käsitteellinen pluralismi* on hyvin lähellä käsitteellistä näkökulmarelativismia.³⁴⁸ Sen mukaan voi olla enemmän kuin yksi oikea näkemys, kuinka asiat ovat annetulla tiedon alueella. Sen vastakohtana on monismi. Baghramian käyttää kartan ideaa täsmen-tämään käsitteellistä pluralismia. Meillä on erilaisia karttoja, joilla saatetaan kuvata samaa aluetta; ne voivat olla kaikki erilaisia ja silti jossain suhteessa relevantteja ja adekvaatteja.

Baghramianin mukaan käsitteellinen pluralismi ei ole relativismia. Pluralismi eroaa relativismista ennen kaikkea sen takia, että se pitää mahdollisena viitekehysten vertailemista. Relativismilla hän tarkoittaa sitä, mitä kutsuin edellä äärirelativismiksi. Pluralismin mukaan voimme erottaa parempia tai huonompia, enemmän tai vähemmän hedelmällisiä tai produktiivisia viitekehyskiä. Ihminen voi vaihtaa niitä ja omaksua uusia ajatustapoja. Viitekehyskiä voi parantaa erilaisen palautteen vaikutuksesta. Olennaista on kuitenkin, että vertailu ei tapahdu viitekehysten ulkopuolta tai yläpuolelta. Baghramian painottaa, että ei ole ei-perspektiivistä näkökulmaa asioihin.

Fenomenologishenkisessä kirjassaan *Retrieving Realism* Dreyfus ja Taylor kehittävät myöskin pluralismia, jota he kutsuvat *pluralistiseksi vahvaksi realismiksi*.³⁴⁹ Sen peruspiirteenä on, että todellisuutta voidaan lähestyä monilla tavoilla, jotka paljastavat meistä riippumattomia totuuksia mutta joita ei voida yhdistää yhdeksi ristiriidattomaksi tavaksi. Tässä siis hyväksytään todellisuuden olemassaolo ja sen tiedostaminen (realismi) mutta nähdään että todellisuutta voidaan kuvata useilla, jopa keskenään yhteen sopimattomilla tavoilla. Näin on sen takia, että eri

348 Baghramian 2004. Myös Niiniluoto kutsuu omaa lähestymistapaansa käsitteelliseksi pluralismiksi, ks. Niiniluoto 1987 ja 1999.

349 Dreyfus & Taylor 2015.

kuvaustavat puhuvat todellisuuden eri aspekteista, jolloin todellisuuskuvat voivat olla näennäisesti ristiriitaisia.

Dreyfus ja Taylor sanoutuvat irti ”reduktiivisesta realismista”, jonka mukaan tiede kykenee selittämään kaikki olemisen tavat. Tämä avaa mahdollisuuden löytää muitakin olemisen tapoja, joita esimerkiksi itämainen viisaus on nostanut esiin. Pluralistinen realismi sanoutuu irti myös ”tieteellisestä realismista” kun sillä tarkoitetaan, että on vain yksi oikea tapa jakaa todellisuus luokkiin (luonnolliset lajit). Tämän mukaisesti oliot voivat olla useilla tavoilla eikä olioilla ole mitään absoluuttista olemusta. Tämän keskustelun valossa en näe mitään olennaista eroa käsitteellisen näkökulmarelativismiin ja käsitteellisen pluralismin välillä.

Todellisuuden jäsentämisestä

Käsitteellinen relativismi ja käsitteellinen pluralismi määritellään viittaamalla todellisuuden jäsentämiseen erilaisten viitekehysten avulla. Tätä jäsentämistä on kuvattu skeeman ja sisällön käsittein ajatellen, että skeema antaa muodon ja rakenteen jollekin ainekselle, jota pidetään sisältönä.³⁵⁰ En mene tässä nyt syvemmälle tähän käsitteistöön. Keskustelussa käsitteellisestä relativismista viitataan usein kokonaisuuden jakamiseen ”luonnollisia liitoskohtia” myöten. Tämä käsite tulee Platonilta. Platonin dialogissa *Faidros* Sokrates esittää dialektiikan tulkinnan, jossa on kaksi vastakkaista prosessia:³⁵¹

1. Kootaan hajallaan oleva tarkasteltava kokonaisuus yhden idean alaisuuteen (synteesi)
2. Jaetaan kokonaisuus takaisin lajeihin, paloittelemalla se luonnollisia liitoskohtia pitkin (analyysi).

Käsitteellisen relativismin mukaan kokonaisuus voidaan paloitella monilla tavoilla eikä ”luonnollisia liitoskohtia” voida olettaa. On siis olemassa useita tapoja jäsentää maailma tai jokin ilmiö objekteiksi ja omaisuuksiksi. Mutta voidaanko maailma paloitella miten vain? Tähän vas-

350 Baghramian 2004, 214-218.

351 Faidros 265, d ja e.

taavat kielteisesti ne jotka uskovat, että on olemassa *luonnollisia lajeja*. Ne juuri ilmentävät todellisuuden paloittelua luonnollisia liitoskohtia pitkin. Luonnollisia lajeja olisivat esimerkiksi biologiset lajit tai vaikkapa kivilajit.

Luonnollisista lajeista käydään nykyään hyvin intensiivistä filosofista ja tieteellistä keskustelua.³⁵² Peruskysymyksenä on, onko olemassa *luonnollisia tapoja* luokitella asioita. Tällainen luonnollinen luokitus vastaisi maailman rakenteeseen perustuvia ryhmityksiä. Luonnollisia luokkia koskevat teoriat voidaan yleispiirteisesti jakaa kolmeen ryhmään: realistiin, konstruktivistisiin ja nominalistisiin.³⁵³

1. Realismin mukaan on olemassa vain yksi tosi ja täydellinen kuvaus siitä, miten maailma on. Maailma määrittää, mikä on oikea luokitus.
2. Konstruktivismiin mukaan on olemassa useita luokituksia, mutta todellisuus asettaa niiden oikeellisuudelle ehtoja tai rajoitteita.
3. Nominalismin mukaan kaikki luokitukset ovat ”oikeita” eikä todellisuus aseta niille mitään rajoitteita.

On hyvä kuitenkin pitää mielessä, että luokittelut ovat erilaisia. Kun luokittelemme tieteellisesti esimerkiksi biologisia lajeja, käytämme olioiden objektiivisia ominaisuuksia. Kun taas ryhmittelemme asioita erilaisien intressien perusteella, yhteys objektiivisiin ominaisuuksiin on löyhä. Voidaan kysyä, tavoitetaanko luokittelussa olemassa oleva luokka tai laji kuten realistit olettavat vai onko luokittelu vain entiteettien nimittelyä tai ryhmittelyä kuten nominalistit ovat ajatelleet. Myös kysymys olemuksesta liittyy tähän keskusteluun. Essentialismin mukaan luonnollinen luokitus tavoittaa tai vastaa olioiden olemusta, joka erottaa sen muunlaisista oloista. Tässä täytyy ottaa myös huomioon, miten luonnollinen luokka on kielessä ilmaistu ja mikä määrää sen todellisen alan eli ekstension.³⁵⁴

352 Stanford Encyclopedia of Philosophy, hakusana ”Natural Kinds”. Luettu 2.2.2018. Ks. Myös Giere 2006, van Fraassen 2008.

353 Ks. esim. Douven 2016.

354 Luonnollisen luokan ekstensio-kysymys on yhteydessä luonnollisiin lajeihin viittaavien termien kuten ”vesi” tai ”kulta” tai ”leijona” semantiikkaan; ks. esim. Putnam 1988.

Tarkastellaan konkreettisenä esimerkkinä valtameriä. Nykyisen maantieteen mukaan maapallolla on seitsemän valtameriä. Pidämme tätä faktana ja kun puhumme valtameristä, niin silloin viittaamme juuri näihin seitsemään mereen. Meriä voidaan verrata luonnollisiin lajeihin. Realisti voisi sanoa, että seitsemän valtameriä ovat ”luonnollisia meriä” ja jako niihin kulkee ”luonnollisia liitoskohtia” myöten. Asiaa voidaan tarkastella toisestakin näkökulmasta. Kaikki seitsemän merta kuuluvaan samaan maapallonlaajuiseen merijärjestelmään, jonka kaikki osat ovat yhteydessä toisiinsa. Tästä näkökulmasta voisi sanoa, että maapallolla on vain yksi ”valtameri”, joka ulottuu kaikkiin mantereisiin. Tilannetta voidaan analysoida joko niin että meren käsite on konventionaalinen tai niin että sanaa meri voidaan käyttää eri tavoin eri näkökulmista. Kun näkökulma on kiinnitetty, niin maapallon rakenteesta riippuu, mitkä vesimuodostelmat ovat meriä.

Pragmatismi tarjoaa yhden tavan analysoida luokittelua. Sen mukaan toiminnalle asetetut tavoitteet vaikuttavat siihen, miten todellisuutta käsitellään ja valikoidaan. Kirjassaan *Filosofian uudistaminen* Dewey sanoo tämän selvästi:

”Tavoitteellisuus tarkoittaa rajaamista, valikoimista, keskittymistä ja ryhmittelyä. Lähtökohta asioiden valikoimista ja järjestämisestä varten määräytyy sen mukaan, miten asiat käyttäytyvät suhteessa käsillä olevaan tehtävään. Puusepät, puutarhurit, taiteilijat, tutkijat, huviretkeläiset ryhmittelevät kirsikkapuita ero tavoin. ... Jokainen luokittelu voi olla yhtä pätevä, kun pidetään mielessä erilaiset päämäärät.”³⁵⁵

Toisaalta Dewey asettaa tiettyjä objektiivisia kriteereitä luokittelujen paremmuudelle:

”Jokin luokittelu auttaa huonekalupuuseppää saavuttamaan tavoitteensa, kun taas toinen haittaa hänen työntekeään. .... Toiminnan välttämättömyys tarjoaa luokittelulle objektiiviset kriteerit. ... Helpous, taloudellisuus ja tehokkuus ovat luokittelujen perusta...”³⁵⁶

355 Dewey 2012, 174.

356 Dewey 2012, 174-175.

Luokittelujen paremmuus ei perustu niiden totuudenmukaisuuteen vastaavuuden mielessä vaan niiden käyttökelpoisuuteen.

Yhteiskunnat tarjoavat runsaasti esimerkkejä ihmisen luomista luokituksista. Yhteiskuntatieteissä todellisuutta konstruoidaan juuri käsitteillä ja käsitejärjestelmillä. Sellaiset keskeiset käsitteet kuten avioliitto, demokratia, kansalainen, kansallisuus, köyhä, nationalismi, oikeus, sukupuoli, toiseus, työ, valta ja valtio ovat kaikki todellisuutta määritteleviä käsitteitä.³⁵⁷ Niihin liittyy vallankäyttöä ja kysymys, kuka saa määritellä ne.

Kuvaava esimerkki on kriisien tutkimus. Jyväskylän yliopistossa yhdeksi nousevaksi tutkimusalaksi on otettu monitieteinen kriisien ja yhteiskunnan muutosten tutkimus. Sana ”kriisi” tulee kreikan sanasta ”krisis”, joka tarkoittaa päätöstä tai sitä edeltävää tilannetta. Nykyään kriiseillä tarkoitetaan poikkeamista normaalitilasta huonompaan suuntaan. Tutkimuksen lähtökohtia ovat kriisien monisyisyys ja moniulotteisuus. Kriisipuheella rakennetaan todellisuutta. Yliopiston tutkijat Mika Ojakangas ja Jari Ojala korostavat, että konkreettisista tapahtumista ja ilmiöistä tulee ”kriisejä” vasta kun ne on sellaisiksi nimetty. Kriiseiksi nimeämiseen liittyvät kamppailu merkityksistä ja legitimaatiopyrkimykset: on aina kysyttävä kenen toimesta ja miksi ja milloin tapatumakulku määritellään kriisiksi. Tutkijat myöntävät, että ”kriisi” ei ole poliittisesti neutraali termi.³⁵⁸

Edellä olevat esimerkit viittaavat *sosiaaliseen konstruktivismiin*. Sen mukaan olemassaolo on sosiaalinen konstruktio tai tutkintakysymys.³⁵⁹ Tällä tarkoitetaan monia asioita, mutta Ian Hackingin mukaan sillä viitataan yleensä siihen, että jos jonkin asian X oletetaan olevan sosiaalisesti rakentunut, niin sillä tarkoitetaan, että X:ää pidetään itsestään selvänä tai väistämättömänä, tai sitten ajatellaan, että X voisi olla toisinkin tai toisenlainen, se ei ole väistämätön.³⁶⁰ Esimerkiksi avioliittoinstituutio on sosiaalisesti rakentunut ja sen mukaisesti voimme pohtia, onko esimer-

357 Ks. Harding 2015, 52-79.

358 Tämän kappale perustuu tämän tutkimusalan esittelyyn Jyväskylän yliopiston alumnilehden Tiedonjyvän vuoden 2017 numeroon, 26-27.

359 Sosiaalinen konstruktivismi on antirealismia, joka tulkitaan konventionaalisuudeksi ja joskus jopa nominalismiksi niin, että kaikki luokitukset ovat mielivaltaisia.

360 Hacking 1999.

kiksi monogamia itsestään selvä tai väistämätön asia.

Sosiaalisella konstruktivismilla on paljon kannatusta ihmis- ja yhteiskuntatieteiden piirissä ja siihen tukeudutaan usein yhteiskunnallisessa keskustelussa. Mutta sen soveltuvuus luonnonilmiöiden ”konstruktioon” on kyseenalaista. Olkoon esimerkkinä biologiassa käytetyt miehen ja naisen kategoriat ja sosiaalisen sukupuolen kategoriat, esimerkiksi miehen ja naisen roolit. Edelliset kategoriat perustuvat lisääntymisen biologiseen ilmiöön, kun taas jälkimmäiset kategoriat liittyvät yhteiskunnallisiin instituutioihin ja ne ovat sosiaalisesti rakentuneita. Mainittakoon, että sosiaalisen konstruktivismin käsitteestä on paljon keskustelua tieteenfilosofiassa ja tieteen tutkimuksessa³⁶¹ mutta sitä ei juuri käytetä epistemologisessa keskustelussa relativismista.³⁶²

Hermeneuttinen tulkitseva ja ymmärtävä lähestymistapa on pidettävä erillään sosiaalisesta konstruktivismista. Vaikka hermeneutiikka liittykin ensi sijassa tekstien tulkintaan, on sillä myös laajempi ulottuvuus, joka koskee rationaalisuutta ja kielenkäyttöä.³⁶³ Tästä on hyvänä esimerkkinä Jürgen Habermas, jonka kommunikatiivisen toiminnan teoria on kokonaisvaltainen teoria yhteiskunnasta.³⁶⁴ Tämä teoria pyrkii löytämään ehdot yhteisymmärryksen, konsensuksen saavuttamiselle raitonaalisessa keskustelussa.

Hermeneutiikassa minua kiinnostaa Habermasia enemmän Hans-Georg Gadamerin ymmärtämisen teoria.³⁶⁵ Gadamerille ymmärtäminen on kielellistä ymmärtämistä ja tulkittamista. Ymmärtäminen on Gadamerin mukaan kolmipaikkainen relaatio ”x ymmärtää y:n z:nä”. Tässä z viittaa käsitteeseen, joka antaa merkityksen y:lle. Esimerkiksi x voi ymmärtää tietyn lakon y poliittisena tapahtumana z. Tässä siis ilmaistaan x:n näkökulma y:hyn. Tulkittamisen kautta konstruimme uusia merkitysrakenteita (käsitteitä) todellisuuden päälle. Asiat näyttävät hyvin

361 Ks. Giere 2006 ja Fuller 2006.

362 Esimerkiksi Baghramianin kattavassa teoksessa *Relativism* (2004) ei mainita sosiaalista konstruktivismia eikä viitata Bergerin ja Luckmannin klassikkotekstiin *The Social Construction of Reality* (1967). Myöskään O’Grady 2002 ja Mosteller 2008 eivät viittaa sosiaaliseen konstruktivismiin.

363 Kusch 1986.

364 Habermas 1981.

365 Gadamer 2004.

erilaisilta riippuen siitä, mitä käsitettä niistä käytetään. Jos pakolainen tulkitaan vainoa pakenevaksi ulkomaalaiseksi, niin pakolaisuus näyttää aivan erilaiselta kuin, jos pakolaista pidetään paremman elintason etsijänä. Tässä mielessä kieli luo tai konstituoivat todellisuutta. Mitä vahvemman aseman tietyt tulkinnat ja merkitykset saavat yhteisössä, sitä enemmän ne muuttavat sosiaalista todellisuutta.

On syytä ottaa vielä esiin yksi yleinen huomautus todellisuuden konstruoinnista vastaan. Kuinka relativismi, joka sitoo oliot käsitteelliseen viitekehukseen, kykenee selittämään sen intuitiivisen tosiasian, että olioita on ollut olemassa jo ennen kuin esitimme niille mitään määritelmiä ja konstruktioita? Esimerkiksi dinosauruksia on ollut olemassa 100 miljoonaa vuotta sitten eli jo kauan ennen kuin homo sapiens ilmaantui maapallolle.

Menemättä nyt siihen, ovatko dinosaurukset luonnollinen laji, niin todettakoon, että nykyiset teoriamme ja todisteemme dinosauruksista (esim. luulöytöjen analyysi) osoittavat, että niitä on täytynyt ollut olemassa 100 miljoonaa vuotta sitten. Siis nykytieteen näkökulmasta dinosauruksia on ollut olemassa, mutta voi olla, että jossain muussa viitekehyksessä dinosauruksia ei ole olemassa. Nykytieteen näkökulma on vahvasti perusteltu, joten oletamme sen kertovan, miten asiat olivat todellisuudessa. Silti jotkut antirealistit kuten Bruno Latour ajattelevat, että teorioiden konstruoinnilla olioilla ei ole olemassaoloa teorian ulkopuolella.

Yksi tapa tarkastella tätä dinosaurus-argumenttia on tehdä ero jonkin olion tunnistamisen ja nimeämisen ja sen olemassaolon välillä. Kun keksimme tieteessä planeetat eli tunnistimme ”vaeltavat tähdet” planeetoiksi, emme tietystikään luoneet planeettoja. On luontevaa sanoa, että planeettoja on ollut tätä ennenkin. Mutta tämä ei mitenkään kumoa sitä, että juuri meidän tieteemme määrittelee planeetat suurimassaisiksi tähtiä kiertäviksi kappaleiksi ja erottaa todellisuuden tietyn ilmiön tai osan omaksi oliokseen. Jossain muussa viitekehyksessä planeetta saattaa olla tähden irrallinen osa tms.

En epäile, etteikö K-todellisuuden oloilla kuten kivillä, puilla, ihmisillä, tähdillä jne. olisi ajallinen jatkumo ja tunnistettu identiteetti. Tämä liittyy siihen kielipeliin ja maailmankatsomukseen, jota K-kieli ja K-todellisuus ilmentävät. Kuten Wittgenstein (1975, §234) sanoo ”[j]os halu-

aisin epäillä sitä, että maa on ollut olemassa kauan ennen syntymääni, minun täytyisi epäillä kaikkea mahdollista, mikä on minusta vankku-matonta”. Käsitteellisen relativismin kannalta tämä tarkoittaa vain, että K-todellisuus on perustavien havaintojemme ja uskomustemme lähde ja sen epäileminen voi johtaa syvenevään skeptisismiin, kieltämättä kuitenkaan yleisesti tunnettuja virheaistimuksia ja muita kognition vääristymiä.

Dinosaurus-argumentti on siitä hyvä, että se pakottaa meidät miettimään mitä todellisuuden konstruointi tarkoittaa. Se ei tarkoita, että loisisimme olioita käsitteillämme. Tämä olisi idealismia. Mutta se tarkoittaa, että maailma voidaan jaotella useilla erilaisilla tavoilla, eikä mitään niistä voida pitää ainoana mahdollisuutena tai lopullisena totuutena. Voisimme ajatella, että dinosaurukset eivät ole varsinaisia olioita vaan tietyn populaation emanaatioita tai tietyn perimän kantajia. On vaikea perustella, että maailma olisi itsessään tehnyt valinnan näiden jäsentelytapojen välillä.

Dinosaurus-argumenttiin voi vastata myös viittaamalla kontrafaktuaaleihin. Dinosauruksia oli olemassa 100 miljoonaa vuotta sitten koska, jos olisimme silloin jäsentämässä todellisuutta nykyisen tieteellisen viitekehysten puitteissa, niin dinosaurukset kuuluisivat ontologiaamme. Tässä voidaan myös soveltaa MacFarlanen analyysiä arvottamissensitiivistä ilmauksista erottamalla episteeminen tila 100 miljoonaa vuotta sitten ja episteeminen tila tänään.

Näitä esimerkkejä analysoitaessa tulee esiin jännite nominalismin ja konstruktivismin välillä. Nominalismi kieltää, että luokittelu tai jäsentely voisi perustua joihinkin olemassa oleviin luokkiin tai ryhmiin. Jäsentely voidaan tehdä mielivaltaisesti kokoamalla tiettyjä objekteja saman nimikkeen alle. Useimmille relativisteille jäsentämisellä on jokin pohja reaalisessa maailmassa. Voidaan esimerkiksi lähteä siitä, että meillä on tiedossa joukko ominaisuuksia ja identifioimme ne oliot, joilla on samat ominaisuudet. Samanlaisuus riippuu siis siitä, mitä ominaisuuksia painotamme luokittelussa. Itse olen soveltanut tätä lähestymistapaa näkökulmien määrittelyyn nojautuen käsitteellisten avaruuksien teoriaan.³⁶⁶

Yhteenvetona esitän, että todellisuuden jäsentely ei perustu luonnolliisiin lajeihin tai valmiiseen rakenteeseen mutta ei se ei ole myöskään mieli-valtaista. Jäsentely riippuu aina sekä todellisuuden piirteistä että käytetyistä viitekehyksistä. Tämä voidaan ilmaista käyttäen Lewisin funktion ideaa:

366 Hautamäki 1986 ja 2016.

Todellisuuden jäsenyys = *Funktio* (viitekehys, todellisuus).

On syytä vielä huomauttaa, että todellisuuden jäsentäminen kohdistuu yleensä joihinkin todellisuuden fragmentteihin, ei todellisuuteen ”kokonaisuutena”. Meillä ei ole näkökulmista riippumatonta tapaa kuvata todellisuutta ja näkökulmamme pystyvät tavoittamaan aina vain joitakin todellisuuden piirteitä. Tämän on lokaalin relativismin lähtökohta.

Sisäinen ja ulkoinen realismi

Realismin mukaan pystymme tiedostamaan maailman sellaisena kuin se on itsessään. Realismi on vetovoimainen käsitys todellisuudesta ja tiedosta. Naiivi realismi on ehkä yleisin ”filosofinen” oppi ammattifilosofien piirissä ulkopuolella. Sen mukaan aistimme ja tietomme raportoivat suoraan maailmasta, kertoen minkälainen se on. Esimerkiksi naiivin realismin mukaan puut ovat itsessään vihreitä ja mansikat makeita. Kriittinen realismi tunnustaa aistiemme, ajattelumme ja käsitteidemme vaikuttavan tietoomme maailmasta. Realismin mukaan tämä ei ole kuitenkaan vastaväite sille, että on olemassa mieleemme toiminnasta riippumaton maailma, joka on itsessään tietynlainen ja jonka pystymme objektiivisesti tiedostamaan. Tämä maailma myös ratkaisee, milloin jokin väite on tosi tai epätosi. Realismi pitää totuutta objektiivisena eli se katsoo, että väite on tosi sen perustella, minkälainen maailma on riippumatta ihmisestä. Realismin mukaan totuus on myös universaalista, koska se on riippumatonta paikasta, kulttuurista ja kontekstista, ja absoluuttista eli näkökulmista riippumatonta.³⁶⁷

Putnamin sisäinen realismi

Käsitteellisen relativismin merkittävin puolustaja 80-luvulta alkaen on ollut Hilary Putnam. Putnam kritisoi terävästi ”metafyysistä realismia”

---

³⁶⁷ Tässä kontekstuaalisuus oletetaan eliminoiduksi suorilla viittauksilla aikaan ja paikkaan, eli kyse on ajattomista lauseista.

ja asetti sen vastapainoksi ”sisäiseksi realismiksi” kutsumansa näkemyksen. Putnamin mukaan metafyyssisessä realismissa oletetaan, että on kiinteä joukko kielestä riippumattomia objekteja ja kiinteä suhde termien ja niiden referenssien välillä. Teoksessaan *Reason, Truth and History* Putnam luonnehtii metafyysistä realismia niin, että se lähestyy todellisuutta ikään kuin Jumalan näkökulmasta.³⁶⁸ Jumalanhan oletetaan tietävät tarkasti ja objektiivisesti, minkälainen maailma on ja mikä on totta. Metafyysisessä realismissa omaksutaan ulkoinen perspektiivi maailmaan. Vaikka Putnam lievensi teesejään myöhemmissä kirjoituksissaan, niin se minkä halusi säilyttää metafyyssisen realismin kritiikistään oli sen kieltäminen, että maailma voitaisiin jakaa objekteiksi ja ominaisuuksiksi täsmälleen yhdellä tavalla. Tällaisen metafyyssisen realismin Putnam siis kiistää johdonmukaisesti koko myöhemmässä tuotannossaan.³⁶⁹

Sisäisen realismin mukaan voi olla olemassa useita ”tosia” kuvauksia maailmasta. Tämä avaa tien pluralismiin. Pluralismissa ei ole sinänsä mitään ongelmallista, jos nämä kuvaukset tapahtuvat eri näkökulmista. Haastavaksi pluralismi tulee, jos on mahdollista, että on olemassa yhtä johdonmukaisia mutta yhteen sopimattomia käsitteellisiä skeemoja, jotka vastaavat yhtä hyvin kokemuksiamme.³⁷⁰

Realismi-relativismi-kiistan yksi vaikeus on pitää erillään ontologisia ja epistemologisia teesejä. Vaikka realistit hyväksyvätkin teesin representatioista riippumattoman todellisuuden olemassaolosta ja teesin siitä, että maailma on tietynlainen, niin he eivät ole välttämättä sitoutuneet Putnamin kritisoimaan metafyyssiseen realismiin. Realismi on tosiasiaa moniulotteisempi kuin Putnamin teoria antaa ymmärtää. Tästä on esimerkiksi John Searlen realismin puolustus.

Searlen ulkoinen realismi

Searle määrittelee kirjassaan *The Construction of Social Reality* realismin

---

³⁶⁸ Putnam 1981.

³⁶⁹ Viimeisessä kirjoituksessaan Putnam toistaa tämän kritiikin, ks. Putnam 2015.

³⁷⁰ Ks. Putnam 1981, 73.

hyvin yksinkertaisella tavalla.³⁷¹ Hän kutsuu määrittelemäänsä realismia ”ulkoiseksi realismiksi” haluten tuoda esiin erimielisyytensä Putnamin ”sisäisen realismin” kanssa. Ulkoisen realismin perusteeksi on, että maailma (tai todellisuus tai universumi) on olemassa riippumatta siitä, miten esitämme (representoimme) sen. Tämän voi muotoilla Searlen mukaan myös niin, että on olemassa ontologisesti objektiivinen todellisuus. Hän kieltää, että näin määritelty realismi edellyttäisi totuuden korrespondensiteorian, vaikka hän kannattaakin sitä oikein muotoiltuna.

Searle täsmentää realismin määritelmäänsä puhumalla maailman tai esineiden olemisen tavasta: realismin mukaan on olemassa representaatioistamme täysin riippumaton tapa, jolla maailma ja esineet ovat. Nämä määritelmät ovat hänen mukaansa ontologisia ja täysin riippumattomia totuus-, tieto- ja kielikysymyksistä. Mutta tästä huolimatta Searle kiistää kannattavansa metafysisistä realismia ja hyväksyy itse käsitteellisen relatiivisuuden.

Searlen lähtökohtana on, että todellisuuden kuvaamisessa voidaan käyttää erilaisia kieliä ja käsitejärjestelmiä ja että nämä ovat konventionaalisia tapoja representoida todellisuutta. Searle asettaa rinnakkain kannattamansa ”ulkoisen realismin” (A) ja ”käsitteellisen relativismin” (B):³⁷²

A. Todellisuus on olemassa riippumatta siitä, kuinka sen representoimme.

B. Kaikki todellisuuden representaatiot on tehty suhteessa johonkin enemmän tai vähemmän mielivaltaisesti valittuun käsitejoukkoon.

Kuten Searle toteaa, nämä teesit eivät ole mitenkään ristiriidassa keskenään. Realisti voi aivan hyvin hyväksyä realismin ja kieltää, että olisi joku itseoikeutettu tapa kuvata todellisuutta. Hän myöntää, että jokainen todellisuuden kuvaus on aina tehty jostain näkökulmasta käsin, johon liittyy henkilökohtaisia, kulttuurisia ja kontekstuaalisia tekijöitä. Searle kuvaa näitä teesejä myös käyttäen aspektin ja näkökulman käsitteitä.³⁷³ Jokainen representaatio edustaa tiettyä aspektia. Representaatioiden aspektuaalinen luonne johtuu siitä, että representaatio tapahtuu aina

371 Searle 1995, 150-160.

372 Searle 1995, 160-167.

373 Searle 1995, 175-176.

jonkin viitekehyksen sisällä ja tietystä näkökulmasta. Saman vesitiikan esittäminen vetenä ja H₂O:na on sen kahden eri aspektin esittämistä.

Searle kiteyttää näkemyksensä seuraavasti:

”Voimme esittää todellisuutta vain näkökulmasta käsin, mutta ontologisesti objektiivisella todellisuudella ei ole näkökulmaa”.³⁷⁴

Näin siis Searle realistina hyväksyy samaan aikaan ”ulkoisen realismin” ja ”käsitteellisen relativismin” (tai oikeastaan käsitteellisen relatiivisuuden) vastauksena Putnamin metafysisen realismin kritiikkiin.

Se mikä Searlelta jää tarkemmin käsittelemättä, on aspektuaalinen totuus. Jos meillä on erilaisia ja jopa ristiriitaisia mutta tosia representaatioita todellisuudesta, niin joudumme pohtimaan, mikä ratkaisee näiden erilaisten väitteiden totuuden. Ulkoisen realismin perusidea on, että todet lauseet esittävät asiat siten kuin ne todellisuudessa ovat. Tätä on vaikea yhdistää käsitteellisen relativismin edellyttämään näkökulmariippuvaan totuus käsitteeseen.

Mutta *voivatko asiat olla useilla tavoilla?* Näkökulmarelativismi olettaa, että asiat voivat olla useilla tavoilla, koska niillä on useita puolia tai aspectteja. Nämä aspektit ovat todellisia ja ne ratkaisevat näkökulmasensitiivisten väitteiden totuuden. Searle kirjoittaa:

”On olemassa ääretön määrä eri näkökulmia, eri aspectteja ja eri käsitteellisiä järjestelmiä, joiden alla eri asioita voidaan esittää. Jos tämä on totta, ja varmasti se on totta, silloin on mahdotonta saavuttaa totuuden ja todellisuuden yhtenäistämistä”.³⁷⁵

Tämä tarkoittaa mielestäni sitä, että totuus on aina osittaista ja kuvauksemme maailmasta kohdistuvat aina maailman eri aspectteihin, eivät koskaan koko todellisuuteen. Tämän idean mukaisesti esitin luvussa 4 näkökulmiin suhteutetun totuus käsitteen. Siinä totuus objektista on totuutta jostakin sen aspektista. Tietysti jos aspekti on subjektiivinen (oma kokemus) tai sosiokulttuurinen (yhteiskunnasta riippuva), totuus ei ole objektiivista naturalismin mielessä.

374 Searle 1995, 176.

375 Searle 1995, 176.

Käsitteemme eivät luo todellisuutta, mutta jaottelevat sen omalla tavallaan olioiksi ja ominaisuuksiksi näkökulmasta riippuen. Tätä jaottelua ei maailma itse sanele. Mutta kun käsitteet on kiinnitetty ja sovittu, todellisuudesta riippuu, mikä on käsitteiden reaalin ala (ekstensio), esimerkiksi mitkä oliot kuuluvat dinosaurusten joukkoon. Maailman jako olioihin on tällä tavalla riippuvainen sekä todellisuudesta että viitekehystä.

Searlen tapa käsitellä realismia ja relativismia häivyttää niiden vastakohtaisuutta. On vaikea sanoa, mitä olennaisia eroja on Putnamin ”sisäisen realismin” ja Searlen ”ulkoisen realismin” välillä. Putnamin terminologia on lisäksi ollut horjuvaa ja hän muutti käsitteitään ja käsityksiään useaan otteeseen.

Käsitteellinen relatiivisuus ja optionaaliset kielet

Putnam tekee kirjassaan *Ethics without Ontology*³⁷⁶ erottelun käsitteellisen relatiivisuuden ja käsitteellisen pluralismin välillä. *Käsitteellinen pluralismi* esiintyy tilanteessa, jossa meillä on kaksi erilaista kuvausta tietyistä ilmiöistä. Putnamin esimerkki on huoneen kuvaus. Toinen kuvaus käyttää sellaisia arkikäsitteitä kuten tuoli, pöytä, kirja jne. Toinen kuvaus samasta huoneesta voi viitata partikkeleihin ja kenttiin. Nämä kuvaukset eivät ole yhteensopimattomia, saati sitten ristiriitaisia. Aikaisemmissa teoksissaan³⁷⁷ Putnam kutsui käsitteellistä pluralismia käsitteelliseksi relatiivisuudeksi, mutta mainitussa teoksessa hän täsmentää, mitä hän oikein tarkoittaa käsitteellisellä relatiivisuudella.

Käsitteellisessä relatiivisuudessa kysymys olioiden olemassaolosta ja identiteetistä on relatiivinen kysymys. Putnamin mukaan ontologian kannalta olennainen kysymys on, miten sanaa ”olemassaolo” käytetään. Sitä voidaan käyttää monella eri tavalla ja nämä tavat riippuvat siitä, mitä sopimuksia (konventioita) kielessä on tehty. Tästä seuraa, että sellaiset keskeiset ontologiset käsitteet kuten yksilö (individi) ja identiteetti ovat relatiivisia suhteessa kielen konventioihin. Putnamin tunnettu esimerkki on mereologiasta, joka on teoria yksilöistä ja komplekseista.³⁷⁸

376 Putnam 2004.

377 Ks. esim. Putnam 1988, Chapter 7.

378 Ks. esim. Putnam 2004. Puhun mereologiasta myös luvussa 8.

Mereologian mukaan objektien yhdistelmät eli summat ovat myös objekteja. Jos meillä on kolme ”perusobjektia” x , y ja z , niin meillä on seitsemän mereologista objektia: x , y , z , $x+y$, $x+z$, $y+z$ ja $x+y+z$ (ja lisäksi tyhjä olio). Ovatko mereologiset summaobjektit todella objekteja, on Putnamin mukaan turha kysymys. Se riippuu aivan tehdystä sopimuksesta. Putnam toisaalta kieltää, että tässä olisi kysymys sanan ”olemassaolo” eri merkityksistä. Mereologinen ”riita” ei ole semanttinen eli kysymys ei ole siitä, että sanalle ”olemassa” annettaisiin eri merkitys. Kysymys on siitä, miten sanoja käytetään. Käsitteellisen relatiivisuuden esiin nostamat ristiriidat, kuten että ”objekteja on 3” vs. ”objekteja on 7”, ovat näennäisiä. Ne häviävät, kun huomataan niiden takana olevat erilaiset konventiot. Ei ole oikeaa vastausta kysymykseen, kuinka monta objektia tuossa maailmassa on.

Voimme ajatella, että meillä on kaksi erilaista kieltä, joissa toisessa mereologisia summia ei hyväksytä (K1) ja toisessa ne hyväksytään objekteiksi (K2). Kuvatussa tilanteessa kielessä K1 esitetty väite ”objekteja on 3” on tosi, kun taas kielessä K2 esitettynä se on epätosi. Olennainen seikka Putnamin analyysissä on, että väitteet ”objekteja on 3” ja ”objekteja on 7” eivät ole ristiriidassa keskenään, koska ne perustuvat erilaisiin konventioihin. Ne saattavat näyttää ristiriitaisilta, mutta ne eivät ole oikeasti ristiriidassa keskenään. Konventiot sen sijaan ovat yhteensopimattomia siinä mielessä, että jos keskustelemme objekteista samaan aikaan molemmilla kielillä K1 ja K2, niin joudumme sekaannuksiin ja umpikujaan. On päätettävä, kumpaa kieltä kulloinkin käytetään.

Sama analyysi voidaan esittää identiteettiväitteistä. Monet niistä ovat konventionaalisia. Identiteetti rakentuu olioiden samankaltaisuuden kautta. Mutta samankaltaisuus ei ole absoluuttinen käsite. Kuten Karl Popper korostaa, samanlaisuus ja luokittelu edellyttävät intressejä, näkökulmaa ja ongelmaa.³⁷⁹ Olioiden samanlaisuus ei ole maailman absoluuttinen, näkökulmista riippumaton ominaisuus.³⁸⁰

379 Popper 1963, 143.

380 Jaakko Hintikka tekee kiinnostavan erottelun kahdenlaisen identifikaation välillä. Perspektiivinen identifikaatio tapahtuu puhujan perspektiivistä ja kontekstista käsin. Julkinen identifikaatio on perspektiivivapaa. Hintikan semantiikassa näihin liittyy olioiden erilaiset identifikaatiot mahdollisten maailmojen välillä. Ks. Hintikka 1998. Olen kiitoksen velkaa tästä huomi-

Pääsemme syvemmälle käsitteellisen relatiivisuuden problematiikkaan erottamalla optionaliset tai vaihtoehtoiset kielet yleiskielestä. Olen edellä käyttänyt yleiskielestä termiä *K-kieli*. K-kielen ilmaukset ja merkitykset määrittävät meidän arkipäiväisen ontologiamme. K-kielen jaetut uskomukset ovat pohjana arkiselle käsityksellemme todellisuudesta, jota olen sanonut *K-todellisuudeksi*. Optionaaliset kielet ovat K-kielen laajennuksia jollekin erityiselle tiedon alueelle. Sellaisia voisivat olla matemaattikkojen käyttämä joukko-oppi, joka ei hyväksy mereologisia summia objekteiksi (ts. joukoiksi) tai mereologinen kieli, jossa summat ovat objekteja. K-kieli toimii optionaalisten kielten yleisenä kontekstina, jonka puitteissa ne voidaan tulkita.

Loogisen empirismin kehittäjä Rudolf Carnap lähestyi optionaalisten kielten ongelmaa melko lailla samalla tavalla kuin Putnam. Carnapin mukaan tietynlaisten olioiden hyväksyminen oleviksi täytyy tapahtua ottamalla käyttöön uusi kielellinen viitekehys, jossa voidaan puhua näistä oloista.³⁸¹ Viitekehys sisältää uusia ilmaisumuotoja ja niitä ohjaavia sääntöjä. Carnap kutsuu tätä menettelyä *kielellisen viitekehyn konstruktoimiseksi* kyseessä olevia olioita varten. Kielellinen viitekehys postuloi olioiden järjestelmän. On luonnollista kysyä, ovatko oliot olemassa. Carnapin mukaan tämä kysymys voidaan asettaa kahdella tavalla: sisäisenä tai ulkoisena kysymyksenä. Sisäinen kysymys koskee sitä, onko jokin olio olemassa viitekehyn puitteissa. Esimerkiksi onko atomeja olemassa fysiikan järjestelmässä (näin on). Ulkoinen kysymys koskee sitä, onko olioiden järjestelmä olemassa kokonaisuudessaan.

Sisäiseen kysymykseen voidaan löytää vastaus; se voi olla jopa analyytinen kuten lukuteoria viittaa lukuihin. Sisäisiin olemassaolokysymyksiin voidaan periaatteessa antaa tosi/epätosi/ei-tiedetä vastauksia. Sen sijaan ulkoinen kysymys on filosofinen tai ”realistinen” kysymys siitä, onko kielellisen viitekehyn postuloima järjestelmä todellinen viitekehystä riippumatta. Carnapin mukaan tähän kysymykseen ei voida antaa tosi/epätosi vastauksia.³⁸² Olennainen kysymys on, miksi joku käsitteellinen viitekehys pitäisi hyväksyä tai ottaa käyttöön. Koska ”totuus” ei tätä ratkaise, valinnan pitäisi perustua viitekehyn hedelmällisyyteen, hyödyl-

---

osta Ilkka Niiniluodolle.

381 Carnap 1980, 36.

382 Carnap 1980, 38.

lisyyteen tai tarkoituksenmukaisuuteen, siis käytännöllisiin tarpeisiin. Tässä Carnap tulee hyvin lähelle pragmatismia ja John Deweyn käsityksiä, joista puhuin edellä.

Deweyn ajattelu on tässä vielä johdonmukaisempaa kuin Carnapin siinä mielessä, että Carnap kuitenkin ottaa annettuna joitakin olioita, joita varten konstruoidaan viitekehys. Deweyläisessä pragmatismissa oliot konstruoidaan tutkimusprosessin kautta. Tällöin olioiden ja viitekehyn konstruktio tapahtuvat rinnakkain ja samassa prosessissa. Carnap ja Dewey ovat kuitenkin samoilla linjoilla koskien viitekehyn valintaa tarkoituksenmukaisuuskysymyksenä ja vastauksena tiettyihin käytännöllisiin tarpeisiin.

Oli sitten kysymys Carnapin kielellisistä viitekehysistä tai Putnamin optionaalisista kielistä, keskeistä on *kielellinen toleranssi*. Samoja ilmiöitä voidaan kuvata vaihtoehtoisilla viitekehysillä, joita voidaan verrata niiden hyödyllisyyden kannalta. Carnapin sanoin valinta voidaan tehdä sen perusteella kuinka tehokkaita työkaluja ne ovat: mikä on tulosten suhde vaadittavien ponnistusten määrään ja monimutkaisuuteen.

Putnamin erilaiset luonnehdinnat relatiivisuudesta ja pluralismista kulmineituvat hänen käsitteessään pragmaattinen pluralismi. *Pragmaattisen pluralismin* mukaan käytämme arkikielessä monia erilaisia diskursseja ja kielipelejä, joita ohjaavat erilaiset standardit, joilla on erilaisia sovelluksia ja loogisia ja kieliopillisia piirteitä. On illuusio, että yksi kieli-peli riittäisi koko todellisuuden kuvailuun.³⁸³

---

383 Putnam 2004, 21-22.

Luku 7.

Relativismi ja realismi tieteenfilosofiassa

Tieteenfilosofiassa tutkitaan tieteellisen tiedon luonnetta, yleisiä perusteita ja tieteellistä toimintaa. Monet asiat, joista olen edellisissä luvuissa puhunut, ovat relevantteja myös tieteenfilosofian kannalta. Tässä luvussa keskityn kahteen asiaan: tieteelliseen realismiin kritiikkiin ja näkökulmia korostavaan perspektivismiin tieteessä. Erityisenä teemana on tieteen objektiivisuus.

Tieteellisen realismin kritiikkiä

Tieteellinen realismi on yksi tieteenfilosofian pääsuuntauksista empirismin ja instrumentalismin ohella. Tieteellinen realismi pitää teorioita todellisuuden kuvauksina, jotka voivat olla tosia tai epätosia. Empirismin (tai induktivismin) mukaan tiede perustuu havaintoihin ja kokeemukseen ja niistä tehtyihin induktiivisiin yleistyksiin. Instrumentalismi puolestaan pitää tieteellisiä teorioita havaintoja järjestävinä työkaluina. Jo pitkään kiista realismin ja instrumentalismin välillä on ollut tieteenfilosofian peruskiistoja.

Ilkka Niiniluoto määrittelee *tieteellisen realismin* näkemykseksi, jonka mukaan

”teoriat ovat yrityksiä saavuttaa todellisuutta koskevaa tietoa ja sellai-

sena ne ovat tosia tai epätosia väitteitä. Jos teoria on tosi, niin sen postuloimat teoreettiset entiteetit (oliot tai ominaisuudet, joihin ’teoreettiset termit’ viittaavat) ovat olemassa – riippumatta siitä, ovatko ne aistein havaittavissa vai ei. .... Tieteelliset realistit hyväksyvät siten realistisen tietoteorian, jonka mukaan on olemassa tajunnasta riippumaton todellisuus.”³⁸⁴

Tieteenfilosofi Bas van Fraassen luonnehtii tieteellistä realismia seuraavasti: ”Tiede pyrkii teorioineen antamaan meille kirjaimellisesti toden kertomuksen siitä, minkälainen maailma on.”³⁸⁵ Voimakkaan muotoilun tieteelliselle realismille antoi nobelisti Sheldon Glashow julistaessaan että ”me [luonnontieteilijät] myönnämme, että on olemassa ikuisia, objektiivisia, ekstra-historiallisia, sosiaalisesti neutraaleja, ulkoisia ja universaalisia totuuksia”.³⁸⁶ Tätä voi pitää jo absolutismina.

Instrumentalismin mukaan teoriat ovat työkaluja havaintokokemuksen (datan) järjestämistä, selittämistä ja ennustamista varten. Niitä ei ole tarkoitettukaan antamaan todenmukaista kuvaa maailmasta. Kysymys havaitsemattomien entiteettien olemassaolosta ei ole relevantti teorian hyödyllisyyden kannalta. Instrumentalismi luetaan usein antirealismiksi ja relativismiksi, mutta periaatteessa instrumentalismi on yhteensopiva realismin kanssa.

1900-luvun loppupuolella ja 2000-luvun alussa tieteenfilosofiseen keskusteluun on tullut uusia teemoja ja lähestymistapoja, jotka suhtautuvat kriittisesti perinteiseen realismiin. Niille on yhteistä pluralismin ja perspektivismin hyväksyminen ja tieteellisen realismin uudelleenarviointi. Tarkastelen tässä jaksossa kahta tapaa puolustaa tieteellistä realismia. Toinen liittyy tieteellisten teorioiden menestykseen ja toinen korrespondensiteorian elvyttämiseen semanttisen totuusteorian avulla.

384 Niiniluoto 1980, 229-230.

385 van Fraassenin 1980, 8.

386 Giere 2006, 10.

Tukeeko ”ihmeargumentti” tieteellistä realismia?

Merkittävä argumentti realismi-antirealismikiistassa on tieteellisten teorioiden menestys.³⁸⁷ Teorian totuus merkitsee realismin mukaan mm. sitä, että siinä viitatus teoreettiset entiteetit ovat olemassa. Teorioissa on käsitteitä kuten aksioni ja gravitaatioaalto, jotka eivät viittaa suoraan havaittaviin objekteihin. Monet tällaisia teoreettisia entiteettejä olettavat teorit ovat selittäneet menestyksellisesti havaittavia ilmiöitä tai auttaneet luomaan hyödyllisiä teknologioita. Esimerkiksi ihminen on päässyt kuuhun nojautuen fysiikkaan ja siihen perustuvaan teknologiaan. Jos teorianme eivät olisi tosia, tällainen menestys ei olisi selitettävissä, se olisi ”ihme”. Tämä ns. *ihmeargumentti* on päättely parhaaseen selitykseen: paras selitys teorian menestykselle on sen totuus. Tieteellisen realismin mukaan tieteen tavoitteena tulee olla juuri todet teorit, pelkkä empiirinen selityskyky ei riitä.³⁸⁸

Teorioiden empiirinen selitysvaikutus tai kykymme toimia menestyksellisesti teorioidemme avulla ei kuitenkaan välttämättä edellytä niiden ”totuutta” realismin mielessä. Kuten kokemus osoittaa, myös epätosiksi todetut teorit ovat toimineet hyvin. Esimerkiksi eetteriteoriaan pohjautuva valon aaltoteoria ennusti hyvin optiset kokeet.³⁸⁹

Tunnettuja esimerkkejä ”kadonneista” entiteeteistä ovat flogiston ja eetteri. Flogiston-teoria oli 1600- ja 1700-lukujen kemiallinen teoria, joka oletti, että palaminen on erityisen aineen, flogistonin poistumista palavasta materiaasta. Eetteriteorian mukaan valon eteneminen avaruudessa tapahtuu eetteriksi kutsutussa väliaineessa. Einstein hylkäsi erityisessä suhteellisuusteoriassaan vaatimuksen valoeetterille. Sellaista ei tarvitse olettaa. Miksi siis nykyiset teorianme olisivat sen todempia kuin flogiston- ja eetteriteorit?

Teorioiden menestykseen täytyy olla muitakin selityksiä kuin niiden väitetty totuus realismin mielessä. Tietysti virheellisten teorioiden mahdollistama toiminnan menestys voidaan selittää sillä, että ne ovat kuitenkin osittain tosia tai lähellä totuutta.³⁹⁰ Mutta tämä vesittää sen idean,

387 Ks. Niiniluoto 1980.

388 Asiaa koskeva debatti, ks. Chakravartty & van Fraassen 2018.

389 Ks. Okasha 2002, 65.

390 Ks. Niiniluoto 1987.

että tosien teorioiden postuloimat oliot ovat todella olemassa ja siksi menestymme. En silti kiellä, että ihmeargumentilla on intuitiivista veto-voimaa, mutta loogisesti sitova se ei ole. Toisaalta ihmeargumentti jättää todistustaakkaa antirealisteillemme siitä, mikä status teoreettisilla entiteeteillä on, jos niiden ei ajatella viittaavan mihinkään, ja miten rajanveto havaittavien ja ei-havaittavien ilmiöiden välillä voidaan tehdä.³⁹¹

Saako tieteellinen realismi tukea formaalisesta korrespondenssiteoriasta?

Luvussa 4 Totuuden relatiivisuus totesimme, että korrespondenssiteoriaa ei voi rakentaa tosiasiakäsitteen varaa. Loogikko Alfred Tarskin kehittämä formaalisten kielten semantiikka tarjoaa sellaisen lähestymistavan totuuden määrittelyyn, jossa ei tarvitse puhua faktoista. Tätä semantiikkaa käytetään tieteenfilosofiassa myös tieteellisten teorioiden sisällön ja totuuden analyysiin.³⁹²

Formaalisen semantiikan lähtökohtana on totuuden määrittely kielen ja sen mallin välisenä suhteena. Esitän tämän yksinkertaisesti saadakseni esiin perusideat. Ajatellaan, että kielessä L on nimiä yksilöille ja predikaatteja, jotka kuvaavat yksilöiden ominaisuuksia ja relaatioita. Nimiä ja predikaatteja sanotaan kielen *termeiksi*. Kielen tulkintaa varten tarvitsemme joukon alkioita, olkoon se D, ja *tulkintafunktion*, olkoon se I, joka liittää jokaiseen L:n nimeen (eli vakioon) jonkin olion D:stä, ja jokaiseen L:n predikaattiin vastaavanlaisen D:n alkioiden ominaisuuden tai relaation. Tulkittu kieli puhuu siis joukosta D, sen alkioista ja alkioiden välisistä relaatioista. Sanomme paria [D,I] *L kielen malliksi tai L-struktuuriksi*. Tarskin esittämän semantiikan avulla määritellään L-kielen lauseiden totuus suhteessa malliin.

Otetaan esimerkiksi yksinkertainen kieli, jossa on kaksi nimeä a ja b, kaksi ominaisuuspredikaattia N(x) ja M(x) ja yksi relaatiopredikaatti T(x,y). Laittamalla nimiä muuttujien paikalle ja käyttämällä konnektiiveja ja kvanttoireita, voidaan muodostaa lukemattomia lauseita, kuten

391 Täytyy erottaa suora havainto epäsuorasta havainnoinnista, jossa käytetään erilaisia havaintovälineitä, kuten sumukammioita fysiikassa.

392 Ks. esim. Niiniluoto 1999.

$M(a)$, $N(b)$, $T(a,b)$, $M(a) \rightarrow T(b,a)$ ("jos...niin..."), $\forall xN(x)$ ("kaikille x...") jne.

Kielen L lauseilla ei ole itsesään mitään totuusarvoja. Totuus voidaan määritellä vain tulkitulle kielelle L eli suhteessa johonkin kielen malliin $[D,I]$. Olkoon D joukko ihmisiä, joihin kuuluvat vaikkapa Liisa ja Jukka. Tulkintafunktio voisi olla

$I(a)$ = Liisa

$I(b)$ = Jukka

$I(M)$ = miehet joukossa D

$I(N)$ = naiset joukossa D

$I(T)$ = tuntee relaatio joukossa D.

Tämän mallin avulla määritellään kielen lauseiden totuus. Esimerkiksi lause "M(b)" on tosi mallissa $[D,I]$ jos ja vain jos Jukka on mies (eli Jukka kuuluu miesten joukkoon). Lause "T(a,b)" on tosi mallissa jos ja vain jos Liisa tuntee Jukan. Totuuden määrittämiseksi meidän täytyy tietää, ketkä kuuluvat miesten ja naisten joukkoihin ja ketkä tuntevat toisensa. Kun nämä tiedetään, niin kaikki L-kielen lauseet saavat totuusarvon mallissa.³⁹³

Tällaista formaalisten kielten semantiikkaa on käytetty korrespondensiteorian täsmäntämiseen. Kuten huomamme tässä totuusmäärittelyssä ei vedota faktoihin vaan puretaan kaikki lauseet perustekijöihin. Näin voidaan välttää yleinen faktaontologia. Voidaksemme määrittää lauseen totuuden, meidän on vain tunnettava, mitä ominaisuuksia ja suhteita oloilla on.³⁹⁴

Tällä formaalisen semantiikan lähestymistavalla on kuitenkin omat rajoituksensa. Eräs perusrajoitus on, että on monia mielekkäitä väitteitä, joita ei voi formalisoida tavallisen logiikan keinoin.³⁹⁵ Tällaisia ovat kausaalisuutta ilmaisevat lauseet kuten "Ovi paiskautui kiinni, koska ulkona oli kova tuulenpuuska" tai moraalisia normeja koskevat lauseet

393 Totuusrelaation tarkempi määrittely edellyttää vielä sen määrittämistä, miten vapaita muuttujia käsitellään.

394 Tietysti tässäkin on kyseessä faktat, mutta ne ovat yksinkertaisia predikaatioita "Liisa on nainen" jne.

395 Ks. Wrenn 2015, 85-88.

kuten "Olemme velvollisia pitämään lupauksemme". Näiden semantiikkaa ei voida rakentaa pelkästään termien referenssien varaan. Tarvitaan jotain "mahdollisen maailman" kaltaisia abstrakteja entiteettejä.

Mahdollinen maailma on kuviteltavissa oleva maailma, joka eroaa joissakin suhteissa todellisesta maailmasta tai aktuaalisesta maailmasta. Mahdolliset maailmat esittävät, kuinka asiat voivat olla.³⁹⁶ Mahdollisia maailmoja voidaan käyttää apuvälineenä tutkittaessa erilaisia filosofisia käsitteitä ja kielen semantiikkaa. Kun mahdolliset maailmat otetaan mukaan formaaliseen semantiikkaan, täytyy tulkintafunktiota laajentaa sillä tavalla, että se kuvaa kielen termit mahdollisiin maailmoihin. Kielelle tulee malli jokaiseen mahdolliseen maailmaan.

Logiikkaan perustuva korrespondensiteoria olettaa, että kielen ja maailman suhde voidaan ilmaista *kielen ja sen mallin suhteena*. Maailma tai sen osa muodostaa mallin formaalisen semantiikan mielessä ja tulkintafunktio osoittaa kielen termien referenssit mallissa. Ilkka Niiniluoto seuraa tätä strategiaa.

Niiniluodon kehittämä realistinen tietoteoria välttää tietyyssä mielessä metafysisen realismin ongelmia.³⁹⁷ Niiniluoto määrittelee käsitteellisen viitekehyksen kielen ja sen tulkinnan muodostamana parina $K = (L,I)$, missä L on kieli ja I on tulkintafunktio, joka kuvaa kielen mahdollisiin maailmoihin. Tulkintafunktio liittyy siis jokaiseen mahdolliseen maailmaan W kielestä riippuvan L-struktuurin $W(K)$ eli mallin, joka muodostuu joukosta olioita ja niiden välisiä relaatioita. Struktuurissa $W(K)$ on kaikki ne oliot ja relaatiot, joita tarvitaan kielen L totuusehtojen asettamiseksi maailmassa W.

Niiniluodon tapa käsitellä totuutta tässä yhteydessä on huomionarvoinen. Kielen L lauseiden totuus on relatiivinen suhteessa viitekehykseen K ja lauseen totuusarvon maailmassa W määrää tässä viitekehyksessä maailman W L-struktuuri $W(K)$.

Lause p on tosi maailmassa W jos ja vain jos p on tosi struktuurissa $W(K)$. Jos käytössä on toinen käsitteellinen viitekehys K^* , niin toiset lauseet voivat olla tosia W :ssä. Tämä avaa tien pluralismiin. Tässä on tärkeää korostaa, että eri viitekehyksien välillä ei ole ristiriitaa. Jos siis lause p on tosi maailmassa W viitekehyksessä K ja epätosi viitekehyksessä K^* , niin

396 Ks. Jacqueline 2006, 411.

397 Niiniluoto 2014.

kyseessä ei ole looginen ristiriita, koska lauseet on tulkittu eri tavalla.

Mahdollisten maailmojen joukossa on aktuaalinen maailma A, jota vastaa L-struktuuri tai malli A(K). Erityisesti ne lauseet, jotka ovat tosia aktuaalista maailmaa vastaavassa mallissa A(K), ovat *oikeasti* totta. Näin tämä looginen lähestymistapa antaa ”realistisen” totuuden määritelmän kielen lauseille. Toinen asia on sitten se, että emme välttämättä tiedä, mikä on aktuaalinen maailma, ja juuri sen selvittäminen on tieteen tehtävänä.

Niiniluodon konstruktiossa on olennaista, että viitekehys $K=(L,I)$ ei tyhjennä koko maailmaa, vaan tulkintafunktio I ”poimii” jokaisesta mahdollisesta maailmasta esiin jonkin joukon olioita ja juuri sellaisia relaatioita, jotka vastaavat kielen L predikaatteja. Tämä poimiminen on eräänlaista maailman konstruktioita, jossa objekteja identifioidaan ja niiden ominaisuuksia valitaan. Näin vältetään Putnamin kritisoidun metafyyssisen realismin totalisoiva piirre: metafyyssinen realismi olettaa, että on olemassa yksi ja vain yksi oikea ja täydellinen kuvaus maailmasta. Niiniluodon mukaan meillä yhtä monta kuvausta maailmasta kuin viitekehysistä. Hän kutsuu näkemystään *konseptuaaliseksi pluralismiksi*. Hän myös korostaa, että tulkintafunktio ei ole fyysikaalinen fakta; se perustuu ihmisten tekemään *konventioon*.³⁹⁸ Tällä tasolla tarkastellen konseptuaalinen pluralismi on hyvin lähellä näkökulmarelativismia. Mutta erot liittyvätkin yksityiskohtiin.

Niiniluoto pitää edellä esitettyä tarskilaista totuusteoriaa realistisena korrespondenssiteorianana. Tätä hän perustelee sillä, että vaikka viitekehysten valinta onkin konventio, niin lauseiden totuuden ratkaisee aina tarkasteltava maailma. Tässä Niiniluoto joutuu tekemään oletuksen, että *jokaisessa mahdollisessa maailmassa on yksikäsitteinen L-struktuuri jokaiselle L-kielelle*.³⁹⁹ Erityisesti aktuaalisessa maailmassa on ”todellinen” L-struktuuri.

Perushuomautukseni Niiniluodon ideaa kohtaan on, että logiikan kannalta maailmassa voi olla lukemattomia L-struktuureja. Mikään niistä ei itsestään asetu edustamaan sitä oikeaa tai aiottua mallia. Aiottu malli joudutaan siksi valitsemaan ja tässä tulevat näkökulmat ja relativismi mukaan. Tämä on juuri se seikka, jota Putnam painottaa metafyyssisen

398 Niiniluoto 1987, 140.

399 Niiniluoto 1987, 142.

realismin kritiikissään. Vaikka Niiniluoto hyväksyy pluralismin ja torjuu valmiiksi jäsenellyn maailman idean, niin hän tuo metafyyssisen realismin takaisin oletuksessaan yksikäsitteisestä L-struktuurista. Tämä oletus on kestävä, sillä maailman voidaan jäsentää L-struktuuriksi useilla tavoilla. Tähän ei vaikuta se puhutaanko koko maailmasta vai sen fragmentista.

Tässä on nyt olennaista se, miten tulkintafunktio määräytyy. Tulkintafunktion olemassaoloa ei voi vain olettaa, vaan se täytyy konkreettisesti määritellä. Tämä edellyttää, että on käytettävissä itsenäinen kuvaus kielelle ja todellisuudelle. Jos meillä taas on kuvaus niille, niin kielen ja todellisuuden vastaavuus riippuu täysin siitä, kuinka määrittelemme sen ”kuvatulle” todellisuudelle, kuten van Fraassen painottaa.⁴⁰⁰ Näin vastaavuus muuttuu episteemiseksi tiedon ja tiedetyn maailman väliseksi suhteeksi.

Putnam on syystä kutsunut korrespondenssia ”maagiseksi” yhteydeksi, joka ihmeellisesti yhdistää käsitteemme todellisuuteen.⁴⁰¹ Korrespondenssiteorian ”maagisuus” liittyy siihen, että se ei kykene selittämään, mihin ja miten tieteelliset termit viittaavat maailmassa. Ei riitä, että asetamme ehdon ”I(atomi) = atomien luokka”. Pelkät lauseiden totuusehdot eivät nekään kykene kiinnittämään termien referenssejä. Lauseet voivat olla totta, vaikka niissä olevat termit viittaavat aivan eri olioihin kuin oletamme.⁴⁰² Quine viittaa tähän samaan ilmiöön käsitteellä *referenssin indeterminaatio*: on aina olemassa vaihtoehtoisia tapoja kiinnittää termien referenssit muuttamatta teorioiden totuusarvoa.⁴⁰³

Teoreettisia termejä ei voida yhdistää todellisuuteen myöskään osoittamalla ja mittaamalla entiteettejä, koska niiden oletetaan viittaavan nimenomaan havaitsemattomiin entiteetteihin. Lisäksi ostensiivisiin määritelmiin liittyy epämääräisyyttä, jota erityisesti Wittgenstein ja Quine ovat painottaneet.⁴⁰⁴ Osoittaminen kohdistuu fyysisiin ilmiöihin, kuten esineen ulkonäköön, mutta se ei kerro mitään siitä, minkä mer-

400 Van Fraassen 2008, 233.

401 Putnam 1981, 16.

402 Putnam 1981, 32-35.

403 Quine 1990, 33-36, 20-52. Quine kutsuu referenssin indeterminaatiota myös ontologiseksi relatiivisuudeksi.

404 Wittgenstein 1980, Quine 1960.

kityksen ihmiset antavat esineelle ja mikä esine on kyseessä. Tieteenfilosofiassa tätä samaa ilmiötä kutsutaan *havaintojen teoriapitoisuudeksi*: havainnot eivät ole ”puhtaita”, vaan niihin vaikuttavat havaintoinstrumentit ja teoreettiset ennakko-oletukset.⁴⁰⁵

Logiikan semantiikkaan nojautuvassa korrespondenssiteorian konstruktiossa käsitellään myös merkityksen teoriaa. Mahdollisten maailmojen semantiikka on ilman muuta hyödyllinen väline tutkia kielen ilmaisten merkityksiä.⁴⁰⁶ Merkityksen teorian kannalta siinä on kuitenkin ongelmia, jotka liittyvät siihen, missä vaiheessa tai miten merkitykset tulevat kuvaan mukaan.⁴⁰⁷ Tässä näen kaksi vaihtoehtoa.

1. Merkitykset edeltävät tulkintafunktiota ja niitä käytetään kiinnittämään termien referenssit mahdollisissa maailmoissa (sisäinen semantiikka, kielestä maailmaan).
2. Tulkintafunktio edeltää merkityksiä ja merkitykset syntyvät kausaalisesti termien referensseistä eri mahdollisissa maailmoissa (ulkoinen semantiikka, maailmasta kieleen).

Tästä syntyy paradoksaalinen tilanne. Vaihtoehto 1) edellyttää, että meillä on ennen tulkintaa merkitykset. Mutta niille ei ole annettu mitään osaa viitekehysessä $K=(L,I)$. Lisäksi on todella vahvoja argumentteja sen puolesta, että ihmisten mielessä olevat merkitykset eivät voi kiinnittää termien referenssejä.⁴⁰⁸ Tämän voi sanoa niinkin, että lauseiden totuus ehdot eivät kiinnitä termien referenssejä.

Jos taas vaihtoehto 2) valitaan, niin tulkintafunktiota I ei ”ohjaa” mikään, se vain liittyy termeihin referenssit kussakin mahdollisessa maailmassa. Mitä termit merkitsevät, riippuu yksinomaan referensseistä ja niiden kausaalisista vaikutuksista. Termien referenssin kausaalinen vaikutus ei ole yksikäsitteinen suhde. Merkityksiä kiinnittävän kausaalisuhteen pitää olla juuri oikeanlainen, muuten korrespondenssia ei voida postuloida.⁴⁰⁹

---

405 Hanson 1976.

406 Ks. esim. Hautamäki 1983a.

407 Dummett 2004, Chapter 1.

408 Ks. Putnam 1988, Chapter 2.

409 Putnam 1981, 43-48; Wrenn 2015, 81-88.

Usein mainitaan esimerkkinä termin ”vesi” merkitys: vesi on aktuaalissa maailmassa H₂O:ta ja kun termi ”vesi” on otettu käyttöön (milloin ja missä?), niin on viitattu juuri H₂O:hon. Se että termi ”vesi” viittaa H₂O:hon perustuu siihen, että H₂O:lla on kausaalinen suhde käyttämämme ”vesi” sanaan. Tällainen kertomus on fiktiota, eikä mitenkään voida todistaa tuollaisen kausaalisen suhteen olemassaoloa. On myös aiheellisesti huomautettu, että maapallolla ei ole missään täysin puhdasta vettä, joten kyseiseen kuvitteelliseen kausaaliseen suhteeseen vaikuttaa myös esimerkiksi vedessä oleva suola. Oikeanlaatuisen kausaalisen suhteen tunnistaminen edellyttää näkökulmaa ja viitekehystä: ei ole yhtä oikeata kausaalisuhdetta.

Pidän Niiniluodon analyysiä viitekehysistä ja totuudesta joka tapauksessa hyvin merkittävänä ja selkeänä. Näkökulmarelativismiin kannalta Niiniluodon edustama viitekehysliittymä pluralismiin on sinänsä oikeansuuntainen. Edellinen kritiikkini kohdistui siihen, että jos otamme viitekehyskirjaimellisesti parina (L,I), missä I on *funktio* kielestä L mahdollisiin maailmoihin, niin se on täysin abstrakti konsepti, joka ei itsessään selitä kielen ja maailman suhteita. Erityisesti tulkintafunktiota ei voida määrittää ilman maailman kuvausta. Mutta jos oletamme, että termeille on jo annettu jokin merkitys tai esiyymmärrys ennen tulkintafunktion asettamista, niin silloin voimme ajatella, että tämä esiyymmärrys ohjaa tulkintafunktion määrittelyä.⁴¹⁰ Ilman tällaista oletusta potentiaalisia L-struktuureja on lukematon määrä.

Relativismin vahvuuksia on tapa, jolla se käsittelee kognitiivisia erimielisyyksiä: ristiriitaiset väitteet voivat olla tosia eri näkökulmista. Niiniluodon pluralismi puolestaan perustuu viitekehysten moninaisuuteen. Koska viitekehyskirjaimet ovat kielen tulkintoja, niin samat lauseet tarkoittavat eri asioita eri viitekehyskirjaimissa. Joten aidot erimielisyydet häviävät, sen sijaan että ne tulisivat analysoitua eri näkökulmista.

Malliteoreettista lähestymistapaa realismiin ja relativismin problematiikkaan voidaan käyttää toisinkin kuin Niiniluoto (Kuvio 9). Artikkelissani ”Epistemologinen relativismi” esitän, että mallit on konstruoitu tiettyjen mallintamisperiaatteiden avulla nojautuen kokemuksiimme

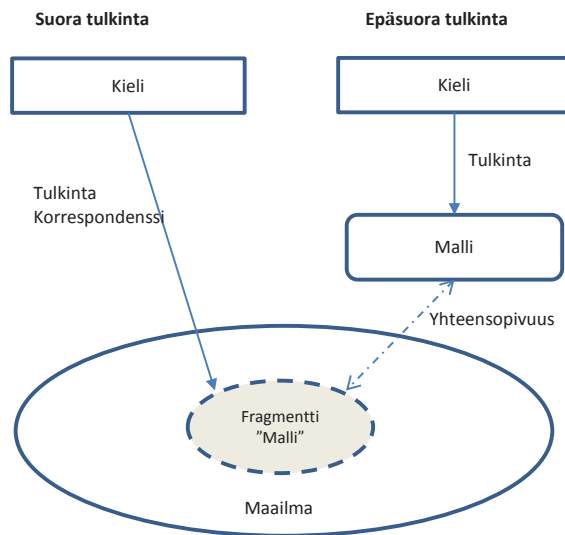
---

410 Niiniluoto näyttää lähtevän vaihtoehdosta 1, vrt. Niiniluoto 1987, luku 4.3.

maailmasta.⁴¹¹ Mallit eivät ole todellisuuden osia, vaan konstruktioita, joihin tiivistämme kokemuksemme maailmasta tai sen fragmentista.

Osa identifioimistamme olioista ja relaatioista voidaan ”sisällyttää” tai ”upottaa” malliin niiden representaatioiden kautta. Malleissa voi olla mukana keinotekoisia objekteja ja idealisaatioita. Siksi ei voi edes teoriassa olla täydellistä korrespondenssia mallin ja maailman välillä. Yhteensopivuutta ei voida rakentaa strukturaalisen samanlaisuuden varaan, koska maailmalla ei ole annettua struktuuria (tai maailma voidaan strukturoida monella tavalla).

Mallin ja todellisuuden välinen suhde on saman tapainen kuin kartan ja kohteen välinen suhde, eli malli vastaa joissakin suhteissa todellisuutta mutta ei kaikissa suhteissa. Siksi malli ja todellisuuden suhde on yhteensopivuutta (fitting), joka on aina osittaista.

Kuvio 9. Kielen tulkinnan kaksi tapaa

Kuviossa 9 on esitetty mallien kautta tapahtuva kielen tulkinta. Oikealla puolella on epäsuora yhteyden tulkinta, jossa malli on teoreettinen abstraktio tai konstruktio, joka ei suoraan vastaa todellisuutta. Jos

⁴¹¹ Hautamäki 1985.

malli on adekvaatti, se on yhteensopiva todellisuuden tietyn osan kanssa. Yhteensopivuus todetaan empiirisillä perusteilla, eli kysymys on empiiristen ilmiöiden ja mallin yhteensopivuudesta.

Vasemmalla oleva kuvio esittää suoran yhteyden konseptin, jossa maailman tietty fragmentti on kielen malli (eli L-strukturi). Yhteyden välittää tulkintafunktio, joka on juuri korrespondenssifunktio. Näin siis kaikki teorian kielen termit tulkitaan suoraan maailmaan. Tämä lähestymistapa ei ratkaise kieli-maailma-suhteen realistiseen tulkintaan liittyviä vaikeuksia.⁴¹²

Perspektivismi tieteellisen realismin vaihtoehtona

Traditionaalinen tieteellinen realismi perustuu kahteen perusväittämään:

1. *Realistinen ontologia:* maailma on valmiiksi strukturoitu: maailmassa on ihmisestä riippumatta tietty objektiivinen rakenne ja tieteen tehtävänä on paljastaa tämä rakenne;
2. *Realistinen totuusteoria:* totuus on kielen ja maailman välistä vastaavuutta ja tämä vastaavuus on ihmisestä riippumaton, objektiivinen suhde.

Monet tieteenfilosofit pitävät näitä väittämiä liian vahvoina ja epäuskottavina tieteen käytäntöjen kannalta. Tähän on osaltaan vaikuttanut Hilary Putnamin kritiikki metafysisistä realismia kohtaan. Mutta Putnamin vaikutusta ei pidä liioitella.⁴¹³ Pikemminkin tieteellisen realismin kritiikki liittyy keskusteluun teorioiden rakenteesta ja suhteesta empiiriseen dataan.

⁴¹² Viitaten Kuvioon 9, Niiniluoto esittää yksityisessä kirjeenvaihdossa, että meidän eromme on siinä, että minulle totuus on kokemukseen perustuva käsite, kun taas hänen teoriassaan ”aktuaalisen maailman strukturi W_L on meille osaltaan tuntematon ja ei-episteeminen”. Peruskysymykseni on ollut, mikä oikeuttaa meidän olettamaan tuollaiset strukturit.

⁴¹³ Giere huomauttaa, että Putnamin argumentaatio liittyy enemmän logiikkaan, epistemologiaan ja metafysiikkaan kuin suoraan tieteenfilosofiaan; Giere 2006, 4-5.

Teoriat ovat perinteisen ”syntaktisen” teorianäkemyksen mukaan lausejoukkoja, jotka puhuvat maailmasta.⁴¹⁴ Carl Hempelin näkemys teorioista joukkona empiirisiä säännönmukaisuuksia systematisoivia lakeja on laajasti hyväksytty. Hempel esittää teorioiden rakenteen kaksitasoisena, jossa ylätasoin muodostavat lait, jotka sitovat teoreettiset termit yhteen. Jotkut teoreettiset termit ovat sitten korrespondenssisääntöjen kautta yhteydessä alatasoin muodostaviin havaintotermeihin.⁴¹⁵

Tällaiset korrespondenssisäännöt antavat vain *osittaisen tukinnan* teoriarille, poiketen siitä mitä edellisessä jaksossa puhuttiin formaaliseen semantiikkaan tukeutuvasta korrespondenssiteoriasta. Mutta jos tieteellinen realismi otetaan kirjaimellisesti, niin silloin toden teorian kaikki teoreettiset entiteetit (oliot ja omaisuudet) ovat olemassa ja teorian ja niiden välillä on totaalinen korrespondenssisuhde. Teoreettiset entiteetit ja niiden suhteet muodostavan teorian joukko-opillisen mallin, L-struktuurin Niiniluodon määrittelemässä mielessä.

Strukturalistinen teorianäkemys on haastanut tämän syntaktisen teorianäkemyksen. Sen mukaan teoriat ovat malleja, jotka vastaavat enemmän tai vähemmän tarkasti maailman rakennetta.⁴¹⁶ Mallit voivat representoida todellisuutta, mutta niiden totuudesta ei varsinaisesti voida puhua.

Bas van Fraassenin edustama *konstruktivinen empirismi* on esimerkki strukturaalisesta lähestymistavasta.⁴¹⁷ Kun tieteellinen realismi katsoo, että paikkansa pitävät teoriat ovat kaikilta osin todenmukaisia kuvauksia maailmasta, niin van Fraassenin mukaan voimme puhua vain teorioiden empiirisestä riittävydestä eli adekvaattisuudesta. Teorian *empiirinen riittävyys* tarkoittaa, että kaikki, mitä se sanoo *havaittavissa* olevista entiteeteistä, on totta: teorioilta vaaditaan vain, että ne kuvaavat oikein todellisuuden havaittavissa olevia osia. Teorian totuus havaitsemattomien entiteettien suhteen ei ole relevantti kysymys, niin kuin se on tieteelliselle realismille.⁴¹⁸

Van Fraassenin mukaan tieteelliset teoriat (luonnontieteissä) ovat mate-

414 Ks. Suppe 1974.

415 Ks. Niiniluoto 1980, 193, 219-228. Vaikka kaksitasoteoriaa onkin kritisoitu, niin siitä on tullut standardinäkemys.

416 Suppe 1974; Worrall 1989; Giere 2006; Van Fraassen 2008.

417 Van Fraassen 2008.

418 Van Fraassenin näkemystä kutsutaan usein myös instrumentalistiseksi.

maattisia struktuureja. Koska maailmassa ei ole matemaattisia struktuureja, teoriaa tai sen mallia ei voida suoraan samastaa maailmaan. Teoria saa empiirisen sisällön vain sitä kautta, että tarkasteltava empiirinen ilmiö voidaan ”upottaa” osaksi laajempaa struktuuria, joka määrittelee teorian.⁴¹⁹ Upottaminen tarkoittaa, että havaittavista ilmiöistä saadut mittatulokset voidaan asettaa teorian havaintomuuttujien arvoiksi. Upottaminen tekee teoriasta ilmiötä representoivan rakenteen. Upottaminen on eri asia kuin olettaa, että ilmiö on itsessään strukturi. Jos upottamista ei tapahdu, teoria jää matemaattiseksi järjestelmäksi, jolla ei ole mitään yhteyksiä havaittaviin ilmiöihin. Teoriasta siis tulee reaali maailmaa koskeva vain tämän upottamisen kautta.

Van Fraassenin ohella Giere on toinen merkittävä tieteenfilosofi, joka irtautuu traditionaalisesta tieteellisestä realismista. Hän kutsuu omaa lähestymistapaansa *perspektiiviseksi realismiksi*. Hän on kiinnittänyt tieteen perspektiivisyyteen erityistä huomiota kirjassaan *Scientific perspectivism*.⁴²⁰ Gieren mukaan nimenomaan perspektiivisyys vastaa nykyisiä tieteellisiä käytäntöjä.

Giere luonnehtii perspektivismiä tuomalla esiin sen erot eräisiin muihin keskeisiin tieteenfilosofisiin kantoihin. Perspektivismi asettuu ”objektivistisen realismin” ja ”konstruktivismin” välimaastoon. Objektivistisessä realismissa korostetaan, että tieteen tavoitteena on antaa meille teorioillaan kirjaimellisesti tosi tarina siitä, mitä maailma on, ja että tieteellisen teorian hyväksyminen sisältää uskomuksen sen totuuteen.⁴²¹ Objektivistinen realismi on Gieren käyttämä termi tieteellisestä realismista. Konstruktivismi tarkoittaa teoriaa siitä, että tiede konstruoi objektinsa teorioidensa avulla tietynlaisessa kulttuurisessa kontekstissa mutta niillä ei ole mitään teorioista riippumatonta olemassaoloa.

Perspektivismi sanoutuu myös irti objektivistisen realismin ”absoluutisuudesta” tai uskosta absoluuttiseen totuuteen. ”Me emme voi ylittää inhimillistä perspektiiviamme”.⁴²² ”Totuusväitteet ovat aina suhteessa

419 Logiikan kannalta ”upottaminen” voidaan ilmaista siten, että mallissa on empiirinen alimalli, joka vastaa havaittavia ilmiöitä.

420 Giere 2006.

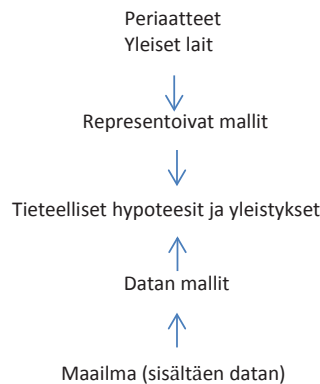
421 Giere 2006, 5, ks. myös van Fraassen 1980, 8.

422 Giere 2006, 15.

perspektiiviin”.⁴²³ Perspektivismi on kuitenkin niin paljon realismia kuin tiede voi tarjota, Giere vakuuttaa.

Käsitykseni mukaan Gieren sota kahdella rintamalla objektivistista realismia ja sosiaalista konstruktivismia vastaan on ymmärrettävissä sitä oletusta vasten, että tieteellinen tieto riippuu yhtäläisesti sekä todellisuudesta että tieteen käyttämistä perspektiiveistä. Olen korostanut tätä samaa seikkaa jatkuvasti tässä kirjassa. Giere, kuten lähes kaikki tiedon suhteellisuutta puolustavat filosofit, sanoutuu kuitenkin irti relativismista. Tosi-asiassa Giere sanoutuu omien sanojensa mukaan irti ”tyhmästä relativismista”, joka pitää kaikkia perspektiivejä yhtä hyvinä. Olen kutsunut tuollaista relativismia äärirelativismiksi ja myös sanoutunut siitä irti. Omalta kannaltani Gieren edustama *perspektivismi on näkökulmarelativismiin ulottamista tieteellisen tietoon ja tutkimukseen*.

Gieren teorianäkemyksessä data toimii mallien ja maailman välittäjänä. Giere esittää tieteellisen tutkimuksen kerroksellisuuden oheisella kuviolla (Kuvio 10). Periaatteista päästään malleihin ja hypoteeseihin ja datasta päästään datamalleihin ja sieltä hypoteeseihin. Nämä kaksi ketjua kohtaavat. Tässä malliperustaisessa teorianäkemyksessä perspektiivisuus ilmenee kaikilla tasoilla; niin datamallin ja representoivien mallien rakentamisessa kuin teorian yleisimmässä periaatteissa.

Kuvio 10. Malliperustaisen teoriakäsitteen idea⁴²⁴

⁴²³ Giere 2006, 81.

⁴²⁴ Kuvio Giere 2006, Figure 4.1.

Gieren lähtökohta perspektivismiin kehittämisessä on värien näkeminen. Värien näkeminen on vakuuttava esimerkki nykytieteelle ominaisesta perspektiivisyydestä. Värien näkemisessä havaittavat objektit ja ihmisen havaintoapparaatti (havaintoelimet ja hermojärjestelmä) ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Värien havainnossa on aina mukana inhimillinen perspektiivi maailmaan. Perspektiivi on valikoiva ja johtaa siihen, että havainnot ovat aina partiaalisia. Havaintoon liittyy aina yksilöllisiä piirteitä, mutta se että monet päätyvät samantyyppisiin havaintoihin samoista asioista, osoittaa että havainnossa on intersubjektivistista objektiivisuutta, joka ylittää havaintojen subjektiivisuuden.

Värit ovat reaalisia mutta niiden todellisuus on perspektiivinen. Tämä kaksinaisuus koskee kaikkea havainnointia.

Aivan kuten pragmatisti C.I. Lewis myös Giere näkee havainnon ilmiöistä lähtevän syötteen (inputin) ja havaintoinstrumenttien funktiona. Havaintoinstrumentin vaikutusta ei voida koskaan eliminoida. Tieteen käyttämät havaintoinstrumentit ovat perspektiivisiä ainakin seuraavien tekijöiden takia:

- Havaintoinstrumentit ovat ihmisen tiettyihin tarkoituksiin tekemiä.
- Havainto on valikoiva: se reagoi vain tiettyihin ärsykkeisiin tai syötteisiin ja on ”sokea” muille ärsykkeille; havainnointi kohdistuu vain tiettyihin todellisuuden aspekteihin, ei koko todellisuuteen.
- Havaintoinstrumentit käsittelevät syötettä niillä erityisillä tavoilla, jotka määräytyvät niiden fysikaalisesta kokoonpanosta (teleskoopit, mri-mittarit jne.).

Teorioiden rakentaminen on myös perspektiivistä. Tieteen periaatteet ilmentävät *teoreettisia perspektiivejä*, jotka puolestaan vastaavat maailman aspekteja (puolia). Niinpä Newtonin lait luonnehtivat klassista mekanistista perspektiiviä ja Schrödingerin yhtälö luonnehtii kvanttimekaanista perspektiiviä. Lait puolestaan ovat periaatteita, joilla malleja konstruoidaan.

Tutkija käyttää malleja representoimaan maailman aspekteja erilaisiin tarkoituksiin. Mallin tekee representoivaksi se, että sen elementit voidaan

identifioida reaali maailman piirteiden kanssa. Mallit eivät ole tosia missään relevantissa mielessä. Se sijaan mallit voivat sopia yhteen (”fit”) erilaisten struktuurien kanssa. Giere käyttää myös kartan metaforaa kuvatesaan mallien ja todellisuuden suhteita.⁴²⁵ Kartoilla on kaksi merkittävää ominaisuutta:

1. Kartat ovat *osittaisia*: ne esittävät vain joitakin maaston piirteitä.
2. Kartojen *tarkkuus on rajoitettua*: esimerkiksi suhteelliset etäisyydet saattavat tietoisesti poiketa ilmiöstä, jota ne esittävät.

Kartojen samanlaisuus kohteen kanssa on aina erikseen määriteltävä ja se riippuu kartan tekijän tavoitteista. Kartan piirteet määräytyvät siitä perspektiivistä, josta karttaa tehdään. Kartojen tekeminen samoin itse kartat ovat perspektiivisiä. Tietysti kartan hyvyys riippuu myös itse kohteesta, koska kartan on oltava joissakin suhteissa adekvaatti ollakseen kartta.

Yleisten periaatteiden lisäksi tieteessä esitetään konkreettisempia ”luonnon lakeja”, jotka ovat alemman tason yleistyksiä kuin yleiset periaatteet. Giere pitää niitä kuvauksina mallista. Ne ovat (voivat olla) tosia yleisiä väitteitä mallista, mutta ne eivät koske suoraan todellisuutta. Yleistysten ja hypoteesien kautta representoivia malleja voidaan konkretisoida, mikä tekee mahdolliseksi niiden empiirisen testaamisen. Gieren mukaan mallin empiirinen testaaminen on ”prosessi, jossa saatetaan yhteen kaksi perspektiiviä, havaintoihin liittyvä ja teoreettinen tavoitteena ratkaista sopiiko malli yhteen maailman kanssa halutulla tavalla”.⁴²⁶

Data on huolellisesti koodattua aineistoa havainnoista. Datan käsittelemiseksi sille on luotava myös malleja. Datamalli on kuvaus datan rakenteesta ja sen suhteesta reaaliin, esimerkiksi mitattaviin ilmiöihin. Monissa suhteissa Gieren lähestymistapa vastaa pragmatismia. Vaikka Giere ei viittaa John Deweyn näkemyksiin, niin esimerkiksi Deweyn kirjassa *Pyrkimys varmuuteen* on samoja aineksia. Deweyn analyysi datasta on kuvaava. Deweyn mukaan *fysiikka korvaa objektit datalla* ja pelkistää koetut objektit relaatioiksi, jotka ovat laadullisten piirteiden suh-

425 Giere 2006, 72-80.

426 Giere 2006, 89.

teen neutraaleja.⁴²⁷ Deweyn pragmatismissa korostuvat erilaiset operaatiot, joilla ilmiötä muutetaan. Operaatiot ovat sääteleviä ja välineellisiä näkökulmia uusien havaintojen tekemiseksi. Havainnot tuottavat dataa, jota käsittelemällä päästään vähitellen käsiksi objekteihin. Objektit ovat konstruoituja entiteettejä eivätkä siis annettuja lähtökohtia.

Gieren tavoin van Fraassen on kehittänyt strukturaalista teoriakäsitystä esimerkiksi kirjassaan *Scientific Representation, Paradoxes of Perspective*.⁴²⁸ Myös van Fraassenin tiedenäkemyksessä datamallilla on keskeinen asema. Datamalli representoi ilmiömaailmaa. Teoriat puolestaan suhteutetaan datamalliin. Datamallin rakentaminen on pragmaattinen prosessi, jossa teorian käyttäjä konstruoi datamallin käyttämällä tiettyjä mitta-areita ja instrumentteja, soveltaen tiettyjä relevantteja kriteerejä, toimien tiettyissä olosuhteissa, tehden tiettyjä kokeita ja havaintoja. Tämä on sitä ”upottamista”, josta puhuin edellä.

Tässä lähestymistavassa representaatio on 3-paikkainen relaatio, joka vallitsee datamallin, ilmiön ja käyttäjän välillä. Datamalli on abstrakti struktuuri, jota käytetään ilmiön esittämiseen. Ilmiö ei mitenkään sellaisenaan määrää, mikä datamallin rakenteen tulee olla (tarkemmin: mitkä rakenteet ovat ilmiöön sopivia datamalleja). Datamalli riippuu valikoivasta huomiosta ilmiötä ja sen aspekteja kohtaan ja tutkijan päätöksestä esittää ne tietyllä tavalla ja tiettyssä laajuudessa. Representaatio on indeksikaalinen prosessi, eli se on suhteutettava kontekstuaalisiin tekijöihin, josta yksi on käyttäjän oma asema representaatioprosessissa.⁴²⁹

Datamallin konstruktio ja mittaaminen ovat van Fraassenin mukaan perspektiivisiä, eli niissä on aina mukana käyttäjä ja tilannetta kuvaavia indeksejä:

”Ilmiötä voidaan mitata ja havainnoida monilla eri tavoilla. Se miten ne ilmenevät mittauksissa, vaihtelee tavasta toiseen – ja tilanteesta toiseen – erityisesti, koska nuo tulokset ilmaisevat perspektiivejä ilmiöihin.”⁴³⁰

427 Dewey 1999, 90-95.

428 Van Fraassen 2008.

429 Van Fraassen 2008, 254

430 Van Fraassen 2008, 289

Giere kannattaa hieman väljempää empirismää kuin van Fraassen. Kun van Fraassenille ihmisen luonnollinen havaintokyky rajaa sen, mikä on empiiristä, Gieren perspektivistinen realismi tulkitsee mallien ja todellisuuden yhteensopivuuden laajemmin: kaikki ne reaaliset erot, jotka tulevat esiin *millä tahansa* luotettavalla menetelmällä (erilaisilla mittareilla ja indikaattoreilla), ovat relevantteja vastineita teorialle. Jos teoreettisia eroteluita ei voida *laajassa mielessä* empiirisesti identifioida, meidän pitää olla agnostikkoja niiden reaalisuuden suhteen.⁴³¹

Gieren perspektivismi on kokonaisuudessaan hyvä esimerkki näkökulman käsitteen merkityksestä tieteessä. Perspektiivisyys ja näkökulmat liittyvät dataan, havaintoihin, teorioiden perusoletuksiin ja teorioiden soveltamiseen. Perspektivismissä hahmottuu näkemys tieteestä, joka pystyy välttämään sekä objektivistisen realismin että subjektivistisen konstruktivismiin heikkoudet.

Teorian suhde dataan on empirismin ja perspektivismiin keskeisiä kysymyksiä. Teorioiden ja datan suhteita voidaan lähestyä teoreettisen pluralismin kannalta. Kysymys on siitä, että sama data voidaan selittää useilla vaihtoehtoisilla teorioilla. Tätä seikkaa Quine kutsuu *teorioiden alimääräytyneisyydeksi*.⁴³² Data (havaintoinformaatio) ei riitä ratkaisemaan kahden kilpailevan teorian välillä, jos ne ovat datan suhteen samanarvoisia.

Quine sanoo kahta teoriaa *empiirisesti ekvivalenteiksi*, jos niistä seuraa samat havaittavat johtopäätökset, tai ilmaistuna datan avulla, jos ne selittävät saman datan. Relativismin kannalta tärkeä havainto on, että empiirisesti ekvivalentit teoriat voivat olla keskenään loogisesti ristiriitaisia ja tehdä erilaisia oletuksia havaitsemattomista entiteeteistä. Näiden teorioiden ontologiat poikkeavat toistaan, vaikka ne ovat empiirisesti erottamattomia. Mikä teoria pitäisi valita? Empiirisesti ekvivalentit teoriat ovat yhtä ”tosia” eli yhtä adekvaatteja vaikkakin erilaisia ja mahdollisesti keskenään ristiriitaisia. Pluralistille tilanne on odotuksien mukainen, mutta realistille tilanne on vaikeampi, koska hän uskoo teorioiden olevat todellisuuden kuvauksia ja nyt hänellä on useita teoreettisten oletusten suhteen ristiriitaisia kuvauksia, jotka eivät voi kaikki olla realistisesti tosia.

431 Giere 2006, 131-132. Agnostisuus teoreettisten entiteettien suhteen kuvaa perspektivismiä paremmin kuin skeptisismi niiden suhteen.

432 Quine 1990, 95-102.

Näkökulmarelativismi lähestyy erilaisia epistemologisia aiheita tarkastellen niihin liittyviä episteemisiä kysymyksiä. Tieteenfilosofiassa teoria-avalinta on juuri tällainen episteeminen kysymys: millä perusteella teoria on hyväksyttävissä. Näkökulmarelativismi voidaan määritellä tieteenfilosofiassa hypoteesiksi, että *teoriaavalinta on näkökulmariippuva*. Näkökulmilla tarkoitan tässä näkemystä siitä, mitä teoriaavalintaan vaikuttavia kriteereitä painotetaan tai pidetään relevanttina.

Merkittäviä teoriaavalinnan kriteereitä ovat:⁴³³

- Empiirinen adekvaattisuus: teoria on yhteensopiva datan kanssa.
- Selityskyky: teoria selittää aikaisemmin havaitut säännönmukaisuudet.
- Ennustuskkyky: teorian avulla voidaan ennustaa uusia säännönmukaisuuksia.
- Käytännöllisyys: teorian avulla voidaan hallita kiinnostavia ilmiöitä.
- Yksinkertaisuus: Teoria tekee mahdollisimman vähän teoreettisia oletuksia.
- Konservatiivisuus: teoria muuttaa mahdollisimman vähän aikaisemmin hyväksytyjä tutkimusta ohjaavia ennako-oletuksia.
- Kumoutuvuus: teoria on periaatteessa kumoutuva tai koeteltava.
- Intuiitivisuus: teorian periaatteet ovat ymmärrettäviä ja havainnollisia.
- Systemaattisuus: teoria systematisoi mahdollisimman hyvin datan ja empiiriset säännönmukaisuudet.

Yksinkertaisuuteen liittyy *Occamin partaveitsi*, joka voidaan muotoilla periaatteena olla tekemättä tarpeettomia teoreettisia oletuksia. Periaate koskettaa siis tarvittavien teoreettisten entiteettien minimoimista. Useimmat mainituista kriteereistä liittyvät totuuskykyyn vain epäsuorasti. Esimerkiksi yksinkertaisuus ja systemaattisuus eivät ole sinänsä mitään totuuden indikaattoreita.

Näkökulmarelativismi tieteenfilosofiassa tarkoittaa laajasti ottaen siitä, että teorioiden muodostaminen ja oikeuttaminen tapahtuvat aina jostakin näkökulmasta käsin. Tieteessä tapahtuu aina valintoja eikä niille

433 Hatcher 2002; Niiniluoto 1980; Kuhn 1984. Lista ei ole täydellinen.

ole neutraaleja kriteereitä. Tiede kuitenkin pyrkii objektiivisuuteen, mikä saavutetaan ottamalla huomioon erilaiset episteemiset näkökulmat.

Vahva objektiivisuus ja tutkimuksen toinen logiikka

Tieteenfilosofiassa luonnontieteiden ja ihmis- ja yhteiskuntatieteiden ero on ollut merkittävä.⁴³⁴ Tällä erottelulla on pitkä historiansa, jota esimerkiksi G.H von Wright on käsitellyt.⁴³⁵ Wittgensteinin myöhäisfilosofiasta lähtevä Peter Winch kehitti anglosaksisessa traditiossa radikaalisti uudenlaista ihmistieteiden filosofiaa.⁴³⁶ Sen perusajatuksena on, että tutkija ei voi ymmärtää kohdettaan, ihmisten toimintaa, käyttämättä tutkittavien ihmisten tai taustakulttuurin itsensä käyttämiä käsitteitä. Ihmisten käyttämät käsitteet voidaan tulkita vain heidän elämäntapansa kontekstissa. Emme voi käyttää omia rationaalisuuden käsitteitä kuvamaan tai arvioimaan esimerkiksi primitiivisten ihmisten rationaalisuutta. Emme voi mennä kieltämään heidän rationaalisuuttaan, vaikka heidän rationaalisuutensa poikkeaisi huomattavasti meidän rationaalisuudestamme.

Toisaalta Winchkin myöntää, että rationaalisuudella on tiettyjä rajoitteita tai tiettyjä kysymyksiä, joihin rationaalinen ihminen joutuu ottamaan kantaa.⁴³⁷ Tällaiset kysymykset liittyvät Winchin mukaan sellaisiin ”eksistentiaalisiin” inhimillisen elämän perusasioihin kuten syntymä, kuolema ja sukupuoliset suhteet (seksi). Miten nämä elämään liittyvät asiat käsitteellistetään ja mitä sääntöjä niihin liittyy, vaihtelee kulttuurista toiseen. Mutta kaikissa kulttuureissa nämä asiat ovat läsnä tavalla tai toisella. Ne ovat eräänlaisia elämän ankkureita.

Winchin mukaan yhteiskuntaa konstituovat toimintasäännöt merkitsevät, että yhteiskunnan tutkimuksessa tarvitaan erityisiä ihmistieteitä, jotka pyrkivät ymmärtämään näitä sääntöjä. Tällaisessa ihmistieteiden filosofiassa haetaan toisenlaista käsitystä tutkimuksen objektiivisuudesta ja rationaalisuudesta kuin luonnontieteissä. Luonnontieteissä objektiivisuus

434 Edellisessä jaksossa käsitelty perspektivismi liittyy ennen kaikkea luonnontieteisiin ja yleisemmin matemaattisia malleja käyttäviin tieteisiin.

435 Wright 1971.

436 Ks. Winch 1958 ja 1964.

437 Winch 1964, 322-324.

suus tarkoittaa yleensä sitä, kuinka hyvin tutkimustulokset vastaavat kielestä riippumattomaksi oletettua todellisuutta.

Luonnontieteiden mallia seuraavaa analyttistä tieteenfilosofiaa on arvosteltu sen kapeasta objektiivisuuskäsityksestä. Muiden muassa Sandra Harding on kritisoinut useissa kirjoituksissaan dominoivaa tieteenfilosofiaa.⁴³⁸ Vaikka hänen kritiikkinsä nimeltä mainittu kohde onkin looginen empirismi (positivismi), niin kyse on pikemminkin loogisesta empirismistä lähtöisin olevasta analyttisestä tieteenfilosofiasta ja sen taustalla olevasta tieteellisestä realismista. Tässä kritiikissä nojaututaan hyvin paljon Kuhnista lähtöisin olevaan sosiologissävytteiseen tieteentutkimukseen mutta myös kehitysmää- ja sukupuolentutkimukseen (feministinen ja jälkikolonialistinen tutkimus).⁴³⁹

Tämän kritiikin ydin on nähdäkseni vallitsevan tieteenfilosofian tähdentämän objektiivisuuden ja arvovapauden näennäisyys. Tämä näennäisyys ilmenee siten, että tieteen logiikan nimissä on tutkittu ”objektiivisesti” asioita, jotka palvelevat tiettyjen ryhmien intressejä, kuten valtaeliittiä, armeijaa tai talouselämää. Tiede on ”Lännen” tiedettä ja valkoisen miehen tiedettä, ei ”Maailman” tiedettä.⁴⁴⁰ Vallitseva tutkimus ei ole ollut Hardingin mielestä vakavasti kiinnostunut naisten asemasta, kehitysmaiden ongelmista, köyhyydestä eikä ilmastonmuutoksesta. Tässä kritiikissä ei ole kysymys siitä, että tutkimus olisi kohdistunut väärin kohteisiin tai laiminlyönyt tiettyjä kohteita, vaan kiista on perustavampi, koskien tutkimuksen ontologiaa, epistemologiaa ja logiikkaa.

Ymmärtääksemme tämän asetelman, on syytä tarkastella analyttisen tieteenfilosofian syntymistä. Taustalla on ennen toista maailmansotaa Itä-vallalla 1920-luvulla syntynyt Wienin piiri, jonka edustamaa suuntausta

438 Harding 2015.

439 Hardingin kritiikkiä tieteenfilosofiaa kohtaan heikentää se, että hän ei ota lainkaan huomioon analyttisen tieteenfilosofian moninaisuutta ja sisäistä debattia. Esimerkiksi analyttistä filosofiaa edustavan G.H. von Wrightin teos *Explanation and Understanding* (1971) puolustaa ymmärtävää tutkimusotetta ihmis- ja yhteiskuntatieteissä ja arvostelee kausaalisen analyysin ulottamista niihin.

440 Hardingin kritiikki ”Lännen” tiedettä kohtaan muistuttaa 1970-luvun marxilaista kritiikkiä länsimaista ”porvarillista” tiedettä kohtaan.

sanotaan loogiseksi empirismi tai positivismiksi.⁴⁴¹ Se oli aluksi poliittisesti radikaali liike, joka kritisoi natsi-tiedettä ja puolusti objektiivista tutkimusta ja sen sitoutumista edistyksellisiin teemoihin. Hitlerin valtaannousu pakotti Wienin piirin jäseniä⁴⁴² siirtymään Yhdysvaltoihin. Siellä he olivat luomassa Tieteen ykseyden liikettä, jossa nostettiin tieteen ehdoton puolueettomuus lippulaivaksi haluten hälvittää Wienin piirin poliittisuutta.⁴⁴³

1950-luvulla ”jälkipositivistinen” tieteenfilosofia alkoi Yhdysvalloissa muotoutua. Sen peruspiirteitä olivat tieteen arvovapaus, materialistinen ontologia, sekularismi, tieteen ykseyden korostaminen ja metodinen monismi. Näiden periaatteiden ajateltiin soveltuvan kaikkeen tutkimukseen, ei vain luonnon tutkimukseen. Harding kärjistää tämän tieteenfilosofian näkemyksen niin, että vain näiden periaatteiden mukainen tiede oli ”oikeaa tiedettä”. Se oli realismia, joka uskoi, että tuolla ”ulkona” on yksi maailma, on yksi totuus tai luonnollinen järjestys ja yksi ja vain yksi tiede kykenee sen selvittämään. Lisäksi, ”Maailman” tieteen kannalta katsoen tuo tieteenfilosofia impikoi näkemykseen, että vain yksi yhteiskunta kykenee tekemään tiedettä – moderni länsimainen yhteiskunta.

Nostan tästä keskustelusta esiin kaksi tämän kirjan kannalta keskeistä teemaa, objektiivisuuden ja pluralismin. Jälkipositivistinen tieteenfilosofia korostaa objektiivisuutta. Objektiivisuutta on kuitenkin monenlaista ja itse käsite on hyvin epäselvä. Tieteentutkimus on vakuuttavasti osoittanut, että jopa fysiikan ja kemian kaltaisissa kovissa tieteissä tapahtuu paljon valintoja, joita ei voi perustella vetoamalla tieteen rationaalisuuteen.⁴⁴⁴ Myöskään rationaalisuudesta ei olla yksimielisiä. On tutkijoiden välisiä kiistoja, erilaisia tulkintoja samasta datasta, keskenään ristiriitaisia teorioita, monenlaisia menetelmiä jne. Vakiintuneessa tilanteessa joku viitekehys tai paradigma dominoi ja se määrittää mikä on hyvää tutkimusta kyseisen tieteen alueella. Koskaan tuollainen dominoiva viitekehys ei ole ainoa mahdollisuus.

441 Ks. Harding 2015; Sintonen 2002.

442 Esimerkiksi Carnap ja Reichenbach.

443 Tämä tulkinta on Reischin (2005). Reisch viittaa 1950-luvun kommunistivainoihin Yhdysvalloissa eräänä syynä korostaa tieteen ehdotonta puolueettomuutta.

444 Fuller 2006, 30-35; Kuhn 1984, 208-214.

Objektiivisuuden katsotaan olevan vapaa subjektiivisista perspektiiveistä. Hyväksyttävä ”objektiivinen” tutkimus on sellaista, joka väittää tarjoavansa näkökulmavapaan pääsyn todellisuuteen: se on ”näkökulma ei mistään”⁴⁴⁵. Käsittelin aikaisemmin jo Dreyfusin ja Taylorin pluralismia, jossa hyväksytään se, että muutkin perspektiivit kuin (luonnon)tieteen perspektiivi voivat kuvata todellisuutta ja sen eri aspekteja todennukaisesti.⁴⁴⁶ Kirjoittajat kuitenkin asettavat tieteen perspektiivin siinä mielessä erityisasemaan, että se kuvaa todellisuutta sellaisena kuin se on ”itsessään”. Tätä he perustelevat sillä, että tiede löytää kausaalisia yhteyksiä, jotka mahdollistavat ilmiöiden hallinnan. Näin hekin itse asiassa hyväksyvät ”neutraalin” tieteen mahdollisuuden eli sen, että tieteellinen lähestymistapa onkin näkökulmavapaa.

Sandra Hardingin ja monien kapean objektiivisuuden kriitikkojen keskeinen väite on, että vallitseva tiede on rakentunut länsimaisen yhteiskunnan intresseistä ja kulttuurista käsin niin, että se palvelee sen valtarakenteita ja teollisuutta. Se ei ole mitenkään arvovapaata. Vallitseva tiede on kehitetty ja viritetty vastaamaan tiettyistä intresseistä nouseviin yhteiskunnallisiin tarpeisiin. Yhteiskunta vaikuttaa lisäksi tutkimukseen epäsuorasti, esimerkiksi pitämällä tiettyjä ongelmia agendalla (kilpailukyky, tehokkuus, turvallisuus), suuntaamalla rahoitusta tiettyihin teemoihin, käynnistämällä isoja tutkimusohjelmia, ohjaamalla yliopistoja jne. Samalla tieteen sisäinen ohjaus nojautuu dominoivaan paradigmaan. Tämä kaikki tarkoittaa, että valtavirrasta poikkeava tutkimus tai lähestymistapa jää marginaaliin ja vaille kehittymisen mahdollisuutta.

Kuvaavana esimerkkinä olkoon taloustiede, jota yleensä pidetään objektiivisena kuvauksena talouden lainaisuuksista. Taloustieteen kehittämät ja käyttämät matemaattiset mallit ovat eksaktin yhteiskuntatieteen paradigmaattinen esimerkki. Mutta kuten taloustieteilijä Diane Elson on osoittanut, taloustieteessä on hyvin selvä sukupuolinen vääritys.⁴⁴⁷ Taloustiede on lähtökohtaisesti asetettu talouskasvun tutkijaksi ja puolustajaksi.⁴⁴⁸ Vallitseva taloudellinen järjestys on ”patriarkaalinen” ja talouskasvun edistämiseksi ehdotetut toimenpiteet heikentävät lähes

445 Englanniksi ”the view from nowhere”.

446 Dreyfus & Taylor 2015.

447 Elson 1995.

448 Ks. myös Beckert 2016.

säännöllisesti kaikkein huonoimmassa asemassa olevia ryhmiä ja vaikeuttavat naisten asemaa. Taloudessa vallitse läpileikkaava tasa-arvovaje. Taloustiede on sokea yhteiskunnassa tehtävälle koti-, sosiaali- ja vapaaehtoistyölle, jolla ylläpidetään yhteiskunnan luottamusta, Elson painottaa. Toinen esimerkki tieteen rajoittuneisuudesta on se, kuinka lääketieteessä on laiminlyöty HIV/AIDS:n tutkimusta, koska se ei ole valkoisen enemmistön ongelma.

Harding käsittelee huomattavan paljon luonnontieteitä vaikka luontevampaa olisi keskittyä humanistisiin ja yhteiskuntatieteisiin. Kyllä hän niistäkin puhuu ja nostaa erityisesti esiin sukupuolen- ja postkoloniaalisen tutkimuksen. Hyvin monien naisten elämään vaikuttavien tekijöiden tutkimus on laiminlyöty (perheväkivalta, sukupuolinen häirintä, naisten kotityön arvo, lasikatot, valtarakenteet jne.). Kehitysmaita on käsitelty länsimaiden kannalta raaka-aineiden tuottajina ja markkina-alueina sen sijaan että olisi tutkittu, miten ne voisivat itse hyödyntää raaka-ainettaan ja kehittää kotimaista tuotantoa. Näitä esimerkkejä on loputtomasti. Näitä teemoja on alettu käsitellä viime vuosina enemmän ”normaalitieteessä”, mutta kiistaksi on noussut lähestymistavat: edetäänkö dominoivan tieteen menetelmillä ja oletuksilla vai kehitetäänkö uusia radikaaleja näkökulmia.

Sandra Harding kutsuu vallitsevan tieteenfilosofian objektivisuutta *heikoksi objektiivisuudeksi*. Hän ei kiistä normaalitieteen menetelmien luotettavuutta ja periaatteessa avointa kriittisyyttä. Tieteenfilosofiassa ei kuitenkaan nähdä sitä, että tutkimus on aina riippuvainen omaksutusta perspektiivistä. Dominoiva tutkimus on sitoutunut viitekehukseen, joka ”pääasiassa palvelee eniten valtaa omaavien ryhmien arvoja ja intressejä”.⁴⁴⁹ Viitekehys on tapa nähdä maailma ja maailma voidaan nähdä monella tavalla.

Harding puolustaa ja kehittelee *vahvan objektiivisuuden* käsitettä.⁴⁵⁰ Se torjuu monismin ja puolustaa pluralismia. Siinä on lähtökohtana tieteen tekemisen erilaiset käytännöt. Tutkimus ankkuroituu aina enemmän tai vähemmän ympäröivään yhteiskuntaan ja sen kulttuuriin. Vahva yhteys

449 Harding 2015, 34.

450 Jotkut radikaalifeministit hylkäävät objektiivisuuden kokonaan, koska se on sisäisesti ristiriitainen ja maskuliininen käsite, ks. Baghragian 2004, 205-211.

vallitsee sen välillä, miten ja missä elämme, ja sen välillä, mitä voimme tietää: oleminen ja tietäminen muodostavat ykseyden. Harding puhuu *standpoint-metodologiasta*⁴⁵¹, jonka mukaan tutkijalla on aina tietty asema ja asetelma, josta käsin hän tekee tutkimustaan. Tässä asetelmassa on keskeistä tutkijan ja tutkimuskohteen suhde, se näkökulma josta kohdetta lähestytään.⁴⁵² Termi *standpoint* merkitsee tietoisesti omaksuttua näkökulmaa.

Kun vallitseva tieteenfilosofia ja metodologia lähtevät tietystä näennäisen neutraalista asetelmasta, täytyy radikaalin tutkimuksen kyseenalaisistaa se. Saavuttaakseen objektiivisemmän selityksen luonnosta ja yhteiskunnallisista suhteista, tutkijoiden täytyy aloittaa tutkimus dominoivan käsitteellisen viitekehysten ulkopuolelta. Tutkimusasetelmat pitää rakentaa ”alhaalta ylös” eli katsoa ongelmia mahdollisimman paljon niiden näkökulmasta, joita ongelmat koskevat. Myös kokemusasiatuntijoiden tieto ja perinnätieto ovat tärkeitä tiedon lähteitä. Näistä asemista nousee myös omia uusia lähestymistapoja, jotka tuottavat uutta tietoa. Usein nämä lähestymistavat ovat sekä tekijöiden että kohteen osalta lokaaleja. On siis lokaalia tiedettä, vastoin positivismin universaalisuusväittämää.

Hyvä esimerkki on kiinalainen lääketiede, joka perustuu erilaiseen olettukseen ihmisen kehon ja mielen yhteydestä ja ”energiavirroista” kuin länsimainen ”koululääketiede” (esimerkiksi akupunktio ja luonnon lääkkeet). Vallitsevan lääke- ja ravitsemustieteen suhde vaihtoehtoihin on ollut vähintäänkin kriittinen ellei suorastaan kielteinen.⁴⁵³ On vaadittu standarditieteen metodologiaan perustuvia näyttöjä hoitojen ja dieettien vaikuttavuudesta.

Ottamatta kantaa näihin kiistoihin on kuitenkin reilua sanoa, että monissa tapauksissa vaihtoehtoisen hoidot ja lääkkeet perustuvan hyvin pitkäaikaiseen, usein vuosituhantiseen kokemukseen ja kokeilutoimintaan. Se mikä tekee niistä kiinnostavan relativismin kannalta, on niiden takana olevat näkemykset luonnon järjestyksestä ja ihmisen paikasta siinä. Kyse on erilaisesta maailmankuvasta ja rationaliteetista. Ei ole ole-

451 Standpoint methodology, Tästä voisi käyttää myös nimitystä näkökulmametodologia.

452 Hardingin kanssa samanlaista metodologiaa on kehittänyt Donna Haraway, joka käyttää siitä nimitystä ”situated knowledge”, Haraway 1988.

453 Ks. Sarja 2016.

massa vain yhtä tapaa asettaa mielekkäitä kysymyksiä maailman olemassaolon tavoista. Vastaukset näihin erilaisiin kysymyksiin johtavat myös erilaisiin käytäntöihin ja siten erilaisiin lopputuloksiin.

Tässä yhteydessä myös Peter Winchin käsitys erilaisista rationaaliteisteistä on relevantti. Jokainen elämänmuoto (kulttuuri) on itsenäinen kokonaisuus, jota ei saa tai voi arvostella ulkopuolta muiden elämänmuotojen kriteereillä. Jokaisella elämänmuodolla voi olla oma käsityksensä rationaalisuudesta. Olisi väärin arvioida vaikkapa Zande-nimisen afrikkalaisen heimon magiaa länsimäisen tieteen objektiivisuuskriteereillä.⁴⁵⁴

Näkökulmarelativismin kannalta vahva objektiivismi tarkoittaa sen tunnustamista, että tutkimusta voidaan tehdä hyvin monenlaisista näkökulmista ja että erilaiset näkökulmat antavat erilaista tietoa ilmiöistä. Vain omaksumalla erilaisia näkökulmia, voidaan ilmiöistä saada todempi kuva kuin vain seuraamalla dominoivaa näkökulmaa. Tieteen ykseyden ja monismin periaatteista ei voida enää pitää kiinni. Ei ole myöskään oletettavissa, että erilaiset perspektiivit sulautuisivat yhteen tai ne voitaisiin korvata jollakin ”hyperperspektiivillä”.

Vahva objektiivisuus johtaa tieteen periaatteelliseen pluralismiin. Näkökulmarelativismin kanssa samansuuntaisesti Harding korostaa, että standpoint-metodologia tekee mahdolliseksi nähdä sellaisia luonnon ja yhteiskunnallisten suhteiden *aspekteja*, joita olisi muuten vaikeata tai mahdotonta tavoittaa.⁴⁵⁵ Tämän takia näkökulmien tunnustaminen tieteen lähtökohdaksi on tieteen kehittymisen moottori, ei este tiedon kasvulle, kuten vakiintunut tieteenfilosofia on taipuvainen ajattelemaan.

Harding kuten muutkin pluralistit haluaa tehdä pesäeron relativismiin. Mutta taas kerran relativismilla tarkoitetaan käsitystä, että kaikki tietoväitteet ovat yhtä hyviä. Se että Harding sanoutuu irti tällaisesta äärirelativismista, on ymmärrettävää, mutta se ei kosketa nykyaikaista näkökulmarelativismia, joka hyväksyy pluralismin ja sanalla erilaisten lähestymistapojen vertailun. Vahva objektiivisuus ei tarkoita, että kaikenlaiset väitteet ja mielipiteet tulisi hyväksyä. Standpoint-metodologiassa tieto on

---

454 Winch 1964. Harding ei muuten viittaa Winchiin ollenkaan, mikä ihmettyttää, koska Winch on ollut ensimmäisiä ihmistieteiden erityislaatua korostaneita filosofeja analyttisen tradition piirissä.

455 Harding 2015, 161.

tilanteisiin sidottua ja tästä seuraa, että tilanne tekee mahdolliseksi tietynlaisen tiedon saamisen ja saattaa estää jonkin muunlaisen tiedon saamisen. Siis tieto on aina osittaista ja altista kritiikille.

Hardingin mukaan vahvasti objektiivisen tiedon täytyy olla ”reilua”: reilua evidenssille ja reilua mitä ankarimmalle kritiikille. Vaikka vahva objektiivisuus ei kiellä tutkimuksen arvo-orientaatiota, se ei hyväksy väitteitä vain sillä perusteella, että ne on tehty hyvässä tarkoituksessa. Tietoa luodaan aina tiettyssä viitekehyksessä ja tiettyssä yhteisössä, jossa on omat sääntönsä ja kriteerinsä. Tiedon ensisijainen hyväksyminen tapahtuu näiden sääntöjen ja kriteerien puitteissa. Mihin kaikkeen muuhun tällainen lokaali tieto soveltuu, on ratkaistava erikseen. Kiinan perinteisen lääketieteellisen tiedon hyväksyminen koululääketieteessä edellyttää tietysti koululääketieteen menetelmien käyttämistä. Länsimäisen lääketieteen saavutukset esimerkiksi kulkutautien hävittämisessä, lapsikuolleisuuden vähentämisessä ja syövän hoidossa ovat kiistattomat ja puhuvat tietysti koululääketieteen puolesta.

Sandra Hardingin edustamana vahva objektiivisuus ja standpoint-metodologia ovat vakava haaste dominoivalle tietelle ja tieteenfilosofialle. Ongelmana ei ole, etteikö länsimainen tiede ja sen metodologia olisi tuottanut runsaasti uutta tietoa ja tuloksia, joilla on toimivat sovellukset esimerkiksi teknologiassa ja terveydenhuollossa. Mutta tämä tiede ei ole arvovapaata vaan palvelee, ilmiöiden hallintaan liittyvää teknistä tiedonintressiä, kuten Habermas korostaa.⁴⁵⁶ Se ei tavoita niitä todellisuuden aspekteja, jotka ovat tärkeitä tulkitsevan tiedonintressin ja emansipatorisen tiedonintressin kannalta. Kuvaa tieteeä ja sen metodologiasta täytyy laajentaa ja hyväksyä tieteellinen ja metodologinen pluralismi. Toive yhdestä tieteeästä ja yhdestä metodologiasta on turhaa ja haitallista. Tarvi-taan toisia lähestymistapoja, jotka tavoittavat toisia todellisuuden puolia. Todellisuus on tyhjentymätön aarrearkku, jonka rikkauksista pääsemme osallisiksi vain tutkimalla sitä yhä uusista näkökulmista.

---

456 Habermas 1976. Mainittakoon, että Harding (2015) ei viittaa Habermasiin.

Luku 8.

Kriittinen relativismi ja taistelu totuudesta

Tämän kirjan perusviesti on, että maltillinen relativismi on oikeutettu epistemologinen orientaatio ja perusta oppimiselle ja uuden tiedon luomiselle. Maailma on monimutkainen ja avoin useille tulkinnoille ja lähestymistavoille. Jokaisella asialla on monta erilaista puolta ja aspektia, joita eri näkökulmat nostavat esiin. Maailma voidaan jäsentää eri tavoilla. Tämä moninaisuus on rikkautta – ei ongelma. Silti kaikkia näkökulmia ei tarvitse hyväksyä. Kutsun *kriittiseksi relativismiksi* sellaista relativistista orientaatiota, jossa näkökulmia tarkastellaan kriittisesti punniten niiden perusteita ja vaikutuksia.⁴⁵⁷ Jokainen näkökulma avaa jonkin todellisuuden aspektin, mutta näkökulmat voivat olla enemmän tai vähemmän relevantteja erilaisten tavoitteiden kannalta. Erityisesti yhteiskunnallisessa keskustelussa esitetään näkökulmia, jotka kiistävät tieteellisen tiedon ja tuovat esiin yhteisöjä hajottavia painotuksia. Tällaisia kielteisiä näkökulmia ei näkökulmarelativistin tule hyväksyä.

Tämä luku on kaksiosainen. Ensimmäinen osa käsittelee kriittisen relativismin perusteita sekä erimielisyyksiä ja niiden ratkaisemista. Ensin analysoin erimielisyyden luonnetta ja erilaisia erimielisyyden muotoja.

⁴⁵⁷ Olen kehittänyt professori Mauri Kaipaisen kanssa formaalisia työkaluja näkökulmien tunnistamiseen ja kriittiseen tarkasteluun; ks. Kaipainen & Hautamäki 2011, 2015 ja 2017.

Sitten tarkastelen yleisemmin näkökulmien välisiä ristiriitoja. Lopuksi pohdin dialogien avaamia mahdollisuuksia ratkaista erimielisyyksiä. Toisessa osaa käsittelen ”taistelua” totuudesta, jolla tarkoitan väittelyä objektiivisen totuuden asemasta yhteiskuntakritiikissä. Aloitan jakson tuomalla esiin, miten asiantuntemus on muuttunut. Tämän jälkeen luon katsauksen ”totuuden jälkeiseen aikaan”. Sitten siirryn käsittelemään ”totuuskoulukunnan” ja ”nihilismikoulukunnan” välistä filosofista keskustelua objektiivisesta totuudesta ja sen merkityksestä. Lopuksi etsin niiden välistä keskitietä, jota juuri kriittinen relativismi edustaa. Tämä luku toimii myös kertauksena kirjassa aikaisemmin esitetyille näkemyksille ja periaatteille, mutta nyt asioita tarkastellaan erimielisyyksien ratkaisemisen ja yhteiskuntakritiikin kannalta.

Kriittinen relativismi

Kriittinen relativismi on yhteiskunnallinen orientaatio, joka auttaa ihmistä selvittämään tiensä pluralistisessa yhteiskunnassa. Nykyihminen joutuu yhä useammin kysymään, mihin voi enää uskoa, kuka on oikeassa ja minkä varaan rakentaa oma näkemys maailmasta. Elämme mielipiteiden markkinapaikalla, jossa hyvinkin erilaiset näkemykset tarjotaan lopullisena totuutena. Mielipiteet asetetaan tutkitun tiedon edelle ja tieteellinen auktoriteetti menettää asemiaan.

Monet kannattavat äärimmäistä relativismia, jonka mukaan kaikki käsitykset ja mielipiteet ovat yhtä hyviä: ”anything goes”. Toisaalta autoritaariset liikkeet ovat saaneet vastakaikua hämmentyneiden ihmisten mielissä. Ja kaiken tämän keskellä tiede tavoittelee sinnikkäästi totuutta ja pyrkii tarjoamaan luotettavaa tietoa niin kansalaisille kuin päätöksentekijöillekin.

Tämän kenttään mahtuu ja kuuluu myös *kriittinen relativismi*.⁴⁵⁸ Sen perusteet ovat:

⁴⁵⁸ En tiedä kenenkään muun käyttäneen käsitettä kriittinen relativismi samassa mielessä kuin minä tässä kirjassa. Liiketaloustieteessä, erityisesti kuluttajatutkimuksessa puhutaan myös kriittisestä relativismista, viitaten lähinnä kuhnilaiseen tieteelliseen relativismiin, ks. Anderson 1986.

Pluralismi: on rikkautta ja eduksi demokratialle, että yhteiskunnassa on erilaisia näkökulmia ja mielipiteitä yhteisistä asioista;

Suvaitsevaisuus: jokaisella on oikeus omaan näkökulmaan ja sen ilmaistamiseen;

Kriittisyys: näkökulmia pitää tarkastella kriittisesti, sillä erilaiset näkökulmat edistävät paremmin tai huonommin yhteisten tavoitteiden saavuttamista.

Pluralismi on yhteiskunnallinen ilmiö, joka on saanut lisää kantavuutta väestöllisen homogeenisyyden heiketessä ja monikulttuurisuuden lisääntyessä. Monikulttuurisuutta voimistavat muuttoliike, sosiaalinen media ja globaali internet. Erityisesti postmodernismi on tulkinut pluralismin aikamme länsimaisen yhteiskunnan peruspiirteeksi. Pluralismin korostamisella on kuitenkin pidemmät juurensa, koska se liittyy koko länsimaisen demokratian ideaaliin. Demokratia on nimenomaan keino saada erilaiset näkökulmat kohtaamaan rauhanomaisesti.

Pluralismi on rikkautta, ei ongelma. Erilaiset näkökulmat tuovat maailmasta esiin uusia puolia, jotka jäisivät tavoittamatta, jos vain muutama (yksi!) näkökulma hallitsisi.

Suvaitsevaisuus on demokratiamme peruspiirteitä. Liberaali demokratia antaa kaikille oikeuden omaan mielipiteeseen ja sen ilmaisemiseen. Demokratiaan kuuluu erityisenä piirteenä vähemmistöjen suojia. Vaikka päätökset tehdään enemmistöllä, kaikilla on yhtäläiset oikeudet vapautteen ja turvallisuuteen. Suvaitsevaisuus koskee myös lehdistön vapautta. Lehdistöllä on oltava oikeus esittää kritiikkiä valtaapitäviä kohtaan ja tuoda vapaasti esiin epäkohtia. Suvaitsevaisuuden vaatimus ulottuu myös sosiaaliseen mediaan. Sosiaalisen median sensurointi tai käytön rajoittaminen eivät kuulu demokratiaan, tapahtuivat ne sitten julkisen vallan tai yritysten toimesta. Toisaalta vihapuhe somessa voidaan kieltää laillisesti, kun se on kriminalisoitu.

Suvaitsevaisuus ilman kriittisyyttä tekee tilaa yhteiskuntaa hajottaville ilmiöille. Populismi on saanut läntisissä demokratioissa runsaasti huomiota ja kannatusta. Se on saanut jalansijaa ikään kuin huomaamatta, koska siihen ei ole suunnattu riittävästi kritiikkiä. Populismia ei voi kieltää,

mutta sen taustalla olevat uskomukset ovat erittäin epäilyttäviä, kuten yltiönationalismi, sulkeutuminen ja oman kansallisen kulttuurin asettaminen muiden yläpuolelle.

Liberaali demokratia ei edellytä, että kaikki jakaisivat samat käsitykset ja arvot asioista, mutta se vaatii, että kaikki noudattavat samoja demokraattisen yhteiskunnan pelisääntöjä. Jos joku ryhmittymä tavoittelee näiden sääntöjen lakkauttamista tai rikkomista, niin yhteiskunnalla on oikeus kieltää ryhmittymän toiminta, painottaa John Rawls.⁴⁵⁹ Tästä ovat esimerkkinä kansallissosialistiset ryhmittymät niin Suomessa kuin muissakin länsimaissa. Yhdysvalloissa on paljon ilmaston muutoksen kieltäjiä, täysin vastoin vahvaa tieteellistä evidenssiä.⁴⁶⁰ Tällaisilla näkemyksillä on haitallisia yhteiskunnallisia seurauksia, esimerkiksi se, että vastustetaan toimenpiteitä ilmaston muutoksen torjumiseksi. Yhteiskunnassa tarvitaan kriittistä keskustelua ja erilaisten näkökulmien vertailua.

Episteemiset erimielisyydet

Erilaiset näkökulmat ja lähestymistavat samoihin asioihin ovat arkipäivää. Tietoteoriassa tätä tematiikkaa käsitellään yleensä relativismikeskustelun yhteydessä. On kysytty, mihin erimielisyydet perustuvat tai mistä ne johtuvat. Tässä jaksossa analysoin erimielisyyksien lähteitä ja pohdin erilaisia mahdollisuuksia ratkaista niitä.

Olen edellä tehnyt erottelun totuuden ja totena pitämisen välillä. Voimme pitää jotain uskomusta totena vaikka se ei olekaan tosi. Totena pitäminen on ihmisen mentaalinen tila, asenne, joka ei suoraan riipu siitä, ovatko totena pidetyt uskomukset tosia. Käytän käsitettä totena pitäminen niin, että siihen liittyy henkilön reflektio uskomuksesta ja jonkinlaisen perusteen antaminen sille. Totena pitäminen on yhteydessä järjen käyttöön ja liittyy siten uskomusten sisäiseen oikeuttamiseen.

Uskomuksia koskevan erimielisyyden ja uskomuksen perusteita koskevan erimielisyyden erottaminen on tärkeä erimielisyyksien ratkaisemiselle. Uskomuksia koskeva erimielisyys voisi olla:

---

459 Rawls 1993.

460 Yhdysvalloissa myös kreationismilla on paljon kannattajia.

A. Maija uskoo, että juna lähtee klo 17:30.

B. Pekka uskoo, että juna ei lähde klo 17:30.

Perusteluita koskeva erimielisyys voisi olla:

C. Maija uskoo, että juna lähtee klo 17:30, sillä perusteella, että niin on painetussa aikataulussa.

D. Pekka uskoo, että juna ei lähde klo 17:30, sillä perustella, että päivän uutisissa sanottiin, että kaikki junat ovat myöhässä.

Tapauksessa (A)-(B) sanoisimme, että joko Maija tai Pekka on oikeassa. Tapauksessa (C)-(D) erimielisyys koskee pikemminkin perusteluita kuin uskomuksia. Tällöin erimielisyys ei ole joko-tai-tyyppiä vaan se koskee erilaisten perusteluiden hyvyttä. Erimielisyys siirtyy ”perustasolta” metatasolle. Hyväksyttäviä perusteita koskevat *metatason erimielisyydet* ovat varsinaisesti epistemologian kohteita.

Michele Palmira on erotellut neljänlaisia erimielisyyksiä.⁴⁶¹

1. *Kuvailevat erimielisyydet* syntyvät, kun samaa ilmiötä kuvataan eri tavoin. Esimerkiksi Maija ja Pekka ovat erimielisiä siitä, kuinka tasa-arvoisia naiset ja miehet ovat Suomessa.
2. *Käsitteelliset erimielisyydet* ovat erimielisyyttä siitä, mitä käsite tarkoittaa. Esimerkiksi Maija ja Pekka ovat erimielisiä siitä, mitä tasa-arvo tarkoittaa.
3. *Täysi erimielisyys* vallitsee vastakkaisten uskomusten välillä. Esimerkiksi Maijan ja Pekan uskomukset junan lähtöajasta tapauksessa (A)-(B) ilmentävät täyttä erimielisyyttä.
4. *Asteittainen erimielisyys* ilmenee erilaisina uskomusten (luotettavuuden) asteina. Esimerkiksi Pekan uskomusta voi pitää luotettavampana kuin Maijan, koska Pekan uskomus (D) perustuu samana päivänä kuultuun uutiseen, kun taas Maijan uskomus (C) perustuu aikaisemmin painettuun aikatauluun.

461 Palmira 2017, 287-291.

Erimielisyyksien ratkaisutavat riippuvat siitä, minkälainen erimielisyys on kyseessä. Kuvailevat erimielisyydet johtavat ilmiön tarkempaan analyysiin ja kuvailemiseen. Hankkimalla lisää tietoa kohteesta kuvailevat erimielisyydet luultavasti ratkeavat. Tieteessä kuvailevat erimielisyydet ovat erimielisyyksiä saman paradigman sisällä.

Käsitteelliset erimielisyydet ovat yleensä kielellisiä erimielisyyksiä, koskien käsitteiden määritelmiä. Tekemällä omat määritelmät eksplisiittisiksi, voidaan monet käsitteelliset erimielisyydet ratkaista. Hyvin usein tieteelliset kiistat ovat käsitteellisiä ja niiden selvittämistä vaikeuttaa se, että peruskäsitteiden määrittäminen johtaa helposti kehällisiin määritelmiin. Määritelmä ”oikeudenmukaisuus tarkoittaa reiluuutta” yhdistää oikeudenmukaisuuden reiluuteen, ja reiluus puolestaan määritellään viittaamalla oikeudenmukaisuuteen.

Täysi erimielisyys ratkeaa, jos voidaan osoittaa, kumpi vastakkaisista väitteistä on tosi ja kumpi epätosi. Tämä tapahtuu vetoamalla ”tunnettuihin” tosiasioihin, esimerkiksi havaintoihin tai jo aikaisemmin todistettuihin väitteisiin. Joskus tämä on mahdollista, mutta usein joudutaan myös punnitsemaan perusteiden vahvuutta ja pätevyyttä. Kun erilaisia perusteluita punnitaan, joudutaan asteittaisiin erimielisyyksiin: usean henkilön havainto on luotettavampi kuin yhden henkilön; tieteellinen raportti on luotettavampi kuin kokemusasiantuntijan todistus jne. Lisävaikeutta tuo se, että mitä holistisempia tietojärjestelmät ovat, sitä vaikeampi on yksikäsitteisesti osoittaa, mikä uskomus on epätosi.⁴⁶²

Asteittainen erimielisyys nostaa keskustelun metatasolle pohtimaan, mitä perusteluita uskomuksille on esitetty ja miten näitä perusteluita pitäisi punnita ja priorisoida. Joudutaan pohtimaan, minkälaisia tiedon lähteitä ja evidenssiä on käytetty kuten havaintoja, kokemuksia, loogisia päätelmiä ja intuitiota ja minkälaiset oikeuttamisen tavat johtavat parhaiten totuuteen tai muihin uskomusten toivottaviin ominaisuuksiin. Vaikka joistakin prioriteeteista ollaan hyvinkin yksimielisiä, emme voi välttää keskustelua episteemisestä monismista, pluralismista ja relativismista.

Erimielisyydet eivät ole pelkästään rationaalisia, vaan niihin liittyvät myös erilaiset asenteet, joiden muuttaminen ei ole helppoa. Jokaisella kiistan osapuolella on tietty uskomuksiin liittyvä tiedollinen eli ”doksas-

462 Quine on puolustanut uskomusjärjestelmän holistisuutta; ks. esim. Quine 1990.

tin” asenne tiedon kohteeseen. Joskus nämä doksastiset asenteet ovat yhteensopimattomia siinä mielessä, että henkilö A ei voi omaksua henkilön B doksastista asennetta ajautumatta sisäisiin ristiriitoihin. Palmira määrittelee doksastisen asenteen avulla, mitä erimielisyyden on:⁴⁶³

A ja B ovat *erimielisiä* jos ja vain jos A ja B eivät voi ristiriidattomasti omaksua toistensa doksastisia asenteita.

Tämä tarkoittaa, että erimielisyys on vahvasti ankkuroitu henkilön uskomuksiin ja preferensseihin: se on jopa eksistentiaalinen tila. Toisen kannan omaksuminen merkitsee omasta hyvinkin perustellusta kannasta luopumista.

Esimerkinä kiista yhdistetyistä objekteista

Delia Bellerin analyysi ontologisista erimielisyyksistä antaa hyvän lähtökohdan episteemisten erimielisyyksien käsittelylle. Kysymyksessä on kiista siitä, ovatko yksilöobjektien lisäksi niiden yhdistelmät objekteja.⁴⁶⁴ Tässä kiistassa on kolme peruskannanottoa. Nihilismin mukaan on olemassa vain yksinkertaisia olioita. Vastakkaisia kantoja on kaksi. Common sense -kannan mukaan havaitsemamme tavalliset yhdistetyt oliot (talot, autot jne.) ovat olemassa mutta ei-tavallisten olioiden kohdalla tätä ei oleteta. Universalismin mukaan yhdistelmiä on kaikkialla ja ne ovat todellisia. Universalismista seuraa Common sense -kanta.

Jokainen näistä teorioista esittää monia ja monenlaisia perusteluita kantansa puolesta. Esimerkiksi nihilismiä puolustetaan kausaalisuusargumentilla: jos makrofysikaalinen olio on olemassa, sillä on oltava kausaalista voimaa. Mutta jos tällainen olio on yhdistelmä, sen kausaalinen voima voidaan täysin selittää sen osien vaikutuksella, jolloin kausaalisuuden kannalta yhdistelmiä ei tarvita. Näillä suuntauksilla on myös erilai-

463 Palmira 2017, 295. Vrt. Wittgensteinin ja Kuhnin analyysi suostuttelun tarpeesta.

464 Belleri 2017, kyseessä on ”mereologinen” kiista kompositioiden reaalisuudesta. Vaikka tässä puhutaan mereologisesta kiistasta, Bellerin analyysi soveltuu *mutatis mutandis* muihinkin filosofisiin ja teoreettisiin kiistoihin.

sia tiedon lähteitä. Esimerkiksi Common sense -kanta vetoaa arkihavaintoon, kun taas nihilismi vetoaa teoreettiseen yksinkertaisuuteen.⁴⁶⁵

Belleri erottaa kaksi eri lähestymistapaa kompositio-problematiikkaan. Ulkoisessa tarkastelussa asetetaan kiistan ulko- tai yläpuolelle pyrkien ottamaan neutraali kanta kiistaan. Sisäisessä tarkastelussa ollaan mukana kiistassa sen osapuolena. Ulkoisessa tarkastelussa nojaututaan kiistan osapuolien jakamaan mahdollisimman laajaan episteemiseen järjestelmään. Episteeminen järjestelmä on joukko periaatteita ja menetelmiä, joilla tietoväitteitä perustellaan. Jaettu episteeminen järjestelmä on suppeampi kuin jokaisen osapuolen käyttämä järjestelmä. Sisäisessä tarkastelussa kiinnitetään huomiota kunkin osapuolen omaksumaan episteemiseen järjestelmään, jossa on sille ominaisia prioriteetteja. Belleri kutsuu episteemiseksi perspektiiveiksi tapoja arvottaa ja järjestää episteemisiä periaatteita.

Belleri puolustaa seuraavaa teesiä:⁴⁶⁶

Jos kiistaa tarkastellaan ulkoa, niin ei ole riittäviä perusteita asettua minkään ongelmaan liittyvän kannanoton taakse. Jos sen sijaan kiistaa katsotaan osapuolien kannalta sisäisesti, niin jokaisella kiistan osapuolella voi olla riittävät perusteet omalle kannalleen.

Tämän teesin taustalla on pluralistinen näkemys perspektiiveistä: kiistassa on olemassa useita perspektiivejä eivätkä ne ole yhteisiä kiistan osapuolille. Kun joku perspektiivi on valittu, on täysin mahdollista, että sen kannalta olemassa oleva evidenssi E tukee jotain kantaa tai teoriaa T paremmin kuin muita. Silloin voimme Bellerin mukaan sanoa, että teoreetikko on sisäisesti oikeutettu uskomaan T:hen. Hän huomauttaa, että episteemiset systeemit ja perspektiivit ovat kontekstisidonnaisia. Jos kyseessä olisi vaikka kiista tajunnasta tai tahdon vapaudesta, niin taustalla oleva episteeminen systeemi olisi luultavasti toinen.

Perspektiivien pluralismi on tietysti tosiasia lähes kaikissa syvällisissä kiistoissa. On asiallista kysyä, voimmeko arvioida perspektiivien hyvyttä. Bellerin mukaan tämä on todella vaikeata. Se voi johtaa esi-

465 Belleri 2017, 318-319, esittelee lyhyesti joukon tällaisia debattiin vaikuttavia periaatteita ja argumentteja.

466 Belleri 2017, 321. Periaatteen muotoilu on omani, mutta idea on Belleriltä.

merkiksi perustelujen päättymättömään hierarkiaan. Jos vaikka jokin perspektiivi asettaa arkipäiväisen havainnon etusijalle, niin joudumme kysymään, miksi havainto pitäisi asettaa etusijalle. Jos vetoamme havaintojen luotettavuuteen, niin silloin herää kysymys, minkä suhteen luotettavuutta arvioidaan, ja näin voidaan jatkaa loputtomasti.

Perspektiivien asettaminen järjestykseen on aina teoreettinen valinta, joka itsessään on perspektiivinen. Erilaisten kannanottojen ja perspektiivien ulkoinen priorisointi ei toimi. Tietysti metafysisesti voi ajatella, että jokin perspektiivi johtaa parhaiten totuuteen, mutta metodologisesti tätä ei voi ratkaista. Sen takia Belleri päätyy puolustamaan *metodologista episteemistä relativismia*. Sen mukaan kaikkia perspektiivejä pitää käsitellä ikään kuin ne olisivat yhtä hyviä. Tästä seuraa, että kaikki kiistan osapuolet ovat sisäisesti oikeutettuja suhteessa omaksumaansa perspektiiviin. Tämä tekee oikeutta sille, että jokainen kiistan osapuoli on vakavissaan ja uskoo omaan lähestymistapaansa. Tätä voisi sanoa *metodologiseksi suopeuden periaatteeksi*.

Metodologisen episteemisen relativismin mukaan kaikki perspektiivit on katsottava yhtä oikeutetuiksi, kun niitä tarkastellaan ulkopuolelta. Mutta ratkaako episteeminen kiista, jos kiistan osapuolet pystyvät katselemaan kiistaa ulkopuolelta ja toteamaan erilaisten ratkaisujen rationaliteetin yhteisen episteemisen järjestelmän puitteissa. Bellerin mukaan tällainen metatasolle nouseminen ei useinkaan johda ratkaisuun. Jos henkilö on sisällä kiistassa ja sen osapuoli, niin hänen täytyy olla sitoutunut omaan perspektiiviinsä. Omasta näkökulmastaan hänen teoriansa on oikeutettu ja annettu evidenssi tukee sitä. Jos pysytään yhteisen episteemisen järjestelmän sisällä, osapuolet eivät voi vakuuttaa toisiaan omien prioriteettien paremmuudesta.⁴⁶⁷

Ainoa keino asettaa toisen teorian kannalle on *vaihtaa perspektiiviä* ja omaksua kriteerit, joiden mukaan vastustajan argumentit tulevatkin vakuuttaviksi. Tämä on henkilökohtaisten preferenssien muuttamista suhteessa episteemisiin periaatteisiin. Yksi mahdollisuus vaihtaa perspektiiviä on *asettua toisen asemaan*. Henkilö voi pohtia, miltä asiat näyttävät vastustajan perspektiivistä. Silloin voi ymmärtää paremmin vastustajan

---

467 Tämä ei tietenkään sulje pois mahdollisuutta, että jonkun maku vain muuttuu ja hän vaihtaa perspektiiviä. Mutta tämä on luultavasti todella harvinaista.

oletukset, argumentit ja teoriaa puoltavan evidenssin. Toisen osapuolen käyttämä perspektiivi voi osoittautua mielenkiintoiseksi ja houkuttelevaksi. Toisen asemaan asettuminen vaatii mielikuvitusta ja rohkeutta ajatella, miten asiat voisivat olla toisinkin.

Toinen mahdollisuus vaihtaa näkökulmaa perustuu *laajemman episteemisen metasysteemien* käyttämiseen. Kiistan osapuolet ottavat käyttöön uusia periaatteita ja argumentteja, joiden avulla teorioita voidaan verrata. Esimerkiksi uuden menetelmän käyttöönotto saattaa tuoda uutta dataa, jonka tarjoama evidenssi puhuukin jonkin teorian puolesta. Tällöin ulkoinen metatasolla tapahtuva tarkastelu saattaa johtaa toisen teorian ja sen taustalla olevan perspektiivin omaksumiseen.⁴⁶⁸ Mutta aina tällaista laajempaa episteemistä systeemiä ei ole käsillä.

Näkökulmiin perustuvat erimielisyydet

Näkökulmarelativismissa korostetaan sitä, että ei ole näkökulmavapaata, neutraalia tapaa lähestyä mitään ilmiötä. Tästä seuraa tarve olla tietoinen näkökulmista. Näkökulmaneutraliteetin tavoittelun sijaan on kehitettävä *näkökulmatietoisuutta*. Tämä on lähtökohtana kriittisessä relativismissa, jossa on kysymys näkökulmien analyysistä ja niihin liittyvien valintojen tunnistamisesta.

Se mitä olen edellä sanonut erimielisyyksistä, soveltuu sellaisenaan näkökulmiin perustuviin erimielisyyksiin. Näkökulmien mukana olo erimielisyyksissä tuo lisäksi eräitä erityispiirteitä, jotka on hyvä tiedostaa. Näkökulmassa jokin objektin ominaisuus *valitaan* edustamaan sitä. Valinta voi perustua moniin erilaisiin seikkoihin, mutta varsin usein valinta perustuu ominaisuuden merkitykseen henkilön intressien kannalta. Silloin henkilö priorisoi kyseisen ominaisuuden eli asettaa sen muiden yläpuolelle pitäen ominaisuutta tärkeimpänä tai olennaisimpana.

Näkökulmaperustaisen erimielisyyden perustyyppi muodostuu siitä, kun kaksi subjektia käyttää eri aspektia edustaman samaa objektia. Esimerkiksi toinen henkilö tarkastelee taloutta voimavarojen tehokkaan käytön kautta ja toinen voimavarojen jakautumisen kannalta. Silloin

---

468 Belleri 2017, 339.

jopa keskenään ristiriitaiset väitteet voivat olla tosia eri näkökulmista. Otetaan esimerkkinä naisten tasa-arvo suhteessa miehiin.

A. Naiset ovat tasa-arvoisia.

B. Naiset eivät ole tasa-arvoisia.

Väitteet A ja B ovat ristiriidassa keskenään ja konsistenssiperiaatteen perusteella vain toinen niistä voisi olla totta. Mutta jos otetaan huomioon näkökulmat, molemmat voivat olla totta.

C. Naiset ovat tasa-arvoisia [perustuslain kannalta].

D. Naiset eivät ole tasa-arvoisia [tulojen kannalta].

C ja D ovat molemmat totta. Kuten tiedämme, väitteet A ja B herättävät intohimoista keskustelua ja väittelyä sukupuolten tasa-arvosta. Näkökulmateorian kannalta tällaiset kiistat voidaan yrittää ratkaista tunnistamalla ne näkökulmat, joista käsin kyseiset ristiriitaiset väitteet yleensä esitetään. Tietenkään erimielisyyden ratkaiseminen tuomalla esiin näkökulmat ei välttämättä vähennä sitä jännitteisyyttä, joka näyttää liittyvän tiedollisiin (doksastisiin) asenteisiin ja erityisesti asioiden tärkeysjärjestykseen.

Olen määritellyt näkökulmarelativismi episteemisenä hypoteesina, jonka mukaan on olemassa näkökulmariippuvia episteemisiä kysymyksiä. Tämän mukaisesti voidaan määritellä, milloin erimielisyys on näkökulmariippuva. Oletetaan yksinkertaisuuden vuoksi, että erimielisyys koskee väitteen p totuutta.

Väitettä p koskeva erimielisyys on *näkökulmariippuva*, jos p on totta kannattajansa näkökulmasta ja p on epätotta vastustajan näkökulmasta.

Näkökulmariippuva erimielisyys ei perustu siihen, että toinen osapuoli olisi väärässä, vaan siihen että kumpikin on tavallaan oikeassa.⁴⁶⁹ Erimielisyyden näkökulmariippuvuus avaa mahdollisuuden ratkaista erimielii-

⁴⁶⁹ Kyseessä on ns. "faultless disagreement", ks. Colomina-Alminana 2015.

syys tunnistamalla erimielisyyden taustalla olevat näkökulmat. Tällöin kiista voidaan siirtää toiselle tasolle ja keskustella näkökulmien perusteista ja vaikutuksista, mitä kriittinen relativismi edellyttää. Jos näkökulmariippuva erimielisyys on eksistentiaalinen ja ankkuroitunut syvälle eri osapuolien doksastisiin asenteisiin, sen ratkaiseminen edellyttää syvällistä dialogia.

Näkökulmien kohtaaminen dialogissa

Kriittinen relativismi hyväksyy pluralismin mutta korostaa erilaisten näkökulmien ja mielipiteiden kriittistä analyysiä. Yhteiskunnassa emme voi jäädä vain tähän kriittiseen momenttiin. Tarvitaan myös erilaisten näkökulmien yhteensovittamista ja toisiltamme oppimista, niin vaikeata kuin se onkin. Pluralismi ei oikeuta meitä välinpitämättömyyteen muiden näkemystä kohtaan. Erilaiset mielipiteet ja näkökulmat on saatava kohtaamaan. Dialogi on yksi parhaista keinoista luoda yhtenäisyyttä ja keskinäistä ymmärrystä demokratiassa.⁴⁷⁰

Yhteiskunnan toiminta ja kehittäminen perustuvat keskeisiltä osiltaan ihmisten väliseen kommunikaatioon. Dialogi on kahden tai useamman puhujan välistä vuorovaikutteista kommunikaatiota. Dialogisella menetelmällä on pitkä historia, mutta laajasti tunnetuksi se tuli Platonin kirjoitusten kautta. Useissa Platonin dialogeissa Sokrates käy keskustelua aikansa oppineiden kanssa. Sokrateen dialogeissa keskustelukumppanin tiedon rajallisuus paljastuu taitavien kysymysten kautta. Sokrateen mukaan olennaista on oikea kysymyksenasettelu, ei niinkään lopullisten totuuksien paljastaminen.⁴⁷¹ 1900- ja 2000-luvuilla dialogista menetelmää ovat käyttäneet ja kehittäneet lukuisat filosofit (esim. Martin Buber, Hans-Georg Gadamer, Jürgen Habermas ja Emmanuel Lévinas) ja eri alojen asiantuntijat teemoina esimerkiksi johtaminen, kasvatustieteet ja oppiminen, kommunikaatio, luovuus, ongelmanratkaisu, psykologia ja tieteen tutkimus.⁴⁷²

⁴⁷⁰ Alhanen 2016.

⁴⁷¹ Kakkuri-Knuutila 2014. Hegeliä voidaan pitää uuden ajan filosofian merkittävimpänä dialogisen ja dialektisen menetelmän kehittäjänä.

⁴⁷² Dialogista katso Alhanen (2016), Bohm (1996), Puro & Matikainen

Sana dialogi tulee kreikan kielestä yhdistelmänä termeistä logos (puhe, merkitys, tieto, viisaus) ja dia (kautta, lävitse). Dialogissa siis merkitykset virtaavat keskustelijoiden lävitse toisilleen ja asioita selvitetään puheen kautta. Dialogi on vuoropuhelua ja näkökulmien vaihtoa vastakohtana yksinpuhelulle, monologille.

Dialogi on avointa, tasavertaista ja luottamuksellista keskustelua.⁴⁷³ Tällaisen dialogin merkitys kiteytyy kahteen seikkaan.

1. *Yhteisymmärrys*: dialogin avulla erilaiset näkökulmat saadaan kohtaamaan ja kyetään rakentamaan yhteistä ymmärrystä.
2. *Erilaisuuden rikkaus*: dialogissa kyetään luomaan rikkaampi kuva asioista ottamalla huomioon erilaiset näkökulmat.

Dialogeissa on keskeisesti kysymys eri näkökulmien rikkaudesta ja niiden kohtaamisesta. Dialogien lähtökohtana on Kai Alhasen mukaan eläminen samassa maailmassa:

”Ihmiset asuttavat yhteistä maailmaa, joka näyttyy eri yksilöille sekä samana että erilaisena. Asiat jotka näyttävät kaikille samoina, muodostavat ihmisyyden elämän vankan perustan: yhdessä jaetun todellisuuden ja yhteiselämää ohjaavat arvot. Eri yksilöiden kokemukset samoista tilanteista kuitenkin poikkeavat toisistaan. Kokemuserot ovat yhteisöjen vitsaus ja voimavara. Ne erottavat yksilöt toisistaan ja johtavat heidät kiistelemään yhteisten asioiden hoitamisesta. Toisaalta kokemuserot mahdollistavat sen, että ihmisen voivat oppia toisiltaan ja jatkuvasti laajentaa ymmärrystään yhteisestä maailmasta.”⁴⁷⁴

Ihmisten kokemus maailmasta on aina erilainen ja uniikki. Tämän takia ihmiset antavat samoillemkin ilmiöille ja asioille erilaisia tulkintoja ja merkityksiä. Dialogissa pyritään selvittämään merkityksiin sisältyvät kokemuserot.

Dialogin onnistumisen välttämättömänä ehtona on keskustelun tasa-arvoisuus. Kukaan ei ole lähtökohtaisesti oikeassa. Jos dialogia tarkastel-

---

(2012), Senge (1990) ja Strober (2011).

473 Ks. Hautamäki toim. 2018.

474 Alhanen 2016, 28.

laan näkökulmien kannalta, niin onnistuneen dialogin edellytyksenä on:

- oivallus että ihmisillä on erilaisia näkökulmia;
- oivallus että oma näkökulma on vain yksi muiden joukossa;
- kyky artikuloida (objektivoida) oma näkökulmansa;
- kyky hahmottaa näkökulmien takana olevia intressejä, kokemuksia ja kognitiivisia ja emotionaalisia elementtejä;
- muiden kuunteleminen ja pyrkimys ymmärtää heidän näkökulmiaan;
- näkökulmien vertailu (mitä niistä seuraa, kuinka perusteltuja ne ovat);
- kyky oppia muiden näkökulmista;
- absoluuttisten näkökulmien torjuminen.

Dialogisuudesta on tullut myös yhteiskunnallisten ja organisatoristen ongelmien ratkaisemisen metodi.⁴⁷⁵ Dialogisen kehittämisen merkittävä puolustaja on Jürgen Habermas, joka kommunikatiivisen toiminnan teoriassaan painottaa avointa dialogia ja parhaan argumentin hyväksymistä demokratian perustana (deliberatiivisen demokratian käsite).⁴⁷⁶

Dialogisessa kehittämisessä on omia sääntöjään ja periaatteitaan, jotka täydentävät edellä mainittuja onnistuneen dialogin edellytyksiä:

- Tunnistetaan ne eri tahot ja sidosryhmät, joita kehittämistehtävä koskee (työntekijät, johtajat, rahoittajat, päätöksentekijät, sidosryhmät jne.).
- Järjestetään kaikille tahoille mahdollisuus osallistua dialogiin.
- Kutsutaan dialogiin mukaan eri alojen asiantuntijoita (tutkijoita, kokemusasiantuntijoita jne.).
- Kohdellaan kaikkia dialogiin osallistujia tasa-arvoisina.
- Järjestetään dialogille monenlaisia foorumeita (työpajoja, paneeleita, verkkokeskusteluja, mobiilisovelluksia jne.).
- Tuetaan (tai ohjataan) dialogiprosessia (fasilitointi, moderointi).
- Vältetään positioihin perustuvia näkökulmia.
- Ulotetaan dialogi toimeenpanon seurantaan ja arviointiin.

---

475 Ks. Innes & Booher 2010 ja Alhanen 2016.

476 Habermas 1994.

Dialogisuuden filosofiaan kuuluu keskeisesti avoin näkemys dialogin lopputuloksesta. Kaiken kattavia synteesejä ei ole yleensä mahdollista muodostaa erilaisista näkökulmista. Parhaimmillaan dialogi lähentää eri näkökulmia ja dialogin kautta löytyy uskomuksia, jotka ovat invariantteja erilaisten näkökulmien suhteen. Tällaisia invariantteja uskomuksia pidämme objektiivisina. Hyvin toimivassa dialogissa osallistujat alkavat ymmärtää toisensa näkökulmia ja tunnistaa asioita, joista he ovat samaa mieltä.

Taistelu totuudesta

Yhteiskunnallisessa keskustelussa käydään kovaa debattia siitä, mikä on objektiivisen totuuden asema. Monet suhtautuvat kriittisesti asiantuntijuuteen ja kiistävät jopa tieteellisen tiedon. Puhumme ”totuuden jälkeisestä ajasta”, jossa mielipiteet saavat käydä totuudesta. Taistelu totuudesta ulottuu myös filosofiaan: filosofit ovat esittäneet hyvin erilaisia käsityksiä objektiivisesta totuudesta ja sen yhteiskunnallisesta merkityksestä.

Muuttuva asiantuntijuus

Asiantuntemuksen statuksen muuttuminen on eräs aikamme merkittävä ilmiö. Aikaisemmin asiantuntijuutta arvostettiin, mutta nyt on paljon epäluuloisuutta asiantuntijoita kohtaan. Asiantuntijuudella on pitkä historia aina esihistoriallisesta statusasiantuntijuudesta nykyaikaiseen verkottuneeseen asiantuntemukseen.⁴⁷⁷ Keskiajalla asiantuntijuus liittyy keskeisesti kirkkoon ja sen virkoihin. Samaan aikaan mestari-kisälli-järjestelmällä luotiin ja ylläpidettiin ammattimaista asiantuntijuutta. Myöhemmin uudella ajalla alkaa kehittyä laaja-alainen, humanistinen yliopistoasiantuntijuus, joka osittain syrjäyttää kirkollisen asiantuntijuuden: valitus ja järki korvaavat uskon. Teolliset vallankumoukset nostavat luonnontieteellisen ja teknologien asiantuntijuuden humanistisen asiantunti-

⁴⁷⁷ Jakonen 2017 on hyvä johdatus asiantuntemuksen historiaan ja sen muutoksiin.

juuden rinnalle ja osin jopa yläpuolelle.

1900-luvulla syntyy moderni asiantuntijuus, jossa erottuvat tutkija-asiantuntijat ja asiantuntija-ammattit.⁴⁷⁸ Tutkijat tuottavat uutta tietoa, jota ammattiasiantuntijat soveltavat. Asiantuntijuus hajaantuu erikoisasiantuntijuuteen ja asiantuntijoiden työnjako syvenee. Asiantuntijuus saa myös hierarkkisia piirteitä (seniorit ja juniorit, ylilääkärit ja lääkärit jne.). Asiantuntijat järjestäytyvät ja puolustavat yksinoikeuttaan ammatin harjoittamiseen (asianajat, tilintarkastajat, kiinteistövälittäjät, sähkömiehet jne.).

Viime vuosisadan lopulla asiantuntijuuden asema alkaa taas muuttua. Yhteiskunnalliset ongelmat ovat yhä monimutkaisempia ja vaikeampia ratkaista. Mikään yksittäinen asiantuntija tai asiantuntijuus ei pysty hallitsemaan kokonaisuuksia. Asiantuntijoiden käyttämä erikoiskieli ei mene enää perille. Asiantuntijoita syytetään puolueellisuudesta ja vakavista virhearvioinneista, tunnettuna esimerkkinä pankkikriisin ajautuminen 2008.

Merkittävin tekijä, joka on muuttanut asiantuntijuutta parina viimeisenä vuosikymmenenä, on digitalisaatio ja tietoverkot. Valtava informaation määrä (big data) ja ihmisten globaali verkottuminen, ovat avanneet aivan uusia mahdollisuuksia luoda tietoa ja tehdä innovaatioita. Vaikka internetin ympärillä on hypeä, liioittelua ja pelkoa, niin uusi teknologia luo uusia muotoja asiantuntijuudelle. Yksi sellainen on ”joukkojen viisauts”.⁴⁷⁹ Tässä on ajatuksena, että joukko tietää enemmän kuin yksilö ja että joukko voi yhdessä tuottaa sellaisia ratkaisuja, joita kukaan ei yksin kykene tuottamaan. David Weinberger ilmaisee saman asian osuvasti kirjassaan *Too Big to Know*: asiantuntijoiden verkostot voivat olla älykkäämpiä kuin jäsentensä summa.⁴⁸⁰

Verkottunut asiantuntemus eroaa monilla tavoilla perinteisestä asiantuntemuksesta. Asiantuntijat ovat tietysti aina olleet verkottuneita ja kommunikoineet keskenään esimerkiksi ammattikilloissa tai konferensseissa. Perinteiset asiantuntijat julkaisivat kirjoja ja artikkeleita, jotka oli moneen kertaan tarkistettu ja seulottu tai heidät oli valittu tiukkojen kriteerien mukaan (esim. lääkärit, opettajat ja tuomarit). Verkottunut uusi

⁴⁷⁸ Jakonen 2017.

⁴⁷⁹ Surowiecki 2004.

⁴⁸⁰ Weinberger 2011, 62. Vrt. myös Chesbrough 2003.

asiantuntemus elää verkossa ja ”pilvessä” eli asiantuntijat ovat siellä josakin ja me emme välttämättä tunne heitä. Kommunikoimme heidän kanssaan pilvipalvelujen välityksellä.

Weinbergerin mukaan perinteistä asiantuntemusta luonnehtivat seuraavat piirteet:⁴⁸¹

- Asiantuntemus oli fokuoitunutta - asiantuntijoilla on oman erityisalansa;
- Asiantuntijan arvo perustui johtopäätösten varmuuteen ja muuttamattomuuteen (kirjaa ei korjata jälkikäteen);
- Asiantuntemus oli usein läpinäkymätöntä – todistelujen kaikkia oletuksia ei kerrottu;
- Asiantuntemus oli yksisuuntaista – asiantuntijan osaamista ei kyseenalaistettu;
- Asiantuntijat muodostivat oman luokkansa, joka oli suljettu ja johon oli vaikea päästä;
- Asiantuntijat halusivat puhua yhdellä äänellä – pyrittiin konsensuskäsitteisiin.

Näiden piirteiden vastakohtana *verkottunut asiantuntemus on rajoja rikkovaa, perusteita ja johtopäätöksiä kyseenalaistavaa, monen suuntaista, avointa ja moniäänistä*. Internet yhdistää suuren määrän ihmisiä, jotka ovat hyvin erilaisia. Weinberger korostaa myös, että internet on kumulatiivinen, koska tietomäärä kasvaa kokoa ajan ja erityisesti koska se linkittyy jatkuvasti.⁴⁸² Linkittymisen eli informaatioon liittyvien uusien linkkien kautta tiedon piiri kasvaa aaltomaisesti, osin jopa eksponentiaalisesti (hyperlinkit).

On helppo kritisoida verkottuneen asiantuntemuksen ideaa. Verkoissa on mukana kaikenlaisia ihmisiä erilaisin taustoin ja motiivein. Kokeumusasiantuntijat saavat verkoissa äänen ja vaikutusvaltaa.⁴⁸³ Sosiaalinen media on täynnä tyhjämpäiväistä jutustelua ja siellä on mukana rikollisia ja ääriryhmiä, jotka harjoittavat vihapuhetta ja levittävät valeinformaatiota. Meillä ei ole näytä olevan mitään keinoa tarkistaa verkossa

481 Weinberger 2011, 65-67.

482 Weinberger 2011, 59-60.

483 Ks. Sarja 2016; Korvela & Vuorelma (toim.) 2017.

esitettyjen mielipiteiden paikkansapitävyyttä. Nämä haasteet eivät ole kuitenkaan ylitsekäymättömiä. Yksi tapa on laajentaa verkossa olevien piiriä vain kutsujen perustella. Näin toimii mm. LinkedIn asiantuntija-verkosto. Toinen tapa on etsiä asioihin mahdollisimman monia linkkejä ja sitä kautta tarkistaa faktoja. Tekoäly tulee auttamaan tiedon valikointia ja validiointia.⁴⁸⁴

Maailma on peruuttamattomasti siirtynyt tietoverkkojen ja sosiaalisen median aikakauteen. Tätä maailmaa ei ole helppo ymmärtää ja sitä on lähes mahdotonta kontrolloida. Perinteiset auktoriteetit ovat menettäneet asemaansa ja esiin astuu uudenlainen verkottunut asiantuntemus. Digitaalisen maailman käyttäytymissäännöt ovat vielä haussa. Nyt huomiota saavat lieveilmiöt kuten piittaamattomuus faktoja kohtaan ja valeuutiset. Mutta kun opimme toimimaan verkossa paremmin, suojelemme identiteettiämme ja tarkistamme faktoja, verkottunut asiantuntijuus tarjoaa tekoälyn avulla ylivoimasta osaamista haastavimpienkin ongelmien ratkaisemiseen.

Totuuden jälkeinen aika?

Viime vuosina poliittinen kulttuuri on merkittävästi muuttunut. Tähän ovat vaikuttaneet sosiaalisen median aseman korostuminen ja populistisen politiikan yleistyminen. Aikaamme on luonnehdittu ”totuuden jälkeiseksi ajaksi”.⁴⁸⁵

Käsitettä totuuden tai faktojen jälkeinen maailma on käytetty 1990-luvun alusta alkaen, mutta se nousi uudestaan julkisuuteen vuonna 2010, kun bloggari David Robert käytti sitä.⁴⁸⁶ Käsitteellä viitataan yleensä siihen, että on ihmisiä ja ryhmiä, jotka eivät välitä tosiasioista tai kriittistä ja vetoavat emootioihin. Nämä ihmiset toistavat tiettyjä ”pointteja”

484 Tässä suhteessa Factual on kiinnostava yritys: <https://www.factual.com/company/>

485 Sarja 2016. Laitan ilmaisen ”totuuden jälkeinen aika” lainausmerkkeihin, koska sellaista aikaa ei ole.

486 Termiä totuuden jälkeinen aika käytti luultavasti ensimmäisenä Steve Tesich jo vuonna 1992. Ks. Korvela & Vuorelma 2017, 15, 26, 228.

riippumatta siitä, että media ja asiantuntijat ovat niitä vastaan.⁴⁸⁷

Oxford Dictionaries valitsi vuoden 2016 sanaksi ”totuuden jälkeinen”.⁴⁸⁸ Sanakirjamääritelmän mukaan totuuden jälkeinen kuvaa olosuhteita, joissa objektiiviset faktat muokkaavat yleistä mielipidettä vähemmän kuin tunteisiin ja henkilökohtaisiin uskomuksiin liittyvät seikat. Yhdysvalloissa evoluutioteorian ja ilmastonmuutoksen vastustaminen on kuuroa kaikille tieteellisille todisteille. Englannin brexit-kampanjassa vedottiin vahvasti tunteisiin välittämättä siitä, että monet tosiasiat osoittivat, että Englanti hyötyy EU:n jäsenyydestä. Hyvin yleinen ilmiö on uskomisen vaihtoehtoihin hoitoihin ja erilaisiin ihmedieetteihin ilman mitään vakuuttavaa näyttöä.⁴⁸⁹

Valtamedian hylkääminen ja tukeutuminen sosiaalisen median mielipidevaikuttajiin ja yksipuolisiin uutiskanaviin on tyypillistä totuuden jälkeiselle ajalle. Populistiset puolueet rakentavat vastakohta eliitin ja kansan välille. Valtamedian⁴⁹⁰ sanotaan puolustavan eliittiä, joka on etäantynyt kansasta. Erilaiset salaliittoteoriat saavat kaikupohjaa.

Totuuden jälkeisestä *ajasta* puhuminen politiikan uutena vaiheena on kuitenkin harhaanjohtavaa. Kirjan *Politiikka Faktojen Jälkeen* kirjoittajat painottavat, ettei yksikään aikakausi historiassa ole ollut mitään varsinaista totuuden aikaa.⁴⁹¹

”Politiikan historia on täynnä esimerkkejä propagandasta, mielipiteen muokkauksesta eli indoktrinaatiosta, valehtelusta, faktojen selittämisestä itselleen parhain päin ja kilpailevien kertomusten esittämisestä täsmälleen samoista tapahtumista.”

Kun politiikassa aikaisemmin korostettiin tosiasioihin nojaamista ja luottamusta tieteeseen, niin uudessa kulttuurissa lähdetään mielipiteistä. Objektiivisuuden sijaan korostetaan, että jokainen mielipide on oikea, koska se on kannattajansa mielipide. Tämä argumentti on analoginen tunteiden oikeuttamiselle: jokaisen tunne on oikea sille, joka niin tuntee.

487 Wikipedia, hakusana ”Post-truth politics”. Luettu 15.1.2017.

488 Totuuden jälkeinen on englanniksi ”post-truth”.

489 Sarja 2016.

490 Suomessa käytetty ”etelän media” on yksi nimike valtamedialle.

491 Korvela & Vuorelma 2017, 9,18-19.

Kokonaiskuva totuuden jälkeisestä ajasta on kuitenkin monimutkaisempi kuin yleinen retoriikka antaa ymmärtää. Ei ole selkeitä, objektiivisia kriteereitä erottaa totuus, mielipiteet ja valheet toisistaan. Kaikista asioista on olemassa erilaisia tulkintoja, myös faktoista. Emme pääse koskaan eroon näkökulmista.

Termiä fakta käytetään monella tavalla. Filosofit, esimerkiksi John Searle, kutsuvat vallitsevia asiantiloja faktoiksi. Totuuden jälkeisen ajan retoriikassa faktat ovat taas kiistattomia tosiasioita. Tämä on sikäli hankala luonnehdinta, että vain harvat asiat ovat kiistattomia ja, mitä monimutkaisemmista asioista kuten turvallisuudesta tai talouspolitiikasta puhutaan, sitä enemmän ne ovat tulkinnallisia. Usein faktoilla tarkoitetaan numeerisia tai tilastollisia tietoja, kuten talouskasvu, työllisyys tai kilpailukyky, jotka nekin ovat sensitiivisiä mittareille ja mittauksille.

Neutraalein tapa puhua faktoista on käyttää objektiivisen tiedon käsitettä, jota käsitelin luvussa 5: objektiivinen tieto muodostuu jonkin yhteisön hyväksymistä uskomuksista, joille sillä on luotettavat perustelut. Se jonka puhe on ristiriidassa objektiivisen tiedon kanssa, on velvollinen esittämään todella vahvat perustelut mielipiteelleen. Koska objektiivisen tiedon käsitteeseen kuuluu keskeisesti luottamus, niin totuuden jälkeisen ajan sijaan kannattaisi puhua *luottamuksen jälkeisestä ajasta*, kuten Johanna Vuorelma esittää.⁴⁹²

Käsitys siitä, kuka poikkeaa totuudesta, riippuu siitä, kenen kannalta asiaa tarkastellaan. Perusasetelma on, että populistit vetoavat tunteeseen ja mielikuviin, kun taas liberaali eliitti tukeutuu tosiasioihin. Toisaalta monessa maassa vallassa olevat uusliberalistit perustelevat ”vaihtoehtotonta talouspolitiikkaansa” vedoten taloustieteeseen ja asiantuntijoihin. Tässä annetaan kuva siitä, että politiikka perustuu objektiiviseen tilanneanalyysiin. Jos politiikasta tehdään tiedettä, niin tämä johtaa ”puhtaan teknokratiaan, asiantuntijavaltaan”.⁴⁹³ Vaarana on häivyttää taustalla olevat arvot asiantuntijatiedon taakse.

Miksi ihmiset uskovat mielipiteisiin, vaikka niitä vastaan puhuu moni tunnettu asia? Psykologi Teemu Ollikainen on esittänyt listan psykologista ilmiöistä ja prosesseista, jotka selittävät, miksi ihmiset uskovat kiis-

492 Korvela & Vuorelma 2017, 41-43.

493 Korvela & Vuorelma 2017, 183 (Korvelan artikkeli).

tanalaiseen tietoon.⁴⁹⁴ Niitä ovat esimerkiksi:

- Denialismi: kielletään epämiellyttävä totuus.
- Vahvistusvinouma: taipuvuus vahvistaa omia ennakkokäsityksiään.
- Toistuvuusillusio: oman vääristymän näkeminen kaikkialla; viestien toistuvuus.
- Identifikaatio: samastuminen tutunolaiseen bloggaajaan tai vaikuttajaan.
- Backfire effect: oman käsityksen vastainen informaatio vahvistaa oman käsitystä.
- Anecdotal evidence fallacy: tukeutuminen johonkin kertomukseen todisteena asiasta. ”Superdieetti teki minut terveeksi.”
- Tarkoitushakuinen päättely: perusteiden etsiminen omille uskumuksille.
- Kognitiivinen dissonanssi: ristiriitainen informaatio saa pitäytymään omassa kannassa ja epäilemään muita.
- Vividness effect: elävästi ja taitavasti esitetty näkemys vetoaa ja vaikuttaa.
- Assimilaatiovaikutus: positiiviset ja negatiiviset arviot yhdessä asiassa yleistyvät; jos on oikeassa/väärässä yhdessä asiassa, niin on muissakin.

Tämä tekijät selittävät osaltaan, miksi ihmiset uskovat valheisiin tai kiistanalasiin väitteisiin. Tällaiset asenteet ja piirteet johtavat kieltämään vastaväitteet ja pitämään kiinni omasta kannasta. Charles Peirce sanoi aikoinaan tällaista tietoaasennetta itsepäisyyden menetelmäksi. Omia käsityksiä vahvistaa vielä sulkeutuminen samanmielisten verkostoihin, ”kupliin”.

Vääristymillä ja valheilla on toinenkin puoli. Niitä tuotetaan tietoisesti. Sanomme *valehteluksi* harkittua totuuden vääristämistä oman edun tavoittelemiseksi. Valehtelua on harjoitettu niin kauan, kuin historiaa kyetään seuraamaan taaksepäin. Ihmiset ovat valehdelleet ajaessaan omaa etuaan tai päästäkseen pälkähästä. Ihmisiä on saatu toisiaan vastaan tai käymään sota levittämällä tietoisesti valheita vastapuolesta.

⁴⁹⁴ http://www.psyli.fi/ajankohtaista/blogi/teemu_ollikaisen_blogi?1034_a=comment&c1034_m=1936. Luettu 15.1.2017.

Valehtelu käy erityisen vaaralliseksi, kun sen takana on valtaa ja vaikutuskanavia. Yhdysvaltojen hyökkäystä Irakiin 2003 perusteltiin valheella.⁴⁹⁵ Parin viime vuoden aikana *valeuutiset* ovat yleistyneet sosiaalisessa mediassa.⁴⁹⁶ Tietyt nettisivustot tuottavat tietoisesti valeuutisia mustamaalatakseen jotain henkilöä tai ryhmittymää. Yhdysvaltojen vuoden 2016 presidentinvaaleihin pyrittiin vaikuttamaan valeuutisilla. Näitä tuottivat sekä amerikkalaiset tahot että ulkomaiset tahot, jotka toimivat tunnistetusti Makedoniassa, Romaniassa ja Venäjällä. Valeuutiset levittävät disinformaatiota ja harjoittavat propagandaa. Valeuutisia levittää sosiaalisen median kuten Facebookin kautta. Valeuutisia vastaan on kehitetty faktoja tarkistavia sivustoja, kuten Factcheck.org, jotka auttavat käsittelemään ja torjumaan valeuutisia ja tosiasioiden vastaisia väitteitä.

Erikoinen tapaus on uutisointi Yhdysvaltojen presidentin Donald Trump virkaanastujaisjuhlaan 2017 osallistuneiden määrästä. Valkoisen talon lehdistösihteerin Sean Spicer ilmoitti, että tilaisuuteen osallistui enemmän kuin koskaan vastaaviin virkaanastujaisiin missään. Kun Spicerin arvio oli todettu täysin virheelliseksi, Trumpin avustaja Kellyanne Conway kommentoi NBC:lle, että Spicer esitti vain ”vaihtoehtoisia faktoja”. Demokratiassa vaihtoehtoisia faktoja voidaan kritisoida, mutta tilanne on paljon vaarallisempi epädemokraattisesti johdetuissa maissa. Diktatuureille on tyypillistä julistaa yhtä oikeaa totuutta ja tuomita toisinajattelijat. Vapaa media on silloin vaarallinen vastustaja ja siksi keskeiset mediat pyritään alistamaan valtakoneistolle. Näin on ollut jo pitkään Venäjällä ja Turkin hallitus käytti kesän 2016 epäonnistunutta vallankaappausyritystä hyväkseen ja vangitsi satoja toimittajia.

Totuuden jälkeisen ajan keskeisiä piirteitä ovat:

- luottamuksen heikkeneminen politiikkaan ja asiantuntijuuteen;
- tukeutuminen mielipidejohtajiin;
- vaihtoehtoisten faktojen tarjoaminen;
- valeuutisten ja vastainformaation tuottaminen.

Kaksi ensimmäistä piirrettä kuvaavat muutoksia episteemisissä asen-

⁴⁹⁵ Yhdysvaltojen johdon harjoittamasta valehtelusta ja valeuutisista ks. Reich 2018.

⁴⁹⁶ Ks. Wikipedia, hakusana ”Fake News Website”, luettu 15.1.2017.

teissa, esimerkkinä ilmastonmuutoksen kieltäminen. Kaksi jälkimmäistä piirrettä liittyvät informaatiovaikuttamiseen, jolla tarkoitetaan tietoista vaikuttamista yleiseen mielipiteeseen tuottamalla valeuutisia ja horjuttamalla luotettavia informaatiolähteitä. Informaatiovaikuttaminen on tärkeä kysymys yhteiskuntafilosofian kannalta. Demokratia ei voi toimia hyvin, jos kansalaisilla ei ole todenmukaista tietoa yhteiskunnasta ja poliittisen päätöksenteon perusteista.

Yhteiskunta ja demokratia tarvitsevat luottamusta *julkiseen totuuteen*. Robert Reich tarkoittaa kirjassaan *The Common Good* julkisella totuudella faktoja siitä, mitä sellaista tapahtuu ympärillämme, joka voi vaikuttaa hyvinvointiimme, ja selkeää loogista analyysiä näiden faktojen merkityksestä ja käytännöllisistä seurauksista.⁴⁹⁷ Jos vaihdamme faktat valheeseen ja logiikan epäloogisuuteen, menetämme jaetun maailman ja kadotamme kykymme ratkaista yhteisiä ongelmia. On vaarallista normalisoida valehtelu, Reich varoittaa.

Totuuden jälkeinen aika on yhteiskunnallinen slogan, josta on esimerkkejä mutta jota ei voi yleistää. Luottamus tieteeseen on edelleen suurta ja poliittinen päätöksenteko perustuu pääosin asiantuntemukseen ja tutkittuun tietoon. Länsimaisissa demokratioissa on vapaa lehdistö ja pitkälle viety sananvapaus, joka sallii erilaiset mielipiteet mutta myös niiden kritiikin. Sosiaalinen media on informaatiovaikuttamisen valtaväylä, mutta myös paikka kriittiselle keskustelulle ja dialogille.

Usein väitetään, että tiede on parasta vastalääkettä totuuden jälkeiselle ajalle. Mutta tässä pitää olla tarkkana. Totuuden jälkeisen ajan kritiikkiä ei voida perustaa väitteelle, että tiede on ainoa oikea ja luotettava tapa hankkia tietoa.⁴⁹⁸ Tällöin joudumme ristiriitaan tieteen omien periaatteiden kanssa. Tieteellinen menetelmä ei kykene tuottamaan absoluuttista tai varmaa totuutta. Jokainen tieteellinen teoria ja tulos voi osoittautua virheelliseksi tai puutteelliseksi. Lisäksi tieteeseen kuuluva kritiikki johtaa siihen, että hyvin usein samoihin kysymyksiin on useita keskenään ristiriitaisia lähestymistapoja ja hypoteeseja. Näin ollen tiede itse ilmentää epävarmuutta ja pluralismia.

Kriittinen relativismi on kuitenkin tieteen liittolainen. Hyvin monissa suhteissa tieteellinen tutkimus on ylivoimainen tapa tuottaa luotettavaa

497 Reich 2018, 156.

498 Ks. Korvela & Vuorelma 2017, 173-182.

tietoa. Tieteeseen kuuluva kriittisyys estää dogmatismia ja tulosten jatkuva avoin testaaminen auttaa eliminoimaan kestävämmät hypoteesit. Tieteellinen tieto kumuloituu tilapäisistä takaiskuista huolimatta. Tästä huolimatta tiede on näkökulmasidonnaista ja sen tunnustaminen on parempi keino informaatioyhteiskunnassa kuin puolustaa virheellisesti tieteen absoluuttisuutta ja erehtymättömyyttä. Vain avoimuus ja rehellisyys lisäävät luottamusta tieteeseen.

Objektiivisen totuuden yhteiskunnallinen merkitys

Filosofit ovat erimielisiä siitä, mikä on objektiivisen totuuden yhteiskunnallinen asema ja merkitys. Voidaan erottaa kaksi äärikannanottoa.

1. Objektiivinen totuus on saavutettavissa ja se on arvokas ja tavoiteltava asia.
2. Objektiivisen totuuden tavoittelu on hyödytöntä tai jopa haitallista

Sanon teesiä 1 kannattavien filosofien kuuluvan ”totuuskoulukuntaan”. Totuuskoulukunnan mukaan totuus on objektiivinen, näkökulmista riippumaton asia ja sen tunnustaminen ja tavoittelu on tärkeää demokratialle ja yhteiskunnan kehittämiseksi. Teesin 2 kannattajat ovat yleensä äärirelativisteja, jotka pitävät objektiivisen totuuden tavoittelua turhana tai jopa uhkana demokratialle. Kutsun heitä ”nihilismikoulukunnan” edustajiksi, koska he tekevät tyhjäksi objektiivisesta totuudesta puhumisen. Kummallakin koulukunnalla on vahvat kannattajansa. Ensimmäisen teesin puolustajiksi otan Karl Popperin ja hänen teoksensa *Avoim Yhteiskunta ja sen Viholliset* vuodelta 1945. Toisen teesin puolustajiksi valitsen Gianni Vattimon ja hänen teoksensa *A Farewell to Truth [Jäähyväiset totuudelle]* vuodelta 2011.⁴⁹⁹

499 Nämä ”koulukunnat” on loihdittu tähän saadakseni erilaiset mielipiteet paremmin esiin. En väitä, että tällaisia koulukuntia on olemassa. Totuuskoulukunnan edustajaksi olisi voitu valita monien kandidaattien joukosta yhtä hyvin Michael Lynch ja hänen teoksensa *True to Life, Why Truth Matters*, 2005, ja nihilismikoulukunnan edustajaksi Jean-François Lyotard ja

Sir Karl Raimund Popper (1902-1994) oli itävaltalais-brittiläinen tieteen- ja yhteiskuntafilosofi, joka vaikutti merkittävästi analyyttisen filosofian kehitykseen. Popperin teos *Avoim yhteiskunta ja sen viholliset* on saavuttanut klassikon aseman. Se on objektiivisen totuuden ja realismin vahva puolustus. Kirjassaan Popper kehittää kriittiseksi rationalismiksi kutsumaansa filosofista suuntausta, joka puolustaa rohkeaa järjen käyttöä ja vastustaa totalitaarisia suuntauksia. Objektiivisella totuudella Popper tarkoittaa totuutta, joka ei riipu ihmisestä. Realistinen totuusteoria on sen eksplikaatio. Objektiivisen totuuden ymmärtämisen kannalta on tärkeää, että väite voi olla tosi, vaikka meillä ei olisi sille perusteita.⁵⁰⁰ Tietäminen merkitsee puolestaan väitteiden perustelemista. Popper korostaa, että totuus ja totuuden kriteerit on pidettävä selvästi erillään. Meillä ei välttämättä ole kriteereitä, joilla totuus erotetaan epätotuudesta. Tämä ei tee totuuden tavoittelua merkityksettömäksi.

Popper on fallibilisti, joka korostaa erehdyksen mahdollisuutta. Jokaiseen totuusväitteeseen, tiedon lähteeseen ja menetelmään pitää suhtautua kriittisesti. Tämä koskee myös tiedettä, joka sekin voi erehtyä ja tehdä virheitä. Fallibilismi painottaa kumoamisyritysten merkitystä: jos väite onnistutaan kumoamaan, voimme hylätä sen. Sellaisia väitteitä, joita ei voi mitenkään koetella eli osoittaa virheelliseksi tai oikeaksi, ei pitäisi hyväksyä ainakaan tieteessä. Popperin kritiikki marxilaisuutta ja psykoanalyysiä kohtaan perustuu keskeisesti siihen, että näitä teorioita ei voi hänen mukaansa koetella.

Popper kutsuu oma epistemologiaansa kriittiseksi rationalismiksi. Rationalismilla Popper tarkoittaa asennetta, joka ”yrittää ratkaista mahdollisimman monet ongelmat järkeen vetoamalla ts. käyttämällä hyväksyen selkeää ajattelua ja kokemusta tunteitten ja intohimojen asemasta”⁵⁰¹. Kriittisen rationalismin varsinainen oivallus on fallibilismista tehty johdopäätös, että meidän on myönnettävä, että voimme olla väärässä ja muut oikeassa. Siksi ”rationalismi on valmiutta kuunnella kriittisiä perusteluita ja oppia kokemuksesta”⁵⁰². Koska kaikki voivat erehtyä, niin parhaiten

---

hänen teoksensa *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa*, 1985. Popper ja Vattimo ovat kuitenkin selkeitä vastakohtia.

500 Popper 2000, 565, 645-648.

501 Popper 2000, 569.

502 Popper 2000, 569.

totuutta voi lähestyä yhteistyön ja kriittisen keskustelun keinoin. Kriittinen rationalisti ”ottaa toiset ihmiset ja heidän perustelunsa vakavasti huomioon”⁵⁰³.

Näillä Popperin näkemyksellä on yhteiskuntapoliittisia seurauksia. Jokaisella ihmisellä on oikeus tulla kuulluksi ja puolustaa omia näkökantojaan. Yhteiskunnan pitää olla suvaitsevainen erilaisille mielipiteille. Tätä varten tarvitaan yhteiskunnallisia instituutioita, ”joiden tehtävänä on kritiikin vapauden, ajatuksen vapauden ja täten myös ihmisten vapauden suojeleminen”⁵⁰⁴. Tässä on kysymys liberaalin demokratian perusoikeuksista, joille Popper antaa ”tietoteoreettisen” perustan, joka on verrattavissa Jürgen Habermasin kommunikatiiviseen teoriaan. Niin Popper kuin Habermasin korostavat intersubjektiivista objektiivisuutta, joka saavutetaan kriittisessä ja avoimessa keskustelussa, jossa paras argumentti voittaa.

Popper kritisoi voimakkaasti autoritäärisyyttä ja absolutismia. Autoritäärisuus ilmenee uskona, että itse tietää totuuden tai omistaa erehtymättömän menetelmän, jonka avulla voi saavuttaa epäilyn ulkopuolella olevaa varmaa tietoa. Absolutismi tarkoittaa totuusteoriaa, jonka mukaan on olemassa kriteerit, joilla voidaan erehtymättömästi erottaa totuudet. Absolutismi saattaa ilmentyä intuitiota tiedon lähteenä pitävänä intuitiionismina tai ilmestyksenä erilaisissa uskonnoissa.

Popper vastustaa älyllistä ja moraalista relativismia, jota hän pitää aikamme vakavimpana filosofisena sairautena. Relativismilla Popper tarkoittaa näkemystä, jonka mukaan sama väite voi olla tosi yhdestä ja epätosi toisesta näkökulmasta eikä kumpaakaan vaihtoehtoa voi hylätä. Objektiivisen totuuden kannattaja uskoo Popperin mukaan, että jokainen väite on joko tosi tai epätosi aivan riippumatta näkökulmista.⁵⁰⁵ Relativismi johtaa Popperin mukaan siihen, että emme pyri ratkaisemaan kumpi kahdesta keskenään ristiriitaisesta teoriasta on tosi, vaikka toisen niistä pitää olla tosi (tai todempi) objektiivisen totuusnäkökuvan perusteella. Objektiivisen totuuden tavoittelu ikään kuin ajaa meidät ratkaisemaan ristiriitoja: ristiriitoihin ei voi tyytyä eikä tiedon kasvua pysäyttää. Ristiriitojen ratkaisun paras ellei ainoa keino on koetella kaikkia usko-

---

503 Popper 2000, 587.

504 Popper 2000, 589.

505 Popper 2000, 668.

muksia ja teorioita fallibilismin mielessä.

Gianni Vattimo (s. 1936) on italialainen hermeneutikkofilosofi ja poliitikko, joka tarkastelee kirjassaan *Jäähyväiset totuudelle* totuuden ja demokratian suhdetta. Vattimon teoreettisena taustana on Nietzschin ja erityisesti Heideggerin filosofia. Näiden mukaan totuus ei voi olla uskomusten ja objektiivisesti olevan todellisuuden vastaavuutta tai adekvaattisuutta. Totuuteen liittyy aina maailman tulkinta tietystä horisontista käsin.

Heideggerin filosofiassa tehdään ero kolmen erilaisen olemisen välillä.⁵⁰⁶

1. Käsillä-oleminen: Huomaamattomaksi jäävien, tuttujen käyttöesineiden oleminen.
2. Esillä-oleminen: esineellistettyjen, objektivoitujen, pysyvästi läsnäolevien objektien oleminen.
3. Oleminen ihmisen ”eksistenssinä”.

Tiede käsittelee objektejaan esillä-olevina. Tiede jättää huomiotta käsillä-olevan, aidon ympäristön, mutta ei pääse siitä eroon. Olemisen ymmärtäminen määrää tieteessä metodologian, peruskäsitteistön, totuuden kriteerit, perustelemisen, todistamisen ja esittämisen tavat. Kysymys on siis siitä, miten tiede tematisoi tutkimuksen.⁵⁰⁷

Heideggerin kritiikki metafysiikkaa kohtaan – metafysiikan loppu – perustuu siihen, että metafysiikassa olemisesta tehdään objekti, siis jotain esineellistettyä ja pysyvää. Oleminen on Heideggerin mukaan kuitenkin joukko esioletuksia, jotka tekevät kokemuksen meille mahdolliseksi. Totuus on olemisen avautumista tai paljastumista, mikä on aivan eri asia kuin totuus vastaavuutena objektiivisen todellisuuden kanssa. Todellisuus syntyy vasta tematisoinnin kautta.

Menemättä tämän syvemmälle Heideggerin filosofiaan siirrymme suoraan Vattimon perusväittämään, jonka mukaan objektiivinen totuus on tuhoisaa demokratialle. Tämän teesin perusteluissa Vattimo vetoaa Heideggeriin ja kirjoittaa

506 Ks. Kusch 1986, 77.

507 Kusch 1986, 88.

”Jos tosi Oleminen olisi vain sitä, mikä on objektiivista, kvantifioitavaa, ja annettua kerralla, niin olemassaolomme vapaina subjekteina olisi merkityksetöntä; me emme voisi sanoa itsestämme, että ’me olemme’, ja kaiken huippuna altistuisimme totalitarismin vaaralle.”⁵⁰⁸

Tulkitsen tämän niin, että objektiivista totuutta tavoitteleva tiede esineellistää ihmisen objektiksi eikä tavoite ihmisen vapaata olemista. Vattimo kirjoittaa: ”Jos Oleminen on kerralla annettu rakenne, ei mikään paljastuminen historiassa eikä mikään vapaus ole ajateltavissa.”⁵⁰⁹

Vattimon argumentaatiossa totalitarismissa on erityinen asema ja se liittyy politiikan ja demokratian suhteisiin. Jos politiikka perustuu objektiiviseen totuuteen, niin se siirtää vallan kansalaisilta tämän objektiivisen totuuden haltijoille, olivatpa nämä sitten platonilaisia filosofikuninkaita, asiantuntijoita, teknokraatteja tai ideologeja. Tämä johtaa totalitarismiin, jossa yksi totuus hallitsee ja muita totuuksia ei suvaita.

Koska Vattimon mukaan objektiivista totuutta ei ole, on hyväksyttävä se pluralismi, joka syntyy kun todellisuutta tulkitaan eri tavoin ja katsotaan eri horisonteista. Vattimo sanoo kannattavansa ”horisontaalista totuuskäsitettä”. Tästä seuraa pari tärkeää asiaa. Pitää irtisanoutua kaikista yrityksistä perustaa politiikkaa johonkin tieteenalaan, olipa se sitten vaikka filosofia, sosiaalipolitiikka tai taloustiede. Poliittikkaa ei voi myöskään perustaa arvo-objektivismiin: kukaan ei voi väittää tietävänsä totuutta arvoista ja ihmisoikeuksista. Vattimo ei kiellä, etteikö tieteellisillä tai eettisillä totuuksilla olisi merkitystä, mutta ne ovat merkittäviä vain tietyn horisontin sisällä. Poliitiikan perustaminen objektiiviseen totuuteen tekee demokratian täysin irrationaaliseksi vallinnaksi.⁵¹⁰

Vattimo tunnistaa pluralismiin liittyvät tulkintojen konfliktit, mutta epäilee, että ne eivät ratkea, vaikka tekisimme tulkintojen takana olevat intressit näkyviksi. Konfliktitilanteen ratkaisun hän näkee perustuvan kansalaisuuteen, ystävyyteen ja yhteisölliseen jakamiseen, mihin ei liity totuudesta puhuminen. Dialogia tarvitaan, mutta siihen ei pidä liittää

508 Vattimo 2011, 5; käännös kirjoittajan.

509 Vattimo 2011, 15.

510 Vattimo ei kuitenkaan ole täysin johdonmukainen objektivismiin vastustuksessaan: hän mm. kirjoittaa, että jos joku on joutunut väärinkäytöksen kohteeksi, se pitää selvittää vetoamalla objektiivisiin faktoihin.

objektiivisen totuuden tavoittelua; dialogi itsessään on arvokasta ja vahvistaa yhteisöllisyyttä. Missä dialogi on yksikäsitteisen totuuden tavoittelua, se synnyttää konflikteja ja taistelua vaikutusvallasta, Vattimo varoittaa.⁵¹¹

Vattimo tuntee hyvin Popperin kirjan *Avoim yhteiskunta ja sen viholliset* ja tekee pesäeroa Popperiin. Sekä Popper että Vattimo molemmat vastustavat autoritaarisuutta ja totalitarismia. Kumpikin hyväksyy kriittisen asenteen kaikkia totuuksia kohtaan (fallibilismi). Mutta siinä missä Popper näkee objektiivisen totuuden yhteiskuntakritiikin välineenä, Vattimo näkee sen demokratian vihollisena. Vattimo hyväksyy postmodernin pluralismin ja näkee juuri sen tekevän tilaa politiikalle. Popper puolestaan arvostelee ”relativismia” siitä, että se tyytyy ristiriitoihin eikä pyri ratkaisemaan niitä. Tästä seuraa, että tieto ei kumuloidu ja totuuden selvittäminen vaarantuu.

Näkökulmarelativismiin kannalta voidaan esittää kriittisiä huomautuksia molempia ”koulukuntia” kohtaan. Teesin 1 hyväksyvän totuuskoulukunnan ongelmana on liian yksinkertainen käsitys yhteiskunnallisten ristiriitojen ja pluralismin syistä. Koulukunnalta puuttuu kunnollinen teoria pluralismista. Pluralismi ei ole sitä, että on joukko enemmän tai vähemmän tosia käsityksiä maailmasta. Tällöin pluralismin ”ongelma” ratkeaisi karsimalla epätotuuksia (fallibilismi) tai etsimällä parempia perusteita näkemyksille. Koulukunta ei ymmärrä, että erilaiset näkökulmat eivät ole vain erilaisia mielipiteitä, vaan erilaisia käsityksiä totuudesta, oikeuttamisesta ja todellisuuden luonteesta; eri näkökannat antavat erilaisia vastauksia episteemisiin kysymyksiin. Näitä erimielisyyksiä ei voida ratkaista vetoamalla objektiiviseen totuuteen tai mittaamalla, kuinka kaukana kukin on objektiivisesta totuudesta. Koulukunnan vahvuutena taas on erilaisten paradigmojen kriittinen punnitseminen objektiivisen totuuden kannalta. Totuus on merkittävä tavoite ja ristiriidat ovat usein merkinä virheistä, jotka pitää eliminoida.

Teesiä 2 kannattavan nihilismikoulukunnan ongelmana ovat puutteelliset keinot esittää yhteiskuntakritiikkiä. Jos pitää pluralismia yhteiskunnan normaalitilana ja hyväksyy erilaisten kielipelien yhteismitattomuuden, kuten mm. Lyotard tekee⁵¹², niin joutuu hyväksymään kaikki

511 Vattimo 2011, 118.

512 Lyotard 1985, 104.

ajattelumallit ja kielipelit täysin riippumatta niiden ”hyödyllisyydestä”, puhumattakaan mitään niiden totuudenmukaisuudesta. Vaarana on yhteiskunnallisesti lepsu kaikki-kelpaa-asenne. Koulukunnan vahvuutena on suvaitsevaisuus erilaisuutta kohtaan ja autoritaarisuuden torjuminen. Totuuden nimissä puhuminen saattaa kätkeä alleen yksipuolisen näkemyksen asioista. Vattimon mukaan objektiivisen totuuden käsite on jopa vahingollinen. Jos politiikka perustuu objektiiviseen totuuteen, niin se siirtää vallan kansalaisilta tämän objektiivisen totuuden haltijoille. Tämä johtaa totalitarismiin, jossa yksi totuus hallitsee ja muita totuuksia ei suvaita. Vattimo ei kuitenkaan ota huomioon, että objektiivisen totuuden tunnustaminen on eri asia kuin julistaa absoluuttista totuutta.

On olemassa selvä tilaus sellaiselle epistemologiselle lähestymistavalle, jossa hyväksytään epistemologinen pluralismi ja samalla esitetään keinoja erilaisten näkökantojen kriittiselle vertailulle ja yhteensovittamiselle. Kriittinen relativismi vastaa tähän tarpeeseen yhdistäessään pluralismin, suvaitsevaisuuden ja kriittisyyden. Pluralismin kannattaminen ei tarkoita kaikkien mielipiteiden hyväksymistä. Aidossa dialogissa voidaan pyrkiä yhteisymmärrykseen ja keskinäiseen oppimiseen. Kriittinen näkökulmarelativismi on filosofinen teoria, joka auttaa meitä ymmärtämään aikamme epistemologista maisemaa paremmin kuin totuuskoulukunta ja nihilismikoulukunta.

Johtopäätökset

Relativismi on aina ollut filosofian *enfant terrible*, kauhukakara, joka on joko hiljaisesti sivuutettu tai kumottu köykäisillä argumenteilla. Relativismi tavoittaa kuitenkin joitakin hyvin perustavia intuitioita ihmisen ajattelusta ja tiedosta. Ihminen on eliminoimattomalla tavalla subjektiivinen ja katsoo maailmaa omasta näkökulmastaan. Voimme olla aidosti erimielisiä monista asioista. Subjektiivisuus ei ole kuitenkaan vankilamme, vaan kykenemme kommunikoimaan ja vertailemaan näkökulmiamme. Vaikka emme ehkä tavoita yksimielisyyttä, niin saamme aikaan monipuolisen kuvan maailmasta ja ihmisestä sen osana.

Filosofisessa keskustelussa relativismin vastustajat tekevät siitä usein yksinkertaistetun ”olkinuken”, joka sitten yritetään kumota. Erityisesti globaali relativismi ja äärirelativismi ovat tällaisia kärjistettyjä tulkintoja. Relativismi käsitellään globaalina teoriana, joka väittää kaiken olevan relatiivista. Tällaista relativismia on hankalaa ellei mahdotonta puolustaa, koska se vie omilta argumenteilta pohjan. Mutta relativismia voidaan kehittää myös lokaalina pluralistisena oppina, jonka mukaan tiettyillä tiedon alueilla on useita tapoja jäsentää ja painottaa ilmiöitä. Usein relativismi torjutaan myös väitteenä, jonka mukaan kaikki näkökulmat ovat yhtä hyviä – ”anything goes”. On selvää, että tällaista äärirelativismia ei juuri kukaan rationaalisesti ajatteleva halua kannattaa. Sen takia monet filosofit, jotka ovat selvästi relativisteja, sanoutuvat relativismista irti ja kutsuvat omaan oppiaan muilla nimillä kuten pluralismi.

Tämä kirja keskittyy epistemologiseen relativismiin, jossa käsitellään

totuuteen, tietoon ja todellisuuteen liittyviä episteemisiä kysymyksiä. Kirja ei ole vain erilaisten relativismin muotojen analyysiä vaan uudenlaisen näkökulmarelativismin kehittämistä. Näkökulmarelativismi on mallittainen epistemologisen relativismin muoto, jolla on vahvat perusteet. Se on lokaalia relativismia, joka torjuu äärirelativismin. Näkökulmarelativismin mukaan hyvin monet keskeiset episteemiset kysymykset ovat näkökulmariippuva, eli niihin vastaaminen edellyttää näkökulmiin viittaamista. Näkökulmarelativismin kehittäminen edellyttää juuri näkökulman käsitteen täsmenämistä, mikä on kirjan keskeisiä tavoitteita. Näkökulman käsitteen avulla näkökulmarelativismi pystyy selkeyttämään monia tietoteoriaan liittyviä vaikeita kysymyksiä. Tiedon suhteellisuuden probleemi saa hyvin monipuolisen käsittelyn. Näkökulmarelativismi on lupaava lähestymistapa myös tieteenfilosofiassa, jossa perspektivismistä on tullut varteenotettava vaihtoehto perinteiselle realismille. Näkökulmarelativismiin liittyy myös kriittinen suhtautuminen erilaisia ideologioita kohtaan. Kriittinen relativismi on entistä ajankohtaisempi nykyisessä mediaympäristössä, jossa erilaiset valeutiset kilpailevat faktojen kanssa.

Näkökulmarelativismin kehittämiseksi tarjosi William Hatcherin kirja *Minimalism* hyvän lähtökohdan. Hänen mukaansa katsomme maailmaa aina omasta näkökulmastamme emmekä voi astua näkökulmamme ulkopuolelle. Siinä mielessä näkökulmamme on aina subjektiivinen. Mutta me voimme kehittää näkökulmaamme ja tehdä se julkiseksi, eli Hatcherin termein voimme objektivoida näkökulmaamme yhteisen kielen avulla. Jotkut uskomukset ovat invariantteja eli pysyvät samoina näkökulmien vaihtamisen suhteen. Ne ovat objektiivisen tiedon perustana. Varsinainen objektiivinen tieto muodostuu tietyn yhteisön jakamista uskomuksista, joille yhteisöllä on luotettavat, hyvä perusteet.

Näkökulmarelativismin keskeiset teesit ovat:

- Ei ole näkökulmariippumatonta tapaa tarkastella maailmaa.
- Näkökulmat ovat subjektiivisia mutta ne voidaan objektivoida.
- Samoja asioita voidaan tarkastella useista näkökulmista.
- Ei ole absoluuttista, etuoikeutettua tai universaalista näkökulmaa.
- Näkökulmia voidaan kehittää, muuttaa ja vaihtaa.
- Näkökulmia voidaan vertailla erilaisilla kriteereillä.

Kaikki teesit ovat merkittäviä kannanottoja erilaisiin relativismin piirteisiin ja sitä vastaan esitettyyn kritiikkiin. Teesi 1 on näistä perustavin. Se ei kiellä objektiivisen todellisuuden olemassaoloa eikä objektiivisen tiedon mahdollisuutta. Sen sijaan se väittää, että lähestymme maailmaan aina jostakin näkökulmasta tai perspektiivistä käsin. Tieto on suhteutettava aina johonkin näkökulmaan.

Monet kirjan tarkastelut ovat riippumattomia näkökulman käsitteen yksityiskohtaisesta määrittelystä: näkökulma voi olla viitekehys, skeema, maailmankatsomus tms. Mutta jos halutaan argumentoida näkökulmarelativismin puolesta, näkökulman käsite pitää määritellä tarkemmin. Näkökulmille on annettu hyvin yleisiä määritelmiä. Espanjalaiset kollegani Margarita Campos ja Manuel Liz ovat analysoineet näkökulman käsitettä monipuolisesti. Suomalaisista tutkijoista professori Tommi Lehtonen on kehittänyt systemaattisesti näkökulmateoriaa. Tietoisena heidän teorioistaan esitin luvussa 3 oman määritelmäni, jota sanon episteemisen näkökulman käsitteeksi.

Episteeminen näkökulma muodostuu kolmesta elementistä, jotka ovat näkökulman subjekti, objekti ja aspekti. Aspekti on ne objektin piirteet, jotka subjekti valitsee edustamaan objektia. Aspekti ei ole vain joukko ”luonnollisia”, objektiivisia ominaisuuksia, vaan osa ominaisuuksista voi olla subjektista tai yhteiskunnasta riippuvia. Esimerkiksi johonkin ilmiöön liittyy subjektin kannalta jotain hyödyllistä, tavoiteltavaa tai pelottavaa. Tätä aspektia ei voi tunnistaa tutkimalla objektia irrallaan subjektista ja hänen näkökulmastaan. Yhteiskunnasta riippuvat aspektit puolestaan perustuvat yhteiskunnallisiin instituutioihin, kuten lakeihin tai talouteen. Näin siis näkökulmilla on konstitutiivista voimaa, joka laajentaa naturalistista ontologiaa ja antaa todellisuudelle uusia tulkintoja.

Vaikka ihmisillä onkin erilaisia näkökulmia todellisuuteen, niin heillä on myös yhteisiä käsityksiä todellisuudesta ja yhteinen kieli, jolla he kommunikoivat keskenään. Olen kiteyttänyt nämä ilmiöt K-kielen ja K-todellisuuden käsitteisiin. Filosofisesti ne ovat eräänlaista esiyymmärrystä maailmasta, jota tarvitaan filosofisen argumentaation ”elinympäristöksi” käyttäkseni Wittgensteinin sanontaa. ”K-teoria” ei tarkoita, ettemmekö voisi olla hyvinkin erimielisiä filosofisissa kannanotoissa. Pikemminkin me tarvitsemme K-kieltä, K-totuutta ja K-todellisuutta voidaksemme olla erimielisiä asioista ja voidaksemme verrata erilaisia näkökulmia.

Filosofisena teoriana näkökulmarelativismi asettuu realismia vastaan. Kun tietoteoreettisen realismin mukaan meillä voi olla objektiivista tietoa, joka vastaa todellisuutta sellaisena kuin se on itsessään riippumatta ihmisistä ja heidän käsityksistään, niin relativismi painottaa todellisuuden käsitteellistämistä. Relativismi korostaa, että maailma voidaan jäsentää useilla tavoilla. Tässä realismi ja relativismi eroavat toisistaan.

Olen käsitellyt laajasti epistemologista relativismia, joten on paikallaan kerrata, miten näkökulmarelativismi suhtautuu erilaisiin relativismin muotoihin.

Rationaalisuuteen ja logiikkaan liittyvä relativismi: Näkökulmarelativismi hyväksyy ydinrationaalisuuden, johon kuuluvat erityisesti deduktioperiaate ja konsistenssioperaate. Ydinrationaalisuuden tehtävänä on mahdollistaa filosofinen diskurssi ja rationaalinen argumentaatio. Ydinrationaalisuus tukee osaltaan erilaisten näkökulmien vertailemista. Se on normatiivista, mikä tarkoittaa sitä, että sen periaatteita ei ehkä de facto noudateta mutta silti niiden noudattaminen on järkevää. Vaikka eri tieteissä tai eri kulttuureissa onkin hyvinkin erilaisia lokaalisia rationaalisuuden muotoja, niin on vaikea nähdä, että rationaalinen keskustelu olisi missään mahdollista ilman jonkinasteista jaettua ydinrationaalisuutta.

Totuutta koskeva relativismi: Erityisen vaikeana kysymyksenä koin totuuden ja relativismin suhteen: voidaanko relativismia puolustaa sitoutumatta objektiiviseen totuuteen. Intuitiivinen käsityksemme totuudesta (K-totuus) pitää sisällään totuuden objektiivisuuden. Tulos johon päädyin, on, että vaikka maailmaa koskevat väitteemme ovat sidoksissa johonkin näkökulmaan tai viitekehukseen, niin niiden totuus on niiden vastaavuutta näkökulman määrittämän tai avaaman maailman kanssa. Tämä vastaavuus on objektiivista eikä meidän tarvitse hylätä intuitiivista käsitystä totuudesta. Keskeisenä innovaationa pidän lauseiden totuuden määrittämistä kontekstuaalisesti ottamalla näkökulmat yhdeksi lauseen esittämiskontekstin elementiksi (indeksiksi).

Episteeminen tiedon oikeuttamista koskeva relativismi: Pluralismin mukaan on olemassa useita erilaisia tapoja, joilla väite voi olla oikeutettu. Näkökulmarelativismi on pluralismia, joka painottaa, että ei ole olemassa neutraaleja kriteereitä tiedon oikeuttamiselle. Kriteerit vaihtelevat eri aikakausina, eri kulttuureissa ja eri tieteissä. On olemassa monenlaisia ”päätelytyylejä”, kuten Ian Hacking korostaa. Vaikka ei olekaan neutraa-

leja kriteereitä tiedon oikeuttamiselle, niitä voidaan kuitenkin arvioida ja vertailla erilaisten tavoitteiden ja intressien kannalta. Tätä vertailua tukee ydinrationaalisuus.

Käsitteellinen, ontologinen relativismi: Näkökulmarelativismi hyväksyy käsitteellisen relativismin ja pluralismin, joiden mukaan todellisuus voidaan jäsentää monilla eri tavoilla riippuen käytetyistä viitekehyksistä. Toisin kuin metafyyssinen realismi väittää, ei ole käsitteistä riippumatonta pääsyä maailman ontologiseen rakenteeseen. Silti todellisuus vaikuttaa siihen, minkälaisen kuvan käsitteellinen viitekehys välittää maailmasta. Näkökulmarelativismin käsitys ontologiasta eroaa sekä metafyyssisestä realismista että sosiaalisesta konstruktivismista.

Epistemologisella relativismilla on myös merkittäviä seurauksia *tieteenfilosofialle*. Tieteenfilosofiassa tieteellisellä realismilla on ollut keskeinen asema. Sen mukaan tiede pyrkii tuottamaan todenmukaisen kuvauksen objektiivisesta todellisuudesta. Relativismi kyseenalaistaa realismin taustalla olevan objektivismin. Tiede on aina perspektiivistä, kuten Bas van Fraassenin ja Ronald Gieren edustama perspektivistinen strukturalismi painottaa. Heidän mukaansa teoriat eivät ole kuvauksia maailmasta vaan struktuureja (malleja), joiden suhde todellisuuteen ja erityisesti dataan on aina osittainen ja perspektiivinen. Mallin käsite avaa myös mahdollisuuden arvostella tietoteoreettisen realismin perustana olevaa korrespondenssiteoriaa. Tieteellistä realismia on arvosteltu myös siitä, että sen antaman kuva tieteen objektiivisuudesta on vääristynyt eikä ota huomioon tieteen tekemisen ennako-oletuksia, jotka liittyvät esimerkiksi sukupuoleen tai valtarakenteisiin. Vahva objektiivisuus voi rakentua vain sitä kautta, että todellisuutta lähestytään useista erilaisista näkökulmista, kuten Sandra Hardingin edustamassa standpoint-metodologiassa korostetaan.

Tieteen asemasta huolestuneet saattavat sanoa, että näkökulmarelativismi on tieteen kannalta negatiivinen asia, koska se synnyttää epäilyjä tiedettä kohtaan. Oma näkemykseni on, että tieteessä on aina erilaisia näkökulmia ja niiden kieltäminen antaa väärän kuvan tieteestä. Tiede ei tuota absoluuttista tietoa, vaan on aina altis erehdyksille. Tieteen perspektiivisyyden tunnustaminen avaa tien, jolla tiede pystyy etenemään tutkimalla asioita uusista näkökulmista. Koska mikään näkökulma ei ole täydellinen eikä lopullinen, ainoa tie lähestyä totuutta on tarkastella todellisuutta eri näkökulmista.

Kysymys totuudesta ei ole tärkeä vain tieteessä, vaan sillä on myös suuri yhteiskunnallinen merkitys. Julkisuuden episteeminen maisema on täynnä erilaisia näkökulmia ja niistä nousevia uskomuksia. Epistemiästä maisemaa hämää vaihtoehtoisten totuuksien ja tietoisten valheinen levittäminen. Ihmiset ovat hämmentyneitä ja haluavat uskoa sitä, joka sanoo omistavansa absoluuttisen totuuden. Mutta sellaista ei kukaan pysty tarjoamaan ja ainoaksi rationaaliseksi strategiaksi jää erilaisten näkökulmien kriittinen tarkastelu.

Kriittinen relativismi perustuu pluralismiin, suvaitsevaisuuteen ja kriittisyyteen. Pluralismi tarkoittaa erilaisten näkökulmien ja ajattelutapojen moninaisuuden tunnistamista. Suvaitsevaisuus on erilaisten mielipiteiden ja näkökulmien sallimista. Kriittisyys merkitsee kaikkien näkökulmien punnitsemista niiden perusteiden ja niiden takana olevien intressien kannalta. Kriittisen relativismin suvaitsevaisuus ei tarkoita kaikkien mielipiteiden hyväksymistä. Mutta auttaako se rakentamaan yhteisymmärrystä maailmassa, joka on pirstoutunut lukuisiksi eri ”maailmoiksi”? Olemmeko kadottaneet lopullisesti yhteisen maailman? Voidaksemme elää turvallisesti ja kyetäksemme ratkaisemaan ihmiskunnan edessä olevat viheliäiset ongelmat (ilmastonmuutos, eriarvoisuus, pakolaisuus jne.) tarvitsemme yhteistä ymmärrystä ja yhteistä maailmaa, universalismia. Universalismi ei tarkoita universaalista näkökulmaa, vaan laajaa vuoropuhelua ja yhteisten näkemysten etsimistä.

Universalismin tavoittelulla on pitkä historia eurooppalaisen filosofian perinteessä. Edmund Husserlin mukaan kreikkalaiseen filosofiaan kuuluva universalismi oli dynaaminen periaate, johon kuului erottamattomasti traditioiden moneus ja yhteensovittaminen. Kuten Timo Miettinen toteaa, filosofia merkitsee rajojen kritiikkiä ja kulttuurien ja traditioiden luonnollisten jakolinjojen ylittämistä.⁵¹³ Universaalisuuden periaatteen kannalta äärirelativismi on hajottamista ja rajojen tekemistä. Vain mallittainen relativismi pystyy vastaamaan tähän yhteensovittamisen haasteeseen. Se torjuu absoluuttiset ajatusmallit, mutta paljastaessaan niiden relatiivisuuden avaa tien niiden kohtaamiselle ja vuoropuhelulle. Todellinen universaalisuus ei synny vastakohtia hävittämällä vaan lähestymällä maailmaa mahdollisimman monesta näkökulmasta. Jos haluamme kunnioittaa demokratian periaatteita, niin ainoa keino edetä on käydä laajaa

513 Ks. Husserl 2011; Miettinen 2012, 10.

dialogia yhteiskunnan kaikilla tasoilla ja kaikissa tiloissa.

Dialogissa erilaiset näkökulmat kohtaavat ja siksi dialogin onnistuminen edellyttää, että olemme tietoisia näkökulmista ja annamme erilaisille näkökulmille äänen. Aito dialogi edellyttää avoimuutta ja kaikkien tasavertaisuutta. Demokratiassa on hyväksyttävä erilaisuus ja oltava tolerantteja. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että kaikki näkökulmat olisivat yhtä hyviä ja edes hyväksyttäviä. Kuten John Rawls korostaa, järkevä pluralismi ei sulata sellaisia mielipiteitä, jotka asettuvat yhteisesti sovittuja demokraattisia periaatteita vastaan.

Relativismi vastaa monien ihmisten kokemusta nykymaailmasta. Elämme pluralistisessa yhteiskunnassa, jossa erilaisten mielipiteiden ja näkökulmien kirjo on silmiinpistävä. Tästä tilanteesta tehdään kuitenkin aivan vastakkaisia tulkintoja. Kriittinen relativismi painottaa näkökulmien vertailemista ja kriittistä suhtautumista, kun taas julkisessa keskustelussa relativismi samaistetaan usein löysään postmodernismiin, jonka mukaan kaikki käy ja kaikki mielipiteet ovat yhtä hyviä. Totuuden jälkeisen ajankin sanotaan saaneen alkunsa postmodernismista. Tällainen äärirelativismi on kuitenkin kaukana näkökulmarelativismista, joka mukaan erilaiset näkökulmat eivät ole samanarvoisia. Äärirelativismi nostaa käteensä pystyyn moninaisuuden edessä, kun taas näkökulmarelativismi painottaa näkökulmien vertailemista ja jatkuvaa dialogia yhteiskunnan kaikilla tasoilla.

Postmodernismi ei ole kuitenkaan episteemisen ympäristömme suurin uhka vaan kaikkialta vastaan tuleva dogmatismi ja fanaattisuus, joka sitoutuu kiihkeästi omaksumaansa ideologiaan ja haluaa kirjaimellisesti tuhota kriitikkonsa. Näkökulmarelativistille on itsestään selvää, että dogmatismi ja absolutismi eivät ole kestäviä ja uskottavia tietoasenteita. Demokratioissa on aina luonnostaan monia erilaisia näkökulmia yhteiskuntaan ja demokratia antaa niille tilaa ja äänen. Demokratian ytimenä on tasavertainen dialogi parhaiden ratkaisujen löytämiseksi yhteisiin haasteisiin. Demokratian ongelmana on, ettei ole kyetty kehittämään uudenlaisia osallistumisen muotoja eikä avoimen keskustelun alustoja. Ilman dialogia ihmiset jäävät helposti omaan kuplaansa. Usko oman käsityksen ehdottomaan totuuteen voi johtaa ahdasmielisyyteen, rasismiin ja fasismiin. Kaikkiin näkökulmiin on suhtauduttava kriittisesti, kuten kriittinen relativismi korostaa. Näkökulmarelativismi tunnustaa tiedollisen

ja yhteiskunnallisen pluralismin ja pitää sitä arvokkaana asiana. Samalla se sanoutuu irti totalitarismista, yhden totuuden julistamisesta. Yhdyn täysin filosofi Hannah Arendtin profetiaan:⁵¹⁴

”Yhteisen maailman loppu on tullut, kun se nähdään vain yhdestä näkökohdasta ja kun sen sallitaan näyttäytyä vain yhdestä näkökulmasta”.

---

514 Arendt, 2002, 64

Kirjan tausta ja kiitokset

Tällä kirjalla on pitkä tausta. Tutkiessani Marxin dialektiikkaa 1980-luvun alussa päädyin tulokseen, että Marxin dialektisissa ristiriidoissa oli keskeisesti kysymys ilmiön tarkastelemisesta kahdesta toisilleen vastakkaisesta, komplementaarisesta näkökulmasta (Hautamäki 1980 ja 1983c). Tämä johti minut tutkimaan näkökulmia. Esitin oman tulkintani niistä väitöskirjassani *Points of View and Their Logical Analysis* (Hautamäki 1986). Tuossa kirjassa formalisoin näkökulman käsitteen käyttämällä käsiteavaruuden ideaa. Olen esittänyt myös mahdollisten maailmojen semantiikkaan tukeutuvia määritelmiä (Hautamäki 1983b).

Dialektiikka ja näkökulman käsite johtivat melko suoraviivaisesti pohtimaan relativismin problematiikkaa. Kirjoitin *Ajatukseen* artikkelin ”Epistemologinen relativismi” (Hautamäki 1985), jossa lähestyin relativismia logiikan ja malliteorian avulla. Relativismi ilmenee siten, että voimme rakentaa erilaisia malleja todellisuudesta. Väitteiden totuus on niiden totuutta näissä malleissa. Palasin tähän ideaan tässä kirjassa.

Kiinnostuin näkökulmaproblematiikasta uudestaan muutamia vuosia sitten. Siihen oli erilaisia syitä. Huomasimme professori Mauri Kaipaisen kanssa, että olimme tutkineet samantapaisia ilmiöitä, eli tiedon perspektiivisyyttä. Meillä molemmilla oli käytössä käsiteavaruuden viitekehys, minulla omasta takaa ja Mauri oli taas tutustunut Peter Gärdenforsin kirjaan *Conceptual Spaces*. Aloitimme yhteistyön ja olemme kirjoittaneet yhdessä useita artikkeleita (Kaipainen & Hautamäki 2011, 2015, 2017, 2019). Aikaisempiin kirjoituksiini näkökulmista oli kiinnitetty

huomiota erityisesti espanjalaisessa Manuel Lizin johtamassa tutkimusryhmässä, joka tutkii näkökulmia. Aloitin yhteistyön heidän kanssaan ja rupesin syventämään omia käsityksiäni näkökulmista ja julkaisin näkökulmien formalisointiin liittyviä artikkeleita (Hautamäki 2015 ja 2016).

Kirja on yhteenveto ajatuksistani, jotka liittyvät epistemologiseen relativismiin ja näkökulmiin. Olen käynyt läpi suuren määrän lähinnä analyttisen filosofian perinteeseen liittyvää relativismikeskustelua, jota olen seurannut pitkään. Esiin tulevat sellaiset vaikutusvaltaiset filosofit kuten Paul Boghossian, Donald Davidson, Michael Dummett, John Dewey, Nelson Goodman, Martin Kusch, Clarence Irving Lewis, John MacFarlane, Ilkka Niiniluoto, Charles Peirce, Hilary Putnam, Richard Rorty, John Searle ja Ludwig Wittgenstein. Relativismista on myös julkaistu hyviä monografioita (Baghrmian 2004, Hales 2006, Mosteller 2008, O’Grady 2002, Carter 2016) ja kokoomateoksia (esim. Hollis & Lukes 1982, Krausz 1989, Coliva & Pedersen 2017), joita olen hyödyntänyt. Koulutukseni Helsingin yliopiston filosofian laitoksen analyttisessä traditiossa vaikutti siihen, että en ruvennut laajentamaan tutkimuksiani mannermaiseen filosofiaan, jossa relativismilla on merkittävä asema (Jacques Derrida, Michel Foucault ym.).

Kiitän lämpimästi kollegoita, joiden kommentit ovat auttaneet minua välttämään monia karikoita ja selkiyttäneet minulle itselleni relativismiin liittyviä käsittevyhtejä. Heitä ovat professori Steven Hales, professori Mauri Kaipainen, FT Marja-Liisa Kakkuri-Knuuttila, FT Antti Karjalainen, FT Timo Laiho, FT Markus Lammenranta, professori Tommi Lehtonen, professori Manuel Liz, professori Arto Mustajoki, akateemikko Ilkka Niiniluoto ja dosentti Joonas Taipale. Kirjan kirjoittamista varten olen saanut Suomen Tietokirjailijoiden apurahan. Ilman sen antamaa kannustusta tämä kirja olisi jäänyt tekemättä. Erityisen kiitollinen olen SoPhi-kirjasarjan toimitukselle rohkeudesta ottaa kirjani julkaisuohjelmaansa.

Kirjallisuus

Aiheeseen johdattelevaa kirjallisuutta

- Baghramian, M. (2004). *Relativism*. London: Routledge.
- Campos, M.V. & Gutiérrez A.M.L. (Eds.) (2015). *Temporal Points of view, Subjective and Objective Aspects*. Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer.
- Coliva, A. & Pedersen, N.J.I.I. (Eds.) (2017). *Epistemic Pluralism*. Palgrave Macmillan.
- Dewey, J. (1999). *Pyrkimys Varmuuteen. Tutkimus tiedon ja toiminnan suhteesta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Dreyfus, H. & Taylor, C. (2015). *Retrieving Realism*. Cambridge, Mass., London, England: Harvard University Press.
- Giere, R. N. (2006). *Scientific Perspectivism*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Hales, S.D. (2006). *Relativism and the Foundations of Philosophy*. Cambridge, Mass., London, England: The MIT Press.
- Hautamäki, A. (1985). Epistemologinen relativismi. *Ajatus* 42, 22-40.
- Kakkuri-Knuutila, M-L. (Toim.) (1998). *Argumentti ja Kriittikki. Lukemisen, keskustelun ja vakuuttamisen taidot*. Helsinki: Gaudeamus.
- Korvela, P-E. & Vuorelma, J. (2017). *Puhun niin totta kuin osaan. Poliittikka faktojen jälkeen*. Docendo.
- Kuhn, T. (1984). *Tieteellisten vallankumousten rakenne*. Juva: Art House Oy.
- Kusch, M. (1986). *Ymmärtämisen haaste*. Jyväskylä: Gummerus.
- Lewis, C.I. (1956). *Mind and the World Order, Outline of a Theory of Knowledge*. New York: Dover.

- Lynch, M.P. (2005). *True to Life, Why Truth Matters*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Mattila, A. (2006). *Näkökulman vaihtamisen taito*. Helsinki: WSOY.
- Mosteller, T. (2008). *Relativism. A Guide for the Perplexed*. Continuum.
- Niiniluoto, I. (1980). *Johdatus Tieteenfilosofiaan. Käsitteen ja teorianmuodostus*. Helsinki: Otava.
- Niiniluoto, I. (1999). *Critical Scientific Realism*. Oxford: Oxford University Press.
- O'Grady, P. (2002). *Relativism*. Chesham: Aucumen.
- Popper, K.R. (2000). *Avoin yhteiskunta ja sen viholliset*. Helsinki: Otava.
- Putnam, H. (1981). *Reason, truth and history*. Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.
- Searle, J.R. (1995). *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- Unger, P. (1984). *Philosophical Relativity*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Winch, P. (1958). *The Idea of Social Science*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Williams, M. (2001). *Problems of Knowledge, A Critical Introduction to Epistemology*. Oxford: Oxford University Press.
- Wittgenstein, L. (1975). *Varmuudesta (Über Gewissheit)*. Porvoo: WSOY.
- Wrenn, C. (2015). *Truth*. Cambridge: Polity Press.

Käytetty kirjallisuus

Sisältää myös edellä luetellut kirjat

- Alhanen, K. (2016). *Dialogi Demokratiassa*. Helsinki: Gaudeamus.
- Anderson, P.F. (1986). On Method in Consumer Research: A Critical Relativist Perspective. *Journal of Consumer Research*, 13 (September), 155-157.
- Arendt, H. (2002). *Vita Activa, Ihmisenä olemisen ehdot*. Tampere: Vastapaino.
- Aristoteles (2012). *Metafyysikka*. Teokset VI. Helsinki: Gaudeamus.
- Austin, J.L. (1999). Truth. Blackburn & Simmons (Eds.), 149-161.
- Baggini, J. & Fosl, P.S. (2013). *Ajattelun pikkujättiläinen*. Tampere: Niin & Näin.
- Baghramian, M. (2004). *Relativism*. London: Routledge.
- Beckert, J. (2016). *Imagined Futures, Fictional Expectations and Capitalist Dynamics*. Harvard University Press.
- Berger, P. & Luckmann, T. (1967). *The Social Construction of Reality*. Garden City, NY: Doubleday.
- Bergson, H. (1992). *The Creative Mind*. Tr. Mabelle L. Andison. New York: The

- Citadel Press. Alkuperäinen teos *La Pensée et le mouvant* [1946].
- Blackburn, S. & Simmons, K. (Eds.)(1999). *Truth*. Oxford: Oxford University Press.
- Boghossian, P. (2006a). What is Relativism? P. Greenough and M. P. Lynch (Eds.) *Truth and Relativism*. Oxford: Oxford University Press, 13-37.
- Boghossian, P. (2006b). *Fear of Knowledge: Against Relativism and Constructivism*. Oxford: Oxford University Press.
- Campos, M.V. & Gutiérrez A.M.L. (Eds.) (2015). *Temporal Points of view, Subjective and Objective Aspects*. Heidelberg, New York, Dordrecht, London: Springer.
- Campos, M.V. & Gutiérrez A.M.L. (2015). The Notion of Points of View. Campos & Gutiérrez (Eds.), 1-57.
- Carnap, R. (1980). Empiricism, Semantics, and Ontology. Morick (Ed.), 46-70.
- Carter, J.A. (2016). *Metaepistemology and Relativism*. Palgrave Macmillan.
- Carry, H.B. (1963). *Foundations of Mathematical Logic*. New York: McGraw-Hill Book Company.
- Chakravartty, A. & van Fraassen, B. (2018). What is Scientific Realism? *Spontaneous Generations: A Journal for the History and Philosophy of Science*, Vol. 9, No 2., 12-15.
- Chesbrough, H. (2003). *Open Innovation, The new Imperative for Creating and Profiting from Technology*. Boston, Mass.: Harvard Business School Press.
- Coliva, A. & Pedersen, N.J.I.I. (Eds.)(2017). *Epistemic Pluralism*. Palgrave Macmillan.
- Colomina-Alminana, J. (2015). Disagreement and Speaker's Point of View. *Language and Dialogue* 5:2, 224-246.
- Colomina-Alminana, J. (2018). *Formal Approach to the Metaphysics of Perspectives: Points of View as Access*. Springer.
- Damasio, A. (2010). *Self Comes to Mind. Constructing the Conscious Brain*. New York: Pantheon Books.
- Damasio, A. (2018). *The Strange Order of Things, Life, Feeling, and the Making of Cultures*. New York: Pantheon Books.
- Davidson, D. (2011). Jo pelkästä käsitteellisen skeeman ideasta. *Niin & Näin* 3/2011, 32-41. (On the Very Idea of a Conceptual Scheme, 1973-4).
- Dennett, D.C. (1991). *Consciousness Explained*. Boston, Toronto, London: Little, Brown and Company.
- Descartes, R. (2001a). Järjen käyttöohjeet. *Teokset I*. Helsinki: Gaudeamus, 39-115.
- Descartes, R. (2001b). Metodin esitys. *Teokset I*. Helsinki: Gaudeamus, 117-167.
- Dewey, J. (1999). *Pyrkimys Varmuuteen. Tutkimus tiedon ja toiminnan suhteesta*. Helsinki: Gaudeamus.
- Dewey, J. (2006). Truth and Consequences. Haack (Ed.), 341-361.
- Dewey, J. (2012). *Filosofian uudistaminen*. Tampere: Vastapaino.
- Douglas, H. (2004). The Irreducible Complexity of Objectivity. *Synthese* 138:3, 453-473.
- Douven, I. (2016). Going beyond Criterion P. Keynote presentation. Conceptual Space at Work Conference. Södertörn, Sweden.
- Dreyfus, H. & Taylor, C. (2015). *Retrieving Realism*. Cambridge, Mass., London, England: Harvard University Press.
- Dummett, M. (2004). *Truth and the Past*. New York: Columbia University Press.
- Edelman, G.M. (2006). *Second Nature, Brain Science and Human Knowledge*. New Haven: Yale University Press.
- Elson, D. (1995). *Male bias in the development process (contemporary issues in development studies)*. Manchester, New York: Manchester University Press (USA and Canada – St. Martin's Press).
- Festinger, L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance*. California: Stanford University Press.
- Feyerabend, P.K. (1962). Explanation, Reduction, and Empiricism. H. Feigl & G. Maxwell (Eds.) *Scientific Explanation, Space, and Time*. MSPS, Vol III., 28-97.
- Feyerabend, P.K. (1975). *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*. London; New Left Books.
- Fuller, S. (2006). *The Philosophy of Science and Technology Studies*. New York, London: Routledge.
- Gadamer, H-G. (2004). *Hermeneutiikka, Ymmärtäminen tieteissä ja filosofassa*. Tampere: Vastapaino.
- Gardner, H. (1987). *The Mind's New Science, A History of Cognitive Revolution*. New York: Basic Books.
- Geertz, C. (1983). The Way We Think Now: Towards an Ethnography of Modern Thought. *Local Knowledge: Further Essays in Interpretative Anthropology*. New York; Basic Books, Chapter 7.
- Gettier, E. (1963). Is Justified True Belief Knowledge? *Analysis* 26, 144-146.
- Giere, R. N. (2006). *Scientific Perspectivism*. Chicago and London: The University of Chicago Press.
- Grahn-Wilder, M. (Toim.)(2016): *Skeptisismi. Epäilyn ja etsimisen filosofia*. Helsinki: Gaudeamus
- Grice, P. (1989). *Studies in the Ways of Words*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Goodman, N. (1978). *The Ways of Worldmaking*. Sussex: The Harvester Press.
- Gutiérrez, A.M.L. & Campos, M.V. (2015). Subjective and Objective Aspects of

- Points of View. Campos & Gutiérrez (Eds.), 59-104.
- Gärdenfors, P. (2000). *Conceptual spaces: On the geometry of thought*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Haack, S. (Ed.) (2006). *Pragmatism, Old & New. Selected Writings*. New York, Prometheus Books.
- Habermas, J. (1976). Tieto ja intressi. Tuomela & Patoluoto (Toim.), 118-141.
- Habermas, J. (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns*. 2 osaa. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, J. (1994). *Järki ja kommunikaatio: Tekstejä 1981–1989*. Valinnut ja suomentanut Jussi Kotkavirta. 2. uudistettu painos. Eurooppalaisia ajattelijoita -sarja. Helsinki: Gaudeamus.
- Hacking, I. (1982). Language, Truth and Reason. Hollis & Lukes (Eds.), 48-66.
- Hacking, I. (1999). *The Social Construction of What?* Cambridge: Harvard University Press, 1999
- Hales, S.D. (1997). A Consistent Relativism. *Mind*, Vol. 106.421, 33-52.
- Hales, S.D. (2006). *Relativism and the Foundations of Philosophy*. Cambridge, Mass., London, England: The MIT Press.
- Hanson, N.R. (1976). Havainnot ja tosiasiat. Tuomela & Patoluoto (Toim.), 189-203.
- Haraway, D. (1988). Situated Knowledge: The Science Questions in Feminism and the Privilege of Partial Perspective. *Feminist Studies* 14:3.
- Harding, S. (2015). *Objectivity & Diversity, Another Logic of Scientific Research*. Chicago: Chicago University Press.
- Hatcher, W.S. (2002). *Minimalism: A Bridge between Classical Philosophy and the Bahá'í Revelation*. Juxta Publishing Ltd.
- Hautamäki, A. (1980). *Ristiriidan käsitteet Marxilla*. Helsinki: Tutkijaliitto.
- Hautamäki, A. (1983a). Scientific Change and Intensional Logic. *Philosophica*, 32(2), 25-42.
- Hautamäki, A. (1983b). The Logic of Viewpoints. *Studia Logica* XLII, 2/3, 187-196.
- Hautamäki, A. (1983c). Dialectics and Points of View. *Ajatus* 39, 218-231.
- Hautamäki, A. (1985). Epistemologinen relativismi. *Ajatus* 42, 22-40.
- Hautamäki, A. (1986). *Points of view and their logical analysis*. Helsinki: Acta Philosophica Fennica 41.
- Hautamäki, A. (1992). A conceptual space approach to semantic networks. *Computers & Mathematics with Applications*, 23(6-9), 517-525. F. Lehmann (Ed.) *Semantic networks in artificial intelligence*, Oxford: Pergamon Press, 1992, 517-525.
- Hautamäki, A. (2015): Change, Event, and Temporal Points of View. Campos & Gutiérrez (Eds.), 197-221.
- Hautamäki, A. (2016). Points of View, A Conceptual Space Approach. *Foundations of Science* 21: 493-510.
- Hautamäki, A. (Toim.) (2018). *Yhteisluominen, Opas yliopiston ja yritysten yhteistyön syventämiseen*. Helsingin yliopisto.
- Hintikka, J. (1972). Semantics for Propositional Attitudes. A. Marras (Ed.) *Intentionality, Mind and Language*. Chicago: University of Illinois Press, 457-72.
- Hintikka, J. (1998). Perspectival identification, demonstratives and “small worlds”. *Synthese* 114, 203–232.
- Hollis, M. & Lukes, S. (Eds.) (1982). *Rationality and Relativism*. Oxford: Blackwell.
- Husserl, E. (2011). *Eurooppalaisten Tieteiden Kriisi ja Transsendentaalinen Fenomenologia*. Gaudeamus.
- Innes J.E. & Booher D.E. (2010). *Planning with complexity, An introduction to collaborative rationality for public policy*. London, New York: Routledge.
- Internet Encyclopedia of Philosophy: Cognitive Relativism, Relativism*. Luettu 13.6.2016.
- Jacquette, D. (Ed.) (2006). *A Companion to Philosophical Logic*. Blackwell Publishing.
- Jakonen, J.P. & Kamppinen, M. (2017). *Kokonaisuuden Näkemisen Taito, Johdatus Integraaliseen Ajatteluun*. Helsinki: Basam Books.
- Jakonen, M. (2017). *Vastatieto, Tulevaisuuden asiantuntijuutta etsimässä*. Eduskunnan tulevaisuusvaliokunnan julkaisu 1/2017.
- Juti, R. (2013). *Tiedon filosofia antiikista nykyaikaan*. Gaudeamus.
- Kahneman, D. (2011). *Thinking Fast and Slow*. New York: Farrar, Straus, and Girous.
- Kaipainen, M. & Hautamäki, A. (2011). Epistemic pluralism and multi-perspective knowledge organization, Explorative conceptualization of topical content domains. *Knowledge Organization*, 38(6), 503-514.
- Kaipainen, M. & Hautamäki, A. (2015). A perspectivist approach to conceptual spaces. P. Gärdenfors & F. Zenker (Eds.) *Conceptual spaces at work*. Springer, 245-258.
- Kaipainen, M. & Hautamäki, A. (2017). Analysis and synthesis with a three-component inferential system: Augmenting the explanatory scope of Conceptual Spaces. *Artificial Intelligence and Cognition 2016*. Proceedings of the 4th International Workshop on Artificial Intelligence and Cognition co-located with the Joint Multi-Conference on Human-Level Artificial Intelligence (HLAI 2016), New York City, NY, USA, July 16-17, 2016. A. Lieto, M. Bhatt, A. Oltramari & D. Vernon (Eds.) <http://ceur-wp.org> vol. 1895, 124-137.

- Kaipainen, M. & Hautamäki, A. (2019). Seeking for the grasp. Iterative subdivision model of conceptualization. M. Kaipainen, F. Zenker, A. Hautamäki & P. Gärdenfors (Eds.) *Conceptual Spaces: Elaborations and Applications*. Springer, 103-123.
- Kakkuri-Knuutila, M-L. (Toim.)(1998). *Argumentti ja Kriittikki. Lukemisen, keskustelun ja vakuuttamisen taidot*. Helsinki: Gaudeamus.
- Kakkuri-Knuutila, M-L. (2014). Kaksi dialogimuotoa ja niiden eettinen merkitys. *Ajatus* 71, 203-259.
- Kamppinen, M. (Toim.)(1993). *Consciousness, Cognitive Schemata, and Relativism*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- Kant, I. (1997). *Prolegomena eli johdatus mihin tahansa metafysiikkaan, joka väitännässä voi käydä tieteestä*. Suomentanut ja selitykset laatinut Vesa Oittinen. Helsinki: Gaudeamus. (Ilmestyi alun perin saksaksi 1783.)
- Kant, I. (2013). *Puhtaan järjen kriittikki*. Suomentaneet Markus Nikkarla ja Kreetta Ranki. Tallinna: Gaudemus. (Ilmestyi alun perin saksaksi 1781.)
- Kaplan, D. (1989). Demonstratives, An Essay on the Semantics, Logic, Metaphysics, and Epistemology of Demonstratives and Other Indexicals. J. Almog, J. Perry & H. Wettstein (Eds.) *Themes from Kaplan*. New York, Oxford: Oxford University Press, 481-563.
- Koistinen, O. (2013). *Kant ja puhtaan järjen kriittikki*. Turku: Areopagus.
- Korvela, P-E. & Vuorelma, J. (2017). *Puhun niin totta kuin osaan. Poliittikka faktojen jälkeen*. Docendo.
- Koskinen, I. (2018). Defending a Risk Account of Scientific Objectivity. *The British Journal for the Philosophy of Science*, axy053, <https://doi.org/10.1093/bjps/axy053>
- Krausz, M. (Ed.)(1989). *Relativism. Interpretation and Confrontation*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- Kuhn, T. (1984). *Tieteellisten vallankumousten rakenne*. Juva: Art House Oy.
- Kusch, M. (1986). *Ymmärtämisen haaste*. Jyväskylä: Gummerus.
- Kusch, M. (1991). Koko totuus totuudesta. *Tiede ja edistys* 4/91, 284-297.
- Kusch, M. (2009). Boghossian on Epistemological and Moral Relativism: A Critique. Julkaisematon käsikirjoitus. Saatavilla Academia.edu. Luettu 16.6.2016.
- Kusch, M. (2017). Epistemic Relativism and Pluralism. Coliva & Pedersen (Eds.), 203-228.
- Kusch, M (Tulossa). When Paul Met Ludwig: Wittgensteinian Comments on Boghossian's Antirelativism. Saatavilla Academia.edu. Luettu 18.6.2016.
- Kylliäinen, A. (2012). *Paksunahkaisuudesta Suurisieluisuuteen, Hyveet työssä ja elämässä*. Helsinki: Otava.
- Körner, S. (1974). *Categorical Frameworks*. Oxford: Basil Blackwell.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1999). *Philosophy in the Flesh. The Embodied Mind and its Challenge to Western Thought*. Basic Books.
- Lammenranta, M. (2014). Tieto ja Hyveet. N. Hämäläinen, J. Lemetti & I. Niiniluoto (Toim.) *Hyve*. Filosofisia tutkimuksia Helsingin yliopistosta 45, 325-335.
- Lehtonen, T. (2011). The Concept of a Point of View. *SATS*, vol. 12, 237-252.
- Lehtonen, T. (2014). The Perspective Challenge. *Minerva - An Open Access Journal of Philosophy* 18, 86-110.
- Leibniz, G.W. (2011). *Filosofisia tutkielmia*. T. Aho & M. Roinila (Toim.). Helsinki: Gaudeamus.
- Leontyev, A.N. (1977). Activity and Consciousness. *Philosophy in the USSR, Problems of Dialectical Materialism*. Moscow: Progress Publishers, 180-202.
- Lewis, C.I. (1956). *Mind and the World Order, Outline of a Theory of Knowledge*. New York: Dover.
- Lewis, D. (1980). Index, Context, and Content. S. Kanger & S. Öhman (Eds.) *Philosophy and Grammar*. D. Reidel Publishing Company, 79-100.
- Liz, M. (Tulossa). Protagorean Relativism and its Relatives. About Boghossian's criticism of relativism.
- Lukes, S. (1982). Relativism in its Place. Hollis & Lukes (Eds.), 261-305.
- Lynch, M.P. (2005). *True to Life, Why Truth Matters*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Lynch, M.P. (2009). *Truth as One and Many*. Oxford: Clarendon Press.
- Lyons, J. (1977). *Semantics 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lytard, J-F. (1985). *Tieto postmodernissa yhteiskunnassa*. Tampere: Vastapaino. (Julkaistu alun perin vuonna 1979 nimellä *La condition postmoderne*.)
- MacFarlane, J. (2014). *Assessment Sensitivity. Relative Truth and its Application*. Oxford: Clarendon Press.
- MacIntyre, A. (2003). *Whose Justice? Which Rationality?* Notre Dame, IN: University of Notre Dame Press.
- Margolis, H. (1993). *Paradigms and Barriers: How Habits of Mind Govern Scientific Beliefs*. Chicago: University of Chicago Press.
- Marx, K. (1957). *Pääoma, Kansantaloustieteen arvostelua. Ensimmäinen osa*. Toinen painos. Petroskoi: Karjalan ASNT:n Valtion Kustannusliike. (Alkuperäinen teos *Das Kapital, Kritik der Politischen Ökonomie* ilmestyi 1867.)
- Mattila, A. (2001). "Seeing things in the new light". *Reframing in therapeutic conversation*. Rehabilitation Foundation. Research Reports 67/2001.
- Mattila, A. (2006). *Näkökulman vaihtamisen taito*. Helsinki: WSOY.
- Merleau-Ponty, M. (1992). *Phenomenology of Perception*. London, Routledge.
- Miettinen, T. (2012). Eurooppa filosofisena ideana. *Tieteessä tapahtuu*, 6/2012, 3-12.

- Moline, J. (1968). On points of view. *American Philosophical Quarterly*, 5, 191–198.
- Moore, A. (1997). *Points of view*. Oxford: Oxford University Press.
- Moore, G.E. (1965). Terveen järjen puolustus. G.E. Moore *Etiikan peruskysymyksiä*. Helsinki: Otava, 43-82.
- Morick, H. (Ed.) (1980). *Challenges to Empiricism*. Methuen.
- Morton, T. (2010). *The Ecological Thought*. Cambridge MA: Harvard University Press.
- Mosteller, T. (2008). *Relativism. A Guide for the Perplexed*. Continuum.
- Mustajoki, A. (2012). A Speaker-oriented multidimensional approach to risks and causes of miscommunication. *Language and Dialogue* 2: 216-242.
- Myers, H.A. (1961). *Systematic Pluralism: A Study in Metaphysics*. Ithaca, New York: Cornell University Press.
- Nagel, T. (1986). *View From Nowhere*. Oxford: Oxford University Press.
- Nagel, T. (2012). *Mind and cosmos. Why the materialist Neo-Darwinian conception of nature is almost certainly false*. Oxford: Oxford University Press.
- Newton-Smith, W. (1982). Relativism and the Possibility of Interpretation. Hollis & Lukes (Eds.), 106-122.
- Niemi, P. (2008). *Mieli, Maaailma ja Referenssi. John McDowellin mielenfilosofian ja semantiikan kriittinen tarkastelu ja ontologinen täydennys*. Jyväskylä: University of Jyväskylä.
- Nietzsche, F. (1963). *Iloinen tiede*. Helsinki: Otava.
- Nietzsche, F. (1966). *Hyvän ja pahan tuolla puolella, Erään tulevaisuuden filosofian alkunäytös*. Helsinki: Otava.
- Nietzsche, F. (1969). *Moraalin alkuperästä*. Helsinki: Otava.
- Niiniluoto, I. (1980). *Johdatus Tieteenfilosofiaan. Käsitteen ja teorianmuodostus*. Helsinki: Otava.
- Niiniluoto, I. (1987). *Truthlikeness*. Dordrecht: D. Reidel.
- Niiniluoto, I. (1999). *Critical Scientific Realism*. Oxford: Oxford University Press.
- Niiniluoto I. (2002). Pragmatismi. Niiniluoto & Saarinen (Toim.), 111-164.
- Niiniluoto, I. (2014). Against Relative Truth. K. Mulligan, K. Kijania-Placek & T. Placek (Eds.) *The History and Philosophy of Polish Logic: Essays in Honour of Jan Woleński*. The Palgrave Macmillan, 141-159.
- Niiniluoto, I. & Saarinen, E. (Toim.). *Nykyajan filosofia*. Helsinki: WSOY
- Noë, A. (2004). *Action in Perception*. Cambridge, Mass., London: The MIT Press.
- Nordin, S. (1999). *Filosofian historia, Länsimaisen järjen seikkailut Thaleesta postmodernismiin*. Oulu: Pohjoinen.
- O'Grady, P. (2002). *Relativism*. Chesham: Aucumen.
- Pascal, B. (2002). *Geometrisesta mielestä ja muita pohdiskeluja*. Suomentanut ja esitellyt Martti Anhava. WSOY.
- Peacocke, Ch. (1983). *Sense and Content*. Oxford: Oxford University Press.
- Pihlström, S. (1996). *Structuring the World, The Issue of Realism and the Nature of Ontological Problems in Classical and Contemporary Pragmatics*. Helsinki: Societas Philosophica Fennica.
- Platon (1979). Faidros. *Teokset 3*. Helsinki: Otava, 143-206.
- Platon (1979). Theaitetos. *Teokset 3*. Helsinki: Otava, 261-354.
- Polanyi, M. (1964). *Personal Knowledge, Towards a Post-Critical Philosophy*. New York: Harper Torchbooks.
- Polanyi, M. (1966). *The Tacit Dimension*. New York: Doubleday & Company.
- Polanyi, M. & Prosch, H. (1975). *Meaning*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Popper, K.R. (1963). *Conjectures and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Popper, K.R. (2000). *Avoin yhteiskunta ja sen viholliset*. Helsinki: Otava. (Alkuperäinen teos *Open Society and its Enemies* ilmestyi 1945.)
- Pulkkinen, T. (1996). *The Postmodern and Political Agency*. Helsinki: Department of Philosophy, University of Helsinki.
- Putnam, H. (1981). *Reason, truth and history*. Cambridge, Mass.: Cambridge University Press.
- Putnam, H. (1988). *Representation and reality*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Putnam, H. (2004). *Ethics without Ontology*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Putnam, H. (2015). Naturalism, Realism, and Normativity. *Journal of the American Philosophical Association*, Volume 1, Issue 02, June 2015, 312 -328.
- Quine, W. V. O. (1970). *Philosophy of Logic*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Quine, W. V. O. (1960). *Word and Object*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Quine, W. V. O. (1990). *Pursuit of Truth*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Quine, W. V. O. (2011). Naturalisoitu epistemologia. *Niin & Näin* 3/2011, 23-30.
- Rakitov, A. (1978). *Tieteellisen tiedon rakenne*. Edistys.
- Rawls, J. (1993). *Political Liberalism*. New York: Columbia University Press.
- Reich, R. (2018). *The Common Good*. New York: Alfred A. Knopf.
- Reisch, G.A. (2005). *How the Gold War Transformed Science: To the Icy Slopes of Logic*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rescher, N. (2016). *Pragmatism in Philosophical Inquiry. Theoretical Consider-*

- ations and Case Studies. Springer.
- Rorty, R. (1979). *Philosophy and the Mirror of Nature*. Princeton: Princeton University Press.
- Rorty, R. (2011). Syystäkin kadonnut maailma. *Niin & Näin* 3/2011, 44-53.
- Sarja, T. (2016). *Kuka Oikein Tietää. Kun mielipide haastoi tieteen*. Jyväskylä: Docendo.
- Saussure, F. de (1966). *Course in General Linguistics*. New York: MacGraw-Hill.
- Searle, J.R. (1981). Literal Meaning. *Expression and Meaning, Studies in the Theory of Speech Acts*. Cambridge: Cambridge University Press, 117-136.
- Searle, J.R. (1984). *Minds, Brains and Science*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Searle, J.R. (1995). *The Construction of Social Reality*. New York: The Free Press.
- Searle, J.R. (2007). *Freedom and Neurobiology, Reflections on Free Will, Language, and Political Power*. New York: Columbia University Press.
- Siegel, H. (1987). *Relativism Refuted: A Critique of Contemporary Epistemological Relativism*. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company.
- Sellars, W. (1963). *Science, Perception and Reality*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Sintonen, M. (2002). Empirismi ja positivismi. Niiniluoto & Saarinen (Toim.), 45-109.
- Solomon, R.C. (1996). Nietzsche ad hominem: Perspectivism, personality, and resentment revisited. B. Magnus & K.M. Higgins (Eds.) *The Cambridge Companion to Nietzsche*. Cambridge: Cambridge University Press, 180-222.
- Sperber, D. & Wilson, D. (1986). *Relevance: Communication and Cognition, Second Edition*. Oxford/Cambridge: Blackwell Publishers.
- Stanford Encyclopedia of Philosophy*: Natural kinds, Relativism. Luettu 2.6.2016.
- Strober, M.H. (2011). *Interdisciplinary Conversations, Challenging Habits of Thought*. Stanford: Stanford University Press.
- Strawson, P.F. (1999). Truth. Blackburn & Simmons (Toim.), 162-182.
- Suppe, P. (Ed.) (1974). *The structure of scientific theories*. Urbana: The University of Illinois Press.
- Surowiecki, J. (2004). *The Wisdom of Crowds*. Random House
- Tarski, A. (1944). The Semantic Conception of Truth. *Philosophy and Phenomenological Research*, 4.
- Toulmin, S. (2015). *Argumentit. Luonne ja käyttö*. Helsinki: Gaudemus.
- Tuomela, R. & Patoluoto, I. (Toim.) (1976). *Yhteiskuntatieteiden filosofiset perusteet*. Hämeenlinna: Gaudemus
- Unger, P. (1984). *Philosophical Relativity*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Vainio, O-P. (2017) *Hyveet, Johdatus hyveajatteluun*. Helsinki: Viisas lämä.
- Van Fraassen, B. (1980). *The Scientific Image*. Oxford: Oxford University Press.
- Van Fraassen, B. (2008). *Scientific Representation: Paradoxes of Perspective*. Oxford: Oxford University Press.
- Vattimo, G. (2011). *A Farewell to Truth*. Foreword by R.T. Valgenti. New York: Columbia University Press.
- Vázquez, M. & Liz, M. (2011). Models as Points of View: The Case of System Dynamics. *Foundations of Science*, 16, 383-391.
- Von Wright, G.H. (1971). *Explanation and Understanding*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Von Wright, G.H. (1985). *Filosofisia tutkielmia*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Vygotsky, L.S. (1962). *Thought and Language*. Cambridge, Mass.: The MIT Press.
- Weinberger, D. (2011). *Too Big to Know*. New York: Basic Books.
- Westermarck, E. (1960). *Ethical Relativity*. Paterson, New Jersey: Littlefield, Adams & Co. (Ensimmäinen, englanninkielinen painos 1932.)
- Whorf, B.L. (1956). *Language, Thought and Reality*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Wilber, K. (2007). *Kaiken lyhyt historia*. Suomentanut JP Jakonen. Helsinki: Basam Books.
- Williams, M. (2001). *Problems of Knowledge, A Critical Introduction to Epistemology*. Oxford: Oxford University Press.
- Winch, P. (1958). *The Idea of Social Science*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Winch, P. (1964) Understanding a primitive society. *American Philosophical Quarterly*, Vol. 1, Number 4., October 1964.
- Wittgenstein, L (1971). *Tractatus Logico-Philosophicus eli Loogis-filosofien tutkielma*. Porvoo: WSOY.
- Wittgenstein, L (1975). *Varmuudesta (Über Gewissheit)*. Porvoo: WSOY.
- Wittgenstein, L. (1980). *Sininen ja ruskea kirja*. Porvoo: WSOY.
- Wittgenstein, L. (1981). *Filosofisia tutkimuksia*. Porvoo: WSOY.
- Worrall, J., 1989. Structural realism: The best of both worlds? *Dialectica*, 43: 99-124. Reprinted in D. Papineau (Ed.) *The Philosophy of Science*. Oxford: Oxford University Press, 139-165.
- Wrenn, C. (2015). *Truth*. Cambridge: Polity Press.